asker kartarı

farklılıklarla yaşamak

Kültürlerarası İletişim

ürün yayınları

Asker Kartarı

Farklılıklarla Yaşamak

Kültürlerarası İletişim

Ankara, 2001

ISBN 975-7145-64-5

Farklılıklarla Yaşamak / Asker Kartarı

İlk Basım: Nisan 2001
Tasarım: İLEF Reklam Atölyesi / *Mehmet Sobacı*
Kapak Tasarım: *Şahin Halefli - Elyesa Aliyi*

Ürün Yayınları • Yöneten: Metin Turan
Hatay Sokak 9/19 Kızılay-Ankara
Tel: 0312 425 39 20 Faks: 0312 417 57 23
e-mail: folkloredebiyat@ixir.com

Baskı ve Cilt: Şahin Matbaası, Ankara

Sevgi Kartarı'ya

Önsöz

Hızla küçüldüğü söylenen dünyada, insanların "yabancı" ya da "farklı" ile karşılaşma olasılığı gittikçe artıyor. Günlük yaşamda etkileşimde bulunanlar artık yalnız dost, akraba, tanıdık ve "bizden olanlar"dan ibaret değil. Durum böyle olunca, farklılıklarla başetmenin yollarını öğrenmek düşüyor bize.

İletişim, kültürel farklılıkların sonuçlarının en açık gözlenebildiği alan. Bir taraftan iletişim teknolojilerindeki değişmeler, diğer taraftan da "küreselleşme - yerelleşme" tartışmaları, ne kadar karmaşık bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. İletişim bilimlerini de kapsayan sosyal bilimlerin çeşitli dalları, sorunu kendi kuramsal çerçevelerinde irdelemekte ve anlamaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, iletişim sürecinde kültürel farklılıkların rolünün araştırılmasında, kültürbilimlerinin birikimlerinden yola çıkma düşüncesi pek de uzak olmayan bir geçmişe sahip. Kültürleri anlama amacıyla yapılan etnografik çalışmalarda iletişim davranışlarının çözümlenmesine yönelik ilginin son yıllarda artması da iletişim bilimleri ile kültürbilimleri arasında yeni bir disiplinin doğmasına katkıda bulundu. Kültürlerarası iletişime ilişkin araştırmalar bu dönemde hız kazandı. Elinizdeki kitap, seksenli yılların sonlarından beri Avrupa'da da önem kazanan bu disipline giriş niteliği taşımakta ve birkaç kuramın özetlenmesi dışında, kuramsal tartışmalara girmeden, kültürlerarası iletişimin inceleme alanlarını tanıtmaktadır. Kültürlerarası iletişimin kuram ve yöntemlerinin tartışılacağı başka bir çalışma yayına hazırlanmaktadır.

"Farklılıklarla Yaşamak" Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin çağdaş ve insani akademik ortamında hazırlandı. Bu ortamı sağlayanlar yanında, katkı ve yardımlarını gördüğüm dostlarıma ve öğrencilerime teşekkür etmek istiyorum. Sevgili arkadaşım Erol Mutlu çalışmamın her evresinde beni cesaretlendirdi. Yalnız aynı fikirde olmadığımız konusunda anlaştığımız dostum İrfan Erdoğan kitabın bazı bölümlerini okudu ve eleştirilerini esirgemedi. Dizin'in hazırlanmasına asistanım Engin Sarı yardım etti. İLEF Reklam Atölyesi'nden Mehmet Sobacı kitabın tasarımını, onun öğrencileri Şahin Halefli ve Elyesa Aliyi kapak düzenlemesini, öğrencilerim Şengül Coşgun ve Aynur Arslan kitabın ilk düzeltmelerini, arkadaşım Sevim Baran da son düzeltmeleri yaptı. Metin Turan baskı işini üstlendi. Bu kitap saydığım insanların katkısı olmadan yayınlanamazdı. Hepsine teşekkür ediyorum.

A. Kartarı
Ankara, Nisan 2001

İçindekiler

1 Giriş

Kültürlerarası İletişimin Önemi 9
Kültürlerarası İletişim Çalışmalarının Konusu ve Amacı 12
Tanımlar ve Kavramlar 13
Kültür Ne Demektir? 13
İletişim Süreci Nasıl Gerçekleşir? 16
İletişim Sürecinin Özellikleri 19
Kültürlerarası İletişim 22
Kültürlerarası İletişim Disiplininin Kısa Tarihçesi 30
Kişilerarası ve Kültürlerarası İletişim Arasındaki Farklar 35

2 Kültürlerarası İletişimin Kuramsal Dayanakları

Kültürlerarası İletişim Çalışmalarında Emik ve Etik Yaklaşım 37
Kültürlerarası İletişim Kuramları 38
Enformasyon Sistemleri Kuramı 39
Bağlam ve Anlam 50
Enformasyon Sistemleri Kuramı ve Kültürlerarası İletişim 55
Kültürel Boyut Kuramı 56
"Zihni Yazılım" Olarak Kültür 56
Kültür Hangi Düzeylerde İncelenebilir? 61
Kültürel Boyut Nedir? 63
Güç Aralığı 67
Bireycilik-Ortaklaşa Davranışçılık 74
Erillik-Dişillik 81
Belirsizliklerden Sakınma 85
Kültürel Boyutlar Kuramının Eleştirisi 90
Değer Yönelimleri Kuramı 91
İnsan-İnsan Yönelimi 92
İnsan-Doğa Yönelimi 93
Zaman Yönelimi 93
Etkinlik Yönelimi 94
İlişkisel Yönelim 95
İletişimsel Eylem Kuramı 96

3 Kültürlerarası Farklılaşma ve İletişim
Kültürel Farklılaşma ve Kod Açımı 99
Algılamada Farklılaşma 101
Düşünme Biçemlerinde Farklılaşma 103
Kişilerarası İlişkilerde Farklılaşma 106
İletişim Kanalları ve İletişim Biçemlerinde Farklılaşma 114
Kültürler Arasında Sözlü İletişim Davranışlarında Farklılaşma 115
Dil - Kültür Bağlantısı ile İlgili Hipotezler 117
Sözlü İletişim Biçemlerinde Farklılaşma 123
Doğrudan ve Dolaylı Sözlü İletişim Biçemleri 124
Dar ve Geniş Kapsamlı Sözlü İletişim Biçemleri 128
Kişisel ve Bağlamsal Sözlü İletişim Biçemleri 135
Araçsal ve Duygusal Sözlü İletişim Biçemleri 138
Kültürler Arasında Sözsüz İletişim Davranışlarında Farklılaşma 140
Sözsüz İletişimin İşlevleri 142
Sözsüz İletişim ve Kültür 144
Zamanı Algılama ve Kullanma Biçemlerinde Farklılaşma 148
Mekanı Algılama ve Kullanma Biçemlerinde Farklılaşma 153
Beden Dili Alanında Farklılaşma 160
Paradil Alanında Farklılaşma 176
Kültürel Farklılaşma ve Sözsüz İletişim Biçemleri 179
Kültürlerarası İletişimi Etkileyen Faktörler 180
Normlar 180
Roller 182
Etnomerkezcilik 185
Belirsizlik ve Kaygı 187
Kalıp Düşünceler ve Önyargılar 189

4 Kültürlerarası İletişim Yeterliği
Kültürlerarası İletişim Yeterliğinin Tanımı 201
İletişim Davranışların Kaynakları 205
Kültürlerarası İletişim Yeterliği Türleri 206
Kültürlerarası İletişim Yeterliği Çalışmalarında Yaklaşımlar 207
Kültürlerarası İletişim Yeterliği Nasıl Geliştirilebilir? 211
Duygusal Süreç ve Kültürlerarası Duyarlılık 211
Bilişsel Süreç ve Kültürlerarası Uyanıklık 214
Davranışsal Süreç ve Kültürlerarası Beceriklilik 216

Kaynakça 221
Dizin 231

1 Giriş

Kültürlerarası İletişimin Önemi

İnsanlık tarihi doğup büyüdükleri yerleri terk edip, daha iyi koşullarda yaşamak için yer değiştiren insan topluluklarının maceralarıyla doludur. Önceleri yeni yaşama alanları bulmak, ticaret yapmak ya da din başta olmak üzere, belirli fikirleri yaymak amacıyla seyahat eden insanlar, yaşama ortamlarından başka yerlere gidince, farklı yaşam koşullarında yetişmiş, diğer bir deyişle farklı kültürlerden insanlarla karşılaşmaktadır. İletişim ve ulaşım teknolojisi alanlarında sağlanan gelişmeler, McLuhan'ın "küresel köy" kehanetini haklı çıkarmıştır. Özellikle son elli yıldan beri yoğunlaşan uluslararası ilişkiler dünyanın gittikçe küçülmesine ve hiçbir ulus ve kültürün, diğerleriyle ilişkisini keserek yaşamını sürdüremez duruma gelmesine yol açmıştır.

Uluslararası ilişkilerin gelişmesine koşut olarak farklı kültürlerin üyeleri arasındaki karşılaşmalar, insanlık tarihinin önceki dönemlerinde gerçekleşen kültürlerarası etkileşimlerden daha büyük siyasal, sosyokültürel ve ekonomik önem taşımaktadır.

Uluslararası düzeyde farklı kültürler arasında daha yoğun iletişimi kaçınılmaz kılan üç ana neden yeni teknoloji ve haberleşme sistemleri, dünya nüfusunun artması ve dünya ekonomik merkezlerinin değişmesidir. Yeni teknolojilerin kullanımı sonucunda insanların dünyanın çeşitli yerlerine seyahat etme ve dolayısıyla farklı kültürlere mensup insanlarla karşılaşma şansları oldukça artmıştır. Hızlı ve konforlu ulaşım araçları turistleri, işadamlarını ve diplomatları kısa sürede dünyanın en

uzak köşelerine götürebilmektedir. Yüz milyonlarca insan turizm hareketi ile yaşadıkları ülkelerin dışına çıkmaktadır ve yalnız Türkiye'ye gelen yabancıların sayısı yılda 5-8 milyon kişi arasında değişmektedir. Bu insanlar gittikleri yerlerde sadece kendilerinden farklı görünümde, farklı dilde konuşan, farklı inançlara sahip ve farklı yemekler yiyen insanlarla karşılaşmakla kalmamakta, aynı zamanda bu insanların davranışlarındaki farklılıkları, zamanı, mekanı nasıl kullandıklarını, kadına, çocuğa, yaşlıya nasıl davrandıklarını, dünyayı ve yaşamı nasıl algıladıklarını gözlemek fırsatını da bulmaktadırlar. Çağdaş iletişim araçları bir yandan diğer kültürler hakkında bilgi edinme olanağı sağlarken, diğer yandan da insanların "yabancı"yı tanıma merakını artırmaktadır. Radyo ve televizyonun yanı sıra gelişen film endüstrisi dünya kültürlerinin birbirleriyle tanışmasına katkıda bulunmakta ve yine insanları birbirine yakınlaştırarak onları yüz yüze iletişim kurmaya yöneltmektedir.

Dünya nüfusunun hızla artması kültürlerarası karşılaşmaların sıklaşmasında rol oynayan önemli faktörlerden biridir. 1970 yılında 3,5 milyar olan dünya nüfusu 2000 yılında 6,5 milyara ulaşmıştır. Doğal kaynakların paylaşımı ve bu daha çok yararlanma arzusu yüzünden çıkan savaşlar yanında çevrenin korunması gibi birden çok kültür grubunu ilgilendiren konular gittikçe daha çok sayıda kültüre mensup insanın birbiriyle ilişki kurmasını gerekli kılmaktadır. Dünya nüfusunun artması siyasal ve coğrafi sınırların zorlanmaya başlamasına neden olmuştur. İster siyasal, ister sosyo-ekonomik ve benzeri nedenlere dayalı olsun, göç olgusu dünyanın birçok yerinde, bu arada ülkemizde çözümü güç sorunlar yaratmaya devam etmektedir. Milyonlarca insanın başka bir ülkeden sığınma istediği düşünülürse konunun önemi daha iyi anlaşılır.

Kültürlerarası ilişkilerin artmasının nedenlerinden biri de dünya ekonomisinde odak noktalarının değişmesi ve yeni merkezlerin, dolayısıyla yeni kültürlerin dünya ekonomisinde önemli roller üstlenmesidir. Böylece ilişki kurulması gerekli, bazen de zorunlu hale gelen kültürlerin sayısı artmaktadır. 1950'li yılların başlarında dünya ticaretinde çok az bir payı olan Uzakdoğu ülkeleri, aradan geçen ve insanlık tarihi açısından pek de uzun olmayan bir zaman dilimi içinde hemen hemen bütün ülkelerle ilişki kurdular. Bir zamanlar yalnız masallara konu olan bu

kültürler, ithal ettiğimiz mallar da dikkate alındığında, artık sık karşılaştığımız ve bize pek yabancı gelmeyen kültürler oldu. Ülkemizde yatırım yapan, şubeler açan yabancı şirketlerin[1] yanı sıra, yabancı ülkelerde iş yapan Türk işadamları ve şirketleri de farklı kültürlerle olan karşılaşmaların artmasına örnek oluşturmaktadır. Uluslararası ticaret, artık, bir zamanlar uluslararası spor karşılaşmaları yoluyla kurulmaya çalışılan ilişkiler ağını geliştirme görevini üstlenmiş görünüyor. Çünkü çağımızın global ekonomisi uluslararası ilişkilerin gittikçe artırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Kültürlerarası iletişim, dünyanın birçok ülkesinde altkültürleri (subculture) birbirinden ayıran özelliklerin farkına varılması ve bunların iletişim üzerindeki etkilerinin araştırılmaya başlanmasıyla önem kazanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, Almanya, İsviçre ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerinde konunun önemi anlaşılmış ve kültürel kimlik kavramı yeniden tartışma konusu olmuştur[2]. Söz konusu ülkelerde gözlenen bölgelerarası ve etnik farklılıklara ek olarak gittikçe artan göçmen nüfus da yeni altkültürlerin oluşmasına neden olmuştur. Almanya'ya 1960'lı yıllardan sonra işçi göçü yoluyla giden insanların oluşturdukları kültür gruplarının günümüzde nasıl bir kültürel değişme süreci içinde bulundukları ve bunların Alman toplumuna entegrasyonu gibi sorular bilimsel platformda olduğu kadar siyasal ve ekonomik alanda da güncelliğini korumaktadır[3]. Türkiye'deki göçmenlerin durumu da Batı Avrupa ülkelerindeki göçmenlerinkiyle benzerlik

[1] 1996 verilerine göre, 300'den fazla Alman şirketi ya doğrudan doğruya ya da "joint-venture" olarak ülkemizde yatırım yapmış ve Türk işadamları ile birlikte çalışmaktadırlar: Bkz. *Kaufmannsliste, Türkiye'deki Alman Firmalar - 13. Düzenleme - Temmuz 1996 itibariyle*, Derl. Alman Ekonomisi Türkiye Resmi Delegasyonu, İstanbul (1996).

[2] M.J. Collier / M. Thomas: "Cultural Identity: An Interpretive Perspective", *Theories in Intercultural Communication*, Derl. Y.Y. Kim / W. Gudykunst, Newbury Park 1988, s. 99-122.

[3] 1970'li yılların başlarından beri Almanya'da yaşayan yabancıların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumları ile ilgili araştırmalar federal hükumet ve vakıflar tarafından desteklenmektedir. Bu araştırmaların sonuçlarına göre, önceleri yabancıları kendi ülkelerine dönmeye teşvik etmeyi, son yıllarda ise, onların Alman toplumuna entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan stratejiler geliştirilmiştir: Bkz. A. Gaugler vd.: *Ausländerintegration in deutschen Industriebetrieben*, Königstein 1985; bkz. H. Esser vd.: *Arbeitsmigration und Integration. Sozialwissenschaftliche Grundlagen*, Königstein 1979; bkz. N. Abadan-Unat: *Migration and Development*, Ankara [1976]; M. Borris: *Ausländische Arbeiter in einer Großstadt*, Frankfurt/Main 1973; bkz. G. E. Völker: "Turkish Labor Migration to Germany: Impact on Both Economies", *Middle Eastern Studies*, Cilt 12, Sayı: 1 [1976], s. 45-72.

göstermektedir. Afganistan, Bulgaristan, İran ve Irak gibi ülkelerden siyasal nedenler yüzünden ya da Balkan ve Kafkasya bölgelerinde çıkanlar da dahil olmak üzere, savaş yüzünden ülkemize sığınan insanların kesin sayısı bilinmemekle birlikte Almanya'da yaşayan göçmen işçilere yakın olduğu tahmin edilmektedir[4].

Ekonomik ya da siyasal nedenlerle söz konusu ülkelere göç eden farklı kültürlerden insanlar sayıları artıncaya kadar ya da sosyal, siyasal ve ekonomik açılardan güçleninceye kadar baskın kültürün gölgesinde kalsalar da bir süre sonra görünür olmaya başlamaktadır.

Aynı ülkenin sınırları içinde yaşayan bu kültür grupları ile kurulan iletişim de kültürlerarası özellik taşımakla birlikte bu çalışmada ulusal sınırlar içinde yaşayan bütün altkültürlerin oluşturduğu "ulusal kültür"ler iletişime katılan "taraf"lar olarak ele alınacaktır. Bunun temel nedeni, altkültürlerle ilgili olarak kültürlerarası çalışmalarda yararlanılabilecek veri tabanlarının henüz oluşmamış olmasıdır. Bölgesel, etnik ve diğer grup kültürlerinin (işletme, organizasyon, meslek, cinsiyet vb.) iletişim davranışlarını irdelemeye temel oluşturabilecek temel etnografik araştırmalar olmadan, bu kültürlerin üyelerinin etkileşimini anlamaya yönelik kültürlerarası çalışma yapılması olanaksızdır.

Kültürlerarası İletişim Çalışmalarının Konusu ve Amacı

Kültürlerarası iletişimin konusu, günlük yaşamın çeşitli alanlarında ve evlilik, aile, ticari ve resmi kuruluşlar vb. kurumlarda farklı kültürlere mensup insanlar arasındaki etkileşimdir. Bu nedenle algılama, klişeleştirme, akültürasyon ve enkültürasyon, kültürel değişme ve modernleşme, göç ve kültürel kimlik sorunları gibi konular kültürlerarası iletişimin inceleme alanı içine girer. Disiplinlerarası bir özellik taşıyan kültürlerarası iletişimin amacı, farklı kültürlerden insanlar arasında

[4] 1996 verilerine göre Almanya'da yaşayan yabancı işçilerin sayısı aileleri ile birlikte 4 milyona yaklaşmıştır. Körfez Savaşı öncesi Irak'tan Türkiye'ye kaçanların resmi sayısı 150 000 kişidir. Abhazya-Gürcistan savaşı sırasında gelenler, Afganistan'dan getirilenler, 1989 sonrasında Bulgaristan'dan gelenler, Bosna'daki savaş yüzünden Türkiye'deki akrabalarının yanına sığınanlar ve Azerbaycan - Ermenistan savaşı sırasında gelenlerin sayısı hakkında kesin bilgi yoktur.

gerçekleşen iletişimi anlamak ve açıklamak, iletişim süreçleri ile ilgili tahminlerde bulunmaktır. Bu amaca ulaşmak ancak etkileşim sürecine giren bireylerin mensup oldukları kültürleri iletişim açısından incelemek ve tanımakla mümkündür. Kültürlerarası iletişim, yerli ve yabancı kültür sistemlerinin betimlenmesi ve analizinde iletişim bilimleri, kültürel antropoloji, halkbilimi, etnolojinin; sözlü iletişimin betimlenmesi ve analizinde dilbilimin; farklı kültürlere mensup bireyler arasındaki iletişimin açıklanmasında kültürlerarası psikolojinin ve kültürlerarası pedagojinin teori ve yöntemlerinden yararlanır.

Tanım ve Kavramlar

Kültür ne demektir?

Kültür, günlük konuşmada çok kullanılan bir sözcük olsa da, hangi anlamda kullanıldığı her zaman açık değildir. Benzeri diğer terimler gibi "kültür" kavramı da hangi bağlamda (context), kimin tarafından kullanıldığına bağlı olarak çokanlamlı bir kavramdır. Kültürün anlamı, onunla ilgilenen bilim dalına göre de değişebilir. Söz gelişi, Edward T. Hall'a göre, "kültür iletişim, iletişim de kültürdür"[5]. Ancak Birdwhistell bu görüşe tamamen katılmadığını bildirerek kültür ve iletişimin, kalıplaşmış karşılıklı bağlantının tanımlanmasıyla ilgili yöntemin, iki farklı yönünü gösteren terimler olduğunu belirtmektedir. Birdwhistell'a göre, kültür yapıyı ifade ederken, iletişim süreç üzerinde yoğunlaşmıştır[6]. Kültürlerarası iletişim alanında da üzerinde herkesin fikir birliği ettiği, yaygın olarak kullanılan bir kültür tanımı yoktur. Bunun sonucunda, bilimde kültürden söz ederken, her çalışmada "kültür" terimi ile neyin kastedildiği açık olarak belirtilmeli, diğer bir deyişle, temelinde "kültür" kavramı bulunan bütün bilimsel çalışmalarda kültür yeniden tanımlanmalıdır.

Kültür sözcüğü Latince "colere"den türetilmiştir. Sözlük anlamıyla "colere" ekin, sipariş, bakım demektir. Ortaçağda kültür kavramı ta-

[5] E. T. Hall: *The Silent Language*, New York 1959, s. 169.

[6] R. Birdwhistell: *Kinesics and Context*, New York 1970.

nınmıyordu[7]. XVII. yüzyıldan itibaren "kültür" kavramı "doğa" kavramının karşıtı olarak kullanılmaya başlandı. Bu yıllarda "kültür", insanın, doğanın verdiklerinin yanında kendi arzusu ve birikimleri ile ortaya koyduklarının tümüne verilen addı. "Kültür" ile "uygarlık" kavramlarını birbirlerinden ayıranlar da az değildi. "Uygarlık" insan yaşamının daha çok maddi yönünü, "kültür" ise maddi olmayan, düşünsel bileşenlerini ifade ediyordu[8].

Kültürel antropolojide kültür genellikle hem insan davranışları, hem de onun yarattığı maddi ve maddi olmayan ürünleriyle görünür hale gelen fikir, inanç, düşünme ve değer yönelimleri sistemi olarak anlaşılır[9]. Bununla birlikte kültür başka anlamlarda da kullanılır ve böylece kavram olarak bir grubun yaşam tarzı yerine, yaşam tarzı ile diğerlerinden ayrılan bir grubu ifade eder. Örneğin Brislin'e göre, "bir kültür, ortak inançları, deneyimleri ve değer yargıları ile belirlenebilen, bu ortak deneyimleri ile birbirine bağlanmış ve ortak tarihi geçmişe sahip grup olarak anlaşılabilir"[10]. Bu tanıma göre, Türk, Alman, İngiliz ya da Rus halklarının kendilerine özgü kültürleri olduğundan söz edilmiyor, ancak bu ulusların adları aynı zamanda onların kendi kültürlerini ifade ediyor demektir. Günlük konuşma dilinde de kültür sözcüğü sık sık bu anlamda kullanılmaktadır.

Kültürü maddeden ayrı olarak ele alan kültür kuramları kültürü "bir bilişsel sistem, bir yapısal sistem ya da bir sembolik sistem olarak göz önüne alma eğilimi göstermektedir"[11]. Goodenough, kültürü bilişsel sistem olarak kabul edenlerin öncülerindedir. Ona göre, kültür, neyin nasıl olabileceğine, bireyin olan biten hakkında ne hissettiğine ve onunla ilgili olarak neyi nasıl yapabileceğine karar vermesi için gereken standartları içerir[12]. Levi-Strauss, kültürü ortak sembolik sistem

[7] G. Maletzke: *Interkulturelle Kommunikation*, Opladen 1996, s. 15

[8] B. Güvenç: *İnsan ve Kültür*, İstanbul 1979, s. 95ff.

[9] Maletzke 1996, s. 16.

[10] R.W. Brislin: *Cross-Cultural Encounters*, New York /Frankfurt 1981, s.3.

[11] W. B. Gudykunst / S. Ting-Toomey / Elizabeth Chua: *Culture and Interpersonal Communication*, New York vd. 1988, s. 28.

[12] W. H. Goodenough: "Comment on cultural evolution", *Deadalus*, Sayı: 90 (1961), s. 521-528, burada s.522.

olarak kabul etmektedir[13]. Geertz, kültürü sembolik sistem olarak ele alan okulun en önemli temsilcisi sayılmaktadır[14]. Schneider, kültürel ve normatif sistemleri birbirinden ayırmayı gerekli görmektedir. Ona göre, normatif sistem ego merkezlidir ve özellikle karar verme ve etkileşim modellerinin analizine uygundur. Kültür ise sistem merkezlidir. Başka deyişle, kültür, sahne ve sahnenin kuruluşu ve oyuncuların rollerini kapsar, normatif sistem ise, aktörlere verilecek sahne komutları ve repliklerden oluşur[15]. Keesing, kültürün insanların birbirleriyle iletişim kurduğu sosyal ve doğal ortamda incelenmesi gerektiğini savunarak, kültürün bilişsel sadeleştirmeyi sağlayacak bir uyum sistemi olduğu fikrini savunmaktadır[16].

Hall'e göre, "kültür insanın aktarıcısıdır; insan yaşamının kültürle ilintili olmayan ve onun tarafından etkilenmeyen hiçbir yönü yoktur. Bu, kişiliğin, duygularını belli etme de dahil olmak üzere, kendini ifade etmenin, düşünce tarzının, hareket şekillerinin, problemlerin nasıl çözüldüğünün, ulaştırma sisteminin nasıl işlediği ve düzenlendiğinin, ekonomi ve yönetim sisteminin nasıl çalıştıklarının, bütün bunların nasıl bir arada tutulduğunun ve işlevlerini nasıl yerine getirdiklerinin kültürle ilintili olduğu anlamına gelmektedir"[17].

Bu çalışmada kültür, "sembol, anlam ve normların tarihsel aktarım sistemi" şeklinde tanımlanacaktır[18]. Bu tanım özellikle iletişim süreci göz önünde tutularak yapılmıştır. "Kültür sistemi", sözlü mesajlar ve iletişim için temel oluşturan sözsüz göstergelerle, bunların yorumu

[13] Gudykunst vd. 1988, s. 28.

[14] Krş. C. Geertz: *The Interpretation of Cultures*, New York 1973; C. Geertz: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York 1983; C. Geertz: "Culture and Social Change: The Indonesian Case", *Man*, Yıl: 19, Sayı: 4 (1984), s. 511-532; C.Geertz: *Dichte Beschreibung. Bemerkungen zu einer deutenden Theorie von Kultur*, Frankfurt 1987; C. Geertz: *Die künstlichen Wilden. Der Anthropologe als Schriftsteller* München / Wien 1990 (İngilizce Orijinali 1988); C. Geertz: *After the Fact. Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*, Cambridge / London 1995.

[15] D. M. Schneider: "What is kinship all about?", *Kinship studies in the Morgan Memorial Year*, Derl. P. Reinig, Washington DC 1972.

[16] R. Keesing: "Theories of culture", *Annual Review of Anthropology*, Sayı: 3 [1974], s. 73-97.

[17] E. T. Hall: *Beyond Culture*, New York 1976, s. 16-17.

[18] M. J. Collier: "Cultural Identity and Intercultural Communication", *Intercultural Communication. A Reader*, Derl. L. A. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1994, s. 36-45; krş. Geertz 1983.

ve onlara atfedilen anlamlar gibi yapı taşlarından oluşur. Çünkü kültür yalnız konuşulan dil ve kullanılan semboller değil, bu sembollerin sürekli olarak yorumlanmasını da içeren bir kavramdır[19].

Bununla birlikte, kültür sistemleri uyum ve dönüşüm potansiyeline sahiptir. Başka deyişle, kültür sistemi ayrı ayrı parçalardan bir bütün oluşturabilir. Sembol sistemleri ve anlamlar bir kültürden alınarak başka bir kültür bütünü içindeki bir parçayla uyum sağlayabilir. Kültür sistemi aynı zamanda dönüşebilir ve değişebilir. Mevcut sistem içinde oluşturulan yeni tavır ve davranışlar, kültürü diğerlerinden farklı bir yönde değiştirebilir. Kültür sistemi karşılıklı idrak edilir, müştereken girilir ve derinden hissedilir. Yani sembol sistemleri ve kalıplar kültür grubuna mensup bireylerin içinde yaşadıkları sosyo-kültürel yaşamla özdeşleştirilebilir. Bu tür semboller ve kalıplar sanki sağduyuyu ifade ediyormuş gibi kabul edilir ve kullanılır.

Kültürün diğer bir bileşeni ise normlardır. Bu çalışmada "norm" uygun iletişim kalıpları olarak ele alınacaktır. Çünkü, anlaşılabilir sembollerle konuşmak, bilinen jest ve mimikler ya da giyim kuşam gibi sözsüz iletişim kodlarından yararlanarak anlamları karşı tarafa ifade etmek yeterli değildir. Bu mesajları uygun zamanda, uygun insanlara ve yeterli yoğunlukta göndermek gereklidir. Neyin uygun olup olmadığını belirleyen ise normlardır[20]. Kültürlerarası iletişime katılan bir bireyin iletişim süreci içinde vereceği reaksiyonun çoğunlukla onun mensup olduğu kültürün "yapısı"na bağlı olduğu bilinmektedir[21].

İletişim süreci nasıl gerçekleşir?

Çalışmanın bu kısmında iletişim kavramı ele alınacak ve özellikle kültürlerarası etkileşimin gerçekleşmesinin zorunlu koşulu olarak incelenecektir. Kültürlerarası iletişimin açıklanabilmesi için öncelikle iletişimin yalnızca bir eylem değil, çok boyutlu bir süreç olduğu belirtil-

[19] Krş. Geertz 1973.

[20] Bu konuda "Normlar" kısmına bkz.

[21] L. A. Samovar / R. E. Porter: *Communication Between Cultures*, Belmont 1991, s. 15.

melidir. İletişim, katılan bireyleri, onların kültürlerini ve içinde bulunulan durumu dikkate almadan tanımlanırsa, en basit anlamıyla, "duygu ve düşünceleri paylaşma" sürecidir. Hangi kültüre mensup olursa olsun, bütün insanlar, sonuçları farklı olsa da, iletişim sürecinde aynı temel etkinliklerde bulunur[22]. İletişim sürecinin karmaşıklığı ve hem istemli, hem de istemsiz olarak gerçekleşebilmesi onun açıklanmasını da zorlaştırmaktadır. Gerald R. Miller ve Mark Steinberg, iletişimi "bir bireyin anlamları istemli olarak başka birine aktarma girişimi süreci" olarak tanımlamaktadır. Bu görüşe göre, iletişim sürecinde bütün mesajlar istemli olarak gönderilmektedir ve eğer kullandığımız sözleri ve davranışları seçiyorsak, bunu belli ölçüde bilinçli olarak yapıyoruz demektir. Miller ve Steinberg iletişimin rastlantısal bir etkinlik olmadığını, aksine planlı ve sistemli olarak gerçekleştirildiğini savunmaktadır[23]. Burada hem uzun, hem de oldukça kısa vadeli planlama söz konusudur. İkinci bir görüşe göre, "istemli iletişim yaklaşımı" oldukça sınırlı alanda geçerlidir ve bilinçsiz ve kasıtsız olarak gönderilen mesajları kapsamamaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen bilim adamlarına göre, bireyler, iletişim sürecine katılmak istemeseler bile, eylemlerinin iletişimin bir parçası olarak algılanabileceğinin farkına bile varmadan, istemdışı mesajları karşı tarafça algılanır ve sonuçta iletişim sürecine katılmış olurlar[24]. İstemsdışı gönderilen mesajlar kültürlerarası iletişimde büyük önem taşımaktadır ve bu konu ileride geniş olarak incelenecektir.

İletişimin gerçekleşmesi için en az bir *gönderen* ve bir *alıcı* gereklidir. Gönderen[25], iletişime gereksinme duyan kişidir. Bu gereksinim, bir birey olarak kabul görmeye yönelik sosyal arzudan, başkalarının sonraki eylemlerini etkileyebilmek için sahip olduğu enformasyonu onlar-

[22] Samovar / Porter 1991, s. 25-26.

[23] G.R. Miller / M. Steinberg: *Between People. A New Analysis of Interpersonal Communication*, Chicago 1975.

[24] J. Reusch: "Values, Communication, and Culture", *Communication: The Social Matrix of Psychiatry*, Derl. J. Reusch / G. Bateson, New York 1951.

[25] "Gönderen" yerine "kaynak" terimi de kullanılabilir. Böylece istem dışı "göndermeler" de dikkate alınmış olurdu. Ancak "kaynak" teriminin başka anlamlarda da kullalması nedeniyle "gönderen"in kullanılması tercih edilmiştir. Krş. E. Mutlu: *İletişim Sözlüğü*, 2. Basım, Ankara 1995, s. 137.

la paylaşmak isteğine kadar değişen geniş bir yelpazeye yayılabilir[26]. Daha önce de belirtildiği gibi, gönderen, farkında olmadan, istemi dışında da belirli mesajlar göndererek iletişim sürecine katılabilir.

Anlamların aktarılması ancak *kodlama* ile olanaklıdır. Kodlama, "Bir mesajın, iletişim kanalının özelliklerine uygun olacak şekilde, bir simgeleştirme sistemi aracılığıyla fiziksel olarak iletilebilecek veya taşınabilecek biçime çevrilmesi" demektir ve "... basit bir el hareketinden, karmaşık bir matematik formülüne kadar geniş bir alanı kapsayabilir. Kodlamanın insan iletişimi açısından tanımı ise, iletişim kurabilmek için çeşitli görsel ve sessel sinyallerin belli kurallara veya kodlara göre düzenlenmesi şeklindedir"[27]. Kodlama içsel bir eylemdir ve sözlü ve sözsüz sembolleri, başka deyişle "kodları" içerir. Bu kodlar bireyin kullandığı dilin kurallarına veya kültürel normlarına uygun olarak düzenlenir. İletişim sürecinin başlangıcındaki anlamların kodlanması, yani söz ve/veya davranışlara yüklenmesi evresi evrensel olsa da, seçilen söz ve davranışlar ve bunların birbirleriyle nasıl ilgilendirildiği gönderenin kültürü tarafından belirlenir.

Kodlama sonunda, etkileşime katılan bireyin aktarmak istediği anlamlar sözlü ya da sözsüz sembollerden oluşan *mesaj*a dönüştürülür. Dolayısıyla, mesajın, kodlama evresinin ürünü ve gönderenin içsel ifadesinin temsilcisi olarak, alıcıya ulaştırılması gerekir. Her mesaj, gönderenin alıcıya gönderdiği bir anlamı taşır.

Mesaj, gönderenle alıcı arasında bağlantıyı sağlayan bir *kanal* üzerinden gönderilir. İletişim sürecinde yararlanılan temel kanallar işitsel (ses) ve görsel (görme) kanallardır. İletişim sürecine katılan kişiler kendilerine gönderilen mesajları birbirlerini dinleyerek ya da birbirlerine bakarak alırlar. Hangi kanalın daha çok kullanıldığı ya da diğerine göre üstün tutulduğu da kültürden kültüre farklılık gösterir. Örneğin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kültürlerinde "işitsel kanal" ile, yani sözlü olarak iletilen mesajlar daha üstün tutulduğu halde, Türk kül-

[26] Samovar / Porter 1991, s. 29.

[27] Mutlu 1995, s. 219-220.

türü de dahil olmak üzere, bazı Akdeniz kültürlerinde "dokunma" önemli iletişim kanallarından biridir[28].

Mesaj bir iletişim kanalından *alıcı*ya ulaştırılır. Alıcı, gönderilen mesajı algılayan ve dolayısıyla gönderenle ilişkilenen birey ya da bireylerdir. *Algılama*, "insanın çevresindeki uyaranların ya da olayların ayrımında olması ve onları yorumlama süreci"[29] olarak tanımlanmaktadır. Alıcı, ya gönderenin istemli olarak mesaj gönderdiği ya da gönderenin hedef olarak seçmediği, ancak herhangi bir nedenle mesajı algılayan kişiler olabilir.

İletişim sürecinin sonraki evresi, alıcının dışarıdan aldığı mesajların doğasını *yorumlaması*, çözümlemesi ve anlaması evresidir[30]. Bu evre, algılanan mesajdan enformasyon üretme aşamasıdır ve alıcının, gönderenin davranış ya da sözlerine anlam yüklemesine olanak vermesi açısından kültürlerarası iletişimin en önemli evresini oluşturur. Bütün bireyler algıladıkları kodları açsalar da, dış dünyanın "anlamlandırılması"nı büyük ölçüde kültür belirler. Söz gelişi, bir kültürde topluluk içinde sesli şekilde burun temizlemek ayıp sayılırken, başka bir kültürün üyeleri için normal davranış olarak görülebilir.

İletişim Sürecinin Özellikleri

İletişim sürecini daha anlaşılır kılmanın bir yolu da bu sürecin özelliklerini açıklamaktır. Çünkü, iletişim süreci, ona katılan bireylerin yaşına, sosyal statüsüne ve hangi kültürün üyesi olduğuna bağlı olmaksızın aşağıda sıralanacak özellikleri gösterir.

Duygu, düşünce ve deneyimlerimizi doğrudan doğruya zihinsel temas yoluyla aktarmak olanaksızdır. İnsanlar her ne kadar toplumsal yaşam sürdürseler de, her birey diğerlerinden ayrı ve kendini diğer bireylerden ayıran, görünmez sınırlar içinde yaşar[31]. Doğrudan zihinsel ilişki kurulamadığı için anlamlar iletilirken sembollerden yararlanılır. Bu semboller ses, cisim, hareket, renk vb. olabilir. Bireylerin "sığındığı"

[28] Samovar / Porter 1991, s. 30.

[29] Mutlu 1995, s. 30-31.

[30] Bkz. "Kod Açılımı": Mutlu 1995, s. 218.

[31] Bu sınırlar içinde kalan alan "kişisel mekan" olarak adlandırılmaktadır: "Mekanı Algılama" kısmına bakınız.; krş. Hall 1973[2] (*The Silent Language*, 2. Basım), s. 162.

sınırlar mensup oldukları kültür tarafından belirlendiği gibi iletişimde yararlandıkları semboller de kültürden kültüre değişir. Dil, sessel sembollerden oluşmuştur ve söz gelişi "it" sembolü İngilizce'de ve Türkçe'de farklı anlamları ifade eder. İletişim aynı zamanda kültürün aktarılmasını sağlayarak nesilleri birbirine bağlar.

İletişime katılan bir birey algıladığı her sembolü tanımlamaya ve kendi kültürel kalıplarına göre anlamlandırmaya çalışır, bazı sembolleri ise, eğer onun kültüründe herhangi bir anlamı iletmek amacıyla kullanılmıyorsa, hiç algılamaz. Samovar ve Porter, kamuya açık bir yerde karşılaşınca birbirini öpen erkeklerin Amerikan toplumunda anormal karşılandığını belirtmektedir[32]. Benzer durum bizim toplumumuzda normal sayılır ve eğer uzun süre birbirini görmeyen iki arkadaş yolda karşılaştıklarında yalnız el sıkışırsa ilişkilerinin "soğuk" olduğu düşünülür.

İletişim sürecinde algılanan her mesaj bir sonuç doğurur. Yani algılanan her mesaja reaksiyon gösterilir. Ancak bu tepki ya da yanıt, çeşitli şekillerde verilir. Bazen çok açık, duyu organları ile algılanabilen yanıtlar alındığı gibi, bazen de ancak bireyi etkileşim sırasında gözleyerek ve davranışlarını değerlendirerek reaksiyonu algılanabilir. Gönderen ve alıcıların iletişimin sürecine her zaman bilinçli olarak katılmadıkları daha önce belirtilmişti. Gönderenler farkında olmadan mesaj gönderdikleri gibi, alıcılar da bu mesajları aldıklarını fark etmeyebilirler. Bireyler sosyal rollerini bu tür bir iletişim sürecinin sonucunda öğrenirler. Yanıtların bir kısmı ise vücut tepkisi olarak ortaya çıkar. Surat asılması, yüz kızarması, kasların gerilmesi gibi tepkiler gönderilen mesaja yanıt niteliği taşır. Mesajların algılanması ve onlara yanıt verilmesi evrensel olsa da bu yanıtların şeklini kültür belirler.

İletişim dinamik bir süreçtir. Ona katılanlar da, sürekli olarak diğerinin gönderdiği mesajları algılar ve ona reaksiyon gösterir, dolayısıyla, iletişim sürecinin başlangıcında olduklarından farklı duruma gelir, yani değişirler. İletişim süreci geri çevrilemez. Söylenen sözler, gönderilen mesajlar söylenmemiş, gönderilmemiş sayılamaz ve iletişim sürecinin belirli bir kısmı bir daha aynen tekrar edilemez. İkinci kez izle-

[32] Samovar / Porter, 1991, s. 34.

nen bir televizyon filmi bile birinciyle aynı değildir. Çünkü o film daha önce izlenmiştir. İletişimdeki değişmenin önemli nedenlerinden biri de insan dikkatinin sınırlı olmasıdır. İletişim sürecine katılan bireyler süreç boyunca dikkatlerini yalnız ana konu üzerinde yoğunlaştıramazlar. Bu nedenle farklı konuları düşünmek bile iletişimin niteliğini değiştirir.

İletişim belirli bir bağlamda; belirli bir fiziki ortamda ve sosyal ilişkiler ağı içinde gerçekleşir ve iletişim sürecini hangi bağlamda oluştuğunu dikkate alarak incelemek gerekir. Bağlam, etkileşim sürecine katılan insanların iletişim davranışlarını belirler. Duruş ve oturuştan kullanılan dile, konuşma üslubuna kadar iletişimin bütün bileşenleri, sürecin gerçekleştiği bağlama göre değişir. Her kültürde hangi bağlamda hangi iletişim davranışlarının beklendiği, hangi davranışların hoş karşılanmadığı bellidir. Evde babasının kucağında oturarak onunla çok rahat bir şekilde konuşan çocuk, babası okuluna geldiğinde, öğretmeninin ve arkadaşlarının yanında farklı davranır.

İletişim davranışlarını etkileyen önemli ögelerden biri bağlam olmakla birlikte, bu sürecin her kültürde daha belirli kurallarla yönetildiği söylenebilir. Bireylerin toplumsal rollerine uygun olarak davranmalarını sağlayan kurallar olduğu gibi, belirli yerlerde gösterilecek davranışlarla ilgili kurallar da vardır. Bu kurallar çocukluktan başlayarak "kültür aktarımı" süreci çerçevesinde öğrenilir. Bu kurallar da kültürel değerler gibi bilinçaltına yerleşir ve insan davranışlarını yönetir. Giyimden konuşma konularının seçimine kadar, iletişim süreci açısından önem taşıyan birçok bileşen açık kurallara bağlıdır. Bu yüzden, kültürlerarası iletişim kuramları oluşturulurken, iletişim davranışları üzerinde belirleyiciliği göz önüne alınarak, öncelikle kültürel farklılıklar kategorize edilmeğe çalışılmaktadır.

İletişim "dönüşürlük" özelliğine sahiptir[33]. İletişime katılan her birey kendi davranışlarını da izler ve süreç içinde bunları değiştirir. Böylece, hem kendi davranışlarını gösterir, hem de iletişim sürecinin davranışları üzerindeki etkisini yansıtır. İletişim süreci aynı zamanda bir öğrenme sürecidir. İnsan, istemli ya da istemsiz olarak katıldığı her iletişim sürecinde bir şeyler öğrenir.

[33] Mutlu 1995, s. 101.

Kültürlerarası İletişim

Yukarıda ana çizgileriyle açıklanmaya çalışılan, kültür ve iletişim terimlerinden oluşan ve bu kavramlarla doğrudan doğruya ilişkili olan "kültürlerarası iletişim" farklı kültürlere mensup insanlar arasında etkileşim ve anlam aktarımları, yabancının algılanması, açıklanması ve kültürel farklılıkların gözetilmesi gibi konuları inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalıdır[34].

Bu çalışmada "kültürlerarası iletişim" terimi iki ayrı anlamda kullanılmaktadır: Birincisi bir kültürü aşan, farklı kültürlerle olan iletişim, diğeri ise disiplinlerarası bir araştırma ve uygulama alanı. Bu bölümde, önce kültürlerarası iletişim birinci anlamı çerçevesi içinde açıklanmaya çalışılacaktır. Şekil 1'de bireyler düzeyinde doğrudan kültürlerarası iletişim süreci şema halinde gösterilmiştir. Şemayı daha anlaşılır kılmak için öncelikle iletişimi temel kategorilere ayırıp bunlar hakkında kısaca bilgi vermek gerekir.

İletişim, doğrudan ve dolaylı, tek taraflı ve karşılıklı, özel ve kamusal iletişim gibi kategorilere ayrılabilir. Kültürlerarası iletişim şemasında doğrudan ve yüzyüze (face-to-face) iletişim temel olarak alınmıştır. Kültürlerarası iletişimi elbette iletişimin, medya dolayımlı ve tek taraflı formlarını da göz önüne almak mümkündür.

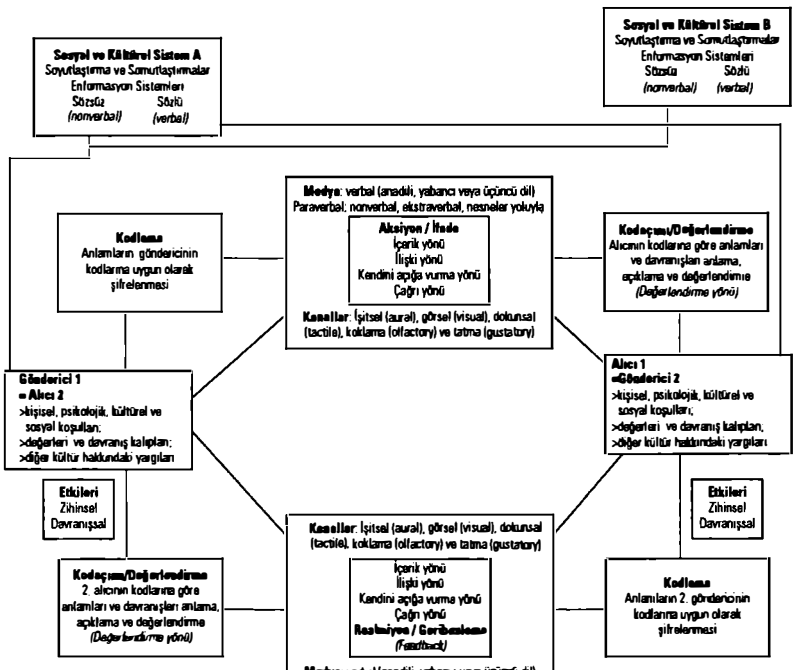
Ancak, şemayı daha karmaşık hale getirmemek için bu formlar gösterilmemiş, örgütlerde, işletmelerde, resmi dairelerde, dernek ve okullarda ve diğer bağlamlarda gerçekleşen iletişim de dikkate alınmıştır.

Gönderen – alıcı – gönderen döngüsel ilişkisi: Kültürlerarası iletişimin karşılıklı ve doğrudan iletişim olarak sınırlandırılması, bu iletişim modeline simetrik ve döngüsel nitelik kazandırmaktadır. Etkileşimde bulunanlar iletişime simetrik olarak katılmakta, rollerini değiştirerek, mesajlar kodlamakta ve kodaçımı yapmaktadırlar. Ancak her biri iletişime farklı "paketler"le gelmektedir: yani kendi bireysel – psikolojik koşullarını ve kültürlerinin sosyokültürel niteliklerini, kendi farklı kodlarını,

[34] K. Roth: "Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation", *Mit der Differenz Leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*, Derl. K. Roth, Münster / New York / München / Berlin 1996, s. 9-27, burada S. 20.

söz gelişi dillerini, sembollerini, kendi algılama ve yorumlama kalıplarını iletişim sürecine katmaktadırlar. Kültürlerarası iletişime katılanlar aynı zamanda diğer kültür ve onun üyeleriyle ilgili olarak daha önceden edindikleri kalıp düşünceleri ve önyargıları da, bilinçli veya bilinçsiz olarak, iletişim sürecine katmaktadırlar.

İletişim kanalları: Enformasyon, bütün kanallar ve duyular yoluyla bize ulaşır. Duyular, görme, işitme, tatma, dokunma, koklamadan ibarettir. Burada unutulmaması gereken, sözü edilen "kanalların kültürel değerlere sahip olduğu"dur. Her kültürde belli kanal ya da duyu ile alınan enformasyona, diğerlerinden daha çok değer verilir, güvenilir, inanılır. Bazıları gördüğüne, bazıları duyduğuna, bazıları "elle tutup, gözle gördüğüne" inanır.

Şekil 1: Bireyler düzeyinde doğrudan kültürlerarası iletişim. (*K. Roth'tan yararlanılarak hazırlanmıştır.*)

İletişim araçları; sayısal (dijital) ve benzeşik (analog) iletişim: Kültürlerin görsel ya da işitsel kanalları tercih etmesi, sözsüz ve paradil enformasyonları daha az algılanır ve işlenirken, sözel enformasyonun öne çekilmesi sonucunu doğurmuştur. Sayısal iletişim semboller aracılığı ile, enformasyon aktarımı ise, dil gibi, gösterge sistemleri ile gerçekleşir. Yüzyüze iletişimde enformasyonun yalnız üçte birine yakın kısmı sayısal, büyük kısmı ise benzeşik iletişim yoluyla alınır. Benzeşik iletişimde, tonlama, jestler, mimikler, vücudun duruşu, zaman ve mekanın kullanımı vb. mesajdır.

Mesajın nitelikleri: İnsanlar arasında gerçekleşen iletişimde her mesaj bir insani etkileşimi düzenler, gönderen hakkında bir şeyler söyler, alıcı üzerinde bir etki bırakır ve sözlü, sözsüz ya da paradil kanallardan taşınan enformasyon içerir. Ancak bu nitelikler kültürden kültüre farklılık gösterir. Buna göre, mesajın, dolayısıyla iletişimin enformasyon, ilişkisel, kendini açığa vurma ve çağrı boyutları dikkate alınmalıdır. Herhangi bir mesaj aynı anda birçok mesaj, daha doğrusu anlam taşır ve bir "mesaj paketi" olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle de insanlar arasında gerçekleşen iletişim karmaşık, olumsuz etkilenmeye müsait ama aynı zamanda heyecan verici ve ilginç bir süreçtir. Bu süreç, farklı kültürel kökene sahip insanlar arasında gerçekleştiğinde, daha karmaşık ve "anlamama" ya da "yanlış anlama"ların daha sık rastlandığı bir iletişim süreci yaşanır. Mesajın niteliklerini daha kolay açıklayabilmek için von Thun'un verdiği örnek olaydan yararlanılabilir: "Bir kadın ve bir erkek otomobildedir. Otomobili kadın kullanmaktadır. Erkek kadına: 'Bak, ileride yeşil yanıyor' der. Kadının yanıtı 'Arabayı sen mi sürüyorsun, ben mi?' olur"[35]. Her mesaj öncelikle bir şey hakkında enformasyon taşır. Yani gönderenin ne hakkında enformasyon verdiği sorusunun yanıtı, mesajın içeriğidir. Yukarıdaki örnekte erkeğin kadına gönderdiği mesajın içeriği, ilerideki ışığın renginin yeşil olduğudur. Ancak mesajın içeriği gönderen ile alıcı arasında gerçekleşen etkileşimin yalnız küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Her iletişim durumunda olduğu gibi yukarıdaki örnekte de gönderen mesajın için-

[35] F.S. von Thun: *Miteinander Reden. 1. Störungen und Klärungen + 2. Stile, Werte und Persönlichkeitsentwicklung*, (İki cilt birarada), Hamburg 1998, s. 25-26.

de kendini açığa vurmuştur. Burada gönderen Türkçe konuşan, otomobil yolculuğu sırasında uyanık olan, tahminen renk körü olmayan ve kadının otomobil kullanması ile ilgili kuşkuları olan, belki de acele bir yere yetişmesi gereken bir kişi olarak değerlendirilebilir. "Kendini açığa vurma" terimi hem bilinçli olarak "kendini ifade", hem de bilinç dışı "kendini ele verme" kavramlarını içerecek şekilde anlaşılmalıdır. Mesajlar aynı zamanda, gönderenin alıcı ile arasındaki mevcut ilişkiyi nasıl değerlendirdiği hakkında bilgi verir. Yani, gönderen mesajında, karşıdakine biçtiği pozisyon ve rolü ve kendisi ile olan ilişkisinin niteliğini belirtir. Mesajda sözün nasıl formüle edilmesinden ses tonu ve diğer sözsüz ögelere kadar bütün bileşenleri, gönderen ile alıcı arasındaki ilişkinin, gönderen tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koyar. Yukarıda verilen örnekte, erkek, kadını, otomobili gerektiği gibi kullanamayan ve kendi yardımına gereksinme duyan biri olarak görmektedir. Burada mesajın kaynağı olan erkek, kendini üstün görmektedir. Kadının yanıtı ise, içeriğe değil, mesajın işte bu "ilişki boyutuna" itirazdan ibarettir. Demek ki, genel olarak bir mesaj göndermek, aynı zamanda belirli bir ilişkiyi ifade etmek demektir. Amaçsız olarak gönderilen, özellikle sözlü mesaj çok azdır. Her gönderen, kodladığı mesaj aracılığıyla alıcıyı etkilemeye çalışır. Yukarıdaki örnekte erkeğin kadına gönderdiği mesajın çağrı boyutu, "ilerideki ışık yeşil, arabayı hızlandır da yeşil yanarken geçelim, kırmızıya yakalanıp beklemek zorunda kalmayalım" anlamını yaratmaya yöneliktir. Mesajın çağrı boyutunu, ilişki boyutundan ayırmak gerekir. Çünkü, aynı çağrı farklı ilişki durumlarıyla görülebilir. Örnek olayda kadın, mesajın çağrısından değil, ilişkisel niteliğine karşı duyarlıdır. Eğer, çağrı onu rahatsız etseydi, "daha hızlı süremem, çünkü kurallara aykırı" diyebilir ve erkeğin onun sürüş tarzı ile ilgili öneri getirmesini hoş karşılayabilirdi[36].

Kültürel sistemler: Her birey, iletişime bir sosyal ve kültürel sistemin üyesi olarak katılır. Bu sistemler, kendilerini oluşturan sistem kısımları veya alt sistemlerle birlikte soyutlaştırma ve somutlaştırmaları içerirler ve farklı enformasyon sistemlerine sahiptirler.

[36] von Thun, a.g.e., s. 25-30.

İletişimin işlevleri ve etkileri: İletişim davranışının işlevleri çok çeşitlidir ve her konuşma, her iletişim eylemi[37], enformasyon aktarmaktan başka görevleri de yerine getirir. Söz gelişi, iletişimin ilişki boyutu göz önüne alındığında, iletişim girişimlerinin çoğunun yeni sosyal ilişkiler kurma, kurulmuş ilişkileri koruma ya da sona erdirme işlevini yerine getirdiği gözlenir. Farklı kültürlerde benzer iletişim davranışları başka işlevleri yerine getirir ve istenen başka etkiler yaratır. Bu nedenle kültürlerarası karşılaşmalarda, bir davranış için bir tarafın beklediği işlev, diğer kültürün üyeleri tarafından bilinmediği için, beklenenden farklı davranışlar "yanlış" olarak değerlendirilir. Hangi davranışın hangi kültürde hangi iletişim işlevini yerine getirdiğini bilmek elbette olanaksızdır. Ancak burada mümkün olan işlevler arasından en önemli görülenler sıralanabilir: Birinci işlev enformasyon aktarımıdır ve birçok kültürde iletişim davranışının en önemli işlevi olarak kabul edilir. Anlamların nesnel aktarımı hemen her zaman "sayısal" ve sözlü olarak gerçekleştirilir. Bu tür enformasyon aktarımı diğer kültürlerin üyeleri tarafından "sert" ve hatta "insanlıktan yoksun" bir "tarz" olarak algılanır. Burada önemli olan enformasyonun istenen anlamı en kolay ve kısa yoldan yaratmasıdır. İletişim davranışının ikinci önemli işlevi, istemli ya da istemdışı, sosyal ilişkileri etkilemektir. İletişimin mevcut ilişkileri koruma işlevi birçok kültürde birinci sırada gelir. Bu kültürlerde, mesajın içeriği değil, onun veriliş biçemi önem kazanır. Yani "ne" söylendiğinden çok "nasıl" söylendiği irdelenir. Etkileşim sırasında çoğunluğu sözsüz olan ilişkisel sinyallere dikkat etmemek, birçok durumda önemli yanlış anlamalara, hatta tarafların "saldırgan" nitelikli tepkilerine neden olabilir. İletişim davranışlarının üçüncü işlevi pragmatik işlevdir. Birçok iletişim girişiminde amaç, belirli bir içeriği, olayı ifade etmekten çok, "niyet"i aktarmak, tepkiler ve davranış değişikliği gerçekleştirmeye çalışmaktan ibarettir. Aynı şekilde, etkileşime katılanlar, iletişim davranışları aracılığı ile, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, düşüncelerini, değerlerini ve normlarını aktarmayı amaçlar. Bunun sonucunda, karşı tarafın düşünce biçiminde, fikirlerinde ve değerlerinde değişmeler olabilir. Propaganda ve reklam çalışmalarında,

[37] Burada Habermas'ın "iletişimsel eylem" kavramı kastedilmemektedir. Bu nedenle "iletişim eylemi" ifadesi kullanılmıştır. İletişimsel eylem kuramıyla ilgili kısıma bakınız.

iletişim davranışlarının bu işlevinden yararlanılmaya çalışılır. Fikirlerin, değerlerin ve duyguların aktarımında son olarak, subjektif ve duygusal işlev olarak adlandırılan, zihni ve psikolojik süreçler söz konusudur. Protestanlığın egemen olduğu ve Uzak Doğu kültürlerinde yasaklanmış ve tabulaştırılmış olsa da, birçok kültürde iletişimin "duygusal işlev"i etkileşim sürecinde önemli rol oynamaktadır.

Gönderme, Kodlama, Gösterge ve Anlam: Mesajlar iki yoldan gönderilir; Birincisi bir mesajın gönderici tarafından, alıcının açabileceği şekilde bilinçli olarak kodlanması süreci, diğeri ise, mesajın doğrudan, kodlanmadan gönderilmesidir. Bir taraf davranışları, paradil ve sözsüz kanallardan ifade eder, karşı taraf da bunu, çoğunlukla bilinçsiz, duyusal olarak algılar. Mesajların değerlendirilmesi, onların duyusal algılanması, kodaçımı ve yorumlanmasına bağlıdır ve bu, kültürlerarası iletişim açısından önemli ve duyarlı bir faktör olan, mesajın değerlendirme yanını oluşturur. Yukarıda anılan kültürlerarası yanlış anlama sorununa tekrar dönmek için, gösterge ve gösterge sistemleri ile anlam yaratına ya da anlam aktarımı konusunu daha geniş irdelemek gerekir. Gündelik deneyimlere dayanarak aynı dili konuşan, aynı kültürün üyeleri arasında bile başarılı anlam aktarımında sorunlar yaşandığı rahatlıkla söylenebilir. Günlük yaşamın çeşitli alanlarında edinilen deneyimler, "anlamama" ya da "yanlış anlama"ları önemli ölçüde tanımaya yetmektedir. Anlam aktarımının temel sorunlarından bir tanesi, "işaret" ya da "gösterge" (sözgelişi sözcük) ile "anlam" arasında iki tür ilişki olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu ilişkiler "düzanlam" ve "yananlam" kavramlarıyla açıklanır. Düzanlamda göstergelerin açık ve ifadesel, eski dille "sarih" anlamı, başka deyişle, bilinçli olarak ifade edilmek istenen, niyetlenilen anlam söz konusu olduğu halde, yananlamda, düzanlamla birlikte söylenmek istenen, eski dille "zımni" anlamlar, çağrışımlar ve çağrışım zincirleri söz konusudur. Her insanın yaşam deneyimlerine göre, sözcüklerle ilişkilendirdiği nesneler, olaylar, davranışlar vardır. Ancak kültürlerarası iletişimde bu özel yananlamlarla ilgilenilmez. Önemli olan "kolektif bilinç"e girmiş olan yananlamdır. Bunlar bir kültürün üyelerinin çoğunluğu tarafından tanınan (kültüre özgü) ya da bir dili konuşanlar tarafından ta-

nınan (dilce belirlenmiş) yananlamlardır. Çeşitli renklerin farklı kültürlerde değişik özellikler, çağrışımlar, kalıp düşünceler ve duygular yaratması gibi, sarmısak, domuz eti, gül gibi çeşitli nesneler, resimler, masal kahramanları figürleri ya da reklam resim ve fotoğrafları gibi semboller ve "utanma", "dostluk", "konukseverlik" gibi terimler de birbirlerinden farklı yananlamlar, dolayısıyla da değerler taşırlar. Bu nesne, sembol ve göstergeler kültür sisteminin farklı alanları ve değerlerle ilgilidir. Dolaylı anlam aktarımı özellikle edebiyatta yananlamlar aracılığıyla gerçekleştirilir. İlk önce algılanan sözcüklerin (göstergelerin) arkasında her zaman, yananlamlar aracılığı ile ifadesini bulan, kültürel değerler, normlar, kalıp düşünceler, fikirler, yönelimler, davranış kalıpları, örnekler ve standartlar durur. Bu nedenle, kodaçımı sırasında, düzanlamlı açık anlam aktarımı ile yananlamlı dolaylı anlam aktarımını birbirinden ayırmak gerekir.

Buna ek olarak başka bir kategori daha ortaya çıkmaktadır. Bu kategori her kültürlerarası iletişim sürecinde bulunur ve sürece olumsuz etkide bulunabilir. İnsan her davranışında mutlaka açık ya da dolaylı kodlanmış bir anlam aktarmaya çalışmaz, ancak onun her davranışı karşı taraf tarafından anlamlandırılır. İşte her iletişim sürecinde yer alan bu "söylenmek istenmeyen", "anlamsız", "kasıtsız", "yansıtıcı", "bilinç dışı oluşan" ifadeler ve davranışlar bu kategoriyi oluşturur. Birçok vücut, el, kol hareketi, konuşma tarzı bu kategoriye girer. Her iletişim sürecinde temel sorunlardan biri, etkileşimde bulunanların, karşısındakinin hangi iletişim davranışıyla neyi kastedip neyi kastetmediğini her zaman bilememesidir. Her birey kendi kültürel alanında binlerce iletişim durumundan edindiği deneyimler sayesinde, bu kategoriye giren davranışları birbirlerinden ayırma yetisini geliştirir. Ancak aynı birey, farklı kültürün üyeleri ile karşılaştığında bu tür deneyimlere sahip olmadığı için onların davranışlarını doğru anlamlandırmakta zorluk çeker. Birey algıladığı her davranışı anlamlandırmak istediğinden, algıladıklarını kendi kültürel ve yaşam deneyimlerine dayalı olarak geliştirdiği kalıplarla karşılaştırarak, kodaçmaya ve yorumlamaya, yani anlamlandırmaya çalışır. Ancak bu anlamlandırma, kültürler arasındaki kod farkları nedeniyle, onu yanıltır.

Kültürlerarası İletişimde Anlamak ve Anlamamak: İletişim araştırmalarındaki temel kabullerden biri, etkin iletişimin ancak iletişime katılanların aynı kodları kullanması ile mümkün olabileceğidir. Bu kabul kültürlerarası iletişim için çok kullanışlı değil, hatta biraz "tehlikeli"dir. Çünkü, bu kabulden hareket edilirse, aynı kodlarla gerçekleşmeyen hiçbir iletişimin başarılı ya da "etkin" olamayacağı baştan kabul edilmiş olur. "Kültür içi" (intracultural) iletişim de dahil olmak üzere, her iletişimde birbirine "denk" birçok sözlü ve sözsüz kodlar kullanılır. Kültürlerarası iletişimde de sözlü ve sözsüz kodların eşzamanlı ve paralel kullanımının mevcudiyetinden yola çıkılır. Çok dilli bireylerde anadil ile ikinci veya üçüncü yabancı dil arasında örtüşmeler ya da çelişkilerin ortaya çıkması gibi, sözsüz kodlar düzeyinde de "denklik" çok ender gözlenir. Her sözsüz kodun kendine özgü "stil"i, "tarz"ı vardır. Her birey üyesi olduğu kültürün "düşünce tarzı"na, "dünya görüşü"ne dayalı sözsüz kodlar kullanır ve etkileşimde bulunduğu bireyden, belirli tepkiler, "feedback" bekler. Bütün bunlar kültürlerarası "yanlış anlama"nın önemli kaynaklarını oluşturur. Buraya kadar dolayımlı bir gösterge nedir ve hangi göstergelerin kültürlerarası iletişimde işlevsiz kaldığı ve açık bir göstergeyle hangi anlamın yaratılmak istendiği gibi sorulara yanıt bulunmaya çalışıldı.

Bu tür iletişimde her zaman aşağıda sıralanan riskler söz konusudur:

a) Göstergelerin hiç algılanmaması veya niyetlenilenden farklı anlamda algılanması: Söz gelişi çiçek buketi ya da doğrudan doğruya çiçeğin Uzak Doğu ve Avrupa kültürlerinde farklı içerikte göstergeler olduğu yaygın olarak bilinir. Uzak Doğu ve Asya kültürlerinde kamusal alanda oturma düzeni, suskunluk ve gülme farklı anlamlar taşıyan göstergelerdir[38].

b) Bilinçsiz olarak kodlanmış davranışlar, söz gelişi mekan ve zamanı kullanma, jest ve mimikler bilinçli olarak belirli niyetle yapılan davranışlar olarak, örneğin kabalık ya da önemsememek gibi, algılanabilir.

[38] Bu konuda sözsüz iletişimle ilgili kısma bakınız.

c) Etkileşime katılan diğer bireyin kültüründe hiçbir anlam taşımayan bir davranış, diğer tarafın kendi kültür kodlarına göre anlamlandırılabilir. Demek ki, kültürlerarası iletişimde yanlış anlamadan tamamen sakınmak pek de mümkün değildir. Aynı şekilde, iletişim davranışlarının niyetlenilene uygun olmayan şekilde anlamlandırılması ve geri beslemenin, karşı tarafça gösterilen tepkilerin yanlış yorumlanması da her zaman olasıdır. Bunların nedenleri arasında, belirli kültürlerde belirli "güvenilir" ya da "çok kullanılır" kanalların varlığı ve bu her kültürde tercih edilen kanalların farklı olması sayılabilir. Söz gelişi, bazı kültürlerde görsel ve işitsel kanallara daha çok güvenilirken, bazı kültürlerde diğer duyulara hitabeden kanallar ön planda olabilmektedir. Nesnelere atfedilen değerler de kültürden kültüre değişir.

Kültürlerarası İletişim Disiplininin Kısa Tarihçesi

Kültürlerarası İletişim disiplini için başlangıç olarak her ne kadar Edward T. Hall'un 1959 yılında yayımlanan *The Silent Language* adlı yapıtı gösterilirse de[39], Ruth Benedict'in 2. Dünya Savaşı sırasında 1943 yılından başlayarak Amerika Birleşik Devletleri Savaş Enformasyon Dairesi için yürüttüğü antropolojik çalışmalar, yabancı bir kültürün iletişim davranışlarını anlamaya yönelik ilk çalışmalar olmaları dolayısıyla, kültürlerarası iletişim araştırmaları için başlangıç kabul edilmelidir. Japonları anlamak ve Amerikan tarafının fikirlerini onların anlayacağı şekilde aktarmak amacıyla başlatılan bu çalışmaların sonuçlarını *Krizantem ve Kılıç*[40] adlı yapıtında yayımlayan Benedict, aynı zamanda kültürel antropolojiye "uzaktan kültür araştırması" tekniğini kazandırmıştır[41]. Ancak kültürlerarası iletişim terimi ilk kez E. T. Hall tara-

[39] W. Leeds-Hurwitz: "Notes in History of Intercultural Communication: The Foreign Service Institute and the Mandate for Intercultural Training", *Readings in Cultural Contexts*, Derl. J. N. Martin, T. K. Nakayama, L. A. Flores, London, Toronto 1998, s. 15-28; G. -M. Chen, W. J. Starosta: Foundations of Intercultural Communication, Boston vd. 1996, s. 7-16; R. M. Shuter: "Revisiting the Centrality of Culture", Readings in Cultural Contexts, Derl. J. N. Martin, T. K. Nakayama, L. A. Flores, London, Toronto 1998, s. 38-48.

[40] R. Benedict: Krizantem ve Kılıç, Çev. T. Turgut, Ankara 1965.

[41] M. Mead, R. Métraux (Derl.): The Study of Culture at a Distance, Chicago 1953.

fından yukarıda anılan yapıtta kullanılmıştır. Leeds-Hurwitz'e[42] göre, Hall kültürlerarası iletişim çalışmalarına öncelikle, tek kültür üzerinde yapılan antropolojik çalışmalardan karşılaştırmalı kültür çalışmalarına geçerek katkıda bulunmuştur. Böylece antropologlar farklı kültürlerden insanlar arasında gerçekleşen etkileşimi anlamaya çalışmıştır. Bu, günümüzde de kültürlerarası iletişim çalışmalarının temelinde yatan sorundur. Hall ayrıca, kültürleri mikro düzeyde inceleyerek iletişimdeki pratik etkileşimi ortaya çıkarmaya çalışmış, kültür çalışmalarını iletişim alanına genişletip antropoloji ile iletişim çalışmaları arasında bağlantı kurarak niteliksel araştırma tekniklerinin iletişim çalışmalarında da kullanılmasını sağlamıştır. Hall, iletişimi "kuralları olan, çözümlenebilen ve araştırmacıların bireylerarası etkileşimin kültürel kalıplarını kuramsal olarak ifade edebilecekleri bir alan" olarak tarif etmiştir. Kültürlerarası iletişime katılan tarafların birbirinin kültürünü bütünüyle öğrenmesinin gerekmediğini vurgulayan Hall, zamanın ve mekanın algılanması, jestler, mimikler ve paradil aracılığıyla diğer kültürü anlamanın yolunu göstermiştir. Hall'ün açtığı bu çığır günümüzde de önemini korumakta ve sözsüz iletişim, vücut devinimleri (kinesics), mekanın kullanımı (proxemics), sesin dil dışında kullanımı (paralanguage) ve zamanın kullanımı (chronemics) kategorilerinde incelenmektedir. Edward T. Hall, kültürlerarası iletişim eğitimi (training) programlarının da öncüsüdür. Hall kültürlerarası iletişim eğitimi alanların, anlamaya çalıştıkları kültürün içinde yaşayarak deneyim kazanmalarının eğitimin önemli bir parçası olduğunu ortaya koymuştur. ABD diplomatları için hazırladığı eğitim programlarını daha sonra uluslararası düzeyde etkinlik gösteren işadamları için geliştirmiş ve kültürlerarası iletişim alanında pratik bilgiler veren kitapları çeşitli dillerde yayımlanmıştır[43]. Son yıllarda kültürlerarası iletişimden, diplomasi ile birlikte en çok uluslararası ekonomik ilişkiler alanında yararlanılmaktadır.

[42] Leeds-Hurwitz, 1998.

[43] Söz gelimi Almanlar ve Japonlarla iş ilişkilerinde iletişim üzerine bilgi veren, eşiyle birlikte yazdığı Hall, E. T. / M. R. Hall: *Hidden Differences. Studies in International Communication. How to Communicate with the Germans*, Hamburg [1983]; E.T. Hall / M. R. Hall: *Hidden Differences. Doing Business with Japanese*, New York vd. 1987.

Florence Rockwood Kluckhohn ve Fred L. Strodtbeck'in 1961 yılında yayımlanan *Variations in Value Orientations* (Westport/Connecticut) adlı yapıtta değer yönelimleri tartışılmış ve kültürlerarası iletişim alanına kavramsal katkıda bulunulmuştur. 1960-1970 dönemi kültür – iletişim ilişkisinin tartışıldığı ve farklı kültürlerde gözlenen farklı iletişim davranışlarının ortaya konulduğu yıllardır. 1970'ten sonra kültürlerarası iletişim disiplininde hızlı bir gelişme başladı. Larry A. Samovar ve Richard E. Porter'ın 1973 yılında hazırlayıp yayınladıkları *Intercultural Communication. A Reader* (Belmont) adlı derlemenin daha sonraki yıllarda farklı içeriklerle yeni baskıları yapıldı. 1970-1980 yılları arasında, Samovar ve Porter'in adı geçen kitabı ile John Condon ve Fathi Yousef'in 1975 yılında çıkan *An Introduction to Intercultural Communication* (New York), Edward T. Hall'ün 1977 yılında basılan ve kültürel bağlam kuramının açıklandığı *Beyond Culture* (New York) adlı kitabı başta olmak üzere, halen alanda başyapıt sayılan birçok çalışma yayınlandı[44]. 1977 yılında yayınına başlanan *International Journal of Intercultural Relations* dergisi kültürlerarası iletişim alanında çalışan araştırmacılar arasında etkileşimi sağlayarak disiplinin canlanmasına önemli katkıda bulundu. 1980-1990 yılları kültürlerarası iletişim alanında önemli gelişmeler gerçekleşti. Geerd Hofstede, uluslararası bir şirketin farklı kültürlerden çalışanları üzerinde yaptığı değer yönelimleri araştırmasının sonuçlarını 1980 yılında *Culture's Consequences. International Differences in Work-Related Values* (London) adlı kitabında yayınladı. Kültürlerarası iletişimde "kültürel boyutlar kuramı" olarak tanınan kuram böylece farklı kültürlere mensup bireylerin iletişim davranışlarındaki farklılıkları açıklamak için yeni olanaklar sağladı. Hall ile başlayan ve 70'lerin başlarına kadar çok fazla değişmeden sürdürülen kültürlerarası eğitim (training) çalışmaları 1980'den itibaren araştırma ve üniversiter eğitim alanına da katkıda bulunmaya başladı. 1980'lerin başlarından itibaren William Gudykunst ve arkadaşlarının kuramsal alana katkıları önemli yer tutmaya başladı. Bu dönemde kültürlerarası iletişimin teorik ve metodik yönü büyük gelişme gösterdi. Bu dönemde iletişim alanında genel kabul gören geleneksel niceliksel

[44] Kitapların künyeleri için bkz. Chen / Starosta, 1996, s. 10.

ve söz sanatına dayalı yorumlamacı araştırma teknikleri kültürlerarası iletişim alanında da kullanılıyordu. Gudykunst ve Young Yun Kim, *Methods for Intercultural Communication Research* (Beverly Hills vd. 1984) adlı derlemede hem niteliksel, hem de niceliksel tekniklerin kullanıldığı kültürlerarası iletişim araştırmalarına yer vermiştir. 1990'dan itibaren bu alanda çalışan araştırmacılar yeniden niteliksel, etnografik tekniklere döndüler ve kültürlerarası iletişim araştırmalarında sosyal bilimlerde yararlanılan araştırma tekniklerinin hemen hepsi kullanılır oldu.

Kültürlerarası iletişim oldukça geniş bir kavramdır ve geniş bir inceleme alanına sahiptir. Bu nedenle, alanda çalışanlar araştırma alanlarının daha belirgin şekilde tanımlanmasını önermekte, söz gelişi, farklı kültürlerin üyeleri arasında gerçekleştiğinde kültürlerarası, farklı ulusların temsilcileri arasında gerçekleştiğinde uluslararası, aynı ülkede sayısal ve politik açıdan baskın olan kültürle altkültür arasında, beyaz ve siyah Amerikalılar arasında, ırklararası, aynı ülkede yaşayan etnik gruplar arasında etnik gruplararası iletişimin birbirinden ayrılması gerektiğini savunmaktadırlar. Gudykunst, kültürlerarası iletişim alanını, "etkileşimsel – benzeşik" ve "dolayımlı – kişilerarası" boyutlarda inceleyerek dörde ayırmaktadır: Kültürlerarası iletişim, karşıt-kültürel iletişim, uluslararası iletişim, karşılaştırmalı kitle iletişimi[45]. Gudykunst'a göre kültürlerarası iletişim hem etkileşimsel, hem de kişilerarası nitelik taşımaktadır. Yani, kültürlerarası iletişim, farklı ya da aynı kültürden bireyler arasındaki iletişimi inceler; hem Çinli ile Amerikalı arasında, hem de beyaz ve siyah Amerikalılar arasında gerçekleşen iletişim bu alana girer. Böylelikle bu alan, kültürlerarası, ırklararası ve etnik gruplararası iletişimi içerir. Karşıt-kültürel iletişim, kişilerarası ve benzeşik nitelik taşır. Yani, farklı kültürlerin üyelerinin iletişim davranışları arasındaki farklılıklarla ilgilenir. Söz gelişi iki farklı kültürden insanların tartışma stratejilerini karşılaştırır. Uluslararası iletişim, iletişimi dolayımlı ve etkileşimsel boyutta inceler. Farklı ülkelerdeki medya iletişimini araştırır. Benzeşik kitle iletişimi ise dolayımlı ve

[45] W. B. Gudykunst: "Cultural differences in self-consciousness and self-monitoring", *Communication Research*, Sayı:14, s. 7-34.

karşılaştırmalı nitelik taşır ve farklı ülkelerin kitle iletişim sistemlerini karşılaştırır.

Bu çalışmada kültürlerarası iletişim bir ulusal kültürün farklı alt-kültürlerini[46] vurgulayan "çok kültürlülük" (multicultural) ve kültür karşılaştırmaları ile ilgilenen "karşıt-kültürlerarasılık" (cross-cultural) sorunlarıyla ilgilenen çalışmalardan ayrılmaktadır[47]. Amerika Birleşik Devletlerinde önceleri kültürlerarası iletişim "cross-cultural" ve "intercultural" olarak adlandırılmış, ancak daha sonra bu terimler belirgin olarak tanımlanmıştır. Günümüzde, "cross-cultural" çalışmalar çok kültürlü toplumlarda yapılan karşılaştırmalı çalışmalara verilen addır. Bu çalışmalarda farklı kültürler ayrı ayrı incelenir ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak sonuca varılmaya çalışılır. "Intercultural" çalışmaların konusu ise farklı kültüre mensup insanların karşılaşmaları sırasında gerçekleşen etkileşimdir[48].

Kültürlerarası iletişim alanında çalışan araştırmacı ve uygulamacıların ilgi alanlarının merkezinde farklı ülkelerde yaşayan, öğrenim gören, çalışan ve İngilizce'de "sojourner"[49] olarak adlandırılan kişiler durmaktadır. Bu nedenle Batı ülkelerinde yapılan uygulamalı (applied) kültürlerarası iletişim araştırmaları son yıllarda daha çok iki alanda yoğunlaşmıştır. Bunların birincisi "sojourner"lerin bulundukları ülkenin kültürlerine "uyum"u, ikincisi ise onların yükseköğrenimlerini ve mesleki geleceklerini belirlemekte gereksinme duyduğu "iletişim yeterliği"[50] alanıdır. Kültürlerarası iletişimin en önemli kullanım alanı da, yabancı ülkelerde çalışmak durumunda olan kişi ve kuruluşların büyük ilgi gösterdikleri meslek içi eğitimdir (intercultural training).

Endüstri, ticaret ve uluslararası siyasete yakın ve pratik amaçlı kullanıma yönelik olması nedeniyle kültürlerarası iletişim son yirmi yıl içinde büyük gelişme göstermiştir.

[46] Söz gelişi etnik gruplara mensubiyet gibi.

[47] E. C. Stewart / M. J. Bennett: *American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective*, Yarmouth 1991, s. XII.

[48] M. K. Asante / W. B. Gudykunst (Derl.): *Handbook of International and Intercultural Communication*, Newbury Park 1989.

[49] Dilimizde bu sözcük için uygun bir karşılık bulunamamıştır.

[50] Mutlu 1995, s. 178.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kültürlerarası iletişim 1966 yılında Pittsburg Üniversitesinde okutulmaya başlandı ve bu disiplinde ilk doktora derecesi 1973 yılında Indiana Üniversitesinde verildi[51]. Avrupa'da dilbilimcilerin çalışmaları dışında ilk etnografik temelli kültürlerarası iletişim çalışmaları 1989 yılında Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesinde başladı. Diğer Avrupa ve özellikle Alman üniversitelerinde son yıllarda, ya mevcut branşların bünyesinde ya da bağımsız branş olarak akademik programlara alınmış bulunmaktadır[52]. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde yazar tarafından 1996 tarihinden beri lisansüstü düzeyde kültürlerarası iletişim dersleri verilmektedir.

Kişilerarası ve Kültürlerarası İletişim Arasındaki Farklar

Kültürlerarası iletişim ile kişilerarası iletişimi birbirinden ayıran nitelikler günümüzde de bilimsel platformda tartışılmaktadır. En açık anlatımla, kültürlerarası iletişim, farklı kültürel kimliklere sahip bireyler arasında gerçekleşen bir süreç olduğu halde, kişilerarası iletişimde inceleme alanına giren bireyler ortak ve birbirini destekleyen kültürel kimliklere sahiptir[53]. Kişilerarası iletişimde göreceli ortak kimlik, yani iletişim sürecine katılan bireylerin kendi kimliklerini öne çıkarmadan, ortak noktalarına dayalı yeni bir kimlik tanımlamaları söz konusudur. Bu nedenle kültürlerarası iletişim, kültürel kimliğin iletişime katılanlar açısından ne kadar önemli olduğuna bağlı olarak, kişilerarası iletişimden ayrılır. Ancak her iki iletişim türünde de iletişim süreci aynıdır. Gudykunst ve Kim kişiler ve kültürlerarası iletişimin aynı süreçten geçtiğini belirtmekle birlikte, kültürlerarası iletişimde, bireylerin birbirleri hakkında sahip oldukları bilginin daha çok kültürel nitelik taşı-

[51] Chen / Starosta, 1996, s. 9.

[52] Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi'nde, 1996 akademik yılı kış sömestrinden beri bağımsız "Kültürlerarası İletişim" anabilimdalı kurulmuştur ve yazar burada Türk-Alman İletişimi konulu dersler vermektedir. Yazarın öğretim kadrosunda yer aldığı Alman ve Karşılaştırmalı Halkbilimi Enstitüsü bünyesinde 1989 yılından beri verilmekte olan "kültürlerarası iletişim" kurs ve seminerleri de bu anabilimdalına aktarılmıştır.

[53] W. R. Cupach / T. T. Imahori: "Identity Management Theory: Communication Competence in Intercultural Episodes and Relationships", *Intercultural Communication Competence*, Derl. R. L. Wiseman / J. Koester, Newbury Park / New York / New Delhi 1993, s. 112-131, burada s. 115.

dığını, kişilerarası iletişime katılanların sahip olduğu enformasyonun ise bireysel nitelik taşıdığını belirtmektedirler[54]. Kişilerarası ve kültürlerarası iletişimi birbirlerinden ayırmak için Gudykunst ve Ting-Toomey ile Collier ve Thomas iletişim sürecinde "kültürellik" ve "bireysellik" derecesini tartışmaktadır[55]. Bireysel kimliğin her durumda yeniden tanımlanması nedeniyle, belirli bir durumda ya da ilişki ortamında birden fazla türde etkileşim gerçekleşebilir. Bundan başka, "bireyin kimliği"nin karmaşıklığı ve iletişim sürecine katılanların kimliklerinin birden çok yönü, süreçte rol oynayabilir. "Bu nedenle iletişim biraz kişilerarası ve kendiliğinden, biraz kültürlerarası olabilir"[56]. Aynı şekilde, ilişkiler de biraz kişilerarası, biraz da kültürlerarası olabilir. Eğer farklı kültürel kimliklere sahip iki birey, aralarındaki ilişki nedeniyle ortak noktalarına dayalı göreceli kimlik yaratmışsa, onlar arasında gerçekleşen iletişimi kişilerarası iletişim olarak nitelemek olasıdır. Çünkü, böyle durumlarda bireyleri birbirine yakınlaştıran ortak kimlik öne çıkmış, kültürel kimlikler geriye çekilmiştir. Öğrencilerin yurtdışında okurken başka öğrencilerle kurdukları iletişim buna örnek oluşturur. Üniversite öğrencileri arasında kurulan ilişkilerde "öğrenci kimliği" kültürel kimliğin önüne çıkmakta ve öğrenciler arasındaki iletişim sürecinde kültürel farklılıklardan çok bireysel farklılıklar rol oynamaktadır. Bununla birlikte, kültürel kimliklerini tamamen yitirmedikleri için, bazen hiç beklenmedik durumlarda kültürel kimliğin iletişim sürecindeki rolü bireysel öğelerin önüne geçer. Farklı kültürlerin üyeleri arasında gerçekleşen evliliklerde de iletişim sürecini etkileyen bireysel ve kültürel ögeler farklı durumlarda ortaya çıkar. Ortak arkadaş ve iş çevrelerinde bireysel kimliklerin belirleyici rolü olduğu halde, erkek ya da kadının ailesi ve akrabalarının çoğunluğu oluşturdukları ortamlarda kültürel kimliklerin ön plana çıkarak iletişim süreci üzerinde belirleyici rol oynadıkları görülür.

[54] W. B. Gudykunst / Y. Y. Kim: *Communication with Strangers: An Approach to Intercultural Communication*, Reading vd. 1984, s. 39.

[55] Bkz. W. B. Gudykunst / S. Ting-Toomey: *Culture and Interpersonal Communication*, Newbury Park 1988; Bkz. M. J. Collier / M. Thomas: "Cultural Identity: An interpretive perspective", *Theories in Intercultural Communication*, Derl. Y. Y. Kim / W. B. Gudykunst, Newbury Park 1988, s. 99-120.

[56] Collier / Thomas 1988, s. 101.

Kültürlerarası İletişimin Kuramsal Dayanakları

Kültürlerarası İletişim Çalışmalarında Emik ve Etik Yaklaşım

Kültür ve iletişim çalışmalarında iki temel yaklaşım vardır. Bunlar emik ve etik yaklaşımlardır. Emik yaklaşımda araştırmacı belirli bir kültürü içinden bakarak inceler ve iletişimi, o kültürün üyelerinin anladığı gibi anlamaya çalışır. Etik yaklaşımda ise, iletişim, içinde gerçekleştiği kültürün dışından, önceden belirlenmiş karakteristik nitelikler esas alınmak kaydıyla diğer kültürlerle karşılaştırılarak anlaşılmaya çalışılır. Emik ve etik yaklaşımlar arasındaki farklar aşağıdaki gibi sıralanabilir: Emik yaklaşımda, iletişim davranışları sistemin içinde araştırılır, her defasında yalnız bir kültür incelenir, yapı araştırmacı tarafından ortaya çıkarılır, kriterler iç karakteristiklere ilişkindir. Etik yaklaşımda, iletişim davranışları sistemin dışında durularak araştırılır, her defasında birden çok kültür incelenir ve karşılaştırılır, yapı araştırmacı tarafından kurulur, kriterler değişmez veya evrensel olarak kabul edilir. Sosyolojik ve psikolojik araştırmaların çoğunda etik, antropolojik araştırmaların çoğunda ise emik yaklaşımı kullanma eğilimi vardır. Kültürlerarası iletişim araştırmalarında ise psikolojik ve antropolojik yaklaşımlardan yararlanma eğilimi olduğu için, her iki yaklaşım da kullanılır. Antropolojik araştırmalarda amaç, kültürü veya bir kültürün belirli yanını betimlemek ve onu, o kültürün bir üyesinin anladığı gibi anlamak olduğu için, emik yaklaşımdan yararlanılır. Birçok antropolojik araştırmada yalnız bir kültür incelenir, ancak karşılaştırmalı perspektiften yararlanılan araştırmalar da vardır. Edward T. Hall'ün çalışmaları (1959 ve 1976) bu karşılaştırmalı araştırmalara örnek olarak

gösterilebilir. Aynı şekilde dilden hareket ederek kültürel farklılıkları irdeleyen sosyolinguistikte de karşılaştırmalı araştırmalar yapılır[57]. Etik yaklaşım genellikle farklı kültürlerde iletişim davranışlarındaki benzerlik ve ayrılıkları açıklayabilmek için kullanılır.

İzleyen kısımda Hall'ün emik, Kluckhohn / Strodtbeck ve Hofstede'nin ise etik yaklaşımla yaptıkları araştırma sonuçlarına dayalı kuramlar açıklanacaktır.

Kültürlerarası İletişim Kuramları

Birden çok kültürü kapsayan alanlarda yapılan bilimsel çalışma ve araştırmaların sonuçlarından karşılıklı olarak yararlanmak için kuramsal dayanaklarının belirlenmiş olması gerekmektedir. Kuram aynı zamanda gelecekte elde edilecek bulguların da mevcut bilgilere entegre edilebilmesi için gereklidir. Eğer iletişim kuramları etnomerkezci olmayan bakış açısıyla geliştirilmiş, özel kültürel bağlamla ve kültürel çeşitlilik üzerine araştırmalarla sınırlandırılmış ise kuram geliştirmede onlardan yararlanılabilir[58]. Triandis geniş kapsamlı kuramlar geliştirmek için kültürler arasında genelleştirmeler yapabilmenin gerekli olduğunu belirtmektedir[59]. Foschi ve Hales'e göre, kültürel farklılıklar, kuramsal amaçla dikkate alındığında teorik değişkenleri belirlemek, standartlaştırmak ve kavranabilir hale getirmek için, kuramsal olmayan amaçla ele alındıklarında ise, çalışmanın deneysel sınırlılıkları içinde çeşitlemeleri incelemek amacıyla kullanılır[60]. Bu nedenle kültürel farklılıklar kuram oluşturma çabalarının odak noktasında bulunmaz; daha çok, bireyciliğe karşı ortaklaşa davranışçılık[61], geçmişe yö-

[57] E. Ochs: "Introduction", *Language Socialisation Across Cultures*, Hz. B. Schieffelin / E. Ochs, Cambridge 1986, s. 1-13.

[58] Gudykunst vd. 1988, s. 33.

[59] H. C. Triandis: "On the value of cross-cultural research in social psychology", *European Journal of Social Psyhology*, Sayı: 6 [1976], s. 331-341, burada s. 335.

[60] M. Foschi / W. Hales: "The theoretical role of cross-cultural comparisons in experimental social psychology", *Cross-Cultural Contributions to Psychology*, Hz. L. Eckensberger vd., Lisse 1979, s. 246-247.

[61] Bu terim Sargut tarafından önerilmiştir. Bkz. A. S. Sargut: "Liderlik Kavramları İçin Bağlamsal Bir Çerçeve: Kültürlerarası Bir Yaklaşım", *Amme İdaresi*, Cilt: 29, Sayı: 4, Aralık 1996, s. 3-17.

nelime karşı şimdiki zamana ya da geleceğe yönelim gibi farklılıkları anlaşılır kılmaya yarayan "boyutların" belirlenmesinde kullanılır.

Kültürlerarası iletişim alanında kuram oluşturmanın temel zorluğu, bir kültürde geçerli olan iletişim kuramının farklı bir kültürde aynı şekilde uygulanamamasıdır. İleride görüleceği gibi Batı Kültürlerinde gerçekleştirilen araştırmalar için geçerli bir çerçeve oluşturan bazı kuramlar, söz gelişi Çin Kültüründe yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçları açıklamakta yetersiz kalabilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde önce kültürel çeşitliliği ve kültürler arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla oluşturulmuş kuramlar birbirlerinden bağımsız olarak tanıtılacak, daha sonra bu kuramlardan kültürlerarası iletişim araştırmalarında yararlanılabilecek bir kuramsal çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Çalışmada ele alınacak kuramlar; Edward T. Hall'ün "Enformasyon Sistemleri Kuramı", Geert Hofstede'nin "Kültürel Boyutlar Kuramı" ve Florence Kluckhohn, F. L. Strodtbeck'in "Değer Yönelimleri Kuramı" ve Jürgen Habermas'ın "İletişimsel Eylem Kuramı"dır.

Enformasyon Sistemleri Kuramı

Edward T. Hall uzun yıllar kültürel antropoloji alanında çalışmış ve çeşitli kültürler üzerinde araştırmalar yapmış Amerikalı bir bilim adamıdır. Hall araştırmaları sonucunda yalnız belirli kültürlere özgü iletişim tarzlarını araştırmamış, aynı zamanda "primary message systems" adını verdiği ve bu çalışmada "enformasyon sistemleri" olarak anılacak genel tipolojiyi ortaya koymuştur[62].

Edward T. Hall insan etkinliklerini on ana mesaj sistemine ayırmıştır:

1. etkileşim,
2. toplumsal yaşam (grup davranışları),

[62] Enformasyon sistemleri kuramı Hall'ün yapıtlarından özetlenerek alınmıştır: Krş. Hall 1959; E. T. Hall: *Beyond Culture*, New York 1976; E. T. Hall: *The Dance of Life. The Other Dimension of Time*, New York 1983.

3. geçimini sağlama (geçinme),
4. iki cinsiyetlilik (kadın ve erkeğin var oluşu),
5. mekanı kullanma,
6. zamanı kullanma,
7. öğrenme,
8. oynama,
9. savunma,
10. maddeden yararlanma[43].

Hall bu sistemleri açıklarken özellikle şu üç sorunun yanıtını aradığını belirtmiştir: insan biyolojisi her bir enformasyon sistemini nasıl etkiliyor, hangi sistem kendisi tarafından kullanılıyor ve hangi sistem kültürün bütününe uyum sağlıyor? Hall'ün enformasyon sistemlerinin hepsinden, bu çalışmada oluşturulmaya çalışılan kuramsal çerçevede yararlanılmayacaktır. Ancak, kuramın bütün olarak görülmesini sağlamak amacıyla, bazıları birbirine oldukça yakın olan ve Hall'ün de aralarındaki nüansları belirtmekte zorlandığı sistemler kısaca açıklanacaktır.

Hall'a göre "*etkileşim sistemi*"nin temelinde bütün canlıların uyarılma yeteneği yatmaktadır. Çünkü çevre ile etkileşimde bulunmak için canlı olmak gereklidir ve bunu yapamayan ölü demektir. Etkileşim kalıpları en basit canlıların temel uyarılarından başlamak üzere, canlıların evrimiyle koşut olarak karmaşıklaşır. Hall etkileşimin en gelişmiş formunun, ses tonu ve jestlerle de desteklenen dil olduğunu belirtmektedir. Yazı, özel olarak geliştirilmiş şekiller ve sembol takımlarından yararlanılan bir etkileşim şeklidir. Dil yoluyla gerçekleşen etkileşimin yanında her enformasyon sistemi için özel varyantlar vardır. Birey, diğerleriyle toplumsal yaşamın bir işlevi olarak etkileşime girer. Etkileşim zaman ve mekan boyutlarında gerçekleştirilir. Öğretme, öğrenme, oynama ve savunma da etkileşimin özel türleridir. Sonuç olarak insa-

[43] Hall 1973 (*The Silent Language*, 2. Basım), s. 38.

nın yaptığı her şey başkalarıyla yaptığı etkileşimden ibarettir. Etkileşim kültür evreninin merkezindedir ve her şey oradan başlayarak gelişmektedir.

Toplumsal yaşam: Hall, karmaşık yapıya sahip organizmaların, gerçekte çoğu özel işlevlere sahip olan, hücreler topluluğundan oluştuğunu unutmanın oldukça kolay olduğundan söz ederek, insan yaşamının başlangıcı olan iki hücrenin bir araya gelmesiyle toplumsal yaşamın da başladığını belirtmektedir. Bazı kuş türleri, balina, aslan ve kurt gibi memeliler başta olmak üzere birçok hayvan türünün toplu yaşamıyla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Ancak insan en karmaşık ve kurumlaşmış toplumsal yaşam sürdüren canlıdır. "Toplumsal yaşam" enformasyon sistemi ile dil arasındaki karşılıklı ilişki sosyal sınıflar arasındaki şive farkı nedeniyle oldukça belirgindir. Örneğin lider olan bir kişinin ses tonundan, hiyerarşinin belirlediği davranış kalıplarına kadar birçok alanda bu ilişkiyi gözlemek olasıdır.

Diğer enformasyon sistemleri gibi *geçinme* de temel sistemlerden biridir ve yaşamın başlangıcından beri mevcuttur. Canlıların bilmesi gereken ilk şey beslenme gereksinmelerini karşılamaktır. Her canlı ne yiyebildiğini ve o besin maddesinin nasıl yiyeceğe dönüştürüldüğünü bilmelidir. İnsanın beslenme gereksinimini karşılamaya yönelik çabaları artık bireysel yemek alışkanlıklarından ve tercihlerinden ülke ekonomisini etkilemeye varan geniş bir alanı kapsamaktadır. Her bireyin kendine özgü zayıflama ya da formunu koruma programı olabileceği gibi, her toplumun da kendine özgü ekonomisi vardır. Her toplumun "sofra adabı"nın farklı olması ya da her toplumda sofrada farklı davranış ve dil kalıplarının kullanılması "geçinme" enformasyon sisteminin diğer sistemlerle olan ilişkisini göstermektedir. Türk kültüründe, ekonomik etkinlik gösterilen iş yerinin "ekmek teknesi" olarak adlandırılması, ekmeğin kutsal sayılması ve sofrada tabu olan konulardan söz edilmemesi buna örnek verilebilir. Bununla birlikte bir toplumda çok değer verilen bir şey, başka bir kültürde daha az değerli ya da değersiz görülebilir. Amerikalılar, bedeni çalışma gerektiren işi hor görmezler. Diğer bazı kültürlerde ise bu tür meslekler düşük sosyal statünün işareti sayılır ve belirli meslekler belirli grup ya da cinsiyete mensup

insanlara uygun görülür. Yalnız bu fark bile kültürlerarası iletişimde zorluklar çıkarır.

İki cinsiyetlilik, Hall'ün deyimiyle "sexual reproduction", yani cinsel yoldan yeniden yaratmanın birinci işlevi değişen çevreye uyumu sağlayabilmek için çeşitli genetik kombinasyonlar yaratmaktır. Çünkü insan hücresindeki gen kombinasyonlarının sayısı sınırsızdır. Aksi halde yeni nesiller tek bir hat izleyecek ve aynı özellikleri taşıyacaklardı. Hall, hayvan davranışlarının temelinde esas olarak cinsiyet farkının yattığını belirtmektedir. Ancak bir insan toplumunda erkeklere özgü olarak tanımlanan davranışın başka bir toplumda kadınsı davranış olarak algılanabileceğini kaydetmektedir. Bütün kültürlerde kadın ile erkek arasında ayrım yapılır ve eğer bir davranış kalıbı cinsiyetle ilişkilendirilmişse - normal koşullarda - diğer cins tarafından kullanılmaz. Her toplumda "erkek" ve "kadın" kavramları farklı şekillerde algılanır[64]. Aynı toplumların çeşitli gruplarında ya da altkültürlerinde bile önemli farklılıklar göze çarpar. Örneğin ülkemizde bazı kesimlerde kız erkek arkadaşlığı normal karşılanırken, bazı kesimlerde erkeğin, anası ya da bacısı dışında, bir kadınla yalnız kaldığında cinsel arzularına engel olamayacağı, kadının da erkeği durduramayacağı varsayılır. Bu yüzden hoş karşılanmayacak böyle bir durumu engellemek için hitap şekilleri geliştirilmiştir. Bu durumda kalan bir kadın karşısındakine "kardeş", erkek ise "bacım" diye hitap eder ve bacı ve kardeşle cinsellik tabusu kalkan olarak kullanılır. Hatta orada bulunmayan karşı cinsten biri hakkında olumlu sözler söylenirken bile, yanlış anlamalara meydan vermemek için "dünya ahret kardeşim olsun", "anam bacım olsun" deyimlerinden yararlanılır. Bazı toplumlarda ister kadın ister erkek olsun insanların belirli olaylar karşısında duygularını göstermeleri beklenir. Söz gelişi ağlamak duyguları göstermenin bir yoludur. Ancak birçok kültürde ağlamak daha çok kadınlara özgü bir davranış olarak kabul edilir ve çoğunlukla kadınların fiziksel açıdan güçsüzlüğünün yansıması olarak açıklanır. Bu kültürlerde erkeklerin başkalarının ya-

[64] Krş. M. Mead: *Mann und Weib. Das Verhältnis der Geschlechter in einer sich wandelnden Welt*, München 1972. (Male and Female'in çevirisi); G. Ludwar-Ene: "Geschlechterbeziehungen", *Handbuch der Ethnologie*, Hz. T. Schweizer / M. Schweizer / W. Kokot, Berlin 1993, s. 175-198.

nında ağlaması hoş karşılanmaz. Erkeklerin ağlaması yalnız "duyarlılığın ifadesi" olduğu durumlarda toplum tarafından kabul edilir[65]. Sonuç olarak çeşitli kültürlerde "insani" olarak değerlendirilen davranış kalıpları aslında öğrenilmiş davranışlardır ve her kültürde farklı anlamlar taşırlar. Konuşma ve cinsiyet birbiriyle yakın ilişki içindedir. Aynı toplumun üyesi olan kadın ve erkekler aynı dili farklı şekilde kullanırlar. Mekanı kullanma da cinsiyet ile ilgilidir. Her kültürde erkeklerin ya da kadınların girmemesi gereken mekanlar olduğu gibi, cinsiyet insanların bireysel alanlarının (personal space) belirlenmesinde de önemli rol oynar.

Mekanı algılama ve kullanma, etnolojide canlıların belirli bir mekâna egemen olması, onu kullanması ve savunmasını ifade etmek için kullanılan bir terimdir[66]. Birçok hayvan türünde bu özellik gözlense de, insan, mekanla olan ilişkileri açısından da diğer canlılardan ayrılır. İnsanları çevrelerinden ayıran ilk sınır derileri, ciltleridir. Ancak bu sınırlardan dışa doğru, iç içe geçmiş kapalı kutulara benzetilebilecek, görünmez başka alanlar ve onların sınırları gelir ve insanları dış dünyadan ayırır. Etkileşim sırasında bu sınırlar karşıdaki kişilerle birey arasında belirli mesafeler bırakır. Bireyin mekanı, en küçük ve içte kalan "kişisel mekan"la başlar ve farklı genişliklerdeki "egemenlik mekanı" olarak adlandırılabilecek mekanda sona erer. "Kişisel mekan" ve "egemenlik mekanı"nın genişliği bireyden bireye değişebildiği gibi, her kültürde de farklıdır. Hall'e göre, Batı kültürlerinde kişisel mekan ve egemenlik mekanı Doğu kültürlerinde olduğundan daha geniştir. Toplumsal hiyerarşi ve bireylerin sosyal statüleri hakimiyet mekanlarının genişliğini belirleyen önemli etkenlerdir. Bu açıdan, her ne kadar görünür sınırlarla çevrilmese de, iletişime katılan tarafların mekanı nasıl kullandıkları iletişim sürecinde algılanır ve bu, iletişim sürecini doğrudan doğruya etkiler. Etkileşime katılan kişiler arasındaki fiziki mesafe ne kadar azsa, aralarında o kadar yakın ilişki var demektir. Ancak me-

[65] 1997 ilkbaharında Harbokulunun kuruluş yıldönümü törenleri sırasında yüksek rütbeli subayların göz yaşlarını tutamadıkları televizyonlarda izlendi. Bu durum onların "sert asker karakteri" ile karşıt bir davranış olarak değil, belirli konulardaki "duyguların ifadesi" olarak algılandı.

[66] Hall 1973, s. 45.

safenin miktarı kültürden kültüre değişir. Alman kültüründe bu mesafe Türk kültüründe olduğundan daha fazla, Türk kültüründe ise Arap kültüründekinden fazladır.

Zamanı algılama ve kullanma ile yaşam arasında çok yakın ilişki vardır. Çünkü yaşamın kendisi belirli zaman içinde geçmektedir. Ancak, kalp atışları, gündüz ve gece, mevsimler ve bunların sonucunda oluşan olayların ritmi doğrudan doğruya doğaya bağlı olsa da, yemek öğünleri, konuşma ritmi gibi zamanla ilgili davranışlar kültürel nitelik taşımaktadır. Böylece zamanı "doğal zaman" ve "kültürce şekillendirilmiş" zaman olarak iki kategoride incelemek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Hall'e göre, kültürce şekillendirilmiş zaman yaşamın ve dolayısıyla iletişimin "temel düzenleme sistemi"dir. Çünkü insan bu sistem yardımıyla duygularını ve yaptığı işin önemini vurgulama olanağı elde etmektedir. Her kültürün kendine özgü zaman sistemi vardır ve bu bakımdan zamanı kullanma kültürlerarası iletişim açısından büyük önem taşımaktadır. İletişim sürecinde zaman istem dışı kullanılır. Yani, iletişime katılan bir kişi zamanı elinde olmadan ve düşünmeden, kültürel kalıplarına uygun biçimde algılar ve kullanır. Dolayısıyla birey, "zamanı algılama ve kullanma sistemi"nde asıl duygu ve düşüncelerini sözlü iletişimde olduğu kadar kolaylıkla saklayamaz. Farklı bir kültürün üyeleriyle iletişim kurmak isteyen bir kişinin "zaman mesajları"nı okuyabilmesi için de, zamanın diğer kültürde nasıl algılandığını bilmesi gerekir. İletişime katılan her insan kendi kültürünün zaman sisteminin diğer kültür için de geçerli olmasını bekler ve onların mesajlarını kendi zaman kavramına uygun olarak algılar. Bu nedenle farklı kültürden bireylerin katıldığı iletişim sürecinde yabancı zaman sisteminin "gizli mesajları" algılanamaz[67]. Hall'e göre, zaman sistemlerindeki farlılığın en önemli nedenlerinden biri, zamanı "monocrone" ve "polycrone" olarak algılamak ve kullanmaktır[68]. "Monocrone" zaman algılaması eylemleri belirli zaman dilimleri içinde ve birbiri ardınca gerçekleştirmek eğilimini, "polycrone" zaman algılaması ise birçok ey-

[67] E. T. Hall / M. R. Hall: *Hidden Differences. Studies in International Communication. How to communicate with the Germans*, Hamburg [1983], s. 17.

[68] Hall 1977, s. 17.

lemi verilen toplam zaman içinde bir arada gerçekleştirmek eğilimini ifade etmektedir. Hall, zamanı "monocrone" algılayan kültürleri "monocrone cultures", "polycrone" algılayan kültürleri ise "polycrone cultures" olarak adlandırmaktadır[69].

Hall'e göre, monokron kültürler zamanı geçmişten gelip geleceğe giden lineer bir doğru olarak algılar ve kullanırlar. Monokron zaman, bir bireyin belirli bir zaman diliminde kendisini belirli bir eylem üzerinde yoğunlaştırmasını sağlamak için, bölümlere ayrılır, planlanır ve sınıflandırılır. Bu nedenle monokron kültürlerin üyeleri zamanı, harcanabilen, tasarruf edilebilen ve kaybolabilen maddi bir değer gibi algılar. Bu tür kültürlerde zaman yaşamın düzenlenmesinde ve önceliklerin belirlenmesinde sınıflandırma sistemi gibi kullanılır[70]. Farklı derecelerde olmak kaydıyla, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kültürleri monokron eğilim gösterirler.

Zamanı polikron algılayan kültürlerde insanlar arasındaki etkileşim, zamanı düzenleyen plan ve programlardan üstün tutulur. Polikron zaman, bir doğru yerine, nokta olarak algılanır bu nedenle polikron kültürlerde "zaman" kolayca anlaşılabilir bir kavram değildir[71]. Zamanı polikron algılayan kültürlerin üyeleri, zamanı kullanma açısından monokron kültürlerin üyelerinden daha esnektir.

İletişim açısından *öğrenme*, çevreye uyum için gerekli olan bilgileri edinme olarak tanımlanabilir ve evrensel bir olgudur. Öğrenme yaşamın temel etkinliklerinden biridir. Ancak öğrenmenin yolu, şekli ve süresi kültürden kültüre değişir. Bazı kültürlerin üyeleri belleğe dayalı, bazıları ise mantığa dayalı olarak daha kolay öğrenirler. Bazı kültürlerde görerek, bazılarında ise yaparak daha çabuk öğrenilir. Kuzey Amerika kültüründe "yapmak" öğrenmenin temel prensiplerinden biridir. Bu nedenle bir ülkede başarılı olan eğitim sistemini başka bir kültürde uygulamak her zaman başarılı sonuçlar vermeyebilir. Belirli bir

[69] Hall 1973, s. 6-22; Bundan sonra Türkçe okunuşlarıyla "monokron" ve "polikron" şeklinde kullanılacaktır.

[70] Hall / Hall 1983, s. 13.

[71] Hall / Hall 1983, s. 14.

yolla öğrenmeyi öğrenmiş bir kişiye, başka yolla öğrenmeyi öğretmek oldukça zordur. Özellikle dil öğretimi konusunda uzmanlaşmış kuruluşlar önemli sayıda öğrenci aldıkları kültürlere özgü dil öğretim kitapları hazırlamaktadır. Bu bilgiler ışığında, öğreticilerin öğrencilerinin "öğrenme sistemleri"ni tanımadan başarılı olamayacaklarını söylemek olanaklıdır. Türk Cumhuriyetleri başta olmak üzere, yurt dışında açılan okullarda uygulanacak "öğretim yöntemleri"nin belirlenmesinde bu nokta dikkate alınmadığı sürece verilen eğitimin istenilen düzeye erişme şansı azalacaktır[7]. Kültürün büyük kısmı "öğrenilmiş ortak davranışlar"dan ibaret olduğu için, öğrenme sistemini tanımadan bir kültürün üyelerinin iletişim davranışlarını değerlendirmek olanaksızdır.

Oyun, Hall'ün kuramında yer alan önemli enformasyon sistemlerinden biridir. Oyunun yaşam sürecindeki önemi son zamanlarda daha iyi anlaşılmaktadır. İnsan, esprilerini anlayabildiği gruplar içinde kendini daha rahat hisseder. Oyun arkadaşlığı kavramı çocukluktan itibaren insan ilişkilerinde büyük rol oynar. Günümüzde oyun için büyük zaman, alan ve parasal kaynak ayrılmakta ve bundan eğitimsel, ekonomik ve siyasal ve benzeri yararlar beklenmektedir. Oyun ve spor alanları, stadyumlar, hipodromlar, kahvehaneler ve kumarhaneler oyunun günlük yaşamdaki yerini göstermek bakımından örnek oluşturmaktadır. Oyunla öğrenme ve oyunla zeka arasındaki ilişkiler bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır. Ancak çeşitli kültürlerde oyunların genel özelliklerine bakarak o kültürün üyelerinin iletişim davranışları hakkında ipuçları bulunabilir. Söz gelişi Batı Avrupa ve Kuzey Amerika kültürlerinde ister çocuklar, ister yetişkinler tarafından oynansın, oyunların çoğunluğu rekabet ve yarışma temeline oturur. Bu nedenle bu kültürlerde oyun genellikle bireyin bağımsız bir etkinliği değildir. Türk Kültüründe ise durum farklıdır. Oyunlar daha çok çocuğun "...[gerçek] yaşama uyumunu, birlikte karşılıklı sevgi ve

[7] Burada "eğitim", davranışlarda istenilen değişiklikleri gerçekleştirmeyi amaçlayan süreç olarak ele alınmıştır. Sözü edilen ülkelerde kontrolsüz şekilde etkinlik gösteren okulların çoğunun öğrencilerde hangi davranışları geliştirmek istedikleri ve bunun modern eğitim kuramları açısından nasıl değerlendirileceği ayrı bir tartışma konusudur.

saygı içerisinde yaşamalarını sağlar"[73]. Dolayısıyla, Amerikan kültürünün üyeleri iletişimde bireyci yönelimleri üstün tutarken, Türk kültürünün üyelerinin grup içi uyum ve ahengi korumaya yönelik iletişim biçemlerini kullanma eğilimi göstermesi doğal sayılmalıdır.

Savunma, diğer canlılar gibi, insan yaşamı açısından da en önemli etkinliklerden biridir. İnsan, yaşamını sürdürmek için içgüdüsel davranışlarından ve anatomik özelliklerinden yararlanan canlılardan farklı olarak, toplumsal yaşamda bireyleri ve ulusları birbirlerine karşı koruyacak ulusal ve uluslararası yasaları ve kendini doğaya karşı koruyacak bilim ve teknolojiyi geliştirmeyi bilmiştir. Başka deyişle, insanın savunması yalnız doğal niteliklerine değil, daha çok onun birikimine, kültürüne bağlıdır. Çünkü insan kendini yalnız doğadaki olası düşmanlarına karşı değil, aynı zamanda insan toplumuna karşı da korumalıdır. İnsan aynı zamanda kendi içindeki yıkıcı güçlere karşı da kendini savunmak zorundadır. Tıp, insanı doğadan gelebilecek hastalıklara karşı korur. Toplumlar, yasaları uygulayarak toplum içinde bireylerin haklarını diğer bireylere karşı koruyan kurumların yanında, kendi haklarını diğer toplumlara karşı korumak üzere ordular kurmuştur. Din kurumu, kültürlerarası iletişim alanında yasaların uygulanması ya da tıptan daha önemli yer tutmaktadır. Çünkü, aynı dine inansalar da, farklı kültürlerin üyeleri dini birbirlerinden farklı algılar ve davranışlarını belirleyen dinsel uygulamalarda farklılıklar gözlenir. Bazı kültürlerde dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkinliği diğer toplumlarda olduğundan daha belirgin olabilir. Hastalıklarla ilgili temel davranış kalıpları da kültürden kültüre farklılıklar gösterir. Söz gelişi, Anadolu'da hastalık tanrının insanlara verdiği bir cezadır. Ondan kurtulmanın yollarından biri kendini affettirmektir. Bu nedenle hastaların yatırları ziyaret etmesi, hocalara okutulması ve benzeri uygulamalara başvurulur. Düşmanlara karşı yürütülen savaşla ilgili davranış kalıpları da hastalıkla ilgili olanlar gibi kültürel niteliktedir. Bazen bu davranışlar dinsel temele dayanan davranışlardan daha belirgin kalıplara sahiptir. Hall, bu konuda İkinci Dünya Savaşında Japonların, Kore Savaşında da Amerikalılar, Koreliler, Çinliler ve Türklerin davranışlarını

[73] M. Özhan: *Çocuk Oyunlarımız*, Ankara 1990, s. 5.

karşılaştırmaktadır. Hall'e göre, Japon askerlerinin öldürülmedikçe yenilebileceği olasılığını öngörmeyen Japon Kültüründe, esir düşmüş askerlerle ilgili davranış kalıpları belirlenmemişti. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sırasında esir edilen Japon askerlerinin çoğu, askeri güvenlik kaygısı olmadan sorulan sorulara serbestçe yanıt vermiş ve Batıda "vatan haini" sayılmak için yeterli derecede düşmanlarıyla işbirliği yapmışlar. Benzer şekilde, Amerikan ordusu da, Kore Savaşı sırasında esir düşen Amerikalı askerlerin, kendilerine bu konuda herhangi bir eğitim verilmediği halde, askeri güvenliği göz önüne alarak davranacaklarını, yani adlarının, rütbelerinin ve yaka numaralarının dışında hiçbir şey söylemeyeceklerini varsaymış, ancak birçok Amerikalı asker bundan fazlasını söylemişti. Oldukça çok sayıda esir Amerikalı ölmüş ya da öldürülmüş, ama hiçbiri kaçamamıştı. Hall'e göre bunun temel nedeni Amerikalı askerlerin kendi kültürel kalıplarına uygun olarak hareket etmeleri ve Koreli ve Çin komünistlerinin davranış kalıplarını tanımamaları idi. Amerikalı askerlerin çoğu bulundukları esir kamplarında kendilerine çok kötü davranıldığını düşünüyor ve Çinli ya da Korelilerin biraz yumuşak davranışı ile karşılaştıklarında kamptan kurtulacaklarını sanıyorlardı. Esir kamplarındaki zor koşullar, Çinli ve Koreli görevlilerin küçük bir kibarlık gösterisinin abartılmasına yol açıyordu. Bazı Amerikalılar, esir düştükten sonra onlar için savaşın bittiğini ve artık askeri kontrol altında olmadıklarını varsayıyorlardı. Onları bir arada tutan kültürel bağlar da kamp yöneticilerinin uyguladığı baskı sonunda kırılıyordu. Koreli ve Çinli komünistler ise Amerikalıların bu "kodları"nı doğru okuyamıyorlardı. Çünkü, Amerikan toplumunda sınıflar arasındaki sınırlar belirsizdi ve Amerikalılar arasında liderlik her durum için yeniden saptanmaktaydı. Kamp yöneticileri, Amerikalıların bir sorunları olduğunda kime gittiklerini, kimin onlara salık verdiğini izliyor ve onun gizli bir anlaşmanın ya da planın liderliğini yaptığından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle bu potansiyel lideri grup içinden alıp kamptan uzaklaştırıyorlardı. Bunun sonucunda grubun desteği, grup içi disiplin ve kontrol mekanizmaları gelişemiyordu. Kore Savaşı sırasında esir düşen Türk askerleri ise kamp yöneticilerine liderlerinin kim olduğunu hemen söylüyor, lider uzaklaştırıldığında onun yerini kimin aldığını da bildiriyorlardı. Böylece liderli-

ğin hiyerarşik sıra içinde en yüksek rütbeli subaydan başlamak üzere en son ere geçeceği belirtilmiş oluyordu. Bu, kamp yöneticileri açısından "istediğimiz kadar liderlerini uzaklaştıralım, Türklerin her zaman bir lideri var" anlamı taşıyordu. Bu nedenle Türk esir grubuna dokunulmadı[74].

Maddeden yararlanma: Bütün organizmaların vücutları, çevreden yararlanabilmek için çevresel koşullara uyum sağlayacak duruma gelmiştir. Zürafanın boynu, kaplanın dişleri ve çenesi, aslanın pençesi... Bunun yanında birçok canlı, bedensel yetenekleri yardımıyla çevresinden daha kolay yararlanmasını sağlayabilmektedir: Örümceğin ağ yapması ve arının bal üretmesi buna verilebilecek en iyi örneklerdir. Ancak insan, çevresinden, olanaklarından yararlanırken yalnız bedenini, doğal yeteneklerini değil, bilgi birikimini de kullanmaktadır. Avcılık ve toplayıcılıktan üreticiliğe geçilmiş, giysi ve barınaklar geliştirilerek vücut ısısının daha iyi korunması sağlanmış, ev eşyaları ve mobilyalar günlük yaşamı kolaylaştırmış, telekomünikasyon araçları, kitaplar ve benzeri araçlar yardımıyla enformasyon ses ve görüntü olarak farklı zaman ve mekanlara ulaştırılmıştır. Paranın kullanımıyla emeğin biriktirilmesi sağlanabilmiştir. Sonuç olarak, insan yapımı her şeyin, insanın bir zamanlar bedeni ya da belirli organları yardımı ile yerine getirmek zorunda olduğu işleri görmeğe yaradığını söylemek olanaklıdır.

Maddi kültür ürünleri, kültürün bütününden ayrılamaz. Hall, diğer enformasyon sistemlerinin de maddesel yönlerinin olduğunu, maddi ve maddi olmayan kısımların birbirleriyle yakın ilişki içinde olduğunu belirtmektedir[75]. Erkekler ve kadınlar birbirlerinden farklı biçemde giyinir, iş sırasında aletler kullanılır, zaman ve mekan araçlar yardımıyla ölçülür, oynamak için oyuncaklar yapılır, öğrenme için kitaplar yazılır ve toplumsal statünün sembolü olan nesne ve eşyalar vardır. Materyal ile dil arasında da yakın bir ilişki vardır. Her materyalin bir adı olması asıl konu değildir, ama insan dil ve materyali he-

[74] Hall 1973, s. 53-56.

[75] Hall 1973, s. 57.

men hemen aynı şekilde kullanır. Kültür ne dilsiz ne de materyalsiz olabilir. Hall'e göre dilin ortaya çıkışı, insanın alet kullanmaya başlamasıyla aynı zamanlarda gerçekleşmiştir.

Hall'ün Enformasyon Sistemleri kuramında tanımlanan mesaj sistemlerinin her biri diğerleriyle ilişki içindedir. Dil ve materyal arasındaki bağlantının benzeri toplumsal yaşam sistemi ile savunma sistemi arasında da bulunmaktadır. Savunma amaçlı gruplaşmalar, dayanışma dernekleri, meslek kuruluşları, ülkeler arasında kurulan paktlar ve benzerleri bunlara örnek oluşturmaktadır. Geçinme ile oyun sistemleri arasında da benzer bağlantılar kurulabilir.

Edward T. Hall'ün enformasyon sistemleri kuramında unutulmaması gereken en önemli nokta kültürün tek bir şey değil, birbiriyle çeşitli yollarla bağlantılı ve tarihi köklere sahip etkinlikler bütünü olduğudur. Dilin ve teknolojinin gelişmesi enformasyonun biriktirilmesine olanak sağladı ve insan bilgi birikimine dayalı olarak doğanın sırlarını çözebildi, ona daha çok egemen olmaya başladı. İnsan yaratıcılığının ön koşulu olan bilgi birikimi bir bakıma kültürden başka bir şey değildir.

Bağlam ve anlam

Hall'ün kültürler arasındaki farklılıkları anlayabilmek için önerdiği yollardan biri de o kültürlerin üyelerinin iletişim davranışlarının incelenmesidir. Hall kültürün işlevlerinden birinin de insanın iç dünyası ile dış dünya arasında seçici bir perde çekmesidir[76]. Bu nedenle kültür iletişime katılan bireylerin neye dikkat edip neyi ihmal edeceklerini belirler. Kültür, "perde" işlevi ile bireyi dış dünyayı kendine göre şekillendirme olanağına kavuşturur ve sinir sistemini aşırı enformasyon yükünden korumuş olur[77]. Teknik bir terim olan "aşırı enformasyon yükü" enformasyon işleme sistemleriyle ilgilidir ve "enformasyon niceliğinin alıcının bu yükle anlamlı bir biçimde uğraşma ya

[76] Hall 1976, s. 84.

[77] R. Meier: "Information Input Overload: Features of Growth in Communications-Oriented Institutions", *Libri*, Cilt: 13, Sayı: 1[1963], s. 1-44.

da bu yükü işleme kapasitesini aştığında ortaya çıkan durum"u[78] ifade etmek amacıyla kullanılır.

Hall, farklı kültürlerin enformasyon yükü kaldırma açısından farklılaşmalarını açıklamak için "küçük çocuklarının isteklerini yerine getirmeye, ev işlerini bitirmeye, kocasını memnun etmeye ve toplumsal yaşamın bir kadın, anne ve eş olarak kendisine biçtiği rolleri oynamaya çalışan kadınlar"ı örnek olarak almaktadır. Ona göre, kadınlar bazen, her şeyin aynı zamanda ortaya çıktığı ve sanki "dünyanın üzerlerine geldiği"ni iyi bilirler. Bu durumdaki kadınlar gibi işletmeciler, yöneticiler ve hava trafiği kontrolörleri gibi meslek sahipleri de aşırı enformasyon yüküne maruz kalırlar. Borsalar, kütüphaneler, telefon santralleri de aşırı talep yüzünden "kilitlenebilir"ler. Bu durumda sözü edilen sisteme "giren enformasyon", sistemin "işleyebileceği enformasyon"dan fazladır. Böylesi durumlarda insanlar algıladıkları enformasyonu öncelik ve önem sırasına göre sınıflandırırlar. Kurumlar ve organizasyonlarda ise çözüm yolu "high-context" kuralları uygulamaktır. Sistem büyütülüp daha da karmaşık hale getirilmeden, sistemin belleği programlanarak sistemin çalışması için daha az enformasyona gereksinme duyacak duruma getirilir ve böylelikle enformasyon işleme kapasitesi aşırı enformasyon yükünü kaldırabilecek şekilde artırılmış olur. Hall bu yolla gerçekleştirilen kapasite artımı ile otuz beş yıldan beri evli olan çiftler arasındaki iletişim arasında benzerlik kurmaktadır. Ona göre, sisteme yönelik yüksek talep ve sistemin gittikçe karmaşıklaşması sorununun çözümü bireylerin ve organizasyonların önceden bu duruma göre "programlanmasında" yatmaktadır[79]. Bu işlem "bağlamlama süreci" ile gerçekleşmektedir. Bu süreç "high-low-context" (bundan sonra "geniş ve dar bağlam" olarak anılacaktır) kavramı ile yakından ilişkilidir ve yukarıda sözü edilen, bireyle dış dünya arasındaki, "seçici perde"nin seçicilik derecesine bağlıdır. Dar bağlamdan geniş bağlama doğru gidildikçe birey daha seçici olur. Bu nedenle bağlamla aşırı enformasyon yükü işlevsel olarak birbiriyle ilişkilidir. Bir mesajın hangi bağlamda gönderildiğine bakılmadan yapılan değerlen-

[78] Mutlu 1995, s. 46.

[79] Hall 1976, s. 86.

dirmede, semboller algılandıkları gibi yorumlanır. Algılama konusunda görüleceği gibi, alıcının kültürüyle ilişkili olarak algılamada seçicilik bazı sembollerin hiç algılanmamasına ya da başka anlamda algılanmasına yol açabilir. Bu nedenle bağlam, mesajın niyetlenilen anlamı iletmesini garanti altına alır.

Hall bağlamın iletişimdeki önemini belirtmek amacıyla Amerikan hükümetinin 1950'li yıllarda Rusça ve diğer dillerden İngilizce'ye çeviri yapabilecek makineler geliştirmek amacıyla milyonlarca dolar harcadığını, ancak yıllarca süren çalışmaların başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmektedir. Bunun nedeni, çevirmenlerin yalnız dili değil, aynı zamanda konuyu, yani bağlamı da dikkate alarak çeviri yapmaları, bilgisayarların ise, gramer ve sözcüklerle ilgili bilgilere sahip olsalar da bağlamı yakalayamamaları olmuştur[60]. Sorun, yalnız dil kodlarının çözümlenmesi değil, anlamın önemli kısmını taşıyan bağlamı algılamakta ve yorumlamakta yatmaktadır.

Bağlam ve anlam birbiriyle çok yakından ilintilidir. Dilsel kodlar belirli dereceye kadar bağlamdan bağımsız olarak incelenebilirken, gerçek yaşamda kod, bağlam ve anlam, yalnız bir tek olayın farklı yönleri olarak görülebilir. Bu nedenle bunlardan yalnız birini ele alarak bütün hakkında hükme varmak doğru değildir.

Hall'ün kuramında belirtilen "geniş bağlam"lı mesajlar seçicilik cetvelinin bir ucunda, "dar bağlam"lı mesajlar ise diğer ucunda yer almaktadır. "Geniş bağlam"lı iletişim (ya da mesaj) "enformasyonun çoğunun iletişimin gerçekleştiği fiziki bağlamda veya alıcıda bulunduğu ve azının kodlanarak verildiği" iletişim (ya da mesaj türü) olarak tanımlanmaktadır[61]. "Dar bağlam"lı mesaj bunun tersidir ve enformasyonun çoğu açık olarak gönderilen koda yüklenmiştir. Hall, aynı yaşam deneyimlerine sahip ikizler arasındaki iletişimde geniş bağlamlı mesajların kullanılmasına karşın, "mahkemede görev yapan avukatlar, yasa önerisi hazırlayan siyasetçiler ya da iş kurallarını belirleyen yöneticiler"in birbirleriyle dar bağlamlı mesajlarla iletişim kurduklarını be-

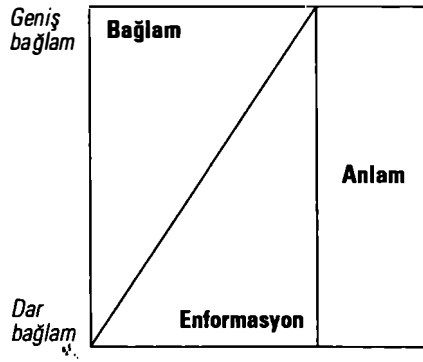
[60] Hall 1976, s. 87.

[61] Hall 1976, s. 91.

lirtmektedir. Bunun nedeni, ikizlerin mesajlarının büyük kısmının bağlamda mevcut olmasına rağmen, diğerlerinin detaylı enformasyon vermek ve hiçbir açık nokta bırakmamak zorunda olmalarıdır. Bu durum kültürler için de geçerlidir. Yani bazı kültürlerde geniş bağlamlı mesajlar gönderme eğilimi ağır basarken, bazılarında daha çok dar bağlamlı mesajlar kullanılır. Tamamen dar bağlamlı ya da tamamen geniş bağlamlı kültürden söz etmek olanaksızdır. Burada kültürlerarası iletişimi etkileyecek derecede farklı eğilimlerden söz edilmektedir. Kuzey Amerikalılar ile Orta ve Kuzey Avrupalılar iletişimde genellikle dar bağlamlı mesajlardan yararlandıkları halde, Güney Amerikalılar, Akdenizliler, Uzak ve Orta Doğulular geniş bağlamlı mesajlar kullanma eğilimindedir. Hall, "geniş-dar bağlam cetveli"nin bir ucunda Almanlar ve İskandinavyalıların diğer ucunda ise Çinlilerin bulunduğunu belirtmektedir. Diğer kültürler de bu cetvel üzerinde farklı noktalarda bulunmaktadır. Bununla birlikte nerede bulunduklarına bağlı olmadan bütün büyük kurum ve organizasyonlarda iletişim dar bağlamlı mesajlar aracılığı ile gerçekleştirilir.

Bağlam düzeyi iletişim süreci ile ilgili her şey üzerinde belirleyici rol oynar ve sembolik karakter taşıyanlar da dahil olmak üzere bütün davranışları etkiler. Sosyolinguistik araştırmalar dilsel kodların bağlama ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir[82]. Geniş bağlamlı mesajlar daha kısa ve konuyla ilgili yeni enformasyonu içerecek yapıda olduğu halde dar bağlamlı mesajlar yeni enformasyonu alt bilgilerle birlikte taşımaktadır. Geniş bağlamlı bir kültürün üyesine gönderilen dar bağlamlı bir mesaj gerekenden fazla enformasyon içerdiği için, ya tam olarak algılanmaz ya da önemsiz bulunarak alıcının dikkatini çekmez. Çünkü alıcı için gerekmediği varsayılan enformasyon seçici perde tarafından elenir.

[82] Krş. B. Bernstein: "Elaborated and restricted codes: Their social origins and some consequences", *The Ethnography of Communication, American Anthropologist*, Cilt: 66, Sayı: 6/2 (1964), s. 55-69.

Şekil 2: Hall'e göre Anlam-Bağlam İlişkisi

Dar bağlamlı bir kültürün üyesine gönderilen geniş bağlamlı bir mesaj ise, eksik enformasyon içerdiği için, "anlaşılmaz"dır. Bu nedenle, iletişim sürecini hızlandırmak amacına yönelik geniş bağlamlı mesajlar göndermek gerektiğinde, önce alıcının bağlamını yükseltmek gerekir. Ancak bağlamlama için ne kadar zaman gerektiği iyi hesaplanmalıdır. Eğer bunun için gereken zaman dar bağlamlı mesajlar kullanılarak gerçekleştirilecek iletişimden daha çok zamana mal oluyorsa bağlamlama ekonomik olmayabilir. Bağlamlama yöntemi ile iletişimde enformasyonun temel ögeleri alıcıya iletilir, daha sonra yalnız yeni enformasyonla değişiklikler aktarılır. Burada belirtmek gerekir ki, yukarıda açıklanan yöntem kurum ve organizasyonlarda uygulanabilecek niteliktedir. Bir toplumun üyelerinin kültürel bağlamlama derecesi toplumun geçmişiyle yakından ilintilidir, çok yavaş değişir ve oldukça dengelidir.

Bir etkileşim süreci geniş, dar ya da orta bağlamlı olarak nitelenebilir. Geniş bağlamlı etkileşimde önceden programlanmış enformasyon hem alıcıda, hem de etkileşim ortamında mevcuttur ve en az enformasyon yüklenmiş mesajlarla iletişim sağlanır. Geniş bağlamlı iletişim dar bağlamlı iletişime göre daha ekonomik, etkin, doyum sağlayıcıdır. Ancak önceden programlama için uzun zamana gereksinme vardır. Eğer bu "ön programlama" yapılmazsa iletişim gerçekleşemez. Ge-

niş bağlamlı iletişim sürece katılanlar arasında "birleştirici", "bağlayıcı" rol oynar, uzun ömürlüdür ve çok yavaş değişir. Dar bağlamlı iletişimin birleştirme işlevi yoktur ama çabucak ve kolayca değiştirilebilir. Bu nedenle büyümeye dayalı evrimler hızla gerçekleşir ve gelişmelerin ilk evreleri her zaman dar bağlamlıdır.

İletişime katılacak bireylerin belleklerinin "önceden programlandığı" geniş bağlamlı kültürlerde, kültürün üyeleri (grup-içi) ile yabancılar (grup-dışı) arasında ayrım yapılır. Geniş bağlamlı sistemlerde yetişmiş insanlar iletişimde bulundukları kişilerden, dar bağlamlı kültürlere mensup bireylerin beklediklerinden daha çok şey beklerler. Kapalı biçemde konuşur ve karşıdakinden onun neden söz ettiğini bilmesini beklerler. Bu yüzden doğrudan doğruya konunun özüne girmeden onun etrafında gezinirler. Geniş bağlamlı iletişimde ana parça hariç, bütünü oluşturacak diğer parçalar verilir ve alıcının bu enformasyonu birleştirerek olayı ya da konuyu anlaması beklenir. Dar bağlamlı iletişimde ise konuyla ilgili enformasyonun tümü iletişim süreci içinde verilir ve alıcıya yalnız verileni algılayıp değerlendirmek düşer.

Geniş bağlamlı kültürlerin üyeleri birden fazla kişiyle birçok farklı etkinliği aynı zamanda yürütmek eğiliminde, yani polikroniktirler. Akdeniz kültürleri buna örnek oluşturmaktadır. Monokronik kültürlerin üyeleri ise, zamanı küçük birimlere ayırarak kullandıkları için, her zaman biriminde bir tek iş yapmak, bir tek iletişim sürecine katılmak eğilimi gösterirler ve dar bağlamlıdırlar. Dar bağlamlı, monokronik eğilimli bireyler polikronik davranış gösterenleri düzensiz kişiler olarak algılarlar. Bu nedenle birbirine zıt nitelikteki iki kültürün üyelerinin katıldıkları iletişim süreci tamamlanamaz ve aralarında etkin iletişim sağlanamaz. Hall'ün deyimiyle "bu iki sistem yağla su gibidir, karışmazlar"[83].

Enformasyon Sistemleri Kuramı ve Kültürlerarası İletişim

Edward T. Hall, enformasyon sistemleri açısından kültürler arasındaki farklılıkları ortaya koymakla birlikte, farklı kültürlerin üyeleri arasında gerçekleşen iletişim sürecinin anlaşılması ve açıklanması yö-

[83] Hall 1976, s. 150.

nünde herhangi bir sistem önermemektedir[84]. Hall, aynı zamanda iletişim davranışlarının kültürlerarası karşılaştırmasını da yapmamıştır. Bu yönleriyle ele alındığında, Hall'ün enformasyon sistemleri kuramının tek başına kültürlerarası iletişim sürecini açıklamaya yetmeyeceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada kültürlerarası iletişim için önerilecek kuramsal çerçevenin belirlenmesinde, Hall'ün zaman ve mekanın algılanması ile bağlamlama modelinden yararlanılacaktır.

Kültürel Boyutlar Kuramı

Hollandalı bilim adamı Geert Hofstede çokuluslu bir şirketin 40'tan çok ülkede çalışan elemanları üzerinde yaptığı bir araştırma sonucunda kültürlerarası iletişimde rol oynayan "kültürel boyutlar" kavramını ortaya koymuştur. Hofstede'nin "Kültürel Boyutlar Kuramı"na geçmeden önce onun kültür kavramını nasıl ele aldığını açıklamak gerekir.

"Zihni Yazılım" Olarak Kültür

Hofstede, kültürün, her insanın yaşamı boyunca öğrendiği düşünme, hissetme ve olayları ele alma tarzı olduğunu belirterek bunların büyük kısmının ilk çocukluk çağlarında elde edildiğini kaydetmektedir. Çünkü çocukluk, öğrenme ve uyum sürecinin en verimli olduğu dönemdir. Belirli düşünme, duyma ve bir işi ele alış modelleri insan beyninde yer ettikten sonra, bunlardan farklı bir tarzı öğrenmek için, önce mevcut olanlardan vazgeçmek gerekir. Ancak, mevcudu değiştirmek her zaman yeniden öğrenmekten zordur. Başka deyişle, insanlar da, bilgisayar programlarına benzetilerek söylenirse, belirli düşünme, duyma ve muamele etme modelleri nedeniyle, "zihni programlama"ya (mental programming) tabidir. Ancak bu, insanların bilgisayar gibi programlanabileceği anlamına gelmez. Bir insanın davranışı "zihni programı" tarafından önceden etkilenir. Bununla birlikte birey kendi zihni programındaki davranış modellerinden farklı davranabilir,

[84] Y. Y. Kim: "Searching for creative integration", *Methods for Intercultural Communication Research*, Hz. W.B. Gudykunst/Y.Y. Kim, Beverly Hills 1984, s. 13-30.

yani "sapma gösterebilir", "beklenmedik" davranış sergileyebilir. Bu zihni "yazılım" insanın kişisel geçmişine bakarak hangi davranışları göstermesinin olası ve anlaşılabilir olduğunu belirtir. Zihni programın kaynakları bireyin yetiştiği toplumsal çevre ve elde edilen yaşam deneyimlerinden oluşmaktadır. Zihni programlama ailede başlar, komşuluk ilişkileri, okul, arkadaş grupları, işyeri ve evlilikte devam eder. Bu nedenle farklı toplumsal çevrelerde yetişen, farklı okullarda eğitim alan, farklı arkadaş gruplarına girip, farklı yerlerde çalışan insanların zihni yazılımları birbirine benzemez[85].

Şekil 3: Hofstede'ye göre insan zihni yazılımını yaratan üç düzey

Hofstede'ye göre, yukarıda açıklanan "zihni yazılım" kültürden başka bir şey değildir. Hofstede "kültür" teriminin birçok anlamda kullanıldığını, ancak kendisinin kültürü geniş anlamıyla ele alarak, düşünme, duyma ve muamele tarzlarının yanında, selamlamadan yemek alışkanlıklarına, duygularını açığa vurup vurmama ve diğer bireylerle arasında fiziki mesafe bırakıp bırakmamayı, cinsel davranışlardan bireyin bedeni ile ilişkilerine kadar geniş bir davranış alanını kapsayan kavram olarak anladığını belirtmektedir. Hofstede'ye göre kültür "*bir grubun ya da insan kategorisinin üyelerini birbirinden ayıran kolektif zihni yazılımdır*"[86]. Hofstede "grup" terimi ile birbiriyle teması olan insanlar

[85] G. Hofstede: *Interkulturelle Zusammenarbeit. Kulturen - Organisationen - Management*, Wiesbaden 1993, s. 18.

[86] Hofstede 1993, s. 19.

kümesini, "insan kategorisi" terimi ile de, ortak nitelikleri olan, ancak mutlaka birbiriyle teması olması gerekmeyen insanları, söz gelişi 1950 yılında doğanları ya da iş kadınlarını, ifade etmektedir.

Hofstede'ye göre, kültür kalıtımla geçmez, öğrenilir. Kültürü bireyin kişiliğinden ve insan doğasından gelen niteliklerinden de ayırmak gerekir. Ancak kültürle kişilik ve kişilikle doğa arasındaki sınırlar konusu sosyal bilimler ve kültür bilimleri alanında çalışanlar arasında hâlâ tartışılan bir konudur.

İnsan doğası, bütün insanlar arasında ortak olan nitelikleri kapsar ve zihni yazılımın evrensel düzeyini oluşturur. Bu nitelikler genler yolu ile edinilmiştir. Hofstede, insan doğasını bilgisayarların "işletim sistemi" ile benzeştirmektedir. Bu sistem bireyin fiziksel ve psikolojik işlev tarzını belirler. İnsanın korku, sevgi, mutluluk ve üzüntü gibi duyguları hissetme yeteneği, başkalarıyla ilişki kurma, oynama ve hareket etme gereksinimi, çevreyi gözleme ve deneyimlerini diğer insanlarla paylaşma gereksinimi zihni yazılımın bu düzeyinin kapsamına girer. İnsanın bu duygularla ilintili olarak ne yaptığı, korku ve mutluluğunu nasıl ifade ettiği kültür tarafından belirlenir.

Kişilik, bireyin zihni yazılımının, başka hiçbir insanla ortak olmayan, kendine özgü kombinasyonudur. Kişilik, kısmi olarak bireyin gen kombinasyonundan geçen, kısmi olarak da sonradan edinilen, öğrenilen nitelikler üzerine kurulur. Burada "öğrenilir" sözcüğünden kasıt "kolektif yazılım"ın, yani kültürün ve bireysel deneyimlerin etkisi ile gerçekleşen öğrenmedir.

Kültürel nitelikler, karakterler çoğunlukla kalıtıma bağlanmaktadır. Çünkü geçmişte düşünürler ve bilim adamları, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması sürecini gereğince dikkate almadıklarından, insan grupları arasındaki kültürel farklılıkların sabit kalmasını nasıl açıklayacaklarını bilmiyorlardı. Dolayısıyla bu farklılıkları etnik temele dayandırmak zorunda kalıyorlardı.

Kültürel farklılıklar kendilerini çeşitli şekillerde gösterirler. Hofstede, farklılıkları sınıflandırmak amacıyla, birbiriyle bağıntılı olarak

dört kategori saptamıştır: semboller, kahramanlar, ritüeller ve değerler[87]. Bu kategorileri üst üste soğan kabuklarından oluşan bir model yardımıyla açıklamaya çalışan Hofstede, en üst kabuğu semboller, onların altındaki kabukları kahramanlar, onların altındaki kabukları da ritüeller olarak adlandırmış, soğanın merkezine de değerleri yerleştirmiştir.

Semboller, aynı kültürün üyeleri tarafından tanınabilen ve belirli anlamları olan sözcükler, jestler, resimler ya da nesnelerdir. Bir dile veya branş diline ait sözcükler, giysi, saç biçimi, flama ya da statü sembolleri ile aynı kategoriye dahildir. Her kültürde kısa zamanda yeni semboller oluşur ve eskileri kaybolur. Bir kültür grubuna ait semboller zamanla başka kültürün üyeleri tarafından taklit edilir. Bu nedenle semboller kültürel farklılık modellerinde en yüzeyde bulunur.

Kahramanlar, ister canlı, ister ölmüş, ister gerçek, ister hayali olsunlar, bir kültürde değer verilen niteliklere sahip, örnek davranışlar gösteren kişilerdir. Savaş kahramanları, kurtarıcılar ve kurucular yanında sanatçılar, sanal kişilikler de kültürel kahramanlar olabilir. Görüntülü iletişimin gelişmesiyle, bireylerin dış görünüşleri kahramanların belirlenmesinde eskisinden daha etkili olmaya başlamıştır.

Ritüeller, belirlenen amaca ulaşmada pek etkili olmasa da, bir kültürde toplumsal gereklilik ifade eden ve bu nedenle korunan kolektif uygulamalardır. Selam verme ve karşıdakine saygı gösterme şekilleri, toplumsal ve dini törenler ritüellere örnek oluşturur. Ticari ya da siyasal birlikler rasyonel nedenlerle kurulsa bile, genellikle ritüel amaçlara, söz gelişi belirli kişilerin kendilerini kanıtlamalarına fırsat vermek amacına, hizmet ederler.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan modelde dıştan içe doğru semboller, kahramanlar ve ritüeller iletişim sürecinde görünen bileşenler olsalar da, kültürel anlamları açık, başka deyişle ilk bakışta anlaşılır değildir. Kültürel anlamlar, aynı kültürün üyelerinin (grup-içi) iletişim sürecinde bu sembol, kahraman ya da ritüelleri hangi biçimde ve nasıl yorumladıklarında yatmaktadır.

[87] Hofstede 1993, s. 22.

Hofstede'ye göre kültürün merkezini *değerler* oluşturmaktadır. Belirli durumlarda tercih edilen eğilimler "değer" terimi ile ifade edilmektedir. Değerler en olumlu uçtan en olumsuz uca kadar uzanan duygulardır. Değerler iyi ile kötü, kirli ile temiz, çirkin ile güzel, doğal ile yapay, normal ile anormal, rasyonel ile irrasyonel ayrımını yapabilmeye yarar. Değerler çocukların farkında olmadan öğrendikleri ilk kültür öğeleridir. Gelişim psikologlarına göre çocukların değerler sistemi on yaşlarında son halini almaktadır ve bundan sonra değerlerde değişiklik yapmak oldukça zordur. İnsanlar, ilk çocukluk dönemlerinde edindikleri için, çoğunlukla sahip oldukları kültürel değerlerin neler olduğunu bilmezler. Bu yüzden de onları tartışamazlar ve grup dışındaki bireyler bu değerleri algılayamazlar. Değerler, sadece bireyin bir durum karşısında takındığı tutum ve gösterdiği davranış tarzına yansır. Ancak, insan davranışlarını inceleyerek değerlere ulaşmak pek kolay değildir ve çoğunlukla açık sonuçlar vermez. Bu konuyla ilgili olarak geliştirilen anketlerdeki sorular, deneklerin tercih ettikleri davranış tarzlarından oluşan seçenekleri içermektedir. Bunda da verilen yanıtların güvenilir olup olmadığı sorusuna kesin yanıt vermek olası değildir. Çünkü insanlar gerçekte, olması gerektiğini düşündükleri gibi davranmamaktadır. Bununla birlikte sözü edilen anketler farklı grup veya kategorilerden deneklerin yanıtlarını içerdiği için, değerli bilgiler vermektedir. Anket sonuçları ile çeşitli kültürel grup ve kategorilerinin hangi davranış tarzlarına eğilim gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

İnsanların değerlerle ilgili ifadelerini yorumlarken, kendileri için ideal görünenle kendi bireysel arzularını birbirinden ayırabilmek çok önemlidir. Kuramsal olarak herkes "erdem"den yana ve "günah"a karşıdır ve araştırmalarda bilgilerine başvurulan denekler ideal fikirlerine göre neyin erdem, neyin günah olduğunu bildirirler. Buna karşılık informel iletişim yoluyla elde edilen enformasyonda denekler neye daha çok önem verdiklerini, neyi istediklerini, yani "daha az erdemli olan arzularını" yansıtırlar. İdeal değerlerin yaşamdaki gerçek davranışlarla çok az örtüştüğü söylenebilir.

İdeal davranışlarla gerçek davranışları birbirinden ayıran, davranışları düzenleyen normlardır. *Normlar*, bir kültür grubu veya kategorisinde mevcut olan değerlerin "normal formları"dır. Bu nedenle, günlük yaşamda genellikle "norm" ve "değer" terimleri eşanlamlı olarak ya da birbirinden ayrılmaz terim çifti olarak "değerler ve normlar" şeklinde kullanılır. İdeal davranışlar çerçevesinde ele alındığında normlar kesindir ve etik açıdan çok önemlidir. Gerçek davranışlar açısından ele alındığında ise normun istatistiksel anlamı vardır ve çoğunluğun gerçekten onlara uygun gelen davranışlarının oranını ifade eder. İdeal davranış kalıplarıyla gerçek davranışları birbirinden ayıramayan anketlerle, bir kültürün normları saptanamaz.

Kültür Hangi Düzeylerde İncelenebilir?

Her birey eşzamanlı olarak çeşitli insan gruplarının ve kategorilerinin üyesi olabileceği için çeşitli zihni yazılımlara sahiptir. Söz gelişi, ulusal düzeyde; yaşadığı ve/veya vatandaşı olduğu ülkenin, bölgesel ya da etnik düzeyde; yetiştiği bölgenin veya mensubu olduğu etnik grubun, cinsiyet düzeyinde; kız ya da erkek olarak doğmasının, kuşak düzeyinde; yaşdaşlarının, toplumsal sınıf düzeyinde; eğitim olanakları, çalıştığı iş ve edindiği mesleğin ve iş yerinin yazılımlarına uyum sağlayacak zihni yazılımlara sahiptir. Yenileri de eklenebilecek olan bu düzeylere uygun zihni yazılımların mutlaka birbiriyle uyuşması gerekli değildir. Modern toplum yaşamında bireyin taşıdığı yazılımlar çoğu kez birbiriyle çatışır. Söz gelişi dini değerlerle, kuşaksal değerler, cinslere özgü değerlerle çalışılan kuruluşun değerleri birbirine zıt olabilir. Bir bireyin zihni yazılımlarının karmaşıklığı, onun yeni bir durum karşısında nasıl davranacağını kestirmeyi de zorlaştırmaktadır.

Kültürlerarası iletişim açısından en önemli "kültür düzeyi" ulusal kültürdür. Avcı toplayıcı yaşamdan yerleşik yaşama geçen insanlar, devletler kurmaya başladıktan sonra sınırları belirli topraklar üzerinde yaşayan büyük gruplar oluşturmuştur. Her toplum bu evrimi farklı aşamalardan geçerek tamamlamış olsa da, günümüzde bile avcı toplayıcı evrede kalan insan grupları vardır. Ulusal devlet ve toplum özdeş kavramlar değildir. Toplumlar bir sosyal organizasyonun tarihsel ve organik formu olarak gelişmiştir ve bir ortak kültür fikri devletten

çok topluma uygun düşmektedir. Bununla birlikte devletler, çok farklı grupları ve daha az entegre olmuş azınlıkları içerseler de, tarihsel olarak gelişmiş bütünü oluşturmaktadır. Belirli bir zamandan beri yaşamakta olan devletlerin ya da ülkelerin içinde entegrasyonu gerçekleştirmeğe çalışan güçler vardır: çoğunluğun kullandığı "baskın" bir dil, genel medya, ulusal bir eğitim sistemi, ulusal silahlı kuvvetler, ulusal bir siyasal sistem, sportif düzenlemelerde ülkeyi temsil etmek üzere kurulmuş güçlü sembolik ve duygusal karakter taşıyan ulusal takımlar ve belirli ürün ve hizmetlerin sunulduğu ulusal bir pazar. Bazı ülkelerdeki gruplar kültürel açıdan diğerlerinden daha az entegre olmuştur. Ancak bu ülkelerde yaşayan ve kendilerini diğerlerinden farklı gören etnik gruplar ya da dil grupları başka ülkelerin toplumlarıyla karşılaştırıldıklarında, kendi ülkelerinin kültürel grupları ile daha çok ortak noktalara sahip olduklarını görmektedirler. Haklı ya da haksız olarak belirli ülkelerin vatandaşlarına ortak nitelikler yakıştırılmakta ve tipik Amerikalı, tipik Alman ya da tipik Türk davranışlarından söz edilmektedir.

Hofstede'ye göre, kültürler arasındaki farklılıkları araştırırken vatandaşlık ölçütünün oldukça dikkatli kullanılması gerektiği doğrudur, ancak genellikle araştırmalar için gerekli olan sınıflandırmada vatandaşlık kullanışlı bir kriterdir. Bu şekilde devletlerden, onları homojen ve organik toplumlarmış gibi sayarak, enformasyon almak daha kolaydır[88].

Ülkeler, toplumsal sistemler ve kültürler arasındaki farklılıkların saptanmasında izlenebilecek yollardan biri de "tipoloji"dir. Tipolojinin temelinde, kolayca anlaşılabilecek bir sıra ideal tipin betimlenmesi yatar. Ülkeleri, "gelişmiş", "gelişmekte olan" ve "üçüncü dünya ülkeleri" olarak sınıflandırmak bu tür bir tipolojidir. Fransız siyaset tarihçisi Emma Todd dünya kültürlerini geleneksel aile yapılarına göre sınıflandırmıştır[89]. Bu araştırma sonunda bulunan sekiz aile tipinden dör-

[88] Hofstede burada IBM çalışanlarından bilgi toplarken kulandığı anket tekniğinin gerekçesini özetlemektedir: G. Hofstede: *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Beverly Hills 1980.

[89] E. Todd: *The explanation of Ideology: Family Structures and Social Systems*, Oxford 1985.

dü Avrupa'da da vardır. Todd'un tezine göre, bir ülkede tarihsel olarak korunan aile yapıları, o ülkede belirli siyasal ideolojilerin başarı şansını açıklama konusunda önemli ip uçları vermektedir. Tipolojiler kolay anlaşılır olmakla birlikte ampirik araştırmalarda sorunlar çıkarmaktadır. Çünkü gerçek durumlar ideal tiplerle çok seyrek olarak uyuşmaktadır. Birçok durumda birkaç tipin karışımı olan ve ancak yüksek toleranslı kabuller sonucunda belirli bir ideal tipe katılabilen "karışık tipler" ortaya çıkmaktadır. Yine de, tipolojilerden, bir konunun kolayca açıklanmasını sağlamak için, öğretim amaçlı olarak yararlanılabilir.

Bölgesel ve etnik kültürler her ülke içinde farklılıklar göstermektedir. Devletler arasındaki siyasal sınırlar her zaman etnik grupların sınırlarıyla çakışmamakta ve bir ülkenin sınırları dahilinde baskın kültürden farklı özelliklere sahip altkültürler ortaya çıkmaktadır. Altkültürlerin bazıları birkaç kuşaktan sonra kültürleşmekte ve baskın kültürle entegre olarak yaşamını sürdürmekte, bazıları ise kendine özgü niteliklerini sıkı sıkıya korumaktadır. Bir tarafta asimilasyon diğer tarafta ise çok kültürlülük kavramlarının bulunduğu bu konu, ayrımcılığın bütün dünyada yeniden yayılmaya başladığı günümüzde ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek öneme sahiptir. Bu çalışmada kültürel farklılıkların saptanmasında kullanılacak kriterlerin aynı ülkenin sınırları içinde bulunan bölgesel ve etnik kültürlerin ortak noktalarını yansıtmasına dikkat edilecek ve böylece ulusal kültürler arasındaki farklılıklar saptanırken, ulusal kültürün yapı taşlarını oluşturan bölgesel ve etnik altkültürler de dikkate alınmış olacaktır.

Kültürel Boyut Nedir?

1920'li yılların ilk yarısında sosyal antropoloji alanında ortaya atılan bir teze göre, ister modern, ister geleneksel yapıda olsun, bütün toplumlar aynı temel problemlerle karşılaşırlar ancak bu sorunlara buldukları çözümler farklıdır. Ruth Benedict ve Margaret Mead başta olmak üzere, Amerikalı antropologlar bu tezin tanıtılması için çaba harcadılar. Bundan sonraki adım bütün toplumların karşılaştıkları ortak problemleri alan araştırmalarının ve istatistik bilgilerin değerlendirilmesi yanında düşünsel yolla bu sorunları saptamaktı. Amerikalı sos-

yolog Alex Inkeles ve psikolog Daniel Levinson İngilizce yazılmış kitaplarda "ulusal kültür" konusunu araştırdılar ve araştırma sonuçlarını 1954 yılında yayınladılar[90]. Inkeles ve Levinson'a göre,

a) otorite ile ilişkiler,

b) bireyle toplum arasındaki ve bireyin erillik ve dişillik (masculinity, femininity) hakkındaki fikri başta olmak üzere kendi kültürünün doğallığı,

c) saldırganlığın kontrol altına alınması ve duyguların ifadesi de dahil çatışmalarla başa çıkma yolu ve tarzı gibi konular temel evrensel problemlerdir.

Bu problemler, toplumların, bu toplumlar içerisindeki grupların ve grupların içindeki bireylerin işlevlerinin sonuçlarıdır.

Hofstede bundan yaklaşık yirmi yıl sonra 50'den fazla ülkede yaşayan insanları kapsayan bir araştırma gerçekleştirmiştir[91]. Araştırma kapsamına uluslararası bir kuruluş olan IBM 'in söz konusu ülkelerde çalışan yerli elemanları alınmıştır. Araştırmanın amacı ulusal değer sistemleri arasındaki farkları ortaya koymaktı. Araştırmada seçilen örneklemin temel ortak noktası, bulundukları ülkenin çeşitli altkültürlerinden gelmekle birlikte, Hofstede'nin kültürleri birbirinden ayırırken kriter olarak kabul ettiği, "vatandaşlık"tı. Başka deyişle, Hofstede, her ülkede IBM çalışanları arasından yalnız o ülkenin vatandaşı olanlara anket uygulamıştır. Değerlerle ilgili olarak IBM'in çeşitli ülkelerde çalışan benzer özelliklere sahip çalışanlarına yöneltilen sorular, ortak problemleri ortaya çıkarmış, ama bu problemlerle ilgili olarak ülkeden ülkeye değişen çözümlerin olduğu bulunmuştur.

[90] A. Inkeles / D. J. Levinson: "National charakter: the study of modal personality and sociocultural systems", *The Handbook of Social Psychology*, 2. Basım, Cilt 4, Hz. G. Lindsey / E. Aronson, Wesley 1969.

[91] Hofstede bu araştırmayı önce 40 ülkeyi kapsayacak şekilde gerçekleştirmiş ve araştırma sonuçlarını *Culture's Consequences* adlı yapıtında (1980 ve 1984) açıklamıştır. Daha sonra araştırma alanını genişletince, sonuçlara ek niteliğinde "Dimensions of national cultures in fifty countries and three regions", *Expiscations in Cross-Cultural Psychologie*, Hz. J.B. Deregowski / S. Dziurawiec / R.C. Annis, Lisse 1983, s. 335-355. künyeli makaleyi yayınlamıştır.

Hofstede bu çözümlerin aşağıdaki alanlarda yoğunlaştığını belirtmektedir:

1) Otorite ile ilişkileri de içeren toplumsal eşitsizlik,

2) Birey ile grup arasındaki ilişkiler,

3) Erillik, dişillik fikri: erkek ya da kız olarak dünyaya gelmenin toplumsal etkileri,

4) Saldırganlığın kontrol altına alınması ve duyguların ifadesine dayalı olarak bilinmeyen karşısında nasıl davranıldığı.

Hofstede'nin bulguları ile Inkeles ve Levinson'un elde ettikleri sonuçlar birbirini desteklemektedir. Hem literatür, hem de ampirik çalışmalar sonunda aynı sonuçların bulunması, elde edilen bilginin güvenilirliğini artırmaktadır. Ancak bu problemlerin bütün insan toplumlarının temel problemleri olduğunu söyleyebilmek için, hangi yaklaşımla yapılırsa yapılsın, bu alanda gerçekleştirilecek diğer araştırmalarda da aynı sonuçların elde edilmesi gerekmektedir.

Hofstede, Inkeles ve Levinson'un tanımladıkları ve IBM çalışanları üzerinde yapılan araştırmanın sonuçları ile desteklenen dört problem alanını "kültürün boyutları" olarak adlandırmaktadır. Hofstede'ye göre bir "boyut", kültürün, diğer kültürlerle ilişkilerde ölçülebilen yönüdür. Hofstede temel problem alanlarının şu boyutlarla çakıştığını belirtmektedir: azdan çoğa doğru değişen "güç aralığı", "bireycilik"e karşılık "kolektivizm" ya da "ortaklaşa davranışçılık", "erillik"e karşılık "dişillik" ve azdan çoğa doğru değişen "belirsizlikten sakınma". Burada belirtilen terimlerin hemen hepsi toplumsal bilimlerin çeşitli dallarında daha önce kullanılmıştır ve her biri yukarıda sıralanan temel problem alanlarına uymaktadır. Ancak Hofstede bu dört boyutu bir araya getirerek ulusal kültürler arasındaki farklılıkları açıklayabilmek için "dört boyut" modelini geliştirmiştir. Bu modelde her ülkenin diğerlerine göre yeri, her boyutta elde ettiği puanlara göre belirlenmektedir.

Geert Hofstede, IBM araştırması sonucunda ortaya koyduğu dört boyuta ek olarak ulusal kültürler arasındaki farklılığı saptamakta yar-

dımcı olabileceğine inandığı beşinci bir boyuttan, "yaşamda uzun vadeli ve kısa vadeli yönelim" boyutundan yararlanmayı önermektedir. Hofstede, batı kültürlerinin üyeleri olan, kendisinin de dahil olduğu bilim adamlarının kültürel farklılıkların saptanmasında kriter seçerken tek yanlı olabileceklerini, bu yüzden de bu alanda ortaya atılan farklı yaklaşımlardan yararlanmak gerektiğini bildirmektedir[92]. Uzun veya kısa vadeli yönelim boyutu ilk kez, uzun zamandan beri Uzak Doğu'da yaşayan ve dünyanın birçok yerinde değerler konusunda araştırmalar yapan Kanadalı bilim adamı Michael Harris Bond'un araştırmaları sonucunda bulunmuştur. Bond'un uyguladığı anket Çinliler tarafından hazırlanmıştı ve elde edilen sonuçlar yalnız yeni bir kültürel boyutun ortaya çıkarılmasına değil, aynı zamanda bu tür araştırmaları yapan bilim adamlarının da kendi kültürel çerçeveleri içinde önceden programlandığının anlaşılmasına yardım etmiştir.

Bir kültürel boyut, bir toplumdaki, ilk bakışta mantıksal olarak birbiriyle ilgili olması gerekmiyor görünseler de, ampirik araştırmalar sonucunda aralarındaki bağlantılar ortaya çıkartılan bir dizi fenomeni bir araya toplar. Ancak bir toplumun mantığı, toplumu oluşturan bireylerin mantığına uymaz. Bir boyutun çeşitli yönlerinin birlikteliği, ayrılmaz bağlara değil, daima, bu fenomenlerin kombinasyonundan ortaya çıkan istatistiksel ilişkilere, yani eğilimlere dayanır. Bir toplumun bazı yönleri diğer toplumların çoğunda saptanan genel eğilimlere ters düşebilir. Kültürel boyutlar istatistik yöntemler yardımıyla saptandığı için, belli sayıda ülkeden elde edilen bilgiye dayanılarak belgelenebilir ve Hofstede'ye göre bu "bilgi temeli" en az on ülkeyi kapsamalıdır. Burada görüldüğü gibi, Hofstede'nin "kültürel boyutlar modeli"nde ulusal kültürlerin boyutları göreceli olarak belirlenmektedir.

Hofstede'nin kültürel boyutlar modelinde, her bir ülkenin belirli bir boyutta elde ettiği puanlar bir cetvel üzerinde işaretlenir ve ulusal kültürler arasındaki farklılıklar bu cetvelden okunabilir. Eğer bu ülkelerin iki boyutta elde ettikleri puanlardan yararlanılırsa bir diyagram ortaya çıkar ve üç boyut kullanılarak elde edilecek bir grafikte "kültür uzayı"nda farklı kültürlerin birbirlerine göre konumu karşılaştırılabi-

[92] Hofstede 1993, s. 29.

lir. Ancak dört ve daha çok sayıda kültürel boyuttan yararlanılarak yapılacak karşılaştırmalar daha karmaşık olacaktır ve bu Hofstede'nin kültürel boyut modelinin zayıf yönlerinden biridir.

Güç Aralığı (Power Distance)

1993 yılında Almanya'nın Münih kentindeki BMW Otomobil Fabrikasında yazarın gözlediği bir olay bu boyutun kolayca anlaşılmasına yardım edecektir.

Bir Türk işçi yeni geliştirilmiş ve bir saatte üretmesi gereken parça sayısı önceden belirlenmiş bir makinede çalışmak üzere görevlendirilir. Ama işi zamanında yetiştiremez. Alman ustabaşı bunu görür ve işçinin yanına gelir. Makinenin nasıl çalıştırılması gerektiğini bir kez daha gösterir ve anlayıp anlamadığını sorar. Almanca'yı iyi bilen genç Türk "evet anladım" der. Ustabaşı bir saat sonra yine gelir ve yapılan işe bakar. İş yine eksiktir. İşin nasıl yapılacağını bir kez daha anlatır, ancak sonuç değişmez. Bunun üzerine ustabaşı Türk işçi hakkında gerekli formları doldurup başka bir kısımda çalıştırılmak üzere kendi grubundan çıkarır. Türk işçi verildiği kısımda daha önce hiç çalışmamıştır ve oradaki bütün makineler onun için yenidir. Kısmın Alman ustabaşı işçiye bir iş verir ve işin nasıl yapılacağını anlatması için hemen hemen aynı yaşlarda başka bir Türk işçiyi görevlendirir. Verilen yeni iş önceki işten daha karmaşık olduğu halde, Türk işçi görevini çabucak kavrar ve öngörülen parça sayısını rahatlıkla yetiştirir[93].

Burada genç Türk işçisinin birinci Alman ustabaşının gösterdiği işi yapamadığı halde, yeni ve aynı zorlukta bir başka işi kendi yaşında başka bir Türk işçisinden nasıl olup da çabucak öğrenebildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Adı geçen araştırmada Alman ustabaşı işi gösterirken kendine göre önemli gördüğü noktalar üzerinde durduğu ve işçinin anlamadığı noktaları kendisine sormasını beklediği, genç Türkün ise anlamadığı şeyler olsa bile bunlar hakkında ustabaşına soru yöneltmediği ve bu nedenle işin en verimli şekilde nasıl yapılacağını öğrenemediği saptanmıştır. Bunun nedeni, Türk Kültüründe baba, amca, ağa-

[93] A. Kartarı: *Deutsch-Türkische Kommunikation am Arbeitsplatz. Zur interkulturellen Kommunikation zwischen türkischen Mitarbeitern und deutschen Vorgesetzten in einem deutschen Industriebetrieb*, Münster/New York/München/Berlin 1997, s. 103.

bey gibi yakın akrabalarla birlikte genel olarak daha yaşlı olanlar, amirler ve resmi görevlilerle yaşça küçük olanlar ve "ast"lar arasındaki hiyerarşik sıralamada, kademeler arasındaki aralığın büyük olmasıdır. İleride daha geniş biçimde açıklanacak bu kültürel özellik, genç Türk işçinin ustabaşına sorular yöneltmesini ve işin detaylı olarak anlatılmasını talep etmesini engellemektedir. Gönderildiği yeni kısımda kendisine işi anlatan diğer Türk gencine anlamadığı noktaları soran işçi kısa zamanda bütün ayrıntıları öğrenerek istenilen verime ulaşmıştır. Çünkü aralarında hiyerarşik farklılık bulunmayan başka bir Türk'e çekinmeden soru sorabilmiş ve işi kısa zamanda öğrenmiştir. Hofstede "güç aralığı"nı bir ülkenin kurum ya da kuruluşlarının daha az güce sahip üyelerinin güç dağılımındaki eşitsizliği kabul etme derecesi olarak tanımlamaktadır[94]. Aile, okul, akraba grupları, mahalle ve köy toplulukları toplumun temel elementlerini oluşturur. "Kuruluş" terimi ise çalışılan yerleri, işyerlerini ifade etmektedir.

Güç aralığı insan topluluklarının güçten, yönetimden daha uzak üyelerinin değerlendirmesine dayanılarak açıklanmaktadır. Gücün, iktidarın nasıl ve hangi tarzda paylaşıldığı ise normal olarak daha güçlü ve yönetime daha yakın üyelerin davranışlarına göre, diğer bir deyişle, yönetenlerin bakış açılarına dayanılarak ortaya konmaktadır. Güç dağılımıyla ilgili değerler üzerine farklı ülkelerde gerçekleştirilen karşılaştırmalı araştırmaların sonuçlarına göre, güç aralığı ile ilgili farklılıklar, yönetilenler arasında olduğu gibi yönetenler arasında da gözlenmektedir. Ancak ast olarak çalışanların ifadeleri dikkate alındığında, onların bu farklılıkları amirlerinden daha iyi algıladıkları ortaya çıkmaktadır Çünkü ast, üstün davranışlarını kendi davranışlarından daha kolay gözleyebilmektedir. Bu nedenle, bir kurum ya da kuruluşta güç aralığının belirlenmesinde astın ifadeleri, üstün ise davranışları değerlendirilmektedir.

Bir arada sürdürülen yaşamda insanlar arasında eşitsizlik çeşitli toplumsal sınıf ve tabakaların varlığı yardımıyla daha açık bir duruma gelmektedir. Kültürden kültüre değişmekle birlikte toplumlar üst, orta ve alt tabakaya ayrılmaktadır. Her tabaka, toplumun sahip olduğu

[94] Hofstede 1993, s.42.

belirli olanaklardan yararlanabilme şanslarına ya da yararlanma derecelerine göre belirlenir. Ülkemizde eğitim olanaklarından yararlanabilme olanağı ve şansı buna örnek oluşturmaktadır. Çünkü yüksek öğretimden yararlanabilme olanağı ve şansına sahip olanlar orta tabakaya girme şansını da elde etmektedirler. Birçok toplumda da toplumsal tabaka, eğitim düzeyi ve meslek birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Yukarıda açıklanan zihni yazılımın kaynaklarını oluşturan bu üç faktör aynı zamanda birbirine bağımlıdır.

Toplumsal bir kurum olarak aile insanın doğumundan başlayarak zihni yazılımını geliştirdiği ilk ortamdır. Bu nedenle çocuğa model oluşturan, çocuğun yetişmesi sırasında örnek alarak yöneldiği kişiler bu yazılımın biçimlenmesinde önemli rol oynarlar. Hiyerarşik sıralamada yer alan bireyler arasındaki güç aralığının büyük olduğu kültürlerde ebeveynler çocuklarından uysallık beklerler. Bu kültürlerde çoğunlukla büyük kardeşler de çocuk üzerinde otoriteye sahiptir ve küçük kardeşlerden büyüklerini örnek alması beklenir. Çocuğun bağımsız birey olarak yetişmesi teşvik edilmez. Ebeveyne ve yetişkinlere saygı göstermek, saygılı insan olmak en büyük erdem sayılır. Çocuk da aile ortamında ve yakın çevresinde gözlediği "saygılı davranış" kalıplarını izler ve öğrenir. Buna karşılık, güç aralığı büyük olan kültürlerde ebeveynin ve daha büyük çocukların küçük çocuklara sıcak ve şefkatli davrandıkları gözlenir. Ancak çocukların çevrelerini ve dış dünyayı kendi kendilerine tanımlarına izin verilmez. Ebeveyn yaşadığı sürece ailede otoriteyi elinde bulundurur. Çocuklar, kendi geçimlerini sağlayacak duruma gelseler de, ana-babalarına ve nine-dedelerine özellikle saygılı davranırlar. Böyle kültürlerde yaşlılarla gençlerin bütün insani ilişkilerde birbirlerine bağımlı olduklarından söz edilir ve güç aralığının büyük olduğu kültürlerin üyelerinin zihni yazılımlarında yaşlılarla gençler arasındaki bağımlılık bir "gereksinme" olarak kaydedilir.

Güç aralığının az olduğu kültürlerde, aktif olarak reaksiyon vermeğe başladıktan sonra, çocuklara yetişkinlere davranıldığı gibi davranma eğilimi gözlenir. Bu kültürlerde aile terbiyesinin temel amacı çocukların bir an önce "kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamak"tır. Çocuk yaşadığı çevreye hakim olmaya teşvik edilir. Çocuk,

ebeveyni ile ters düşse bile düşündüklerini, kendi fikirlerini söyleyebilir. Çocuk başkalarıyla olan ilişkilerinde kendi toplumsal statüsünden bağımsızdır. Ana-babaya karşı saygıyı ifade eden davranışları çok seyrek gösterir ve bu ondan talep edilmez. Aile içindeki ilişkiler, güç aralığı büyük olan kültürlerin üyeleri tarafında "soğuk", "uzak" ve "zayıf" bulunur. Çocuk yetiştikten, geçimini sağlayacak duruma geldikten sonra ebeveyni ve yaşça büyük diğer akrabaları ile olan ilişkileri değişir ve başka bir evreye girer. Artık, çok önemli de olsa, bir karar alması gerektiğinde ebeveyninden izin veya fikir almaması normal sayılır. Ailede genel olarak bireysel bağımsızlık ideal durum olarak algılanır. Bağımsızlık gereksinimi yetişkinlerin zihni yazılımında önemli rol oynar.

Yukarıda güç aralığının çok ya da az olduğu kültürlerle ilgili olarak en uç durumlar betimlenmiştir. Gerçekte, kültürler bu durumların arasında bulunmaktadır. Yani her kültürün üyeleri genel olarak bu uç durumların arasında bir noktada yer almaktadır. Burada, bireylerarası farklılıklar göz önüne alınmamaktadır. Özellikle güç aralığının az olduğu kültürlerde ana-babaların eğitim düzeyleri ve ait oldukları toplumsal tabakalar önemli rol oynamaktadır. Her aile, her zaman toplumsal normlarla uyuşmayabilen, kendi kültürünü oluşturmaktadır. Ana-babalar ve çocuklar, kişilik özellikleri nedeniyle, toplumsal kabul görmeyen davranışlarını sürdürmekte ısrarlı olabilirler. Böylece hiçbir kurala uymayan aile tipinden söz etmek olasıdır. Ancak kültürler arasındaki farklılıklar araştırılırken kültürlerde gözlenen genel eğilimlerden söz edilir ve bireylerarası farklılıklar gibi, belirli grupların genel eğilime aykırı olan nitelikleri de hesaba katılmaz.

Çağdaş toplumların çoğunda çocuklar en az birkaç yıl okula gitmek zorundadır. Gelişmiş ülkelerde zorunlu okul çağı dokuz yıldan başlamakta ve gençler genellikle, yükseköğrenim de dahil olmak üzere, 20 yıldan uzun süre okula gitmektedir. Çocuk okulda, ailede edindiği düşünce modelini geliştirmeye devam etmektedir. Öğretmenler ve diğer okul arkadaşları da ailede kazanılan değerlerin doğru ve önemli olduğunu çocuğa aşılar. Eğitim sisteminin bu işlevi yardımıyla bir toplumu ne kadar değiştirebileceği sorusuna henüz tam bir yanıt

verilememiştir. Ancak okulun, o kültürde mevcut olmayan yeni değerleri ikame edebileceği ve var olan değerleri sağlamlaştırabileceğine dair bulgular elde edilmiştir. Çeşitli toplumların okulları karşılaştırıldığında, aynı toplumların aile kurumlarında gözlenen farklılıklarla karşılaşılmaktadır. Ebeveyn-çocuk ilişkilerinin yerini öğretmen-öğrenci ilişkileri almakta, ancak temel değerler ve davranış kalıpları bir kurumdan diğerine taşınmaktadır. Bunun yanında okul çocukları zamanlarının büyük bölümünü yine aileleri ile birlikte geçirmektedir.

Güç aralığının büyük olduğu kültürlerde ana-baba ile çocuk arasındaki eşitsizlik okulda öğretmenle öğrenci arasındaki eşitsizliğe dayanan ilişkilere yansır. Bu eşitsizliğin temelinde öğrencinin öğretmene muhtaç olması yatmaktadır. Öğretmene, yaşlı olanlarına daha çok olmak üzere, saygı gösterilir ve öğretmen gelince öğrencilerin ayağa kalkması beklenir. Öğretmen okul ve sınıfın merkezini oluşturur. Sınıfta ilk ve son söz her zaman öğretmene aittir. Öğrenciler ancak kendilerine soru sorulduğunda ya da öğretmen izin verdiğinde konuşabilir. Öğretmene itiraz etmek ya da onu eleştirmek, hatta okul dışında saygıda kusur etmek kabul edilemez davranışlar olarak değerlendirilir. Buna uymayan davranışta bulunan öğrencilerin velileri okula çağrılır ve çocuklarının davranışlarını düzeltmek için gerekeni yapmaları istenir. Veliler genellikle öğretmen ve okul yöneticilerine hak verir ve onların önerileri doğrultusunda, bazen de daha sert bir şekilde çocuklarını cezalandırır, ya da en azından öğretmen ve yöneticilerin haklı olduklarını söylerler. Veliler onları haksız bulsa bile bunu çoğunlukla çocuklarına söylemezler ve onun kurallara uyması gerektiğini savunurlar. Bu kültürlerde eğitim süreci kişilere ve özellikle öğretmenin kişiliğine bağımlıdır. Bu nedenle, üniversiteye devam eden öğrenciler de verilen bilgileri, kendilerine aktarılması gereken gerçekler olarak değil, öğretim elemanının bireysel bilgisi olarak kabul ederler. Bu sistemde öğrencinin iyi yetişmesi doğrudan doğruya öğretmenin niteliğine bağlanır.

Güç aralığının az olduğu kültürlerde öğretmenden öğrencilerine kendisi ile eşit hak ve görevleri olan bireyler gibi davranması istenilir. Bu nedenle genç öğretmenler öğrencileri tarafından daha çok ilgi gö-

rür ve sevilir. Eğitim-öğretim sürecinin merkezinde öğrenci vardır. Öğrenciler, öğretmenin talep ya da teşvik etmesine gerek kalmadan sınıf içi etkinliklere katılır, anlamadıkları konuları sorarlar. Öğrenciler konuları öğretmenleri ile tartışır, onu eleştirebilir ve onunkilere uymasa bile kendi düşüncelerini rahatlıkla açıklarlar. Öğretmen-öğrenci ilişkileri sınıfta ve okul dışında herhangi bir farklılık göstermez. Çocuk okul kurallarına aykırı davrandığında okula çağrılan veliler kendi çocuklarının tarafını tutar ve çoğunlukla kuralları eleştirirler. Eğitim-öğretim süreci kişilere dayanmaz. Okulda öğretilenler, öğretmenden bağımsız olarak "var olan gerçekler"dir. Bu nedenle öğrenciler okul yaşamının ilerleyen yıllarında gittikçe daha çok öğretmenden bağımsız olurlar. Verimli bir öğretim süreci sadece öğretmen ile öğrenci arasında kurulan iletişime bağlıdır. Bütün sistem "bağımsızlık gereksinmesine" dayandığı için, eğitim sürecinin başarısı büyük ölçüde öğrencinin niteliğine bağlıdır.

Burada, aile kurumunda olduğu gibi, okulda da güç aralığının iki uç durumu verilmiştir. Gerçekte kültürler bu iki durum arasında kendi yerlerini alır.

İnsanların çoğu, aile ve okulda birçok şey öğrendikten ve deneyimler edindikten sonra, genç birer yetişkin olarak çalışma yaşamına atılır. Ailedeki ebeveyn-çocuk ve okuldaki öğretmen-öğrenci ilişkilerinin yerini işyerinde ast-üst ilişkisi alır. Bu nedenle insanların özellikle baba ya da öğretmenleriyle ilişkilerinde kullandıkları davranış kalıplarından işyerinde amirleriyle olan ilişkilerine adapte ederek yararlanmaları zihni yazılımın sonucu olarak kabul edilebilir.

Güç aralığının büyük olduğu kültürlerde ast ve üstler, kendi toplumlarındaki hiyerarşik sisteme dayalı olarak, hak ve görevler açısından aralarındaki eşitsizliği doğal kabul ederler. Bu kültürün kurum ya da kuruluşlarında güç (iktidar) az sayıda kişide toplanır. Bu kişiler çalışanlara ne yapmaları gerektiğini söylerler. Yönetenler arasında da çok belirgin bir hiyerarşi vardır. Hiyerarşinin her kademesinde bulunanlar bir üst kademede bulunanlara karşı sorumludur ve yaptıkları iş konusunda onlara bilgi vermek zorundadır. Yöneticilerin maaş veya

ücret yelpazesi de oldukça geniştir: En aşağı kademedeki yöneticiyle en yukarıdakinin ücreti arasında çok büyük fark vardır. Yönetilenlerin eğitim derecesi oldukça düşüktür, bedeni çalışmaya dayanan işler büro işlerinden daha az rağbet görür ve bu gibi işlerde çalışanların toplumsal statüsü düşüktür. Yönetenler iş yerlerinde yazılı olmayan imtiyazlardan da yararlanırlar. Çalışanların gözünde iyi bir yönetici otoriter kişiliğe sahip ve emrindekilere iyi bir "baba" gibi davranan kişidir. Eğer amir beklenen davranışı göstermezse, çalışanlar görünüşte onun otoritesini kabul ediyor görünseler bile, etkinliğini yitirir. Güç aralığının büyük olduğu kültürlerde, kurum ve kuruluşlardaki ast-üst ilişkisi çoğunlukla duygusal temellere dayanır. Görünür statü sembolleri yönetici ya da patronların otoritesini güçlendirir. Söz gelişi, lüks ve pahalı otomobiller, villa, köşk ve yalılar, mücevher ve süs eşyaları, büyük harcamaların yapıldığı gösterişli törenler, düğün ve eğlenceler yönetici ya da patronun maddi gücünü, dolayısıyla da çalışanların iş garantisini ifade eder. Yaşlı yönetici ve patronlara gençlerden daha çok saygı gösterilir.

Güç aralığının az olduğu kültürlerde ast ile üst doğal olarak aynı hak ve görevlere sahip olarak görülür. İş yerindeki hiyerarşi, işin daha verimli olarak yapılması için, belirli rollerin dağılımı olarak algılanır ve bu rollerin değişebileceği kabul edilir. Bugün ast olan yarın üst olabilir. Kuruluşlar genellikle merkezci değildir ve hiyerarşi pramiti yayvandır. Hiyerarşi kademelerinin sayısı, dolayısıyla yönetici sayısı azdır. Ücret yelpazesi dardır ve astlar çoğunlukla mesleki eğitim almış kalifiye kişilerdir. El emeğiyle yapılan işler büro işlerinden değerli kabul edilir. Yüksek dereceli yöneticilerin belirli imtiyazlardan yararlanması hoş karşılanmaz. Söz gelişi, bir fabrikada herkes aynı yerde ve aynı koşullarda yemek yer, otomobillerini aynı yere park eder, aynı kantinden alışveriş yapar, aynı çay ocağından aynı bardaklarla çay-kahve içer ve aynı tuvaleti kullanır. Çalışanlar her an yöneticilerle konuşabilme olanağına sahiptir. Çalışanların gözünde iyi bir amir görevlerini gerektiği gibi ve zamanında yerine getiren "demokrat" kişidir. Çalışanlar, amirlerinden, işle ilgili bir karar verirken kendi fikirlerini de almasını beklerler. Ancak son kararı verme yetkisinin onda olduğunu da bi-

lirler. Görünür statü sembolleri yöneticilere karşı güvensizlik duygusu doğurur. Lüks bir araba, büyük bir ev ve benzeri statü sembolleri, kuruluşun parasıyla savurganlık yapıldığını çağrıştırır. Genç yöneticiler yaşlı yöneticilerden daha çok güven uyandırır.

Yukarıda betimlenen durumlar, daha önce de belirtildiği gibi uç durumlardır. Gerçekte kültürler bu uçlar arasında yer alır. Hofstede kültürler arasında güç aralığı farklılığının nedenlerini karşılaştırılan ülkenin;

1) coğrafi genişliği (ülke ne kadar genişse, güç aralığı o kadar az),

2) nüfusu (nüfus ne kadar çoksa güç aralığı o kadar yüksek) ve

3) refah düzeyi (refah düzeyi ne kadar yüksekse güç aralığı o kadar az) olarak sıralamıştır[95].

Hofstede IBM çalışanları üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçlarına bakarak saptadığı nedenlerin geçerliliğini tartışmıştır[96]. Araştırmacıya göre, kültürlerin güç aralıkları hakkında yukarıda sıralanan niteliklerine göre tahminde bulunulabilir. Hatta içinde yaşanılan iklim koşullarının kültürün bu boyutu üzerinde etkili olduğunu ileri süren Hofstede, bu görüşünü destekleyen olguları sıralamıştır[97].

Bireycilik - Ortaklaşa Davranışçılık

Geert Hofstede'nin kültürel boyutlar kuramında ikinci boyut olarak "individualism-collectivism" boyutu kabul edilmiştir. Hofstede, toplumun çıkarlarının onu oluşturan bireylerin çıkarlarından üstün tutulduğu kültürleri "kolektivist kültürler" olarak adlandırmakta ve insanların büyük çoğunluğunun bu tür kültürlere mensup olduğunu belirtmektedir[98]. Bu kavram burada politik anlam taşımamaktadır. Çünkü Hofstede'nin ifade etmek istediği "devletin birey üzerindeki gücü" değil, "grubun birey üzerindeki gücü"dür. İnsan yaşamında etkili olan ilk "grup" ailedir. Aile yapısı kültürden kültüre farklılıklar gösterse de,

[95] Hofstede 1993, s. 59.

[96] Hofstede 1993, s. 59.

[97] Bu konu çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur.

[98] Hofstede 1993, s. 66.

"kolektivist" (bundan sonra "ortaklaşa davranışçı" olarak anılacaktır) kültürlerde çocuğun içinde yetiştiği aile kurumu birbirine yakın ilişkilerle bağlı ve birlikte yaşayan bir grup insanlardan oluşur. Bu aile tipleri yalnız ana-baba ve çocukları değil, aynı zamanda dede ve ninelerle amca, teyze, dayı, hala ve aynı barınağı paylaşan diğer bireyleri de kapsar. Kültürel antropolojide bu tip aile "geniş aile" olarak tanımlanır. Bu tip aile ortamında yetişen çocuklar küçük yaşlarda "biz grubu"nu kavrar ve grup içi ilişkileri doğal ilişkiler olarak kabul edip bunlarla ilgili davranış kalıplarını öğrenir. "Biz grubu"nun üyeleri toplumda kendilerini diğerlerinden ayırır ve onları "siz grubu"nun üyeleri olarak algılar. "Biz grubu", ona mensup olan kişilerin kimliğinin oluşmasında ana kaynak rolünü oynar ve onların kimlikleri belirlenmiş bireyler olarak kendilerini "yaşamın tehlikelerinden" korumalarını sağlar. Bu nedenle bireyle üyesi oldukları gruba yaşamları boyunca sadık kalır; gruba sadakatsızlık ortaklaşa davranışçı kültürlerde en olumsuz davranış olarak değerlendirilir. Bireyle grup arasında iletişim davranışları açısından belirleyici rol oynayan "bağımlılık" güçlüdür.

Dünyada yaşayan insanların az bir kısmı ise bireyin çıkarlarının oluşturdukları toplumun çıkarlarından üstün tutulduğu kültürlerin üyeleridir. Hofstede bu kültürleri "bireyci" kültürler olarak adlandırmaktadır. Bireyci kültürlerin üyeleri ana-baba ve çocuklardan oluşan ailelerde yetişmektedir. Hatta son zamanlarda çocuklarını yalnız başlarına yetiştiren ana ve babaların sayısı gittikçe artmaktadır. Akrabalar yakın da olsalar başka meskenlerde yaşamaktadır. Akrabalar birbirleriyle sık görüşmezler. Bu tip "çekirdek aile"lerde yetişen çocuklar kısa süre içinde "ben" kavramını algılamaya başlarlar. Bireysel kimlik olarak benimsenen "ben", diğer insanların "ben"inden ayrılır ve onlar mensubu oldukları gruplara göre değil, bireysel özelliklerine göre sınıflandırılır. Çocuklar oyun arkadaşlarını ebeveynlerinin değil kendi tercihlerine göre seçerler. Çocuk eğitiminin amacı, çocuğu kendi ayakları üzerinde durabilecek duruma getirmek olduğu için, ondan bu amaca ulaşıldığında baba evini terk etmesi beklenir. Çocukların da baba evini terk ettikten sonra aile bireyleriyle ilişkilerini en alt düzeye indirdiği ya da tamamen kestiği durumlar hiç de az değildir. Bireyci kül-

türlerde sağlıklı bir insandan hiçbir şekilde bir gruba mensup olması beklenmez.

Hofstede bu kültürel boyutu açıklamak için de boyutun her iki ucundaki durumları betimlemektedir. Araştırma kapsamına aldığı kültürlerin bu boyuttaki yerlerini belirlemek için de bireycilik puanı vermiş ve puanı düşük olan toplumların ortaklaşa davranışçılık eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Buna göre bireyci kültür "bireyler arasındaki bağların gevşek olduğu ve yalnız kendisi ve yakın aile üyelerinin bakım - ve belirli bir yaşa kadar sorumluluğunu - üstlendiği" kültürlerdir. Ortaklaşa davranışçı kültürlerin üyeleri ise "doğuştan itibaren, kendilerini yaşam boyu koruyacak ve bu nedenle de koşulsuz sadakat bekleyen, güçlü ve kapalı 'biz grupları'na entegre olmuş" bireylerdir[99]. Bireycilik derecesi kültürler arasında farklılık gösterdiği gibi, kuşkusuz aynı kültürün bireyleri arasında da farklılıklar gösterir. Ancak burada incelenen kültürler arasındaki genel "eğilim farkı" dikkate alınmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi bireycilik çekirdek aile, ortaklaşa davranışçılık ise büyük aile tipinin yaygın olduğu kültürlerde gözlenmektedir. Bireyle grup arasındaki ilişkiler ve baskın kültürün temel yapı taşları ilk olarak aile çevresinde öğrenilir. Bireyci eğilim gösteren kültürlerde büyüklerin, aynı yaşta ve daha genç olan yakın aile bireylerinin yaşadığı ortamda yetişen çocuklar kendilerini, çekirdek ailede yetişenlerden daha çok "biz grubu"nun bir parçası olarak algılarlar. Bir büyük ailenin üyesi olarak dünyaya gelen çocuk yaşamının hemen hiçbir evresinde yalnız kalmaz. Yalnız kaldığı durumlarda ise önceden sahip olduğu ilişkilere benzer ilişkiler kurma gereksinimi duyar. Yaşamın yoğun ve sürekli toplumsal ilişkiler yumağı içinde geçtiği ortaklaşa davranışçı kültürlerde, toplumsal çevrede "uyum ve ahengi" korumak, aile çevresini de aşan önemli bir yetenek olarak değerlendirilir. Bu tür kültürlerde başka bir kişiyle doğrudan çatışmaya girmek kabalık olarak değerlendirilir. "Hayır" sözcüğü çok ender kullanılır. Çünkü "hayır" sözcüğünün kullanılması çatışma yaratabilecek bir "karşı durma" olarak algılanır. Onun yerine bir şeyi reddetmek için "belki haklısınız",

[99] Hofstede 1993, s. 67.

"düşünürüz", "bakalım" ve benzeri kırıcı olmayan, kibar, ancak yine kabul etmeme anlamına gelen sözcüklerden yararlanılır. Benzer şekilde "evet" sözcüğü de her zaman kabul etme anlamı yerine konunun anlaşıldığını, iletişimin devam ettiğini belirten bir sembol olarak kullanılır.

Ortaklaşa davranışçı kültürlerin yukarıda açıklanan davranış kalıplarına karşılık, bireyci kültürlerde bireyin kendi duygu ve düşüncelerini açıkça ortaya koyması erdem sayılır. İnsanın kendi fikrini açıkça söylemesi onun ciddiyet ve dürüstlüğünün kanıtları olarak değerlendirilir. Bireyler arasında çatışmaların, farklı fikirlerin ortaya konması ve dolayısıyla gerçeğe biraz daha yakınlaşmaya olanak sağlayacak ortam hazırlaması bakımından, yararlı olduğu düşünülür. Başka insanlarla iletişim kurarken onların durumları göz önüne alınmakla beraber, bu, gerçeklerin söylenmesine engel olmaz. Çocuklar, bazen kendileri için hoş olmayan sonuçlar da doğursa, daha aile çevresinde her zaman doğruyu söylemeyi öğrenir. Bireyler arasında çıkan çatışmaları çözmek birlikte yaşamanın ayrılmaz parçası olarak görülür.

Bunun tam tersi davranış kalıplarının gözlendiği ortaklaşa davranışçı kültürlerde, çocuklar aile ortamından başlamak üzere, düşüncelerini ortaya koyarken, kendilerini karşılarındaki bireylere göre yöneltmeyi ya da ayarlamayı öğrenirler. "Bireysel fikir" hemen hemen yok gibidir ve fikri belirleyen temel öge gruptur. Bu nedenle, hakkında herhangi bir "grup fikri" oluşmamış yeni bir konu ortaya çıktığında, birey kendi düşüncesini ortaya koymadan önce ailesinin ve yakınlarının tavsiyelerini alır. Grubun düşüncelerinden farklı fikirlerini açıklayan çocuklar "kötü çocuk" olarak damgalanır. Buna karşılık bireyci kültürlerde aileler çocukların da kendi fikirlerini oluşturup ortaya koymalarını bekler ve bu yolda onları cesaretlendirir, desteklerler. Yalnız başkalarının fikirlerini aktaran, tekrar eden çocuklar bireyci kültürlerde "zayıf karakterli" olarak adlandırılır. Sonuç olarak çocukların hangi davranışlarının nasıl değerlendirileceği, üyesi oldukları kültüre bağlıdır.

Ortaklaşa davranışçı kültürlerde gruba sadakat aynı zamanda grubun bireylerinin sahip oldukları maddi kaynakların paylanmasını

da birlikte getirmektedir. Başka deyişle, on beş üyeli bir büyük ailede yalnız dört birey çalışıp para kazanabiliyorsa, bu gelirden ailenin diğer üyeleri de pay alır. Kazancı elde edenler, kazandıklarını paylaşmayı sadakatın gereği sayarlar. Bu ilkeye uygun olarak, ailenin çalışan üyeleri okula giden diğer üyelerin bütün gereksinimlerini karşılayarak gelecekte toplumda daha iyi yer, dolayısıyla daha yüksek gelir elde etmelerini ve böylelikle kendilerine yardım edebilecek duruma gelmelerini sağlamaya çalışırlar.

Bireyci kültürlerde çocukların daha küçük yaşta küçük işler yaparak cep harçlıklarını çıkarmaları ve kazandıklarını nasıl harcayacaklarına karar vermeleri ana-babalar tarafından gurur verici bir başarı olarak görülür. Kazandıkları parayı ana-babalarına vermeyen çocuklar, ortaklaşa davranışçı kültürlerde "iyi terbiye" almamış bireyler olarak değerlendirilir.

Ortaklaşa davranışçı kültürlerde aileye karşı görevler yalnız maddi değil aynı zamanda ritüel nitelik taşır. Türk kültüründe sünnet, nişan, düğün vb. törenlerde yakın aile bireylerinin katılması beklenir. Avrupa'da çalışan Türk işçilerin kardeşlerinin düğünü ya da amca kızının nişanı için bir hafta yıllık izin istemeleri, başta Almanlar olmak üzere, Batılı işveren ve yöneticiler tarafından pek inandırıcı bulunmamakta, inananları ise hayrete düşürmektedir.

Kültürün bireycilik-ortaklaşa davranışçılık boyutu iletişim davranışları üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bireyci kültürlerin üyeleri sözlü iletişimi tercih ederler ve duygular sözle ifade edilir. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde ise sözlü iletişim genellikle sözsüz ögelerle desteklenir. Bazen de sözel semboller yerini duyguların algılanmasına bırakır ve hiç konuşulmaz. Hofstede "ortaklaşa davranışçı bir kültürde duygusal olarak birlikte olmak yeterlidir ve enformasyon vermek gerekmiyorsa konuşma zorunluluğu yoktur"[100].

Ortaklaşa davranışçı kültürlerde grup içinde uyum yanında önemli kavramlardan biri de "ayıp" kavramıyla birlikte değerlendirilmesi gereken "utanma"dır. Bireyci kültürlerde toplumsal kurallara ay-

[100] Hofstede 1993, s. 76.

kırı davranan bireyler kendilerini "suçlu" hissettikleri halde, ortaklaşa davranışçı kültürlerde aynı durumdaki bireyler "utanır"lar. Bu nedenle Hofstede bireyci kültürleri "suç kültürleri", ortaklaşa davranışçı kültürleri ise "utanma kültürleri" olarak tanımlamaktadır[101]. Gerçekten de "utanma" toplumsal bir anlam taşıdığı halde "suçluluk" duygusu bireyseldir. Çünkü insanın toplumsal kurala aykırı davrandığında utanıp utanmaması, bu aykırılığın özellikle diğerleri tarafından algılanıp algılanmadığına bağlıdır. Utanmanın temel kaynağı da kuralın bozulması değil, kurala aykırı davrandığının ortaya çıkmasıdır. Ancak suçlulukta böyle bir durum söz konusu değildir. Birey, başkalarının kurala aykırı davrandığını fark edip etmediğine bakmaksızın kendini suçlu hisseder.

Ortaklaşa davranışçı kültürün üyeleri için önemli kavramlardan biri de "saygınlık"tır. Birey, kendi ya da yakınlarının kendilerinden beklenilen davranışları göstermemesi durumunda "saygınlığını yitirir"[102]. Saygınlık, prestij ve şeref terimleriyle eşanlamlı olarak da kullanılır. Harry Triandis Yunan kültüründe grup normlarına ve değerlerine saygı gösteren bireyin davranışı "philotimo" terimi ile tanımlanır. Bu davranışlar arasında ailenin diğer bireyleri ve arkadaş için kendini feda etmeyi de içermektedir. Triandis örnek olarak, kız kardeşi evlenip düğün hediyelerini alıncaya kadar evlenmeyi erteleyen kardeşleri göstermektedir[103]. Benzer durumlar Türk kültüründe de gözlenebilir. Ortaklaşa davranışçı kültürün üyeleri, aralarında akrabalık bağı olmayan kişilerle birlikte toplumsal nitelikli "biz grupları" kurabilmektedir.

Okul, toplumun kültürünün bireye aktarılmasında aileden sonra gelen kurumdur ve kültürün bireycilik-ortaklaşa davranışçılık boyutu çocuğun okul yaşamı boyunca öğretmenleri ve genel olarak eğitim sistemi tarafından belirginleştirilir. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde çocuklar sınıfta öğretmen sormadan konuşmazlar. Yabancıların yanında düşüncelerini açıklamazlar. Çocuğun bulunduğu gruptaki insan sayı-

[101] Hofstede 1993, s. 77.

[102] Krş. D. Yau-Fai Ho: "On the concept of face", *American Journal of Sociology*, Cilt 81 (1976), s. 867-884, burada s.867.

[103] H. Triandis: *The Analysis of Subjective Culture*, New York 1972, s. 38..

sı arttıkça konuşmama eğilimi de artar. Bireysel girişimlerden çok "grup çalışmaları" yeğlenir. Okulda da "biz grubu" ile diğer bireyler birbirinden ayrılır. Sınıf içinde de küçük gruplar oluşur. Bireyci kültürlerde öğrenciler basit ödevler için bile farklı gruplar kurabildikleri halde, ortaklaşa davranışçı kültürlerden çocuklar gruplarını değiştirmeme eğilimi gösterirler. Okul dışındaki, aileler arasındakiler de dahil, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri çocukla olan ilişkilere, hatta öğretmen-öğrenci ilişkilerine de yansır. Bir öğretmenin, arkadaşının kendi okulunda öğrenim gören çocuğuna yakınlık göstermesi, onu öne çekmesi ortaklaşa davranışçı kültürlerde hoş karşılanırken, bireyci kültürlerde "iş ahlakına aykırı" davranış olarak değerlendirilir. Birincide öğretmenin aynı "biz grubu"nun üyesi olan öğrenciye diğerlerinden daha yakın davranması toplumun diğer üyeleri tarafından normal görülür. "Saygınlığı koruma" uğruna sınıfta da çatışmalardan kaçınılır. Kuralları bozan çocuklara "yaptığından utanması gerektiği" söylenir. Öğretmen, çocukları ayrı ayrı bireyler olarak değil, bir "biz grubu"nun üyeleri olarak görür. Bireyci kültürlerde ise öğrenciler, kim oldukların bakılmaksızın, tarafsız olarak davranılması gereken bireyler olarak kabul edilirler. Öğrenciler arasındaki gruplaşmalar, ödevlere, yerine getirilmesi gereken görevlere ya da arkadaşlığa bağlı olarak daha spontonedir. Öğrenciler arasında çıkan çatışmalarla ilgili açık tartışmalar genellikle yararlı sayılır ve "saygınlık" bilinci ya çok zayıf veya hiç yoktur. Bireyci kültürlerde eğitimin amacı bireyin, diğer bireylerden oluşan toplum içinde bir yer edinmeye hazırlanması, böylece beklenmedik ve yeni durumlarda kendi davranışlarını yönetebilmesini sağlamaktır. Bu kültürlerde öğrenimin amacı ise, neyin nasıl yapıldığını değil, neyin nasıl öğrenildiğini bilmektir. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde eğitimin amacı bireye, toplumun bir üyesi olabilmesi için gerekli olan beceri ve erdemleri kazandırmaktır. Böylesi sistemlerde "gelenekler"e büyük değer verilir. Öğretimin amacı, öğrenciye, toplumun uyumlu bir bireyine dönüşmek için, neyin nasıl yapıldığını öğretmektir. Öğrenim sonunda alınan diplomalar da bu boyutun iki ucundaki kültürlerde ayrı anlamlar taşımaktadır. Okul yaşamının sonunda alınan yüksek notlu bir diploma bireyci kültürlerde bireyin geçmişteki başarılı çalışmalarını belgeleyen, alanında güçlü bir kişi olarak kendi-

sine duyduğu saygıyı artıran ve gelecekteki iş şansını artıran bir belge olarak görülürken, ortaklaşa davranışçı kültürlerde diplomayı alan kadar onun üyesi olduğu "biz grubu" için de, toplumda mevcut statüyü yükselten bir "şeref kaynağı"dır.

Bireyci kültürlerde, çalışanların öncelikle kendi çıkarlarını gözetmeleri beklenir. İş, hem işçinin, hem de işverenin çıkarlarını koruyacak şekilde düzenlenir. İşçilere karşı gösterilen davranışlarda onların öncelikle birey olarak bireysel, sonra da hem ekonomik, hem de psikolojik gereksinmeleri dikkate alınır. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde ise çalışan hiçbir zaman birey olarak görülmez: o yalnızca bir grubun üyesi olarak göz önüne alınır. Çalışanlar da, her zaman kendi yararlarına olmasa bile üyesi oldukları "biz grubu"nun çıkarları doğrultusunda hareket ederler. İşyerleri, duygusal anlamda, kendi başlarına bir "biz grubu" oluşturabilir. Bireyci kültürlerde bir işyerini yönetmek bireyleri yönetmek anlamına geldiği halde, ortaklaşa davranışçı kültürlerde grupları yönetmek demektir.

Erillik - Dişillik

Kültürleri birbirinden ayırabilmek için yalnız yukarıda açıklanan iki boyutun ölçülmesi çoğunlukla yetmeyebilir. Söz gelişi Amerikan ve Hollanda kültürlerinin ikisi de hem güç aralığı, hem de bireycilik boyutlarında birbirine yakın kültürlerdir. Ancak Hofstede'nin verdiği örnekte olduğu gibi Hollandalılar bireylerin "alçakgönüllü" davranışlarını olumlu değerlendirdikleri halde Amerikalılar için "kararlılık" aranan bir özelliktir[104]. O halde bu kültürler, bireylerin davranışları üzerinde etkili olan başka bir boyutta farklı yerlerde bulunmaktadır. Hofstede bu boyutu "masculinity-femininity" (erillik-dişillik) boyutu olarak adlandırmıştır. Erillik, "*cinsiyete dayalı rollerin belirgin olarak birbirinden ayrıldığı; erkeklerin kararlı, sert ve maddi yönelimli, kadınların alçakgönüllü, duyarlı oldukları ve yaşam kalitesine önem verdiği kültürleri*"; dişillik ise

[104] Hofstede, işe alınmak için yapılan başvurularda Hollandalıların özgeçmişlerinde yalnız önemli gördükleri noktaları belirterek detayları yüz yüze görüşme sırasında açıklamayı yeğledikleri halde, Amerikalıların en küçük ayrıntısına kadar bütün deneyim ve becerilerini - biraz da abartarak - bildirdiklerini; Hollandalılar görüşme sırasında alçakgönüllü tavır takınırken, Amerikalıların tutmayacakları sözler bile vererek işi elde etmeye çalıştıklarını kaydetmektedir. Bkz. Hofstede 1993, s. 87-98.

"*cinsiyete dayalı rollerin birbiriyle kesiştiği, hem kadınların, hem de erkeklerin alçakgönüllü, duyarlı oldukları ve yaşam kalitesine önem verdikleri kültürleri*"[105] niteler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, önerilen terimlerin kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılıklara dayalı olan cinsiyet rolleri için kullanılan "erkeklik" ve "dişilik" terimlerinden farklı olarak önceden belirlenmiş sosyal ve kültürel rolleri ifade etmesidir[106].

Daha önce belirtildiği gibi, kültürlerin çoğunda, insanın kız ya da erkek olarak dünyaya gelmesi onun zihni yazılımının oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Etnik köken gibi, cinsiyeti belirlemek de bireyin elinde değildir. Bu nedenle bu iki faktör bireyin zihni yazılımında istem dışı yer alır. Ulusal kimlik ve cinsiyet kültürü kalıtımsal değildir ve öğrenilir[107]. Ancak, öğrenme süreci o kadar hızlı tamamlanır ki, birey diğer seçeneği tanımaya ve başka türlü de olabileceğinin bilincine varmaya fırsat bulamaz.

Aile, insanların büyük çoğunluğunun ilk kültürel yazılımlarının tamamlandığı toplumsal kurumdur. Çünkü aile, birbirini tamamlayan iki farklı rol çiftinden oluşur: ana-baba, kadın-erkek. Ebeveyn-çocuk ilişkisindeki eşitsizlik dereceleri ve bunların sonuçları güç aralığı boyutu açıklanırken incelenmişti. Kadın ve erkek arasındaki rol dağılımı ise erillik-dişillik boyutunda kendini göstermektedir. İlk çocukluk döneminde cinsiyete dayalı değerler ve davranış biçemleri bilinçsiz olarak öğrenilir. Japonya ve Amerika Birleşik Devletlerinde 3-4 aylık bebekler üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir araştırmanın sonuçlarına göre, Japon erkek bebekleri kız bebeklerinden daha huzursuz olduğu halde, Amerikan bebekleri arasında durumun bunun tersine, yani kız bebeklerin daha huzursuz olduğu saptanmıştır[108]. Hofstede bu tür dav-

[105] Hofstede 1993, s. 101.

[106] M. Mead: *Mann und Weib. Das Verhältnis der Geschlechter in einer sich wandelnden Welt*, 8. Basım, Hamburg 1972.

[107] Mead, çocuğun cinsel eğitimini ve cinsiyet ilişkilerini aileden başlamak üzere açıklamıştır: Bkz. Mead 1972, s. 64-84; ilkel toplumda kadın ve erkeğin rolünün ayrışması konusunda bkz. M. Mead: *Geschlecht und Temperament in primitiven Gesellschaften*, München 1959, s. 109-117.

[108] M. Otaki vd.: "Maternal and infant behavior in Japan and America", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Cilt: 17, Sayı: 3, s. 251-268.

ranış özelliklerinin kalıtımsal değil sonradan kazanılan özellikler olduğunu belirtmektedir[109]. Bu tür davranışların temelinde ana ve babaların çocuklarına karşı, onların cinsiyetine göre farklılık gösteren, tavırları yatmaktadır. Annenin bebeğe karşı davranışları, üyesi olduğu kültürün cinsiyetleri nasıl değerlendirdiğine bağlı olarak farklılık gösterir. Anne bebeği ya "coşturur", "cesaretlendirir" ya da "sakinleştirir". Ülkemizi ziyaret eden Japon ve Amerikalı gruplar gözlendiğinde, Japon kadınlarının sakin tavırlarına karşılık erkeklerinin hareketli oldukları, Amerikalı gruplarda ise kadınların daha hareketli, erkeklerin sakin olduğu fark edilebilir. Eril kültürlerde hem delikanlılar, hem de genç kızlar hırslı ve rekabet yönelimli olmayı öğrenirler. Hatta kızlar, erkek kardeşleri, ileride ise eşleri ile başarı yarışına girerler. Dişil kültürlerde ise hem kızlar, hem de delikanlılar hırslı değil alçakgönüllü olmayı öğrenirler. Eril kültürlerde olumlu karşılanan, her zaman birinci sıraya yükselme çabası, dişil kültürlerde bireyi çabucak gülünç duruma düşürür. Birey güçlü yanlarını dışa vurmaz. Daha önce anlatılan örnek olayda görüldüğü gibi, dişil bir kültürün üyeleri olan Hollandalı başvurucular alçakgönüllü davranarak niteliklerinin tamamını özgeçmişlerine yazmamaktadır[110]. Eril kültürlerde çocuklar "güçlü"ye hayranlık duymayı öğrenir. Amerikalıların yarattıkları "Batman" ve "Rambo" gibi kahramanları bütün dünyada tanınmaktadır. Dişil kültürlerde ise çocuklara zayıftan ve ezilenden yana olmak fikri aşılanır. Cinsiyete dayalı rol paylaşımı, erkek ve kız çocuklarının nasıl davranması gerektiği fikri üzerinde etkili olsa da, toplumda cinsiyetlerin rollerinin belirlenmesinde doğrudan etkili olduğu söylenemez. Çünkü erkek, ortalama olarak kadından vücutça daha iri ve güçlüdür, daha rahat hareket eder ve bütün toplumlarda aile dışındaki sosyal yaşamı yönetir.

Gelişen sanayi toplumunda kadının, anne, eş, ev kadını ve çalışan olarak toplumda birçok rolü bir arada oynadığı görülmekte ve aile dışında cinsiyete dayalı rol dağılımının etkileri tam anlamıyla hissedilmemektedir. Bu yüzden bir kültürün erillik-dişillik boyutundaki yeri

[109] Hofstede 1993, s. 107.

[110] Bir Hollanda atasözünde "başkaları nasıl davranıyorsa sen de öyle davran, nasıl olsa yeterince gülünçsün" denmektedir.

ile kadının aile dışında ya da evinde etkinlik göstermesi arasındaki uygunluk ölçüt olarak alınmamalıdır. Ekonomik olanaklar ve gereklilikler burada değerlerden daha büyük rol oynamaktadır.

Kültürler arasındaki erillik dişillik boyutundaki farklar öğrencilerin sınıf içi tutum ve davranışlarında rahatlıkla gözlenebilir niteliktedir. Eril kültürlerde öğrenciler sınıfta kendilerini göstermeğe çalışır, birbirleriyle açıkça yarışırlar. Dişil kültürlerde ise öğrenciler çalışkan ve gayretli oldukları fikrini uyandırmaya çalışırlar. Böylesi kültürlerde öğrenciler arasında sadakat, açıkça uygulanmasa bile, okul yaşamının amaçlarından biri olarak görülür. Öğrencinin okuldaki başarısızlığı eril kültürlerde "felaket" gibi algılandığı halde dişil kültürlerde bu kadar ciddiye alınmaz. Ülkemizdeki özel okulların birçoğunda, göreceli olarak daha eril, devlet okullarında ise dişil kültür özellikleri görülmektedir. Üniversitelerde erkek ve kız öğrencilerin branş seçiminde de kültürün erillik-dişillik boyutunun rol oynadığı gözlenir. Eril kültürlerde kız ve erkek öğrencilerin, söz gelişi eğitim bilimleri, hukuk, sosyal bilimler, fen bilimleri ve mühendislik gibi dallara dağılımı dikkate alındığında cinsiyetle seçilen dal arasında önemli korelasyon olduğu ve eril kültürlerin üniversitelerinde kadın-erkek rol ayrımının dişil kültürlerdekinden daha belirgin olduğu saptanmıştır[11]. Eril kültürlerde kadın öğretmenler daha küçük sınıfları okutur ve sınıflar yükseldikçe erkek öğretmen oranı artar ve üniversitelerde erkek öğretim üyesi oranı her zaman dişil kültürlerdekinden yüksektir.

Eril kültürlerde çocuk ailede hırslı ve başkalarıyla yarışmaya hazır bireyler olarak yetiştirilir, bu niteliklere sahip bireyler iş yaşamında desteklenir ve başarıları ölçüsünde ödüllendirilir. Dişil kültürlerde verilen "aile terbiyesi" alçakgönüllülük ve dayanışma gibi değerleri öne çıkarır ve bu değerler iş yaşamında da ödüllendirilir. Dişil kültürlerde "adaletin" yerini "eşitlik" alır.

Dişil kültürlerde ideal bir iş yerinde yardımlaşma ve sosyal bağlantılar kurmaya daha çok olanak sağlanması gerektiği düşünülür. Eril kültürlerde ise, bireyin bağımsız ve kendi amaçlarını gerçekleştirebile-

[11] E. Boulding vd.: *Handbook of International Data on Women*, Beverly Hills 1976; krş. Hofstede 1980, s. 307.

ceği iş yeri ideal olarak kabul edilir[112]. Eril ve dişil kültürlerin yöneticilerden beklentileri de birbirinden farklıdır. Eril kültürlerde yöneticiden girişimci ve "saldırgan" olması beklendiği halde, dişil kültürlerde ideal yönetici kararlardaki etkisini açık olarak göstermeyen, daha çok konsensüs sağlamaya çalışan kişidir. Eril kültürde yönetici, astlarının rahatça konuşabildikleri toplantılar yoluyla onların fikirlerini alsa da, son kararı kendisi verir. Dişil kültürde ise, eğer kararla ilgili toplantı yapılıyorsa, karar toplantıya katılan herkesin katkısıyla orada alınır.

Belirsizlikten Sakınma

Belirsizlikten sakınma terimi daha önce Amerikan organizasyon sosyolojisinde kullanılmıştır[113]. Kültürün ilk kez Amerikan işletmelerinde saptanan bu boyutu daha sonra çeşitli ülkelerde ve kuruluşlarda da gözlenmiş ve her kültürün belirsizlikleri farklı yollarla ortadan kaldırmaya ya da onlardan kaçınmaya çalıştıkları saptanmıştır. Aşırı belirsizlik korku yaratır ve her insan topluluğu bu korkuyu azaltmanın yollarını aramıştır[114]. Korkuyu yenmek için teknik olanaklardan, hukuk ve din kurumlarından yararlanılmıştır. Doğadan gelebilecek belirsizliklere karşı eski çağlarda olduğu gibi modern dönemde de teknikten yararlanılmaktadır. Hukuk kuralları ve yasalar, insanları toplumun içindeki diğer insanların davranışlarından doğabilecek belirsizliklere karşı güvence altına almaktadır. Din, insanın, bireysel geleceğini belirleyeceğine inandığı doğa üstü güçlerle ilişki kurarak belirsizlikle baş etmek için başvurabileceği bir kurumdur.

Farklı kültürlerin üyelerinin aynı mesajı farklı şekillerde algıladıkları gerçeğinden hareket edilirse, doğal olarak kültürler arasında "korku" derecesinin de farklı olmasını beklemek gerekmektedir. Hofstede buna kanıt olarak Fransız sosyolog Emile Durkheim'ın intiharla ilgili olarak yaptığı araştırmaların 1897 yılında yayımladığı sonuçları-

[112] Eril ve dişil kültürler arasındaki farkı göstermek bakımından büyük sanayi kuruluşlarında uygulanan iki ayrı çalışma tarzını incelemek gerekmektedir. Yazarın 1992-1995 yılları arasında BMW'nin Münih'teki otomobil fabrikasında gerçekleştirdiği alan araştırmasının sonuçlarına göre, Türk işçiler "grup çalışması"na, Alman işçiler ise "bireysel çalışma"ya daha yatkındır: Krş. Kartarı 1997, s. 70-75.

[113] J. G. March / J. P. Olsen: *Ambiguity and Choice in Organisations*, Bergen 1976.

[114] Burada geçen "korku" terimi maddi kaynağa dayanmayan ve belirtileri gözle kolayca görülemeyen "korku" duygusunu ifade etmektedir. Çalışmamızda kastedilen "korku" bir doğa olayından ya da canlı cansız herhangi bir varlığın insan üzerinde yarattığı korku duygusundan farklıdır.

nı göstermektedir. Durkheim, çeşitli ülkelerdeki intihar oranlarının yıllara göre sabit kaldığını saptamıştır. Durkheim'a göre bu sonuç, insanın bireysel yaşamının, ülkeden ülkeye [kültürden kültüre] farklılıklar gösteren ve zaman akışı içinde değişmeden kalan toplumsal güçler tarafından nasıl etkilendiğinin kanıtıdır[115]. Ancak yüksek intihar oranı aynı zamanda bir toplumda hüküm süren korkunun olası sonuçlarından biridir.

Korku derecesinin yüksek olduğu kültürlerde mesajları birkaç kanaldan birden iletmek eğilimi gözlenir. Başka deyişle gönderen bir taraftan konuşurken, diğer taraftan da jestlerle sözlerini desteklemek gereksinimi hisseder. Bu kültürlerde yüksek sesle konuşmak, duygularını çeşitli şekillerde belli etmek ve söz gelişi kararlılığını göstermek için masaya vurmak gibi iletişim davranışları toplumsal kabul görür. Ancak Japonlar başta olmak üzere Uzak Doğulular bu kurala uymaz. Çünkü onlar duygularını farklı biçimde ifade ederler ve kültürlerini tanımayanlar Uzak Doğuluları "duygusuz" bireyler olarak algılayabilir[116].

Kültürler arasında belirsizlikten sakınma boyutundaki farklılıklar önceleri güç aralığına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Hofstede'nin araştırması sırasında iş yerindeki stresle ilgili soruya verilen yanıtlar bazı kültürlerin üyelerinin iş yerlerinde diğerlerinden daha gergin olduğunu ortaya koymuştur. Yani çalışanları etkileyen gerginlik işyerinin bulunduğu ülkeye, deneğin yaş, eğitim durumu ve mesleğine ya da onun amirinin yönetim biçemine değil, soru yöneltilen bireyin hangi kültürün üyesi olduğuna bağlıdır. Araştırma kapsamına alınan kültürlerin güç aralığı boyutu dikkate alındığında belirsizlikten sakınma dereceleri ile güç aralığı arasında herhangi bir başlayıcı ilişki olmadığı belirlenmiş[117] ancak korku derecesi ile belirsizliklerden sakınma boyutu arasında pozitif bir korelasyon olduğu saptanmıştır[118].

[115] Hofstede 1993, s. 134.

[116] M.-S. Park: *Communication Styles in Two Different Cultures. Korean and American*, 3. Basım, Seoul 1994.

[117] Hofstede 1993, s. 131.

[118] Hofstede 1980, s. 168-170.

Hofstede, belirsizlikten sakınma derecesini "bir kültürün üyelerinin tanımadıkları durumlarda kendilerini ne kadar tehdit ediliyor hissettikleri" ile ilişkilendirmektedir[119]. Bu duygu birey üzerinde gerilim yaratmakta ve olacakları önceden bilmek ya da belirsizlikle baş etmeyi kolaylaştıracak yazılı ve yazılı olmayan kurallara sahip olma gereksinimi duymaktadırlar[120].

Dokuz Avrupa ülkesini kapsayan ve insanların mutlulukla ilgili değerlerini saptamayı amaçlayan bir araştırmanın[121] sonuçları ile Hofstede'nin IBM yöneticileri üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçları[122] karşılaştırıldığında, "kendini mutlu hissetme derecesi" ile belirsizlikten sakınma derecesi arasında negatif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Buna göre, belirsizlikten sakınma derecesinin yüksek olduğu kültürlerde insanlar, ortalama olarak, kendilerini daha az mutlu hissetmekte, belirsizlikten sakınma derecesinin düşük olduğu kültürlerin üyeleri ise daha mutlu olduklarını ifade etme eğilimi göstermektedirler.

Belirsizlikten sakınma derecesinin yüksek olduğu kültürlerin üyeleri iletişim sürecinde duygusal, huzursuz, aktif ve saldırgan davranışlar gösterirler. Belirsizlikten sakınma derecesinin düşük olduğu kültürlerde ise bireyler sakin, kontrollü ve tembelliğe eğilimli izlenimi uyandırırlar. Bunlar "sıradan gözlemci"nin izlenimleridir ve insanlar farklı kültürden bireylerin davranışlarını değerlendirirken kendi kültürlerinde "normal" kabul edilen davranışları ve ifade biçemlerini ölçü birimi olarak alırlar. Bu nedenle kültürlerarası iletişimde bireylerin davranışları dışarıdan algılandıkları şekliyle değerlendirilmemelidir. Belirsizlikten sakınmaya yönelik davranışlar "açık olmayan, anlaşılamayan durumlar"ı azaltmayı amaçlar. Belirsizlikten sakınan kültürle-

[119] Hofstede 1993, s. 133.

[120] Belirsizlikten sakınma ile risk altına girmekten kaçınmayı birbiriyle karıştırmamak gerekir. Belirsizlikten sakınma ile riske girmek arasında, yukarıda açıklanan "korku" ile maddi nedenlere dayanan korku arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki vardır. Riske girildiğinde oransal bir olasılıkla belirli sonuçlar beklenir. Ancak "korku"da olduğu gibi belirsizlikten sakınma kavramında da "belirsiz duygular" sözkonusudur ve belirsizlikle olasılık arasında hiçbir bağlantı yoktur.

[121] S. Harding / D. Phillips: *Contrasting Values in Western Europe*, London 1986.

[122] Hofstede 1980, s. 165, 167.

rin üyeleri açık olmayan durumlarda kalmak istemezler ve çalıştıkları kurum ve kuruluşlarda, bireysel ilişkilerindeki olayları kolayca yorumlayıp değerlendirmelerini sağlayacak "yapı" ya da "kurallar dizisi" olmasını isterler. Eğer bu yapı mevcut değilse, belirsiz durumda kalmaktansa kendilerini riskli durumlara atmaktan çekinmezler. Söz gelişi, belirsizlikten sakınma derecesinin yüksek olduğu bir kültürün üyeleri, tartışmaya girmek istemez, çünkü tartışma sertleşirse, karşıdakinin ona fiziksel saldırıda bulunup bulunmayacağını bilemediğinden, bu belirsiz durumdan kurtulmak için ilk saldırıyı yapıp belirsizliği ortadan kaldırmaya çalışırlar. Bunun sonucunda da, belirsizlikten sakınma derecesi yüksek toplumlarda bireyler arasında fiziksel anlamda kavga, diğerlerinden daha sık gözlenir. Bütün kültürlerde çocuk yaşamının ilk yıllarından başlayarak temiz-kirli, tehlikeli-emin gibi kavramları öğrenerek belirsizlikleri azaltır. Çocukların yetişkinlere yönelttikleri soruları da bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte bir kültürde temizlik ve kirlilik kavramlarının diğer kültürlerden farklı olduğunu unutmamak gerekir[123]. Bu farklılık yalnız kültürler arasında değil, aynı toplumdaki farklı aileler arasında da gözlenebilir. Belirsizlikten sakınma derecesinin yüksek olduğu kültürlerde "kirli" ve "tehlikeli" kavramları çok belirgin ve kesindir. Bu kavramlar yalnız maddeler için geçerli değildir; insanlar için de kullanılır. Bu yüzden "ırkçı düşünceler" öncelikle aile ortamında edinilmektedir. Çünkü çocuklar aile çevresinde insanların nasıl sınıflandırıldıklarını izlemekte ve onları kendine göre "tehlikeli", "kirli", "tembel", "hırsız" vb. kategorilere ayırmaktadır. Ailedeki eğitim sırasında çocuklara aynı zamanda "tehlikeli ve kirli düşünceler" de tanıtılır. Çocuklar hangi düşüncelerin iyi, hangilerinin kötü, hatta tabu olduğunu öğrenirler.

Bir kültürün belirsizlikten sakınma derecesi okullarda da gözlenebilir. Derecenin yüksek olduğu kültürlerde öğrenciler, öğretmenlerini sorularına yanıt verebilecek uzmanlar olarak algılar. Bilimsel ifadeler

[123] Antropolog Mary Douglas "kir" kavramının kültürel yoruma bağlı olan göreceli bir kavram olduğunu belirtmektedir. Olmaması gereken yerde olan maddeye "kir" denildiği gözönüne alınırsa, "tehlikeli" ve "kirletici" şey ve durumların da bireylerin düşünce şemalarına uymayan ve alışılmış sınıflandırmalarında yeri olmayan durum ve maddeleri ifade etmesi gerektiği söylenebilir; bkz. M. Douglas: *Purity and Danger*, London 1966, s. 146.

kullanan, problemleri öğrencilerin düşündüklerinden farklı ya da kısa yoldan çözebilen öğretmenler öğrenciler tarafından çok beğenilir. Aşırı durumlarda ise "üstad"lık kademesine yükselenlerin ifadeleri sıradan öğrenciler tarafından anlaşılamaz ve kendi dillerinde yazılmış bile olsa üstadın yapıtlarını anlayabilmek için ayrıca çaba göstermek gerekir[124]. Wolfgang Stroebe'ye göre, "Alman öğrenciler, basit ve anlaşılır olan şeylerin şüpheli ve belki de bilimsel olmadığı inancıyla yetiştirilmektedir"[125]. Belirsizliklerden sakınma derecesinin düşük olduğu kültürlerde öğretmenler "bilmiyorum" demeyi kabul ederler. Öğrenciler, düşüncelerini açıkça ortaya koyabilen ve kitaplardaki anlaşılması zor olan konuları basit bir dille anlatabilen öğretmenlere daha çok saygı duyarlar. Bilimsel alanlarda öğretmenle öğrenci arasında ortaya çıkabilecek fikir ayrılıkları bu tür kültürlerde heyecan verici olarak algılanır ve bazı profesörler, doktora tezlerinde kendi bilimsel düşüncelerine karşı tavır alan ve bunu savunabilen öğrencilerini daha olumlu değerlendirirler[126].

Belirsizlikten sakınma derecesinin yüksek olduğu kültürlerde, insanların hak ve görevlerini belirleyen, aynı zamanda olası belirsiz durumlarda başvurabilmek için, çok sayıda kural konulmuş ve yasa hazırlanmıştır. İş yerlerinde işçi-işveren, ast-üst ilişkilerini ve iş akışını düzenleyen kural ve yönetmelikler vardır. Ancak burada kültürün güç aralığı boyutu önemli rol oynar. Çünkü güç aralığının büyük olduğu kültürlerde kararlar üst tarafından verileceğinden, astların belirsiz durumlarla karşılaşma olasılığı azalacaktır. Hofstede'ye göre, yasalara ve kurallara duyulan gereksinme formel mantığa değil psikolojik temele dayanmaktadır ve belirsizliklerden sakınma derecesi yüksek olan bir kültürde kural gereksinmesi duygusal nitelik taşımaktadır. Çünkü bu kültürlerde yöneticiler, memurlar, işçiler ve işverenler çocukluktan başlayarak kendilerini sınırları belirlenmiş durumlarda rahat hisset-

[124] Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde müderrislerin yapıtları bu nitelikleri taşımaya başlamıştır: Krş. A. A. Adıvar: *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Basım, Ankara 1982, s. 54, 192; Bkz. İ. H. Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 2. Basım, Ankara 1984, s. 48, 67, 247 vd.

[125] W. Stroebe: "Is social psychology really that complicated? A view of Martin Irle's Lehrbuch der Sozialpsychologie", *European Journal of Social Psychology*, Cilt: 6, Sayı: 4 [1976], s. 509-511.

[126] G. Hofstede: "Cultural Differences in Teaching and Learning", *International Journal of Intercultural Relations*, Cilt: 10, Sayı: 3 [1986], s. 301-320

meye programlanmıştır[127]. Bu tür kültürlerin üyeleri olabildiğince az şeyi rastlantıya bırakmak isterler ve duygusal temele dayanan kural ve yasa gereksinimi sonuçta "yasa ve kurallara yönelimli davranış biçemleri"nin ortaya çıkmasına neden olur. Kurallar ve yasalar zamanla araç olmaktan çıkıp amaç haline gelir. Bazı toplumlarda gözlenebilen, hangi amaca hizmet ettiği belli olmayan, işlevsiz kurallar bunlara örnek oluşturmaktadır. Belirsizlikten sakınma derecesinin düşük olduğu kültürlerde kurallar yalnız çok gerekli olduğunda konur. Böylesi kültürlerin üyeleri sorunları formel kurallara gerek olmadan çözmek eğilimi gösterirler. Bununla birlikte var olan kurallara titizlikle uyarlar ve uyulmasını isterler.

Kültürel Boyutlar Kuramının Eleştirisi

Hofstede'nin kültürel boyutlar kuramı çeşitli yönleriyle eleştirilmekte ve kültürlerin karşılaştırmasına dayanan ampirik çalışmalar yeterli görülmemektedir. Joginder P. Singh, Hofstede'nin kullandığı anketle, Hindistan'da gerçekleştirdiği alan araştırması sonucunda, kültürel boyutlar kuramında tanımlanan boyutların Hindistanlı yönetici ve çalışanların davranışlarını açıklamaya yetmediğini belirtmiştir[128]. Hofstede buna yanıt vermek için yazdığı makalede, kültürel boyut kuramının yalnız bütün toplumlar için geçerli olan temel problemleri açıkladığını ve insanlığın bunların dışında da problemleri olabileceğini, belki de yaptığı araştırmalarda bu sorunları ortaya çıkarabilecek soruları sormadığı için şimdiye kadar onların bulunamadığını belirtmiştir[129].

Kültürel Boyutlar Kuramı Hofstede'nin ilk kez 40 ülkede gerçekleştirdiği anket uygulamasından elde edilen sonuçlara dayanmaktadır. Bu ülkeler arasında o zamanki sosyalist ülkeler yoktu. Araştırmacının kendisi de bu eksikliği kabul etmektedir[130]. Böylece kuramın temelini

[127] Krş. Hofstede 1993, s. 141.

[128] J. P. Singh: "Managerial culture and work-related values in India", *Organization Studies*, Sayı: 11 [1990], s. 75-101.

[129] G. Hofstede: "A reply and rommment on Joginder P. Singh: 'Managerial culture and work-related values in India'", *Organization Studies*, No: 11/1990, s. 103-106; Krş. Hofstede 1980, s. 313, 314.

[130] Hofstede 1980, s. 314.

oluşturan bilginin toplanması sırasında dünya nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan birçok ülke araştırmanın kapsamı dışında kalmış ve eldeki enformasyonun geçerliği azalmıştır. Bu kuram için kullanılan bilginin günümüzden 25 yıl önce, 1967-1973 yılları arasında, ve yalnız IBM şirketinin çalışanlarından toplanması da araştırmanın diğer bir zayıf noktasıdır. Eğitim, meslek ve yabancı dil bilgileri dikkate alındığında toplumun belirli bir tabakasından oldukları anlaşılan oransal olarak çok az sayıda kişinin verdiği yanıtlara dayanarak bütün bir kültür hakkında yargıya varılmakta ve kültürel değişme gerçeği göz ardı edilmektedir. Bu bakımdan kültürel boyutlar kuramına dayanılarak genellemeler yapmaktan sakınmak gerekmektedir.

Bununla birlikte, Hofstede, başka alanlarda ve farklı enstrümanlarla gerçekleştirilmiş alan araştırmalarının kendi kuramını destekleyen sonuçlarını kanıt olarak göstermekte ve Kültürel Boyutlar Kuramının bir kültürü başka bir kültürle karşılaştırma alanında kullanışlı olabileceğini belirtmektedir[131].

Bu çalışmada Kültürel Boyutlar Kuramına eleştirel olarak yaklaşılacak ve farklı kültürlerden bireylerin katıldığı iletişim süreçlerinin açıklanması ve bu bireylerin iletişim davranışlarının anlaşılır kılınması alanında bu kuramdan yararlanılacaktır.

Değer Yönelimleri Kuramı

Değer Yönelimleri Kuramı da daha önceki kuramlarda olduğu gibi "insanlığın ortak sorunlarının çözümüne yönelik ve insan etkinliklerini yöneten temel ilkeleri" saptayarak insanların davranışlarını anlamayı amaçlamaktadır[132]. Kluckhohn ve Strodbeck "değer yönelimleri"ni incelerken üç kabulle işe başlamıştır:

1) Bütün kültürlerin üyeleri sınırlı sayıda insanlık problemine çözüm üretmelidir,

[131] Hofstede 1990, s. 103-106.

[132] F. Kluckhohn / F.L. Strodtbeck: *Variations in Value Orientations*, New York 1961, s.4.

2) bulunan çözüm olanakları çeşitlidir ve bir sıra çözüm varyantları vardır,

3) ilkesel olarak bütün kültürlerde bütün çözüm varyantları bilinse de, her kültürün üyeleri belirli çözüm yollarından yararlanmak eğilimi gösterirler.

Yönelim kuramına göre, insanlığın ortak problemlerini çözmek için bütün kültürlerin yanıt vermek zorunda oldukları ana sorular, insanın insan doğasına, doğaya, zamana, etkinliğe ve insan ilişkilerine yönelimi ile ilgili sorulardır.

İnsan-İnsan Yönelimi

Yönelim kuramına göre, insan-insan yönelimi, insanların kalıtımsal karakterlerin varlığına inanmasına dayanmaktadır. İnsan doğasıyla ilgili sorulara verilen yanıtları üç kategoriye ayırmak mümkündür: İnsanları a) iyi, b) kötü ya da c) iyi ile kötünün karışımı ya da "nötral" olarak niteleyen yanıtlar. Ancak insanların hepsi "iyi" ya da "kötü" olarak ya da "iyi ile kötünün karışımı [nötral]" olarak nitelenemeyeceği için, bir taraftan diğerine geçiş yeteneklerine göre sınıflandırılmaları daha uygun görülmüştür[133]. Buna göre insan doğası altı kategori altında toplanabilir:

1) İnsanlar kötüdür ama kendisini değiştirme yeteneğinde olanlar,

2) insanlar kötüdür ve kendilerini değiştiremezler,

3) insanlar hem iyiye, hem de kötüye karşı tarafsızdır,

4) insanlar iyi ile kötünün karışımıdır,

5) insanlar iyidir ama kendilerini değiştirebilirler,

6) insanlar iyidir ve kendilerini değiştiremezler[134].

[133] Gudykunst vd. 1988, s. 52.

[134] K. Roth: Europäische Ethnologie und interkulturelle Kommunikation, *Schweizerische Archiv für Volkskunde*, Sayı: 91 [1995], s. 163-181.

İnsan-Doğa Yönelimi

Kluckhohn ve Strodtbeck'e göre, insanın doğayla ilişkileri üç ana başlık altında incelenebilir. Bunlar "doğanın üstünlüğünü kabul etmek", "doğayla uyum içinde yaşamak" ve "doğaya hakim olmak"tır.

Doğanın üstünlüğünü kabul etmek yönelimi: Kluckhohn ve Strodbeck'e göre, doğanın üstünlüğünü kabul etme yönelimi Amerika Birleşik Devletleri'nin güney bölgelerinde yaşayan İspanyol kökenli Amerikalıların kültüründe gözlenen bir durumdur. Bu kültürün üyeleri doğa olaylarının kendilerine verdiği zararları engellemek için hiçbir şey yapmamaktadır. Bu yönelim ülkemizin tarımla uğraşan kesimlerinde de gözlenmekte, ancak giderek doğaya hakim olma yönünde değişmektedir. Bununla birlikte "kadercilik" olarak adlandırılan ve doğadan gelen felaketleri "kaderin cilvesi" ya da "alın yazısı" olarak algılayan altkültürlerde "doğanın üstünlüğünü kabul etme yönelimi" baskın yönelim olarak ortaya çıkmaktadır.

Doğayla uyum içinde yaşamak yönelimi: Doğayla uyum içinde yaşama yönelimi gösteren kültürlerde insan yaşamıyla doğa ve doğaüstü güçler arasında herhangi bir sınır çizilmemektedir. Japon ve Çin kültürlerinde bu yönelim gözlenmektedir.

Doğaya hakim olmak yönelimi: Sanayice gelişmiş ülkelerde "doğaya hakim olma" eğilimi diğerlerinden daha baskındır. Bu yönelimin temelinde doğa güçlerinin dizginlenip insanların yararına kullanılabilir hale getirilebileceği düşüncesi yatmaktadır. Akarsular üzerinde bentler ve barajlar kurularak su baskınlarının önlenmesi ve enerji üretilmesi, dağların tüneller kazılarak engel olmaktan çıkarılması, hastalıkların ilaçlar ve tıbbı cihazlar yardımıyla sağaltılması doğaya hakim olma alanında insanın elde ettiği başarılara örnek oluşturmaktadır.

Zaman Yönelimi

Zaman yönelimi insan yaşamının zamansal odağının nerede olduğunu belirler. Bazı kültürler daha çok "geçmişe" bazıları "bugüne" bazıları da "geleceğe" yöneliktir. Burada zamanı saat, gün, ay ya da yıl olarak düşünmemek gerekir; burada söz konusu olan daha temel nitelik taşıyan "zaman yönelimi"dir. Bütün kültürlerde yukarıda sıralanan

bütün yönelimler bilinmekle birlikte, bunlardan birine daha çok eğilim gösterildiği gözlenebilir. "Geçmişe yönelimli" kültürlerde geleneklere büyük önem verilir, yakın aile ilişkilerinin korunmasına özen gösterilir. "Şimdiki zamana yönelimli" kültürlerin üyeleri geçmişte nelerin olup bittiği ile pek ilgilenmezler ve gelecek onlar için belirsiz bir kavramdır. Hall, Kuzey Arizona'da yaşayan Navajo yerlilerinin "şimdiki zamana yönelimli" olduklarını, onlar için "şimdi ve burada" olanın, geçmiş ve gelecekten daha gerçek olduğunu belirtmektedir[135]. "Geleceğe yönelimli" kültürlerde, yaşam standardını iyileştiren olumlu değişikliklere büyük önem verilir ve geçmiş "eski moda" ve "gerilik" olarak değerlendirilir.

Japon ve İngiliz kültürleri "geçmiş yönelimli", Amerikan ve Alman kültürleri "gelecek yönelimli", Türk kültürü ise "geçmiş ve şimdiki zaman yönelimli" kültürler olarak değerlendirilebilir[136].

Etkinlik Yönelimi

"Etkinlik yöneliminin temel niteliği insanın etkinlikleri sırasında kendisini nasıl ifade ettiğidir"[137]. Bu ifadeler: "yapmak", "olmak", "gelişirken olmak" şeklinde sınıflandırılabilir. Batı kültürlerinde baskın olan yönelim "yapmak"tır. Bu yönelime göre, insanların etkinlikleri "kavranabilir" nitelikte, sonuçları açık ve diğer bireyler tarafından ölçülebilir olmalıdır. Bu düşünce tarzına göre, hareket etmeden oturan ve düşünen bir kişi hiçbir iş yapmamaktadır. Çünkü "düşünme açık bir şekilde ölçülemez", ölçülemeyen bir şeyin de "yapılması", "üretilmesi" söz konusu değildir[138].

"Olmak yönelimi" bunun tam tersi bir yönelimdir. Olmak yönelimli kültürlerde bireylerin gösterdikleri etkinlikler "insan kişiliğinin istemsiz ifadeleri"[139] olarak algılanır. Kluckhohn ve Strodbeck Meksikalıların "Fiesta"sını buna örnek olarak vermektedir[140].

[135] Hall 1973, s. 10.11.

[136] Kartarı 1997, s. 20.

[137] Gudykunst vd. 1988, s. 51.

[138] Kluckhohn / Strodbeck 1961, s. 17.

[139] Kluckhohn / Strodtbeck 1961, s. 16.

[140] Bkz. Gudykunst vd. 1988, s. 51.

"Olmak ve gelişim yönelimi" insanın ne yaptığı ya da neyi başardığı, becerebildiğine değil, kim olduğuna ve kendini nasıl "geliştirebildiği"ne dayanan bir yönelimdir. "Kendini gerçekleştirmiş birey"e ulaşmayı amaç edinen bu yönelimde insanlar yaşamları boyunca, yaşamı öğrenmeye, onun gizlerini çözmeye ve kendilerine egemen olmaya çalışırlar. Budizm'deki temel değer yönelimi olan olmak ve gelişim yönelimi, Türk tasavvuf felsefesinde gözlenir. Şeyhinin dergahında yıllarca sabırla hizmet ettikten sonra "Yunus miskin çiğ idik / piştik Elhamdülillah" diyen Yunus Emre'nin yaşamı ve şiirleri bu değer yönelimini yansıtmaktadır.

İlişkisel Yönelim

Kluckhohn ve Strodbeck'e göre insanlar başkalarıyla kuracakları ilişkileri belirli temeller üzerine oturtmak zorundadır. Bu temeller ya bireycilik, ya grup sürekliliği ve yararcılık olarak belirlenmiştir. Bireycilik yönelimi sanayi toplumlarının kültürlerinde baskın olan ve bireyin özerkliğini vurgulayan ve onun toplum içinde herhangi bir gruba bağımlı olmadan yaşaması anlayışına dayalı yönelimdir. Bu yönelim, bireyin kendi çıkarlarını içinde yaşadığı toplumun ve grubun çıkarlarından üstün tutması, grup ve toplumun diğer üyeleri ile ilişkilerini de buna uygun şekilde düzenlemesini ifade eder. Buna karşılık grup devamlılığı yönelimi grubun çıkar ve arzularının grubu oluşturan bireylerin çıkar ve arzularına tercih edilmesini öngörür. Yararcılık yönelimi de grup içi davranışlarla ilgilidir. Ancak bu yönelimde amaç grubun sürekliliğini sağlamak değil, onu olabildiğince genişletmek, büyütmektir. Birey gruba kendi yararı için girer ancak, grubun çıkar ve istekleri grubu oluşturan bireylerinkinden önce gelir. Japon kültüründe olduğu gibi bireylerin kendilerini işyeri ya da okudukları okulla özdeşleştirdikleri kültürlerde bu yönelim gözlenir.

Kluckhohn ve Strodbeck'in değer yönelimleri kuramı kültürler arasındaki farklılıkları oldukça genel çizgileriyle ele almaktadır. Kültürlerarası iletişime katılan bireyler arasında iletişim davranışları ise daha ayrıntılı bir kuramsal çerçevede incelenmelidir. Bu nedenle, bu çalışmada değer yönelimleri kuramına ancak sınırlı alanlardaki iletişim davranışlarının çözümlenmesinde baş vurulacaktır.

İletişimsel Eylem Kuramı

Jürgen Habermas insan yaşamındaki eylemleri iki temel kategoriye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi, insanların doğadan ve diğer insanlardan yararlanabilmek için onlara egemen olma ve onlardan üretim gücü olarak yararlanma eylemlerini içeren "amaçsal-ussal eylemler" kategorisi, ikincisi ise insanların toplumsal yaşamda diğer bireylerle olan ilişkilerinin temelini oluşturan "iletişimsel eylemler" kategorisidir. "İletişimsel eylem", "karşılıklı rızaya dayanan 'eşgüdümleyici eylem' amacıyla başlangıçta belirli olmayan, belirsizlik içindeki durumu aydınlığa kavuşturmayı amaçlayan ikna edici tartışma"[141] şeklinde tanımlanmaktadır. Habermas iletişim yeterliğini toplumsal ve sosyolinguistik çerçevede ele almakta ve "anlama süreci"nin yalnız alıcının dilsel kod çözme yeteneğiyle değil, daha çok, mesajı gönderenin, alıcının anlama ufkuyla ilgili olan önceden sezme yeteneği tarafından yönetildiğini belirtmektedir. Alıcının anlama olanakları onun, subjeler arasında iletişimin gerçekleştiği, toplumsal dünyasına bağlıdır. Habermas böylelikle yaşamsal etkinliklerin iletişimin başarısında önemli rol oynadığını belirtmektedir. Çünkü toplumsal dünya, iletişime katılan bireyler arasında muvafakate ulaşmanın ön koşulu olan ortak durum değerlendirmesinde referans işlevi yüklenerek, yorum için çıkış noktası oluşturmaktadır[142].

"İletişim yeterliğine sahip bir aktör doğal bir nesneler ve olaylar dünyasıyla, özneler arasında meşru kişilerarası beklentilerden oluşan bir toplumsal dünya ve kendi dilekleri, duyguları ve umutlarının oluşturduğu bir öznel dünyayı birbirlerinden ayırdetme yetisine sahiptir. İletişim yeterliği olan aktörler bu olası üç tür 'dünya ilişkileri' üzerine düşünme yetisine sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda iletişimin ilksel birimleri olan kendi söz edimlerinde de bu ilişkilere denk düşen geçerlik iddialarında bulunma, yanı sıra diğerlerinin söz edimlerinde öne sürülen iddiaları eleştirel olarak değerlendirme yetisine sahiptir-

[141] Mutlu 1995, s. 180.

[142] J. Habermas: *Theorie des konımunikative Handelns*, 2 Cilt, Frankfurt/M. 1981; M. Dethloff: "Interkulturelle Kommunikation: Überlegungen zu einer Neuorientierung der Landeskunde in den neunziger Jahren", *Zielsprache Französisch*, Sayı: 24 [1992], s. 130-141, burada s. 136.

ler. Bu geçerlik iddialarının ilki, nesneler ve olaylar dünyasına ilişkin uygulamalarla ilgili hakikat veya başarı iddiası; ikincisi toplumsal normlar dünyasıyla ilgili olarak meşruiyet iddiası; üçüncüsü ise öznellik dünyasıyla ilgili olarak doğruluk veya otantiklik iddiasıdır"[143].

Habermas'ın iletişimsel eylem modeli kültürlerarası anlama sürecine uygulanabilecek şekilde genişletilebilir. Çünkü kültürlerarası iletişim, birbirine yabancı olan iki toplumsal dünyanın oluşturduğu bir ortamda gerçekleşmektedir. İletişime katılan farklı kültürlere mensup bireyler arasında anlamaya yönelik davranışların gerçekleşmesi ancak her iki tarafın, diğer bireyin içinde bulunduğu kültürel ilişkiler yumağını bilişsel olarak kavraması, kabul etmesi, toleransla karşılaması ve kendi kültürel bağlamı ile yabancı davranış arasında eleştirisel ilgi kurması gerekir. Ancak bu şekilde farklı kültürlerden gelen bireyler arasında, amacına ulaşan iletişim davranışlarının gerçekleşebileceği ortak bir "kültür ufku" oluşturulabilir.

İletişimsel eylem kuramı ve onun kültürlerarası iletişimi de kapsayacak şekilde genişletilmiş varyantı, içinde "kimlik" kavramının da bulunduğu bir kültür anlayışını gündeme getirmektedir. Kültür ile kültürel kimlik kavramları arasında kurulan geleneksel bağlantı ulusal yönü ağır basan bir kültürel kimlik düşüncesinin ürünü olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, kültürel kimliği bireyin kendi kendine ya da yabancıların bireye yakıştırdığı kimlik olarak değil, ulus üstü bir kimlik olarak ele almak gerektiği ileri sürülmektedir. Kültürel kimlik farklı kültürlerden bireylerin karşılaşmaları ve birlikte iletişime katılmaları durumunda önemli rol oynamaktadır. Kültürel göreceliğe ve her kültürün üyeleri üzerindeki etkilerine dayanan kültürlerarası farklılıkları etnomerkezci açıdan değerlendirmemek, bu farklılıkları kültürlerarası toleranslar yoluyla iletişimin önünden kaldırılabilecek engeller olarak ele almak gerekir.

[143] Mutlu 1995, s. 180-181.

Kültürlerarası Farklılaşma ve İletişim

Kültür, üyelerine iletişim davranış kalıpları empoze ederek onların bulundukları ortamdaki, enformasyondan belirli yollardan yararlanmalarını sağlar. Kültür, bireyin neyi algılayacağını, onu nasıl yorumlayacağını ve alınan mesajlara sözlü ya da sözsüz olarak nasıl yanıt vereceğini belirler. Kültür, bireyin düşünce biçemini etkileyerek gerçeği şekillendirmesini sağlar. Bireyler genellikle hangi iletişim davranış kalıplarını kullandıklarının bilincinde değildir. İletişim sürecine katılan bireylere, neden öyle davrandıkları sorulduğunda, çoğunlukla tam yanıt veremezler. Yeni tanışılan bir kişiyle arkadaş olma süresinin hangi kurallara göre belirlendiği kolay kolay açıklanamaz, ancak aynı kültürün üyeleri, aynı iletişim davranış kurallarını paylaşmak eğiliminde oldukları için, böyle bir soru hemen hiçbir zaman sorulmaz. Ancak o kültüre yabancı olan bireyler birçok tavır ve davranış biçemini paylaşmaz. Yabancı ülkelere gidenler, o ülkelerin yerlileri ile iletişim sırasında davranış farklılıklarını fark edebilirler. Çalışmanın bu bölümünde kültürler arasında iletişim davranışları açısından farklılaşma incelenecektir. Kültürel farklılaşmanın iletişim süreci üzerindeki etkileri kod açımı evresi ile sözlü ve sözsüz iletişim davranışları ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Kültürel Farklılaşma ve Kodaçımı

İletişim sürecinin en önemli evrelerinden biri, mesajları algılamak ve onlardan enformasyon üretmektir[144]. İletişime katılanlar, kod açımı

yoluyla çevrelerindeki nesneleri ve insanları değerlendirir ve onların hangi iletişim gereksinmelerini karşılayacak anlamlar taşıdığını anlamaya çalışırlar. Diğer insanlar ve nesneler, birey için taşıdıkları anlama göre algılandığı ve yorumlandığı için, bireyin çevresini nasıl tanımladığı ve sınıflandırdığı, onun "gerçeği"ni gösterir. Kültürlerarası iletişim araştırmalarında, farklı kültürlerden insanların fiziksel ve psikolojik çevrelerinden aldıkları mesajların kodlarını nasıl açtıkları incelenir. Araştırmacılar, bir kültür grubunun üyeleri arasında yaygın olarak gözlenen algılama ve bilişsel davranışlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Osgood, dilin duygusal ve çağrışımsal yönleriyle, Triandis ise, farklı kültürlerden bireylerin toplumsal gerçekliği nasıl algıladıkları ve yorumladıklarını araştırmak için kültürlerarası bir model oluşturma çabaları çerçevesinde, konuyu değerler, inançlar ve tutumları da içerecek şekilde genişletmişlerdir[145]. Triandis'in bu alana önemli katkılarından biri de "öznel kültür" (subjective culture) kavramıdır. Öznel kültür "bireylerin, çevrenin insan yapımı olan kısmına verdiği yanıt ya da sosyal çevrelerini algılamada yararlandıkları grupsal nitelikli yol"[146] olarak tanımlanmaktadır. Öznel kültürler arasındaki farklılaşma, doğal olarak iletişim davranışlarına da yansımaktadır. Bu çalışmada özellikle mesajların kod açımı evresinde farklı kültürlerdeki bilişsel farklılıklar üzerinde durulacaktır. Bunun için de önce enformasyonun alınışı ve düzenlenmesi demek olan "algılama", sonra algılanan mesajlardan enformasyon üretimini sağlayan yorumlama, değerlendirme ve soyutlama, son olarak da farklı kültürlerden insanların algılama ve düşünme, sözlü ve sözsüz iletişim biçemlerini etkileyen bireylerarası yönelimleri ele alınacaktır.

[144] Gudykunst / Kim 1984, s.118.

[145] C. Osgood: "Semantic differantial technique in the comparative study of cultures", *American Anthropologist*, Sayı: 66 [1964], s. 171-200; H. C. Triandis: *The Analysis of Subjective Culture*, New York 1972.

[146] H. C. Triandis: "Subjective culture and interpersonal relations across cultures", Issues in Cross-Cultural Research. *Annals of the New York Academy of Science*, Sayı: 285 [1977], s. 418-434, burada s. 423.

Algılamada Farklılaşma

Kültürler arasındaki algılama farklılıklarını açıklamak için, 2. bölümde tanıtılan "bağlam" kavramını göz önüne almak gerekir[147]. Hall'e göre, kültür birey ile dış dünya arasında seçici bir perde işlevi görmekte ve neyi algılayıp neyi algılamayacağını, ya da ne şekilde algılayacağını belirlemektedir. Ayrıca yine aynı bölümde açıklandığı gibi, kültür "zihni yazılım"[148] olarak, bireyin içinde bulunduğu çevrede hangi mesajlara ne derecede dikkat edeceği ve önem vereceğini de belirler. Hall, bunlara benzer iletişim davranışlarına dayanarak "bağlamlama" kavramını ortaya atmıştır. Bağlamlama, iletişim sürecinde, bir uyarının toplam anlamını yorumlarken bağlamsal göstergelere dikkat etmek, onları tanımak ve diğer iletişimsel ögelerle birlikte değerlendirmek demektir. Burada "bağlamsal gösterge" terimi, iletişime katılanlar arasındaki bireysel ilişkiler, onların sözsüz ifadeleri, fiziksel ve toplumsal ortamı da içeren bütün dolaylı mesajları ifade etmektedir. Sözlü mesajlar ise, bazı bağlamsal göstergelerle ters düşebilen doğrudan mesajlardır. Bir durum hakkında olumlu görüş bildiren bireyin tavırlarıyla bunun aksini ifade etmesi, bağlamsal ve sözlü mesajlar arasındaki farkı gösterir. Bu nedenle, sözlü iletişimde verilen mesajlar yorumlanırken, iletişimin gerçekleştiği ortamın, katılanların yüz ifadelerinin, ses tonlarının, ani ve istemsiz davranışlarının da dikkate alınması gerekir.

Kültürlerarası iletişimde, bu noktaların göz önüne alınabilmesi, ancak kültürler arasında iletişim davranışlarının karşılaştırılması yoluyla elde edilmiş bilgilere dayandırılabilir. Hall, bireylerin bağlamsal davranış kalıplarına dayanarak kültürleri dar ve geniş bağlamlı kültürler olarak sınıflandırmıştır. Geniş bağlamlı kültürlerin üyeleri, bağlamsal göstergelere karşı duyarlıdır ve onlara önem verirler. Dar bağlamlı kültürlerin üyeleri ise, iletişim sürecinde ağırlıklı olarak, yazılı ya da sözel, sözlü mesajlardan yararlanma eğilimi gösterirler. Hall'e göre, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere, İsviçre, Almanya ve İskandinav Ülkeleri gibi endüstrileşmiş ülkelerin kültürleri genellikle dar bağlamlı, Fransa, İtalya, İspanya gibi bazı Avrupa ülkeler ile Asya,

[147] Bağlam ve Anlam kısmına bakınız.

[148] Kültürel Boyutlar Kuramı kısmına bakınız.

Afrika, Güney Amerika ve Amerikan Yerlilerinin kültürleri geniş bağlamlı kültürlerdir. Burada görüldüğü gibi, endüstrileşme derecesi o ülke kültürünün bağlamsal durumunu yansıtamamaktadır. Çünkü, Japonya, Fransa ve İtalya gibi yüksek teknoloji üreten ülkelerin kültürleri de geniş bağlamlıdır.

Kültürlerarası karşılaştırmaya dayalı birçok araştırmanın sonuçları Hall'ün bu kuramını destekler niteliktedir. Ouchi, sonuçlarını 1981 yılında yayınladığı araştırmasında Japon ve Kuzey Amerikalı işadamlarının işletme kültürlerini karşılaştırmış ve bir Japon işletmesinde temel kontrol yönetimi mekanizmasının ustaca, içsel ve dolaylı olduğunu saptamıştır. Dar bağlamlı kültürün üyeleri bu tür bir kontrol mekanizmasının varlığının farkına bile varmazlar. Ancak bütün Japon çalışanların da bu mekanizmayı tanıdığını söylemek doğru değildir. Zaten, kontrol mekanizmasının bu şekilde kurulmasının nedeni, çalışanların kendilerinin açıkça kontrol edildiklerinin farkına varmalarına, dolayısıyla da kendilerini gözleniyormuş gibi baskı altında hissetmelerine engel olmaktır[149]. Adelman ve Lustig de Suudi Arabistanlılarla Kuzey Amerikalı işadamı ve yöneticiler arasında, algılamadan doğan iletişim sorunlarını araştırmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, Araplar, Amerikalıların kendi sosyal ritüellerine saygı göstermediklerini düşünmektedirler. Kuzey Amerikalılar ise, Arapların, iş ilişkilerinde gereğince objektif ve yeterince açık olmadıklarını belirtmektedir[150]. Japonya ve Suudi Arabistan gibi geniş bağlamlı kültüre sahip ülkelerde çalışan, dar bağlamlı bir kültürden gelen, Amerikalılar, yerel iletişim biçemlerine uygun olarak verilen mesajlara, dar bağlamlı iletişimsel reaksiyonlar göstermektedir. Dar bağlamlı kültürlerin üyeleri için doğal olan, etkileşim sürecinde gizli bağlamsal göstergelere fazla önem vermemek eğilimi ise, Arap ve Japonlar gibi geniş bağlamlı kültürlerin üyeleri tarafından saygısızlık ya da en azından dikkat etmemek olarak algılanmaktadır.

[149] W. Ouchi: *Theory Z*, Reading 1981.

[150] Bkz. M. B. Adelman / W. Lustig: "Intercultural communication problems as perceived by Saudi Arabian and American managers", *International Journal of Intercultural Relations*, Sayı: 5 [1981], s. 365-381.

Düşünme Biçemlerinde Farklılaşma

Mesajların kod açımı evresinde kültürlerarası farklılaşma, zihni bir süreç olarak kabul edilen "düşünme kalıpları" alanında da gözlenir. Bir birey çevresinden bir uyarı algıladığında onu bir "işlemden geçirir". Bu zihni işlem, seçme, analiz etme, değerlendirme, sentezleme gibi etkinlikleri de içerir. Başka deyişle, algılanan enformasyon muhakeme yoluyla anlamlandırılır. Farklı kültürlerin üyeleri bulundukları çevreyi farklı şekilde algıladıkları gibi, düşünme kalıpları açısından da farklılık gösterirler. Bilişsel psikolojide en çok kabul gören ayrım "ortama bağımlılık" ve "ortamdan bağımsızlık"tır[151]. Bu ayrım başlangıçta, bireylerin kendi yönlerini belirlemek için çevrelerinden elde ettikleri görsel ve diğer enformasyona nasıl güvendiklerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ancak, burada da farklı kültürlerden bireylerin davranışlarını birbirinden ayırmak amacıyla kullanılan göreceli bir kadran söz konusudur. Ortamdan tamamen bağımsız ve tamamen ortama bağımlı olunan durumlar en uç durumları ifade eder ve normal olarak kültürler bu iki kutbun arasında yerlerini alırlar. Witkin ve arkadaşlarının ortaya attığı bu fikir daha sonra genişletilerek diğer bilişsel kalıplara da uygulanmaya başlanmıştır. Söz gelişi analitik düşünme biçemine karşı küresel düşünme gibi[152]. Ortamdan bağımsız bireyler, bütünü oluşturan bir parçayı diğer parçalardan ayırma yeteneğine sahiptir. Ortama bağımlı bireyler ise birbiriyle ilişkili parçalardan oluşan bütünü analitik yaklaşımla birbirinden ayırmakta zorlanırlar. Bilişsel alanda da, ortamdan göreceli olarak bağımsız bireyler belirli ögeleri diğerlerinden soyutlamayı ve farklı bir bağlama kullanmayı talep eden sorunların çözümünde daha başarılı olurlar. Buna karşılık, ortama bağımlı düşünme yetisi gelişmiş bireyler toplumsal alanda daha duyarlıdır ve bu nedenle de toplumsal baskıların dengelenmesinde ya da toplumsal nitelikli mesajlara uygun yanıtlar verilmesinde daha başarılıdırlar[153].

[151] Krş. H. A. Witkin / R. B. Dyk / H. F. Faterson / D R. Goodenough / S. A. Karp: *Psychological Differentiation*, New York 1962.

[152] Gudykunst / Kim 1984, s. 122.

[153] G. Jahoda: "Theoretical and systematic approaches", *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, Cilt: 1, Hz. H. C. Triandis / W. Lambert, Boston 1980, s. 85-112, burada s. 100.

Algılama konusunda açıklanan dar ve geniş bağlamlı kültür ayrımı ile ortamdan bağımsız ve ortama bağımlı düşünme kalıpları arasındaki ilişkiye dikkat etmek gerekmektedir. Ortama bağımlı bilişsel biçem geniş bağlamlı algılama biçemine, ortamdan bağımsız bilişsel biçem de dar bağlamlı algılama biçemine uygun gelmektedir. Her iki bakış açısı da, enformasyon kod açımı kalıplarındaki kültürlerarası farklılaşmanın anlaşılması konusunda oldukça yararlı kavramsal araçlar sağlamaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerikan kültürlerinin üyeleri kendi düşünme biçemlerini "mantıklı", "analitik", "doğrusal" ve "etkin" olarak tanımlamaktadır[154]. Bu niteliklerin hepsi ortamdan bağımsız bilişsel biçeme uymaktadır. Bu bilişsel biçem, bilimsel alanda "tümevarım" olarak adlandırılır ve eldeki ham malzemeden rasyonel prensiplere dayanarak az çok düzenli ve kendi içinde tutarlı bir bütün elde etme yoludur. Batı ve Doğu kültürlerinin karşılaştırıldığı araştırmaların sonuçları da bu bilişsel biçemin Batı kültürlerine özgü olduğunu ortaya koymaktadır. Batı düşünme biçemi "ahenkli ve gerçekliği kanıtlanabilir bir dünya yapısı oluşturmak ve insanın arzularını doğa ve toplumu empoze etme çabası"[155] olarak tanımlanmaktadır. Bu kültürlerin üyelerinin doğa bilimleri ve teknoloji alanında gösterdikleri gelişme, Batı kültürlerinin bu niteliği ile ilişkilendirilmektedir[156]. Ortamdan bağımsız bilişsel biçemin egemen olduğu kültürlerin üyeleri çevrelerini karşıtlıkların birlikteliği olarak görme eğilimindedir. Yani çevrelerini iyi ve kötü, doğru ve yanlış, hatasız ve hatalı, güzel ve çirkin ayrımına göre basit karşılaştırmalarla değerlendirir ve yargılarlar[157]. Stewart'a göre, "Amerikalılar için dünya fikirlerden değil, gerçeklerden oluşur. Onların düşünme süreci genel olarak, gerçeklerden yola çıkarak fikirlere ulaşmayı amaçlayan tümevarımsal nitelik taşır. Karmaşıktan daha soyuta doğru olan bilişsel biçemde başarılı değildirler. Amerikalılar kuramlarını tekrar tekrar doğrulama gereksinimi duyar ve onların fikirleri uygulamalar ve kurumlaşma ile geçerlik kazanır"[158]. Bu düşün-

[154] Gudykunst / Kim 1984- s. 122.

[155] S. Gulick: *The East and the West: A Study of Their Psychic and Cultural Characteristic*, Rutland 1962, s. 127.

[156] Gudykunst / Kim 1984, s. 122.

[157] E. C. Stewart: *American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective*, Chicago 1972, s. 29.

[158] Stewart 1972, s. 22-23.

me biçeminde olayların sonuçlarına önem verilir ve birey ampirik çevresini etkileyebilmeye çalışır. Bunun sonucu olarak, ortamdan bağımsız bilişsel biçeme eğilimli kültürlerde pragmatik ve işlevselci değerler önem kazanır.

Stewart'a göre, Avrupa kültürlerinde Amerikalılardan farklı olarak fikirler kuramlardan önce gelir. Bu kültürlerde tümdengelimsel ve soyut biçem benimsendiği için kavramsal bir dünya önem kazanır. Tümdengelimci kültürlerin üyeleri kendi fikir ve kuramlarından çoğunlukla emindirler ve bu nedenle de kendi fikir ve kuramları ile ampirik dünya arasındaki birkaç ilintiye referans vermekle yetinirler. Amerikalılar gibi, konularıyla ilgili istatistiksel bilgiler ve başka gerçekleri toplamak için büyük çaba harcamazlar. Birkaç gerçeğe dayanarak, "mantık yolu" ile genellemelere giderler. Avrupalılar kendi düşünce güçlerine güvenirken, Amerikalılar daha çok yararlandıkları ampirik gözlem ve ölçme yöntemlerine güvenirler. Bu farklılıklara karşın, hem Kuzey Amerika, hem de Avrupa kültürleri ortamdan bağımsız ve dar bağlamlı kültürler olarak iletişim davranışları açısından Doğu kültürlerine bakarak birbirlerine benzerler. Çünkü, bir taraf ampirik gözlem ve doğrulama eğilimi gösteren tümevarımcı, diğer taraf ise düşünce gücüne dayalı tümdengelimci kültür olsa da, her iki taraf da temel bilişsel davranış kalıbını mantıklı, kategorici, doğrusal ve analitik davranış olarak kabul etmektedir.

Doğu kültürleri olarak adlandırılan ve Akdeniz kültürlerini de kapsayan kültürlerin bilişsel davranış kalıpları genellikle "ilişkisel", "tamamlayıcı", "bütüncül" ve "sezgisel" nitelik taşır. Asyalıların genellikle, mantık ve analizle ilgisi olmayan, bunun yerine sezgi, iç gözlem ve tefekküre dayanan düşünme biçemine eğilim gösterdiği gözlenmektedir. Gulick'e göre, "Asyalılar iç ve dış koşulların soyut ve somut ögeleri arasında birliği vurgulamakta, bu nedenle de, Batılılar gibi, bütünü analiz etmek için parçalarına ayırmamaktadırlar"[159].

Sezgisel düşünme biçeminde analiz etme, kategorizasyon, kesinlik ve soyutlaştırma vurgulanmaz. Önemli olan sonuç değil, konuyla

[159] Gulick 1962, s. 127.

ilgili kesin gerçeğe ulaşmaktır. Diğer taraftan, sezgisel düşünce biçemi, iletişim sürecinin bağlamsal göstergeleri bütüncül biçemde tanımaya olanak sağlar. Bu nedenle, Doğu kültürlerinin üyelerinin algılama biçemleri geniş bağlamlıdır. Sezgisel düşünme biçemi, bireye, iletişime katılan diğer bireylerle ve çevresi ile uyumlu ilişkiler kurma olanağı verir. Bu mekanizma, sezgisel düşünme eğilimi gösteren bireylerin, iletişim sürecinde ve bireylerarası ilişkilerde, durumu mantıkla analiz etmeden, diğerlerinin gizli hislerine duyarlı olmalarını sağlar. Asyalıların bu duyarlılığı ve analitik olmaktan çok sezgisel davranmaları, bu kültürlere yabancı olanlar tarafından belirsizlik ve mantıksızlık olarak değerlendirilir. Dış olayları değerlendirme sürecinde ortaya çıkan buna benzer farklılıklar, kültürlerarası iletişimde genellikle hayal kırıklıkları ve yanlış anlamalara yol açmaktadır.

Yukarıda açıklanan bilişsel davranış kalıplarındaki farklılıklara dayanarak, Batılıların yalnız mantıklı ve sonuca yönelik, Doğuluların ise yalnız sezgisel düşünme biçemini kullandıkları anlaşılmamalıdır. Burada amaç, farklı kültürlerin göreceli olarak birbirinden farklı düşünme yöntemlerinden yararlanma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktır. Her kültürde davranış kalıpları o kültürün bütün üyeleri tarafından benimsenmediği gibi, uygulamada da farklılıklar söz konusudur. Doğulu kültürlerin üyeleri de, sonuca yönelik düşünürler, ama bu arada, mantıklı analiz yapmadan, durumu gözleyerek sezgisel değerlendirmeler yapmaktan da geri kalmazlar. Ancak, sezgisel düşünme oranı ve bu düşünce biçemine verilen değer Batı kültürlerinden daha fazladır. Batı kültürlerinin düşünce biçemi de sezgisel süreç içerir. Ancak onlar, sezgileri ile elde ettikleri enformasyona, mantıksal ve analitik yoldan elde ettikleri bilgiler kadar önem vermezler.

Kişilerarası İlişkilerde Farklılaşma

Farklı kültürlerden bireyler, algılama ve düşünme biçeminde olduğu gibi, "ben" ve "öteki" fikri ile farklı sosyal bağlamlarda bireylerarası ilişkileri değerlendirme açısından da farklılıklar gösterirler. Kişilerarası iletişim, yabancıdan başlayıp en yakın aile bireyleriyle olan iliş-

kilere kadar değişen derecelerdeki bireylerarası ilişkilere dayanır. Her kültür, üyelerini, bireyler arasındaki ilişkilerin derecesine göre belirli iletişim davranış kalıbını uygulamaya zorlar. Bu çalışmada, bireyin kendi toplumsal ilişkileri çerçevesinde üyesi olduğu kültürün onun yönelimleri üzerinde nasıl etki ettiği irdelenecektir.

Bireyin içinde bulunduğu grupla ilişkileri: Bütün toplumlarda her birey, akraba, meslektaş ve arkadaş grubu gibi, çeşitli grupların üyesidir. Bu gruplar bireyi duygusal olarak destekler ve bireyin kendini güvenli hissetmesine yardım eder. İnsan grupları aynı zamanda üyelerinden grup standartlarını ve otoritesini kabul etmeyi, oluşan normlara uygun hareket etmeyi ve grubun amaçlarına ulaşmak için diğerleriyle işbirliği yapmayı talebeder. Ancak, her toplumsal grupta, grup davranışlarını koşulsuz uygulama ile birey olarak özerkliği koruma arasındaki gerginlik her zaman vardır[160]. Toplumsal grupların işlevleri evrensel olsa da, grup kurallarına koşulsuz boyun eğme ile bireysel özerklik arasındaki balans kültürden kültüre değişir[161]. O halde kültürleri, grup kurallarına koşulsuz uyma ve bireysel özerklik boyutundaki yerlerine göre birbirinden ayırma olanağı var demektir. Francis Hsu'ya göre, bireycilik Kuzey Amerikan kültürünün üyelerinin kişiliğinin odağında bulunmaktadır. Hsu, Kuzey Amerikan ve Çin kültürlerinin karşılaştırıldığında bireyciliğin en önemli farklılık olduğunu bulmuştur[162]. Daha önce açıklandığı gibi, bireycilik ve ortaklaşa davranışçılık, çocukluktan başlayarak yaşamın ilk evrelerinde öğrenilir. Bu nedenle, bireyci kültürlerin üyeleri grup içinde bireysel özerkliklerini koruma eğilimi gösterirken, ortaklaşa davranışçı kültürlerin üyeleri daha çok grup kurallarına uyarak, grup içi ilişkilerde ahengi korumaya çalışırlar. Bireyci kültürlerde, üyelerin çıkarları grup çıkarlarından önce geldiği halde, ortaklaşa davranışçı kültürlerde, bireyler, grubun isteklerini yerine getirebilmek için çoğunlukla kendi çıkarlarını ikinci planda tutarlar. Bu konuda Ouchi'nin araştırması önemli ipuçları vermektedir. Ouchi, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde şirket sistemlerini

[160] M. H. Segall: *Cross-Cultural Psychology: Human Behavior in Global Perspective*, Monterey 1979, s. 140.

[161] Bu konuyla ilgili olarak 2. Bölümde Kluckhohn ve Strodtbeck kuramında geniş bilgi verilmiştir.

[162] F. Hsu: *Americans and Chinese*, 3. Basım, Honolulu 1981.

karşılaştırmış ve Japon şirketlerinde çalışanlar arasında ortak sorumluluk bilincinin daha çok geliştiğini saptamıştır[163]. Antropolog Benedict de Japon kültürünü "utanma kültürü", Amerikan kültürünü ise "günah, kusur kültürü" olarak adlandırmıştır[164]. Benedict'in araştırmalarından sonra geçen zaman içinde her iki kültürde de değişme olmasına karşın, bu kuramın günümüzde de geçerliliğini koruduğu belirtilmektedir. Bu kurama göre, Japonya'da çocuklara "eğer böyle hareket edersen, insanlar sana güler, eğer insanlar sana gülerse, aileni utandırmış olursun" denir. Ülkemizde de aynı davranış kalıpları kullanıldığı göz önüne alınırsa, Türk kültürünün de "utanma kültürü" olduğu söylenebilir. Kuzey Amerikan kültüründe, normlara uygun davranmayan çocuğa "bu davranış doğru değil, eğer böyle hareket etmeye devam edersen cezasını sen çekersin" denir. Bunun sonucu olarak, Japon ve Türk kültürü gibi ortaklaşa davranışçı kültürlerde sosyalizasyon sürecinde çocuklara grup bilinci aşılanırken, Kuzey Amerikan kültürü gibi bireyci kültürlerde bireysel sorumluluk ve haklarını koruma bilinci geliştirilmeye çalışılır. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılık, birincil toplumsal grupların dışına taşılarak genelleştirilmemelidir. Çünkü bu kültürlerde, "grup içi" ve "grup dışı" arasında çok katı bir ayrım vardır. Daha önce açıklandığı gibi[165] bu kültürlerin üyeleri, yabancılarla etkileşime katıldıklarında onlara karşı kayıtsız davranırlar ve bu yabancılar tarafından kabalık olarak algılanır. Kibar davranınca da, bireyci kültürlerin üyeleri bu davranışları abartılı ve riyakar davranış şeklinde değerlendirir. Japonların, Türk kültüründe de gözlenen "durumu kurtarma"[166] kuralı, grup dışı bireylerle ilişkilerde resmi ve kibar davranmayı gerektirmektedir. Bu davranışların ister riyakarlık, ister kibarlık olarak değerlendirilsin, kültürlerarası iletişim açısından önem taşıyan yanı, ortaklaşa davranışçı kültürlerde grup içi bireylerle grup dışı bireylere karşı olan tutumlar arasındaki farklılıktır. Bireyci kültürlerde bu farklılık, göreceli olarak oldukça azdır. Bireyci kültürlerin üyelerinin, yabancılarla daha çok bireysel ilişki

[163] Ouchi 1981.

[164] R. Benedict: *Patterns of Culture*, Boston 1934 [Zikreden Gudykunst / Kim 1984, s. 126].

[165] Bireycilik-Ortaklaşa Davranışçılık kısmına bakınız.

[166] Face saving

kurma eğilimi göstermeleri beklenir. Ancak, Federal Almanya başta olmak üzere, birçok Batı Avrupa ülkesinde gözlenen, yabancılarla ilgili önyargılar, bu tür ilişkilerin sıklığını gittikçe azaltmakta ve bireyci kültürlerin üyeleri, kendi varlıkları için tehlike olarak değerlendikleri yabancılarla ilişkilerini gittikçe daha sınırlı alanlarda sürdürme eğilimi göstermektedirler.

Bireylerarası ilişkiler: Her birey, başka biriyle ilişkilerinin boyutlarını, onun tutum ve davranışlarını değerlendirerek belirler. Bireylerarası ilişkilerde, karşıdakinden beklentiler, bireylerin üyesi olduğu kültürün, bu tür ilişkilerle ilgili olarak ortaya koyduğu kurallar, normlar ve değerler tarafından şekillendirilir. Bireyci kültürlerde, bireylerarası ilişkiler, genellikle bireysel gereksinmeleri karşılama amacına yönelik olarak kurulur ve geliştirilir. Söz gelişi, arkadaşlık ilişkileri, iş, okul, politik etkinlikler, boş zamanları değerlendirme ve benzeri bireysel gereksinmelere dayanır. Görüldüğü gibi, bireylerarası ilişkilerin temelinde, bireysel gereksinmelerin olabildiğince karşılanabilmesi için, bireylerin bir araya gelmesi yatmaktadır. Bu kültürlerde bireylerarası ilişkiler, ancak, ilişkiye katılan bireylerin yukarıda sıralanan gereksinimleri karşılandığı sürece devam eder. Etkinliğe yönelik bu işlevsel yaklaşım, toplum içinde önemli derecede hareketliliği gerekli kılar. Çünkü, değişen insan gereksinmelerini karşılamak için, farklı kombinasyonlarda ilişkiler kurma zorunluluğu doğar ve eski ilişkiler koparılırken, yeni bireylerle, yeni amaçlara yönelik ve yeni işlevleri yerine getirecek ilişkiler kurulur. Bu nedenle, bireyci kültürlerde iş ya da ikametini değiştiren bir birey, eski iş arkadaşları ve komşularıyla ilişkilerini sürdürmeye çaba göstermez, yeni ilişkiler kurup geliştirmeye çalışır. Çünkü, iş arkadaşı ve komşu gereksinmesini karşılamak için eskileri korumak yerine yenilerini edinmeği öğrenmiştir. Bireyci kültürlerin bu sürekliliği olmayan işlevsel bireylerarası ilişki yönelimine karşın, ortaklaşa davranışçı kültürlerde bireylerarası ilişkiler çoğunlukla birey tarafından kurulmaz, aksine aile, okul ve iş yaşamı ile toplumsal çevre tarafından "verilen" ilişkiler niteliğini taşır. Samimi ilişkiler, güvenilir arkadaş arayıp bulma sürecinin değil, uzun süreli arkadaşlıklarla kurulur. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde bireylerarası ilişkilerin temelinde,

bireylerin karşılıklı olarak birbirinden hoşlanması, huyunu beğenmesi ve genel olarak bunu bütün şeklinde kabul etmesi yatar. Bireylerarası bir ilişki, samimilik sınırına ulaştığında ömür boyu sürme eğilimi gösterir. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde gözlenen göreceli olarak sabit ve sürekli bireylerarası ilişkilerde duygusallık ve bireyler arasında güçlü sadakat önemli rol oynamaktadır. Bu tür ilişkilerin yaygın olduğu kültürlerde yakın arkadaşlar ve aile bireyleri arasında bireylerin özel yaşamları ile ilgili sınırlar oldukça dardır. Yakın ilişki sürdüren bireyler arasında gözlenen sabitlik ve güvenlik duygusu, genellikle bireysel gereksinmeler ve isteklerden üstün tutulur. Yakın arkadaşlar arasında maddi alanda "benim-senin" ayrımı yapılmaz. Toplumumuzda, birlikte yapılan harcamaların her defasında başka "bir kişi" tarafında ödenmesi ve "Alman usulü" denilen herkesin kendi hesabını ödemesi kuralına dayanan uygulamanın "ayıp" karşılanması, bu konudaki kültürel farklılığa örnek oluşturmaktadır. Yaşamın dönüm noktalarından biri olan evlilik konusunda karar verilirken de bireyci ve ortaklaşa davranışçı kültürler arasındaki farklılık kendisini gösterir. Birincide evlenecek bireyler karar verme sürecinin her aşamasında yalnız iken, ikincide, aile üyeleri ve yakın ilişkide bulunulan diğer bireyler karar verme sürecine etkin şekilde katılırlar.

Bireyci kültürlerde kısa süreli ve sabit olmayan kişilerarası ilişkilerin bozulması, ilişki kuran bireyler üzerinde önemli psikolojik etkiler bırakmadığı halde, ortaklaşa davranışçı kültürlerin üyeleri için "ömür boyu" sürmesi beklenen göreceli olarak önemli sırların paylaşıldığı bireylerarası ilişkilerin bozulması trajik sonuçlar doğurmaktadır. Hemen hemen bütün gazetelerin üçüncü sayfalarında yer alan haberlerde bu tür ilişkilerin bozulmasını kabul edemeyen Türk kültürü üyelerinin reaksiyonları ortaya konmaktadır. Belirli bir süre evli kalan bireyler, ayrıldıktan sonra bile kendilerini diğer taraf için sorumlu hissetmekte, geçmiş ilişkilere sadakat göstermeyen tarafı cezalandırmayı hak olarak görmektedirler. Bu nedenle, ortaklaşa davranışçı kültürlerde bir kez kurulan bireylerarası ilişkiden artık dönüş yoktur. Buna karşılık, bireyci kültürlerde ayrılan çiftler yaşamlarının kalan kısmını arkadaş olarak geçirmekte, eğer çocukları varsa, onların gereksinmelerini, ticari ortak-

lıkta olduğu gibi, birlikte karşılayabilmekte, hatta daha sonra evlendikleri kişilerle bile belirli düzeyde ilişki sürdürmektedirler. Bireylerarası ilişkilerin işlevsel boyutunun önemli olduğu kültürlerde, ömür boyu ilişkiden söz edilmez.

Bireylerarası ilişkilerdeki farklı yönelimler kültürlerarası iletişim sürecinde önemli rol oynar. Bu yönelimleri tanımayan katılımcılar, karşıdaki bireyin davranışlarını yanlış anlayacağı için etkin iletişim kuramaz.

Hall, bireylerarası ilişkilere yönelim açısından kültürlerarası farklılaşmayı, kültürlerin geniş ve dar bağlamlı olma niteliklerine dayanarak yorumlamaktadır[167]. Hall'e göre, geniş bağlamlı kültürlerde bireylerarası ilişkiler, duyguya dayanan ve ilişki kurulan bireyin kişiliğine yönelik ilişkiler olma eğilimi gösterir. Dar bağlamlı kültürlerde ise bireyler, aralarındaki ilişkinin işlevselliğini ön plana alır ve her ilişkiyi kendi koşullarında değerlendirirler. Dar bağlamlı kültürlerde bireylerarası bağlantılar kırılgandır ve eğer bireyler mevcut ilişkiden hoşnut değilse, kolayca bozulabilir. Ancak, Hall'e göre, geniş bağlamlı kültürlerde bireyler arasındaki bağlar göreceli olarak çok güçlüdür ve bu nedenle, bireysel çıkarlar genellikle kişilerarası ilişkilerin sürmesi uğruna feda edilir.

Bireylerarası statü: Bireylerarası yönelimin iletişim sürecini etkileyen diğer bir yönü de kültürün tanımladığı doğa ve toplumsal statülerin bireylerarası işlevleridir.

Toplumda statü elde etmenin yolları kültürden kültüre değişir. Parsons'un davranış kalıpları arasında "başarı"ya karşı "verme" farklılaşması anımsanırsa, Kuzey Amerikan kültüründe statünün "başarıldığı", yani, başarı elde edildikten sonra kazanıldığı anlaşılır. Burada statünün kazanılması, bireyin kim olduğuna değil, onun ne yaptığı ve diğerlerinin onun yaptıklarını nasıl değerlendirdiklerine bağlıdır. Bu nedenle, bu kültürlerde kısa zamanda elde ettiği başarılara koşut olarak oldukça yüksek toplumsal statü elde etmiş bireyler görülebilir. Batılı olmayan kültürlerin çoğunda ise statü "verilmiş"tir. Bu kültürlerde sta-

[167] Hall 1976.

tünün elde edilmesi, daha çok, bireyin kendi statüsünü değiştirmek için yapması gerekenlerde değil, hangi ailenin üyesi olarak dünyaya geldiğine bağlıdır. Foa, Orta Doğulular üzerinde yaptığı araştırmada bu yargıyı destekleyici sonuçlar elde etmiştir[168].

Güç aralığı az olan kültürlerde, etkileşenler, eğer başka türlü davranmalarını gerektirecek bir neden yoksa, iletişim sürecinde birbirlerinin toplumsal statülerini dikkate almaz ve onlara kendileriyle eşit insanlar olarak davranırlar. Bu nedenle, bu kültürlerde bireylerarası ilişkiler yatay niteliktedir; etkileşenler arasında herhangi bir statüsel düzey farkı gözetilmez. Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa başta olmak üzere, güç aralığının az olduğu kültürlerin bu "eşitlikçi" iletişim davranışı, güç aralığının çok olduğu kültürlerin üyeleri tarafından, statüyle ilgili olarak, sululuk, beklenilmeyen, anlaşılmaz davranışlar olarak algılanır[169]. Güç aralığının az olduğu kültürlerin üyeleri iletişim sürecinde informel ve doğrudan tavırlar takınma eğilimi gösterirler. Üniversitelerde öğrencilerin profesörlerine adlarıyla hitabetmesi, güç aralığı çok olan kültürlerden gelen öğrenciler için anlaşılmaz bir davranıştır. Diğer taraftan, güç aralığı az olan kültürlerin, güç aralığı çok kültüre sahip ülkelerde çalışan üyeleri, kullandıkları yabancı dilin inceliklerini, ortama ve koşullara göre değişen hitap biçemlerini, etkileşim sürecinde önemli rol oynayan ve hiyerarşik toplumsal yapıyı yansıtan ritüelleri ve yerli halkın bireylerarası yönelimlerini anlamakta ve kendi ilişkilerine uygulamakta zorluk çekmektedirler. Sonuç olarak bir kültürde formellik, biçimsellik ve protokol gereksiz ve doğal olmayan davranış olarak değerlendirilirken, diğer kültürde mesajlar, iletişime katılan diğer tarafa bağımlı olarak ve onun davranışlarını önceden sezmeğe çalışarak yorumlanır.

Bireylerarası ilişkilerdeki bazı yönelimler yalnız kültürler arasında değil, bir kültürü oluşturan altkültürler arasında da farklılaşma gösterebilir. Bu alanda en büyük farklılık kentsel ve kırsal altkültürler

[168] U. Foa: "Differentiation in cross-cultural communication", *Communication: Concepts and Perspectives*, Hz. L. Thayer, Washington 1967, s. 24-42.

[169] J. Bennett / R. McKnight: "Social norms, national imagery and interpersonal relations", *Communication and Culture*, Hz. A. Smith, New York 1966, s. 602.

arasında gözlenir. Genel olarak teknolojinin daha az egemen olduğu ve daha az karmaşık olan kırsal kültürlerde bireylerarası ilişkiler daha sabit, daha sıkı (karmaşık) ve daha az bireysel amaca yönelik olma eğilimi gösterir. Kırsal altkültürlerde, bireylerarası etkileşim sürecinde elde edilen enformasyona daha çok güvenilir ve bu enformasyon medyadan ya da konu uzmanlarından elde edilenlerden üstün tutulur. Araştırma sonuçlarına göre, kırsal altkültürlerde bireylerarası ilişkiler işleve yönelik değildir. Kentsel altkültürlerde ise bireylerarası ilişkiler özelleşmiş nitelik taşırlar ve bireylerarası ilişkilerde, eğer katılanlar konunun uzmanı değilse olanların verdiği enformasyona önem verilmez[170]. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve ulaşım sistemlerinin gelişmesi sonunda, iletişim açısından kentsel-kırsal altkültürlerin çevresel koşulları birbirine gittikçe yaklaşmaktadır. Bu nedenle, kentsel ve kırsal altkültürlerde bireylerarası davranış kalıplarında da benzeşen noktalar artmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyiyle koşut olarak, kırsal-kentsel ayrımı yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Söz gelişi Haselden'e göre, "kültürel açıdan artık kırsal Amerika ve dünyanın diğer kısımlarında neler olup bittiğinden haberi olmayan insanların, bilinmeyen adetler uyguladığı kapalı bölgeler kalmamıştır"[171]. Antropolojik açıdan Amerika Birleşik Devletleri için bile tam geçerli olmayan bu görüş, ülkemiz için de doğru değildir. Hem kentsel-kırsal ayrımı henüz ortadan kalkmamış, hem de kentlerde homojenlik sağlanabilmiş değildir. Büyük kentlerin çevrelerinde oluşan gecekondu bölgeleri yanında, kitlesel göçler yoluyla belirli kırsal bölgelerden gelip büyük kentlerin yine belirli yerlerinde yerleşen altkültür grupları, diğer altkültürlerle önemli bir kültürel alışveriş yapmadan uzun süre varlıklarını korumaktadırlar. Bu nedenle, Türkiye'de yapılacak kültürlerarası iletişim çalışmalarında bu noktanın göz önüne alınması gerekmektedir. Özet olarak, Türkiye'de kırsal-kentsel ayrımı, iletişim açısından hala önemini sürdürmektedir ve iletişim davranışlarında kırsal-kentsel farklılığı açıkça gözlenebilmektedir.

[170] E. M. Rogers / F. Shoemaker: *Communication of Innovations*, 2. Basım, New York 1971.

[171] K. Haselden: *Morality and the Mass Media*, Nashville, 1968, s. 66.

İletişim Kanalları ve İletişim Biçemlerinde Farklılaşma

Toplumsal etkileşim sürecine katılan bireyler, daha önce de belirtildiği gibi, kendi kültürel normları ve kuralları çerçevesinde davranırlar. Kültür ve iletişimin bu nedenle birbirlerinden ayrılamaz kavramlar olduğu bilinmektedir. Çünkü, hem öğrenilir, hem de iletişim yoluyla korunur ve yeni nesillere aktarılır[172]. Bir kültürün etkileşim normları ve kuralları, bu kültürün üyelerinin iletişim biçemlerini belirler. Bireyler, sosyalleşme ve kültürleme[173] (enculturation) süreçlerinde bu anlayış ve davranış biçemini öğrenirler. Bu süreçlerde öğrenilenler yalnız iletişim sürecinde mesajları formüle etmek ve düzenlemeyi, iletişim araçlarını seçmeyi değil, aynı zamanda, toplum içinde, okulda ailede, etkileşim biçemini belirleyen, o kültüre özgü iletişim biçemlerini de içerir. Farklı iletişim biçemleri ile gönderilen mesajlar, o kültürün üyeleri tarafından ya hiç algılanmaz ya da yanlış anlaşılır. Eğer, iletişim sürecine katılanlar farklı kültürlerin üyeleri iseler, o zaman anlama sorunlarının boyutu daha da büyür. "Anlamama" ya da "yanlış anlamalar" genellikle kültürlerarası sorun yerine, "kültür sorunu" olarak algılandığından, etkin kültürlerarası iletişimin gerçekleşmesi daha da zorlaşmaktadır.

Her kültürde enformasyon alışverişi belirli kanallardan belirli biçemlerde gerçekleşir. Mead'e göre, bu kanallar "sözlü", "yazılı" ve "resimsel" kanallardır ve her kanaldan enformasyon iletmek için çeşitli "biçem"ler kullanılır. Sözel kanalla gerçekleşen iletişimde kullanılan biçemler arasında "yüz yüze", "küçük grup toplantıları", tanıtmalar", "film", "TV/video", "telefon (teke tek ya da grup halinde)", "radyo" ve "video konferansı" gibi farklı biçemler vardır. Yazılı-sözlü iletişim ka-

[172] P. Andersen: "Explaining intercultural differences in nonverbal communication", *Intercultural Communication. A Reader*, 7. Basım, Hz. L. A. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1994, s. 229-239, burada s. 229.

[173] "'Kültürleme, insanoğlunun çocuk veya ergin olarak kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim süreci sırasında karşılaştığı bilinçli ve bilinç-dışı şartlandırmalar' olarak tanımlanmaktadır. [...] kavram sosyologların ve sosyalbilimcilerin kullandığı sosyalizasyon (toplumsallaştırma)dan daha geniş kapsamlıdır. 'Sosyalizasyon' yalnızca, topluma uyum sağlayan bir süreç olduğu halde, kültürleme öteki bütün şartlandırmaları da içine almaktadır. Öte yandan kültürleme, eğitim kavramından da daha geniş kapsamlıdır. Çünkü, eğitim, kültürlemenin bilinçli, erekli ve istendik şartlandırmalarını içermektedir.": Güvenç 1979, s. 132-134.

nalı "mektup", "teleks", "büyük tirajlı yayımlar", "küçük tirajlı yayımlar", "faks", "ilanlar", "bilgisayar ağı"nı, resimli-sözsüz iletişim kanalı ise "slayt", "film", "TV/video", "fotoğraf", "grafik" ve diğer "çizimler"i içerir[174].

Sözlü kanalın kullanımda, sözlü ifade ile, bu ifadeye eşlik eden, sözel yapıyı değiştirmeden kullanılan tonlama ve susma aralıkları gibi paradil ve jest, mimik ve beden dili gibi sözsüz ifadeler arasında farklılaşma gözlenir. Yüz yüze gerçekleşen "doğrudan etkileşim"de sözlü, sözelsi (paradil) ve sözsüz iletişim bir arada gerçekleşir[175]. Bununla birlikte, iletişim sürecinin karmaşık yapısı göz önüne alınarak, bu çalışmada her iletişim kanalında kullanılan iletişim biçemlerinin, birbirlerinden ayrı olarak ele alınması yolu seçilmiştir.

Kültürler Arasında Sözlü İletişim Davranışlarında Farklılaşma

Dil; dilbilim, psikoloji, sosyoloji, felsefe, antropoloji, mantık, iletişim bilimleri ve benzeri bilim dallarının ilgilendiği, çok anlamlı ve her zaman açık olarak tanımlanamayan bir terimdir. Sembolik-soyut dil, kültürel bir varlık olan insanın vazgeçemeyeceği bir araçtır. Kısaca belirtmek gerekirse, "dilsiz kültür olmaz"[176]. Elbette dil, çok soyut düzeyde de tartışılabilir. Ancak gerçek yaşamda çeşitli dillerle karşılaşılmaktadır. Dünyada konuşulan dillerin sayısı, dilin nasıl tanımlandığına bağlı olarak değişebilir. Çünkü, dünyada konuşulan "temel diller"in mi, yoksa bölgesel ve yerli lehçe ve şivelerin mi birim olarak kabul edileceği önem taşımaktadır. "Dillerin çeşitliliği bu alanda yapılan araştırmalarda açıkça ortaya çıkmaktadır. Daha İngiliz kolonisi iken Hindis-

[174] R. Mead: *Cross-Cultural Management Communication*, Chichester 1990, s. 82: Mead, iletişim kanallarını, hedef okuyucusu olan işletme yöneticilerine göre sınıflandırmış ve örnekleri de buna uygun olarak vermiştir. Mead'in amacı, işletmecilerin, kültürlerarası iletişim sürecinde hangi iletişim biçeminden yararlanmaları gerektiğini öğrenmeleri ve karşılıklı etkileşimde bundan yararlanmalarını sağlamaktan ibarettir. Bu bakımdan, kültürlerarası iletişimden en çok yararlanılan "kültürlerarası işletmecilik" alanında oluşturulan kuramlardan yararlanırken bu amacı ve yönelimi dikkate almak gerekir.

[175] K. Knapp: "Interpersonale und interkulturelle Kommunikation", *Interkuturelles Management*, Hz. N. Bergemann/ A. L. J. Sourisseaux, Heidelberg 1992, s. 59-79, burada s. 67.

[176] Maletzke 1996, s. 72.

tan'da yapılan 'Linguistic Survey of India'nın sonuçlarına göre, 179'dan çok dil ve 554 lehçenin konuşulduğu saptanmıştır. Bu nedenle de, Hindistan'da resmi dil olarak Uttar Pradeş ve Bihar'da konuşulan dil yerine, geçici de olsa, İngilizce kullanılmıştır"[177]. Sembolik dil, soyutlamalar yapar, benzerleri birleştirir, kategoriler, sınıflar ve cinsler oluşturur. Böylece dil, karmaşıklığı azaltır, fenomenlerin sonsuz çeşitliliğini düzenler, dünyayı elle tutulur ve görünür hale getirir. Günümüzde bazı araştırmacılar bir adım daha ileri giderek, insanın kendi dünyasını dille birlikte ve dil yoluyla oluşturduğunu kabul etmektedirler. Dil, dünyayı resmetmemekte, bunun yerine dünyayı, gerçekliği oluşturarak, kurmaktadır. Ancak gerçek her kültürde farklı şekilde oluşturulmaktadır.

"Bir dil, sadece iletişim ve duyguların ifadesi için bir araç değildir. Her dil aynı zamanda deneyimler dünyasını kategorize etmeye yarar. Deneyimler ise yaşanan durumlara göre farklılıklar gösterir. Dilsel farklılıkların doğal olduğunu kabul etme yönünde genel bir eğilim vardır. Ancak karşılaştırmalı dilbilimi açıkça göstermektedir ki, bireyin her konuşmasında bir seçme söz konusudur. Çünkü, normal olarak bu dilsel süreç sorgulanmadığından, her dil grubu kendi kategorilerini doğal ve bütün insanlık için geçerli kabul etme eğilimi gösterir. Eğer başka kültürlerde farklı durumla karşılaşılırsa, birey, karşısındakinin mantıksız, aptalca ya da inadına öyle düşündüğünü ya da konuştuğunu sanır"[178].

Dil bir kültür ürünüdür, bu nedenle de her dil ait olduğu kültürün değerlerini yansıtır. İnsan doğumdan başlayarak çevresindeki bireylerin birbirlerine ve nesnelere karşı belirli kalıplar içinde davrandıklarını algılamaya başlar. İlk çocukluk yıllarında, anadilini büyükleri gibi belirli biçemde kullanmayı öğrenir. Çocuk konuşmaya başladığında, aile büyüklerinin sözlü iletişim davranış kalıplarını da dille birlikte öğrenir ve onları anlamaya başlar. Bu şekilde kültürünün bir üyesi olur. Çocuğun öğrendiği belirli iletişim kuralları, onun çevresi ile

[177] O. Weggel: *Die Asiaten*, München 1989, s. 84.

[178] C. Kluckhohn / W. H. Kelly: "The concept of culture", *The Pleasures of Anthropology*, Hz. M. Freilich, New York 1983, s. 221-248, burada s. 243.

olan etkileşiminde önemli rol oynar. Bu kurallar, iletişim sürecinde neyin uygun olduğunu, neyin uygun olmadığını belirlediği için, çocuğun deneyimlerinin doğasını etkiler. Bunun sonucu olarak, başka bir kültürel ya da dil grubunun üyesi ile iletişim sırasında etkileşenlerin paylaşacakları iletişim davranışlarının miktarı da azalmaktadır. Eğer, iletişim sürecine katılan bireylerin dil sistemleri arasındaki fark büyükse, ortak davranışlar göstermeleri olasılığı iyice azalmaktadır. Söz gelişi, İngilizce konuşan bir bireyin Almanca konuşan biriyle iletişiminde iletişim davranışları açısından ortaya çıkan farklılıklar, İngilizce konuşanla Türkçe ya da Çince konuşan arasında gözlenebilen farklılıklardan daha azdır.

Dil-Kültür Bağlantısı ile İlgili Hipotezler

Dille kültür arasındaki ilişki ilk kez Franz Boas tarafından vurgulanmıştır. Boas kültürü bir bütün olarak ele aldığı için yapısalcıların öncülerinden sayılır. Kanada Eskimoları ve Kwakiutl Kızılderilileri arasında yaptığı alan araştırmalarında kaydettiği anlatı metinlerine dayanarak "halk tasavvurunun (düşüncesinin) formu"nu[179] belirlemeye ve iki kültürün sözcük dağarcıklarını karşılaştırarak, bu dilleri yaratan kültürler arasındaki farklılıkları ve o kültürlerin üyeleri arasındaki davranış farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır[180]. Boas, bu yaklaşımdan, son yıllarda Avrupa Etnolojisi olarak adlandırılan Avrupa halkbilimi çalışmalarında da yararlanmayı önermiş ve sözlü aktarımların araştırılmasını "duygusal yaşamımızın kendini açığa vurduğu formları, yargılarımızın bilinç dışı kaynaklarını ve arzularımızı ifade etme şekillerini öğrenmenin yolu"[181] olarak tanımlamıştır. Boas'a göre, efsane ve masallar da dil ve sanat gibi, kültürel bağlamda analiz edilmesi gereken toplumsal düşünme ve davranış tarzlarının ifade edildiği formlardır[182]. Boas'ın Kuzey Amerika araştırmalarına dayalı olarak, sözcük dağarcıkları arasındaki farkı belirtmek için verilen en yaygın

[179] F. Boas: "Das Geistesleben der Kulturarmen und der Kulturforschritt", *Strukturalismus. Ideologie und Dogmengeschichte*, Hz. W. D. Hund, Darmstadt / Neuwied 1973, s. 270-295, burada s.292.

[180] F. Boas: "Introduction", *Handbook of American Indian Languages*, Cilt: 40, Washington 1911 [Zikreden Gudykunst / Kim 1984, s. 136].

[181] Boas'ın F. S. Kraus'un *Anthropophyteia* (1. Cilt, Leipzig 1904) adlı yapıtına yazdığı önsözden., s. VI.

[182] F. Boas: "Language", *General Anthropology*, Hz. İbid, Boston / New York 1938, s. 124-145; ibid: Primitive Art, Cambridge, Mass. 1927.

örnek "kar" sözcüğüdür. Amerikan İngilizce'sinde "kar" iklimle ilgilidir ve bu konuda yalnız iki sözcük kullanılmaktadır: "snow" ve "slush"[183]. Ancak, Eskimo dilinde karla ilgili 20'den çok sözcük olduğu belirtilmektedir[184]. Bu sözcüklerden her biri, karın farklı koşullardaki durumunu belirtmektedir. Türkçe'de "kar"ı anlatmak için kullanılan sözcükler incelendiğinde de benzer sonuçlar elde edilebilir. Hatay'dan Balıkesir'e kadar olan güney ve batı kıyılarında kullanılan sözcük sayısı ile Doğu ve Orta Anadolu'da kullanılan sözcük sayısı arasında önemli fark olduğu görülür. Söz gelişi, Kars'ta karla ilgili olarak "lepe", "Kürt yarması", "tipi", "boran", "gırç", "alaçalpov", "çovgun" vb. sözcükler kullanılmaktadır[185]. Bir kavramla ilgili kullanılan sözcük sayısının çok olması, o kavramın söz konusu kültürün bireylerinin yaşamında önemli yer tuttuğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Boas'ın araştırmasından sonra, antropologlar dil-kültür ilişkisi konusunda önemli bilgiler edinmiştir.

Yukarıda açıklanan düşüncelere göre, bir grubun dili, o grubun dünyaya bakış tarzı ile yakından ilgilidir. Dil ve dünya görüşü karşılıklı olarak birbirinin referansıdır. Bir grubun ortak dili, aynı zamanda o grubun ortak dünya görüşünün belirleyicisidir. Bireyin dünyayı algılama ve yaşama biçimi, büyük ölçüde onun dili tarafından belirlenir. Ama dil, aynı zamanda bireyin kültür tarafından şekillendirilmiş yaşantısının ifadesidir ve farklı kültürlerin dünya görüşleri, yönelimleri, beklentileri ve gereksinimlerine göre yapısını belirler ve diğer dillerden ayrılır.

Dil ile dünya görüşü arasındaki ilişkiyi açıklayan bu tez yeni değildir ve daha önce Alman bilim adamları Herder ve Wilhelm von Humbold tarafından ileri sürülmüştür. Söz gelişi, Humbold'a göre, "dillerin çeşitliliği yalnız gösterge ve sembollerin farklılığı değil, dünya görüşlerinin farklılığıdır"[186].

[183] Kar ve yarı erimiş kar.

[184] Gudykunst / Kim 1984, s. 136.

[185] Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963-1982; Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, Bakı 1964-1987.

[186] Maletzke 1996, s. 73.

Dil ile kültür arasındaki ilişkinin anlaşılması alanında önemli katkılardan biri de Whorf tarafından yapılmıştır. Whorf, Arizona'da yaşayan Hopi Kızılderililerinin dilini araştırmış ve dilin sadece fikirleri ifade etme aracı değil, aynı zamanda fikirleri şekillendiren bir araç olduğunu ileri sürmüştür[187]. Whorf çalışmalarını, sözcük dağarcığı yerine, Avrupa dilleri ile Hopi dili arasındaki yapısal farklar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Araştırmacı İngilizce'de gün, ay, yıl gibi çevrimsel ve elma armut gibi sayısal kavramların çoğulları kullanılmaktadır: aylar, yıllar, elmalar, armutlar vb. Oysa, Hopi dilinde çevrimsel kavramların çoğulu yoktur. Bu nedenle, İngilizce "o, burada on gün kaldı" denilince, Hopiler için "o burada on birinci güne kadar kaldı" anlamına gelmektedir. Aynı durum Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkler için de geçerlidir. Türkçe sözcüklerde "eril" ve "dişil" sözcükler olmaması ve artikel kullanılmaması, zaman ve durum belirten eklerin sözcük sonuna eklenerek kullanılması, yabancılarla iletişim sırasında sorunlar çıkmasına neden olmaktadır. Whorf, kültür-dil ilişkisini, dilleri konuşan kültürdeki dünya görüşü arasındaki farklılığa bağlamıştır. Whorf'a göre, her dil, onu kullanan insanların algısal dünyalarını şekillendirmelerinde önemli rol oynar. "Biz doğayı ana dilimizin belirlediği çizgide analiz ederiz. Fenomen dünyasından çıkardığımız kategori ve tipleri orada bulamayız. Aksine, dünya, büyük oranda zihnimizdeki dil sistemi tarafından organize edilen ve değişen bir izlenimler akını içinde tanıtılır"[188]. Dil ile kültür arasındaki ilişkiyi açıklayan bu görüş Sapir-Whorf hipotezi olarak tanınır[189]. Sapir-Whorf hipotezi, bütün kültürleri içerecek genelleştirme yapması bakımından eleştirilmektedir. Ancak unutmamak gerekir ki, Sapir ve Whorf dil yapısının kültürel yansımaları, açık davranış kalıpları gözlenerek fark edilemeyecek derecede örtülü ve derin düzeyde izlenebilir[190]. Sapir-Whorf hipotezi dil kategorileri ile bir kültürel sistem içinde yaşayan bireylerin davranış kalıpları arasın-

[187] B. L. Whorf: *Language, Thought, and Reality*, New York 1956; H. Hoijer: "The Sapir-Whorf Hypothesis", *Intercultural Communication. A Reader*, 7. Basım, Hz. A. L. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1994, s. 194-201.

[188] B. L. Whorf: *Collected Papers on Metalinguistic*, Washington 1952, s. 5

[189] Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf'un hocasıdır ve Whorf'un araştırma sonuçlarını öğrencisi ile birlikte değerlendirmiştir.

[190] Whorf 1956, s. 44.

da kesin ve belirli ilişkilerden söz etmez. Bu hipotez, bir dil grubunun konuştuğu dil, bireylerin zihni ve bütün olarak kültür arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bu nedenle, hipotez, dil ile kültür ve dolayısıyla, dil yapısı ile iletişim biçemleri arasındaki ilişki açısından ele alındığında, belirli iletişim davranış kalıplarının açıklanmasından kolaylık sağlamaktadır. Dolayısıyla, bağlayıcı yargılara varmadan, kültürlerarası iletişim sürecinde, sözel davranış farklılıklarının açıklanmasında bu hipoteze başvurmakta sakınca görülmemektedir.

Sözlü iletişim davranışları açısından kültürler arasındaki farklılaşma konusunda Sapir-Whorf hipotezi kadar önemli olan diğer katkı da Bernstein'ın sözel davranış kalıplarıyla ilgili kuramsal yaklaşımıdır. Bernstein farklı kültürlerden bireylerin sözel davranış kalıplarını anlamaya yarayacak kuramsal çerçeve kurmuştur. Bernstein, bireylerin konuşma biçemlerinin, yaşadıkları toplumsal bağlam tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir[191]. Toplumsal bağlam, iki kişi arasında sözel iletişimin gerçekleştiği bireylerarası ortamı değil, kültürel çevre ve toplumu içeren daha geniş bir toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Bernstein'e göre, konuşmada "sınırlandırılmış" ve "genişletilmiş" olmak üzere iki tür kod kullanılır. Sınırlandırılmış kod, sözlü ve sözsüz kanallardan mesaj iletilmesiyle ilgilidir. Sınırlandırılmış kod, daha çok toplumsal bağlamın gizli ve içsel imlerine dayanır; bu nedenle de, sözcük dağarcığı ve sözlü mesajların yapısı dar çerçevede tutulur. Bernstein'e göre, sınırlandırılmış kod kullanan "konuşmacılar, paylaştıkları konu, çıkar ve beklentilerle ilgili olarak konuşma gereği duymazlar ve bu durum amaçlarını sözlü olarak ifade etmek ve dışa vurmak gereğini daha az duyarlar"[192]. Sınırlandırılmış kod kullanan bireylerin konuşmaları göreceli olarak oldukça kısadır. Sözgelişi, yakın arkadaşlar arasında paylaşılan konuların çok olması, ya da belirli bir konuda daha önce gerçekleşen enformasyon alışverişi, bir sonraki iletişim sürecinde aynı bireylerin sınırlandırılmış kodlar kullanmalarını gerektirir. Bir iş görüşmesine giden arkadaşı döndüğünde, durumu bilen bireyin "Ne oldu?" sorusuna verilen "Tamam" yanıtı, işi görüşmesinin olumlu so-

[191] B. Bernstein: "Alaborated and restricted codes", *Communication and Culture*, Hz. A. Smith, New York 1966, s.420-455.

[192] B. Bernstein: 1966, s.433-434.

nuçlandığını ve görüşmeye katılanın amacına ulaşarak istediğini elde ettiğini anlatan bir koddur. Konuyu bilmeyenlerin, bu kodu açması, dolayısıyla da anlaması çok zordur. Belirli toplumsal grupların ve mesleklerde çalışanların kullandıkları dillerde de bu tür sınırlandırılmış kodlar kullanılır ve grubun dışındaki bireyler bu kodları açamaz.

Genişletilmiş kodlar ise konuşmacıların sözsüz ve diğer bağlamsal göstergelerden olabildiğince az yararlanarak, mesajın taşıdığı tüm anlamı sözel koda yüklemesi durumunda ortaya çıkar. Sınırlandırılmış kodlarda, enformasyonun büyük bölümü sözsüz kanallardan iletilirken, genişletilmiş kodlarda, enformasyonun hemen tamamı sözel kanallardan iletilir. Bernstein genişletilmiş kodlarla sınırlandırılmış kodları karşılaştırırken şu sonuçlara varmaktadır: "Sınırlandırılmış kodları kullanan konuşmacılar ortak tahminlere dayanmaktadırlar. Karşılıklı özdeşleme derecesi, ortak amacı ve kodun sınırlandırılma derecesini belirler. Karşılıklı bağımlılık temeline oturan toplumsal ilişkiler genişletilmiş koda gerek bırakmaz. Genişletilmiş kodlar kullanan bir konuşmacının dinleyicisi, mesajın anlamını tamamen sözlü koddan çıkarmak zorundadır"[193].

Bernstein'ın sınırlandırılmış, genişletilmiş kodlar hipotezi, Hall'ün 2. Bölümde açıklanan bağlam-anlam hipotezi ile uygunluk göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi, içsel mesajlar, yani ilk bakışta, dıştan algılanamayan mesajlar bağlamsal nitelik taşır ve geniş bağlamlı kültürlerin üyeleri iletişim sürecinde daha çok bu tür mesajlar göndermek eğilimi gösterirler. Dar bağlamlı kültürlerin üyeleri ise, çoğunlukla dışa vuran sözlü mesajlar kullanma eğilimindedir. Sınırlandırılmış kodları kullananların sözsüz ve diğer bağlamsal kodlara eğilim göstermesi geniş bağlamlı kültürlerin genel iletişimsel niteliklerinden biridir.

Hall'e göre, Çinlilerin kullandığı yazı dili, oldukça sınırlandırılmış kodlardan oluşmaktadır. Çünkü, Çin yazısını okuyabilmek için, Çin tarihi hakkında geniş bilgi sahibi olmak ve göstergelerin gizli anlam ve önemlerini bilmek gerekmektedir. Hall Çince konuşmak için

[193] Bernstein 1966, s. 437.

de, yalnız dili öğrenmenin yetmediğini, dört ayrı tonlama ile, sözcüklerin anlamlarının da değiştiğini belirtmektedir[194].

Geniş bağlamlı ve kodların sınırlandırıldığı bir dil sisteminde konuşulanları anlayabilmek için, sadece işlevsel bir kültür ve tarih bilgisi yeterli değildir. Etkileşen aynı zamanda, etkileşimin gerçekleştiği özel toplumsal bağlama da duyarlı olmalıdır. Bu tür kültürlerin dillerinde, Türk, Japon, Kore ve Çin kültürlerinde olduğu gibi, karşıdaki bireyin toplumsal statüsüne uygun hitap biçemleri vardır. Bu dillerde, açık ya da kapalı biçemde hitabedilen bireyin, konuşmacıya göre, toplumdaki yeri belirtilir. Göreceli statü teyidi denilebilecek bu davranış için söz konusu dillerde saygı ve mesafeyi belirten özel sözcükler ya da ekler vardır. Türkçe'de efendim, beyefendi, siz gibi. İş yerinde amirlerle konuşurken kullanılabilen belirli fiiller, isimler ve zamirler vardır: nasıl buyurursanız, nasıl emrederseniz, baş üstüne, müdür bey, amirim, şefim ve benzer. Eşit ya da birbirine çok yakın toplumsal statüye sahip bireyler de birbirlerine hitabederken belirli sözcüklerden yararlanırlar: "Bey", "arkadaş[ım]", "dostum" ve benzeri. Bu kültürlerin üyesi olan bireyler, kendilerinden daha aşağıda bir toplumsal statüye sahip kişilere hitabederken de farklı sözcüklerden yararlanırlar: "kardeş[im]", "kuzum", "yavrum", "oğlum" ya da "kızım", "efendi" vb. Unutulmaması gereken nokta, bu sözcüklerin farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebileceğidir. Söz gelişi, kentsel kültürde "efendi" ya da "ağa" sözcükleri göreceli olarak aşağı statüde bireyler için kullanıldığı halde, kırsal kültürde aynı sözcüklerden toplumsal statüsü daha yüksek olan bireylere hitabederken yararlanılır. Aynı şekilde, orta yaşlı bir erkeğin, konuk olarak bulunduğu evin kızına "yavrum" diye hitabetmesi ile yoldan geçen bir genç kıza başka bir tonlama ile "yavrum" demesi aynı anlamı taşımaz. Federal Almanya'da yaşayan Türklerin Almanlarla iletişim kurarken karşılaştıkları farklılıklardan biri de budur. Alman dilinde toplumsal statülerin ya da bireylerin birbirlerine göre olan toplumsal pozisyonlarının hepsinin adı yoktur. Türkçe'de ise her statünün farklı adı vardır ve bireylerarası ilişkilerde bireylere unvanlarıyla hitabedilmesi beklenir. Sözgelişi, Türkçe'deki akrabalık derece-

[194] Hall 1973.

leri arasındaki ayrımı belirten "ağabey", "kardeş", "abla", "bacı", "hala", "teyze", "görümce", "elti", "kayın", "bacanak" ve benzeri unvanlar Almanca'da yoktur[195]. Bu sözlü davranış kalıbı, güç aralığının az olduğu birçok kültürde bulunmayan hiyerarşik bağlama duyarlılığın sonucudur. Bununla birlikte, güç aralığının çok olduğu kültürlerde de formel ve informel konuşma kalıpları vardır. Söz gelişi, Almanca'daki "du" (informel, birinci tekil şahıs 'sen') ve "Sie" (formel, birinci tekil şahıs 'siz') sözcükleri gibi[196].

Sözlü İletişim Biçemlerinde Farklılaşma

Bireyler etkileşimin kurallarını ve normlarını, dilsel sosyalleşme süreci içinde öğrenirler. Çocuklar, sözlü mesajların kullanıldığı etkileşime katılarak ya da izleyerek, inanç sistemi ve toplumsal düzenle ilgili dolaylı bilgiler edinirler[197]. Çocuklar, sosyalleşme süreci boyunca, belirli bağlamlarda uygun etkileşim davranışlarının kural ve normlarını, iletişim yeterliğinin önemli ögelerini, iletişimde amaçlarına ulaşma ve gereksinimlerini karşılamalarını sağlayacak uygun ve etkin davranış kalıplarını, niyet ve isteklerini ifade edebilecekleri sözlü iletişim biçemlerini öğrenirler.

Bir kültürün üyeleri, çocukluktan başlamak üzere, uzun sosyalleşme süreci boyunca, kültürel kimliklerini geçerli kılan ve toplum içinde rollerini belirleyen dünya görüşü ve inanç sistemini de öğrenirler. Ochs, dil ile bağlam arasındaki ilişkiyi tartışırken, dille ilgili kültürlerarası farklılıkların çoğunun bağlam farklılığı ve ortaya çıkma sıklığı olduğunu belirtmektedir. Ona göre, çocuklar, sadece dilin kendisini öğrenmez, değişik durumsal bağlamlarda yeterli iletişim kurabilmelerini sağlayacak çeşitli davranış kalıplarını ve sözlü etkileşim biçemlerini de öğrenirler[198].

Sözlü iletişim biçemleri, iletişim sürecine katılan bireylerin kendi düşünce ve duygularını nasıl belirttiklerini, kendilerini sözlü olarak

[195] Kartarı 1997, s. 112, dipnotu: 168.

[196] İngilizce'deki "you" sözcüğü hem "sen" hem de "siz" yerine kullanılmaktadır.

[197] E. Ochs: "Introduction", *Language Socialization Across Cultures*, Hz. B. Schieffelin / E. Ochs, Cambridge 1986, s. 2.

[198] Ochs 1986, s. 10.

nasıl ifade ettiklerini, dili nasıl kullandıklarını ve sözcükleri ne kadar sözlük anlamında kullandıklarını açıklayarak tanımlamaya çalışır. Knapp'a göre, sözcükler kültüre özgü bağlamsal anlamlar taşıdığında, bu konuda deneyimi olmayan etkileşenlerin mesajı anlaması zorlaşır. Bütün insanlar için ortak olan deneyimler, farklı kültürlerde farklı sözel yapıda ifade edildiğinde, yanlış anlamaların ortaya çıkması kaçınılmaz olur[199].

Doğal olarak, bütün kültürlerde evrensel iletişim ögelerinin hepsi bulunur. Ancak her kültür, belirli ögelere öncelik verir ve iletişimde onlardan yararlanmayı tercih eder. Bu başlık altında, sözlü iletişim biçemleri alanında farklılaşma ve birbirine taban tabana zıt olan iletişim biçemleri açıklanacaktır. Elbette, bu biçemleri tamamen uygulayan kültürler olduğu gibi, tanımlanan biçemlerin hiçbirine uymayan, onların arasında olan biçemler de vardır. Burada zıtlıkların belirtilmesinde amaç, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Doğrudan ve Dolaylı Sözlü İletişim Biçemleri

Doğrudan sözlü iletişim biçemi, iletişime katılan bireyin tüm amacını sözlü mesaj yoluyla aktarmasına dayanır. Başka deyişle, etkileşim sırasında, bir birey fikrini, isteğini ya da gereksinmesini algılanabilir sözcüklerle, açıkça karşı tarafa bildirirse, doğrudan sözlü iletişim biçemini kullanıyor demektir[200].

Gudykunst'a göre, bireyci değer yönelimine sahip kültürlerin üyeleri, kendi düşüncelerini ağırlıklı olarak doğrudan sözlü biçemle iletir. Bireyci değerler, davranışlarda doğruluk ve açıklık gibi normları vurgulamaktadır. Ortaklaşa davranışçılık değer yönelimini benimseyen kültürlerin üyeleri ise, grup içi uyumu korumaya ve grup kararlarını benimsemeye eğilim gösterirler. Bu nedenle, ortaklaşa davranışçı kültürlerde, daha belirsiz ve dolaylı anlatıma yer veren dolaylı sözlü iletişim biçemi yaygın olarak kullanılır[201].

[199] Knapp 1992, s. 67.

[200] Kartarı 1997, s. 102; krş. M.-S. Park: *Communication Stiles in Two Different Cultures. Korean and American*, Seoul 1994, s. 121; Krş. Mead 1990, s. 81.

[201] Gudykunst v.d. 1988, s. 102.

Türk kültüründe, genel olarak, ortaklaşa davranışçı kültürlerin temel nitelikleri gözlenmektedir. Aile, akraba ve arkadaş gruplarında ahengi sağlama ve koruma kaygısı ve grup üyelerinin birbirlerine olan bağımlılığı, Türk kültürünün üyesi olan bireylerin dolaylı sözlü iletişim biçemini kullanmalarını zorunlu kılmaktadır. Türk kültürünün "çatışmalardan kaçınma"yı ön planda tutması, bu kültürün üyelerinin kullandığı dilin yapısı gibi, kullanılan iletişim biçemlerini de etkilemiştir. Türk kültüründe, etkileşim sürecinde en çok dikkat edilen konu, etkileşimin devamını sağlayabilmek için, etkileşenler arasında çatışma çıkmasından sakınmaktır. Schiffauer'e göre, Türk kültüründe genellikle, bir şeyi doğrudan söylemek ve yüz yüze gelmek yerine çatışma çıkabilecek durumlarda, sohbet konusu kapatılır[202]. Dolaylı sözlü iletişim biçeminde sözcükler ve deyimler her zaman sözlük anlamlarında kullanılmaz.

Doğrudan sözlü iletişim biçeminin yaygın olduğu kültürlerde sözcükler kesin anlamlar taşırlar ve etkileşen her sözcük kendi anlamında kullanılır. Bu nedenle, sözlü bir mesaj, bağlam ve sözsüz iletişim ögeleri pek dikkate alınmadan tek başına değerlendirilebilir. Özellikle güç aralığının az oluğu kültürlerde, bireyler iletişim sürecinde karşıdakinin toplumsal statüsünü hesaba katma gereği duymadan, aralarında çatışma çıkmasından sakınmadan, amaç ve isteklerini açıkça ortaya koyar. Eğer bunu yapmazsa, yani, doğrudan sözlü iletişim biçeminin kullanıldığı bir kültürde, anlamı doğrudan sözlü mesaja yüklemezse, mesaj ya algılanmaz ya da yanlış anlaşılır. Doğrudan biçemi kullanma eğilimi gösteren kültürlerin üyeleri, konuşma sırasında genellikle "kesinlikle", "tamamen" ve benzeri sözcüklerden yararlanırlar. Bu sözcükler, etkileşenin söylediklerinden emin olduğunu ve niyet ve isteklerinin açık olarak sözle ifade edildiğini gösterir. Oysa, dolaylı sözlü iletişim biçemini yeğleyen kültürlerde, konuşmalar sırasında sıkça duyulan sözcükler arasında "belki", "bakalım", "bazen" ve benzeri sözcükler önemli yer tutar. Bu iletişim biçeminin yaygın olarak kullanıldığı Türk kültüründe "inşallah", "kısmetse", "bakalım" gibi ifadeler,

[202] W. Schiffauer: "Das Ideal der Segration - Annäherung an die urbane Kultur der türkischen Großstadt", *Die Volkskultur Südosteuropas in der Moderne*, Hz. K. Roth, München 1992, s. 103-118, burada s. 111.

yukarıdaki açıklamaları desteklemektedir. Karşılayamayacağı herhangi bir taleple karşılaşan Türk insanı, talebeden bireyle ilişkisinin derecesine göre, ama hemen her zaman ona doğrudan olumsuz yanıt vermek yerine dolaylı olarak bu düşüncesini ifade eder. Anne ve babalar çocuklarını, arkadaşlar ve akrabalar birbirlerini kırmamak, üyesi oldukları grup içindeki uyumu bozmamak için çoğu zaman gerçeği ya söylemez ya da ortak kültür nedeniyle karşı tarafın anlayabileceği dolaylı şekilde ifade ederler. Bu nedenle, bireylerin verdikleri "evet", "tamam", "olur" ve benzeri olumlu yanıtlar her zaman sözlük anlamında anlaşılmamalıdır. Japonlarda ve Korelilerde de olduğu gibi, bu tür yanıtlar konunun anlaşıldığını ya da bireyin karşıdakini dinlemekte olduğunu ifade eden göstergeler yerine geçer. Dolaylı sözlü iletişim biçemi, özellikle ortaklaşa davranışçı, güç aralığının çok olduğu, dişil özellikler taşıyan ve belirsizlikten kaçınma derecesinin yüksek olduğu kültürlerde yaygın kabul görür.

Yazarın, iş yerinde kültürlerarası iletişim konulu alan araştırmasında Türk işçilerin kullandıkları iletişim biçemleri de gözlenmiştir. Aşağıda anlatılan olay, bu biçemin işlevini göstermesi açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır:

Olay montaj bölümünde, üretim bandının, otomobilin altına benzin ve hidrolik borularının monte edildiği kısımda geçmiştir. Bu kısımda altı işçi çalışmaktaydı ve bu işçilerden biri Hırvat, diğerleri Türk'tü. Türklerden biri elli yaşından büyük, kısa boylu ve zayıf bir kişi, diğer beşi ise otuz yaşının altında ve sağlıklı görünümlü gençlerdi. Gençlerden biri "Springer" denilen görevi yürütmekteydi. Springer, o kısımda yapılan bütün işleri bilen ve sırasıyla, belirli aralıklarla diğer işçilerin yerinde çalışarak onun dinlenmesini, gereksinmelerini karşılamasını sağlayan işçiye verilen addır. Bantta her işçinin yeri ve yapacağı iş bellidir. Bu nedenle, Springer olmadan işi bırakıp birkaç dakika için bile banttan ayrılamaz. Eğer başka birinin işine yardım etmek isterse, önceden saptanmış ve insan vücudu için standart kabul edilenden daha fazla çaba ve enerji harcaması gerekir. Üretim bandının hızı, genel olarak iyi çalışan işçilere göre ayarlandığı için, vasat işçilerin başkasına yardım etmesi söz konusu değildir. Yukarıda sözü edilen yaşlı işçi de

kendi işini ancak yetiştirebilmekte ve yorgunluğu ilk bakışta gözlenebilmekteydi. Yazar bitişikteki bandın yanında bir başka işçi ile görüşürken, bir taraftan da bu grubu gözlemekteydi. Gruptaki gençlerden biri, "Recai abi be, bi çay yap da içelim n'olur! Ben senin işini de yaparım, sen bırak" diye yaşlı Türk'e seslendi. Yaşlı Türk: "Kendin yapsana goçum, elin mi yok" dedi. Diğeri: "Senin çayın gibi olmuyo be abi" deyince, yaşlı Türk güldü. "Anlıyom ben seni o'lum. Ben daha yorulmadım. Senin gibilerini cebimden çıkarırım" dedi. Genç işçi: "Aslan Recai abim. Daşı sıksa suyunu çıkarın valla" diyerek sözünü bitirdi, banttaki bütün işçiler kahkahayla gülüştüler ve işlerine devam ettiler[203].

Bu olayda, yaşlı işçinin dış görünüşü, onun yorgun olduğunu ve işini yapmakta zorlandığını belirten mesaj vermekteydi. Genç işçi bu mesajı algılamış ve kendi kültürel kalıplarına göre değerlendirmişti. Öncelikle yaşlıya saygı duymalıydı, sonra zayıfa yardım etmeliydi, ancak bu yardımı yaparken karşıdakini kırmamalıydı. Bu isteğini de, kültürel değer ve normlarına uygun şekilde dile getirmeliydi. Bunun yolu, yaşlı işçiden bir şey isteyerek, yani onun yardımına başvurarak, işi bırakmasını sağlamak, bu arada onun işini de yaparak dinlenmesine olanak vermekti. Genç bunu denedi. Ancak yaşlı işçi de mesajı doğru algılamıştı. Gencin niçin kendisinden çay yapmasını istediğini anlamış, henüz yorulmadığını, bu nedenle de işi bırakmasına gerek olmadığını belirtmişti. Gencin ilk önerisini reddettiği halde, o ısrar etmiş, ancak ikinci yanıttan sonra olayı kapatıp hep birlikte gülmüşlerdi. Burada, ilk yanıtın sözcük anlamıyla anlaşılmadığı açık olarak görülmektedir. Aksi halde, yaşlı işçinin "kendin yapsana o'lum, elin mi yok!" sözlerini hakaret ya da en azında kaba bir reddetme olarak algılayabilirdi. Ancak genç, bunun ne anlama geldiğini bilmekteydi. Türk kültüründe, bir bireyin bir şeyi ilk öneride kabul etmesi, alması "ayıp" kabul edilir. Çocukluktan başlayarak, karşılıksız yapılan somut ya da soyut yardımların hemen kabul edilmemesi gerektiği öğretilir. Bunun sonucu olarak, genç işçi ancak ikinci yanıtı aldıktan sonra tatmin olmuş ve yaşlı işçiyi okşayıcı bir cümle ile konuşmayı bitirmişti.

[203] 29.3.1993 tarihli alan araştırması protolünden alınmıştır: Yer BMW Otomobil Fabrikası Münih.

Bu örnek olay yardımıyla açıklanmaya çalışılan dolaylı ifade biçemi günlük yaşamda sık sık gözlenir. Söz gelişi, Türk kültürünün üyeleri, konukları ikram edilen çayı bitirince, bir çay daha içmeleri için ısrar ederler. Bireylerin üyesi olduğu altkültürler arasında farklılaşma olsa bile, genel olarak, konuğun belirli reddetme kalıplarına uygun itirazlarına karşın ikinci bardak çay ikram edilir. Eğer konuk çayı içerse, üçüncü, bazı yörelerde dört hatta beşinci bardaklar getirilir. Konuğun sözlü olarak çayı reddetmesi kabul edilmezse, yaygın kullanım alanı olan kaşığı bardağın üzerine koyma davranışını gösterir. Schöning-Kalender İç Anadolu bölgesinde yaptığı araştırmalar sırasında, çay ikramını durdurmanın tek yolunun bardağı tabak içinde yan yatırmak olduğunu belirtmektedir[204]. Çünkü, ikramı sözlü olarak geri çevirmek, reddetmek anlamına gelmemektedir.

Dar ve Geniş Kapsamlı Sözlü İletişim Biçemleri

Farklı kültürlerin üyelerinin birbirleriyle iletişim kurarken çeşitli sözlü etkileşim biçemlerinden yararlanmaktadırlar. Gudykunst'a göre, bu biçemler üç ana başlık altında toplanabilir: geniş kapsamlı biçem, dar kapsamlı biçem ve kısa (öz) biçem[205]. Genel olarak, kültürlerin belirsizlikten sakınma derecesinin, o kültürlerin üyelerinin iletişim davranışları üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir. Geniş bağlamlı ve orta derecede belirsizlikten sakınma niteliği gösteren kültürlerde geniş kapsamlı sözlü iletişim biçeminden yararlanma eğilimi görülür. Dar bağlamlı ve belirsizlikten sakınma derecesi düşük olan kültürlerin üyeleri dar kapsamlı sözlü biçemi, yüksek bağlamlı ve belirsizlikten sakınma derecesi yüksek olan kültürlerin üyeleri ise kısa (öz, veciz) sözlü iletişim biçemini kullanmayı yeğlerler.

Hofstede'nin yaptığı araştırmaların sonuçlarına göre, Türk kültüründe belirsizlikten sakınma derecesi göreceli olarak orta derecenin üzerindedir. Bu kültürün üyeleri de yukarıdaki varsayımı doğrular şekilde, çoğunlukla geniş kapsamlı sözlü iletişim biçemini kullanma eğilimi gösterirler. Geniş kapsamlı sözlü iletişim biçemi, enformasyon

[204] C. Schöning-Kalender: "Gastfreundschaft oder: Die Falle im Feld", *Tübinger Beiträge zur Volkskunde*, Hz. U. Jeggle vd., Tübingen 1986, s. 323-335, burada s. 328.

[205] Gudykunst vd. 1988, s. 105.

alışverişi sırasında, etkileşim sürecinin amacı ve gereksinmeleriyle ilişkin değil gibi görünen ancak konuyla ilgisi olan enformasyonun da verildiği iletişim biçemidir. Bu biçemi kullanan bireyler, kendilerine sorulan sorunun yalnızca yanıtını vermekle kalmaz, soruyla ilgili gördükleri diğer yan konulardaki duygu ve düşüncelerini de yanıtlarına eklerler. Bazen bu ikinci ve üçüncü dereceli enformasyon o kadar çok olur ki, verilen yanıt bunların arasında algılanamaz hale gelir. Geniş kapsamlı biçemin yaygın olarak kullanıldığı kültürlerin üyeleri, hiçbir sorunun yanıtını, bağlamından izole edilmiş şekilde algılamadıkları için, bu tür yanıtları algılamakta ve içindeki asıl yanıtı bulup çıkarmakta ve değerlendirmekte pek zorluk çekmezler. Bazı durumlarda, geniş kapsamlı mesaj içerisinde asıl yanıt bulunmaz. Diğer bir deyişle, gönderen, geniş kapsamlı mesajı öyle formüle eder ki, sorunun yanıtı detayların içinde gizli olur. Bir bakıma dolaylı biçemle geniş mesajın birbirine geçtiği bu iletişim biçemi, aynı kültürü paylaşmayan bireylerin gönderilen mesajları algılamasını olanaksız kılar. Gudykunst'a göre, yüksek bağlamlı ve belirsizlikten sakınma derecesi orta olan kültürlerin üyeleri, etkileşim sürecinde, beklenmedik durumlarla karşılaşmamak için, amaç ve isteklerini geniş kapsamlı mesajlar içinde kamufle ederek karşı tarafa iletme eğilimi gösterir. Böylece, çatışma olasılıkları önceden engellenmiş olur ve eğer karşı taraf bu istekleri karşılamak niyetinde değilse ya da ortaya konan düşünceyi paylaşmıyorsa, kendisine doğrudan bir talep ya da argüman gelmediği için çatışmaya girmez.

Dar bağlamlı ve belirsizlikten sakınma derecesinin göreceli olarak düşük olduğu kültürlerde daha çok dar kapsamlı sözlü iletişim biçeminden yararlanma eğilimi gözlenir. Bu biçem, etkileşim sırasında, sözlü mesajın kaynağın amacının, gereksinmesinin ve isteğinin tam ve açık bir şekilde, doğrudan alıcıya iletebilecek şekilde formüle edilmesine olanak verir. Bu biçemde, amacı aşan isteklerin dışında kalan ya da gereğinden fazla enformasyon verilmez. İkinci derecedeki konulara değinilmez, atıfta bulunulmaz. Ne kadar enformasyon gerekliyse o kadar verilir. Sorulmayan soruların yanıtları verilmeye çalışılmaz. Konuyla ilgili de olsa, talep edilmeyen enformasyon aktarılmaz. Ne az ne

de çok bilgi verilir. Ancak, amacı, gereksinmeleri ve istekleri açıklamak için, gerektiğinde temel ve tamamlayıcı enformasyon verilir. Temel enformasyonun aktarılışı belirli sistem çerçevesinde gerçekleştirilir ve dar bağlamlı kültürlerin üyelerinin, tartışmaya başladıkları her konuyla ilgili olarak gereksinme duydukları bilgileri kapsar. Bu bilgiler, alıcının konuyu anlaması için gerekli olanlardır.

Geniş bağlamlı bir kültür olan Arap kültüründe belirsizlikten sakınma derecesi oldukça yüksektir[206]. Ve bu kültürün üyesi olan bireyler mesajlarını yalnız ikinci dereceli enformasyonla genişletmez, aynı zamanda şiirsel bir dille ve diğer etkileşenin hoşlanacağı şekilde süslerler. Burada amaç, bir taraftan kaynağın amaç ve isteklerine ulaşmak, diğer taraftan da biçimsel olarak karşıdaki bireyin toplumsal amaç, istek ve gereksinmelerini karşılamaya çalışmaktır. Sorulan bir soruya verilen kısa bir yanıt, bu kültürün üyeleri tarafından kendi içinde bir mesaj olarak algılanmaz. Söz gelişi "Benimle sinemaya gelir misin?" sorusuna "hayır" diye yanıt verilirse, bu mesaj, ya yanıtı verenin soruyu yöneltene kırgın olduğu ya da başka bir sorun yüzünden gelemediği şeklinde yorumlanır. Bu nedenle, yanıt geniş kapsamlı olmalıdır. Nedenler, geçerli gerekçeler açıklanmalı, eğer açıklanamıyorsa, başka bahaneler öne sürülmelidir. Aksi halde, gönderilen mesajın yorumlanması, istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Çünkü, yüksek bağlamlı ve belirsizlikten sakınma derecesinin yüksek olduğu kültürlerde, sonucu kestirilemeyen durumlarda kaygı düzeyi oldukça yüksek olur. Brislin bu konuya başka açıdan yaklaşarak geniş bağlamla kaygı arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: Eğer bireyin kaygı düzeyi düşükse, büyük miktarda öğrenme gerçekleşmez. Düşük düzeylerde, insanların yeni materyali ya da fikirleri öğrenmeleri için neden yoktur. Kaygı düzeyi yüksekse, bireyler kaygılarını azaltmak için yeni enformasyon alma yolunu seçerler. Ancak kaygı düzeyinin çok yüksek olduğu durumlarda, bireyler enformasyon elde etme işine yoğunlaşamayabilirler[207]. Ortaya çıkan durum daha önceden karşılaşılmayan ve beklenilmeyen bir durum ise, geniş kapsamlı biçemi kullanan bireylerin mesaj-

[206] Gudykunst vd. 1988, s. 106-108.

[207] R. W. Brislin: *Cross-Cultural Encounters. Face-to-Face Interation*, New York vd. 1981, s. 158.

larında konudan uzaklaşma ve sorunu olduğundan daha kolay ve hafif göstermeğe yönelme ya da suskunluk gözlenir. Gudykunst, bu kültürlerde, sorunu hafife alma ve suskunluğu, durumu kurtarma için kullanışlı bir strateji olduğunu belirtmektedir[208]. Böylece birey, karşıdakini kırmadan, toplum içinde utandırmadan ve bu arada söz konusu sorunu da ortaya çıkarmadan etkileşim sürecini sürdürür. Geniş bağlamlı kültürlerde önem verilen grup ahengini koruma da böylece gerçekleşmiş olur.

Dar bağlamlı ve belirsizlikten sakınma derecesinin düşük olduğu kültürlerde ise, beklenmeyen durumlarla karşılaşma kaygısı göreceli olarak çok aşağı düzeydedir. Bu yüzden, bu kültürün üyeleri sözlü iletişimde dar kapsamlı ve doğrudan mesajlar gönderirler. Dar bağlamlı kültürlerde önem verilen değerlerden biri olan "dürüstlük" yüz yüze etkileşimlerde ve tartışmalarda iletişim biçemini de etkilemektedir. Bu nedenle, sözlü mesajlar dar kapsamlı ve doğrudan amaca yöneliktir. Grice, sözlü etkileşim sürecini üç kritere göre incelemektedir. Bunlar nicelik, nitelik ve biçemdir[209]. Burada nicelik, bireyin iletişim sürecinde sözlü kanaldan gerekenden ne çok, ne de az enformasyon vermemesi gerektiğini; nitelik, yalnız doğru olduğuna inandığı enformasyonu vermesi gerektiğini; ve biçem, bireyin çapraşık ifadelerden, belirsizlikten, aşırılıktan, laf kalabalığından ve düzensiz konuşmadan kaçınması gerektiğini ifade etmektedir. Grice'in belirlediği kriterler, belirsizlikten sakınma derecesinin düşük olduğu dar bağlamlı kültürlerin üyelerinin iletişim davranışlarına uymaktadır. Ancak diğer kültürler için geçerli değildir. Her kültürde sözlü iletişim biçemini etkileyen ögeler farklı olduğu için, bütün kültürlerde geçerli kriterler ya da biçemler saptamak olanaksızdır.

Kısa (öz) sözlü iletişim biçemi birçok Asya kültürü ve Amerikan yerli kültürlerinde geniş kabul gören biçemdir[210]. Öz biçem, geniş kap-

[208] Gudykunst vd. 1988, s. 108.

[209] H. Grice: "Logic and conversation", *Syntax and Semantic*, Cilt: 3, Hz. P. Cole / J. Morgan, New York 1975: Zikreden Gudykunst vd. 1988, s. 108.

[210] S. Ting-Toomey: "Talk as a cultural resource in the Chinese-American speech community", *Communication*, Sayı: 9 [1980], s. 193-203.

samlı biçemin tam tersidir. Bu biçemde iletişime katılan bireyler dolaylı, bazen de dolambaçlı bir anlatımla, konunun özünü ifade etmeye ve konuşma aralarında uzun susmalarla mesajın anlamını sağlamlaştırmaya çalışırlar. Hall'ün Japon kültüründeki susmanın anlamları konusunda verdiği bilgiler ışığında, hiçbir şey söylemeden de çok şey anlatılabileceği ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu susmalar yardımıyla bireyler arasında ahenk sağlanmaktadır[211]. Çinlilerde ise konuşma sırasındaki susmalar, etkileşenler arasındaki statü farklılıklarını belirtme işlevini görmektedir.

Belirsizlikten sakınma derecesi göreceli olarak ortanın üstünde ve geniş bağlamlı bir kültüre sahip olan ülkemiz insanları, Araplar kadar olmasa da, genel olarak, geniş kapsamlı sözlü iletişim biçemini kullanma eğilimi gösterirler. Ayrıca, geniş bağlamlı kültürlerin temel niteliklerinden olan çok miktarda enformasyon gereksinmesi[212] nedeniyle, bu kültürün üyeleri geniş kapsamlı biçemden yararlanır. Bu biçemin yaygın olduğu toplumlarda, informel grup görüşmeleri olan "sohbet" kavramının özel bir önemi vardır. "Hoş sohbet" kişiler, bir araya geldikleri bireylerle konuşulacak bir konu bulabilen ve bu konu çerçevesinde, kimseyi kırmadan, sert tartışmalara girmeden ve kimseyi eleştirmeden konuşabilen, konuşmalarını söz ustalığı ile bezeyebilen kişilerdir. Bu bireyler toplumda saygınlık görür. Türk kültüründe sohbetin işlevi, informel iletişimi gerçekleştirmektir. Ancak bu süreçte geniş kapsamlı biçem kullanıldığı için, temel enformasyonun yanında başka bilgiler de aktarılmaktadır. Yazarın işyerinde kültürlerarası iletişim konulu araştırmasında elde ettiği sonuçlara göre, fabrikada çalışan Türk işçilerinin sorunlarını anlatırken kullandıkları biçem Alman yöneticiler için "anlaşılmaz"dır. Aşağıdaki örnek olay konuya açıklık getirecektir:

[211] MA, sözcükler arasında, anlam ve önem taşıyan sessizlik, susmalardır. MA olaylar arasındaki ararlıktan ya da olayın bitimini gösteren noktalamadan daha geniş anlam taşır. Hall, Japon sözlü iletişimindeki "susma"yı dokuz kategoriye ayırmıştır. "Bu dokuz kategori bir kitabın dokuz bölümüne ya da farklı yazarlar tarafından yazılmış dokuz senaryoya benzetilebilir. Ana temalar aynı kalmakla birlikte, her defasında biri bunları dinlediğinde farklı şeyler işitir": E. T. Hall: *Dance of Life. The Other Dimensions of Time*, New York vd.1983, s. 208-209.

[212] Grice'in enformasyonda "nicelik" prensibine göre, dar bağlamlı kültürlerde yalnız gerektiği kadar enformasyon alışverişi gerçekleştiği halde, geniş bağlamlı kültürlerde genellikle gerekenden fazla enformasyon alışverişi yapılır.

Bir Türk işçi, bir hafta sonrası için ustabaşından üç günlük izin almak ister ve dinlenme saatinde onun yanına gidip "gelecek hafta üç gün izin almak istiyorum" der. Ustabaşının yanıtı: "Listeye bakayım, eğer gelecek hafta yeterince adam varsa, izin veririm" şeklinde olur. Türk işçi, "ama benim önemli işim var, gitmem lazım. Yeğenimin bir sorunu varmış, beni çağırdılar" der. Ustabaşı, "bu beni ilgilendirmez, sonra gel listeye bakalım" deyince, işçi sesini çıkarmadan bir süre daha büroda ayakta bekler. Ustabaşı kahve içmekte ve bir şeyler yemektedir, işçiye bakmaz bile. İşçi "hoşça kalın" demeden arkasını döner ve bürodan çıkar. Ertesi gün formen ustabaşına gider ve izin isteyen işçinin işe gelmediğini söyler. İşçi öğleye doğru telefon etmiş ve hasta olduğu için işe gelemediğini, ertesi gün doktor raporunu göndereceğini bildirmiştir. Gerçekten, ertesi gün doktor raporu gelir. İşçi on gün evde dinlenecektir. On gün sonra işçi işe gelir. Ustabaşı onu yanına çağırır ve hastalığının ne olduğunu sorar. İşçi "raporda yazılı" diye sertçe yanıt verir. O günden sonra ustabaşı ile Türk işçinin ilişkileri bozulur. Ustabaşı, sık sık sağlık raporu alarak işe gelmediği için, işçiyi personel bürosuna şikayet eder[213].

Bu sorunun temelinde farklı kültürlerden insanların farklı iletişim biçemlerinden yararlanmaları ve karşı tarafın iletişim biçemini, kendi kültürel kalıplarına göre değerlendirmeleri yatmaktadır. Olayın başlangıcına dönülürse, Türk işçinin, "dinlenme saatinde" Alman ustabaşının bürosuna gittiği belirtilmektedir. "Dinlenme zamanı" Alman kültürünün üyeleri için en dokunulmaz "bireysel hak"lardan biridir. Almanya'da her gün saat 12:00-15:00 saatleri arasında "Ruhestunde" (sükûn saati) denilen süre içinde gürültü yapılmaz. Sözgelişi, çamaşır makinesi çalıştırılmaz, elektrikli süpürge kullanılmaz, ev aletleriyle iş yapılmaz. Bazı apartmanlarda gece saat 22:00'den sonra duş almak bile sakinlerin ortak kararıyla yasaklanmıştır. İş yerlerinde ise, dinlenme saatinde hiçbir Almana iş yaptırma olanağı yoktur. Böyle bir talep onun bireysel haklarını hiçe saymak anlamına gelir. Bununla birlikte, yıllardan beri Türkler, Yunanlar, İtalyanlar ve İspanyollar gibi Akde-

[213] Yazar bu olayı, 8.9.1993 tarihinde, personel müdürü, işçi temsilcisi, ustabaşı ve Türk işçinin katıldığı disiplin toplantısı sırasında kaydetmiş, daha sonra da hem sözkonusu Alman ustabaşı hem de Türk işçi ile ayrı ayrı görüşme yapmıştır.

niz ülkelerinden işçilerle birlikte çalışan ustabaşı, onların dinlenme saatinde kendisini "rahatsız etme"lerine alıştığı için, Türk işçiye, kendine göre normal - hatta olumlu - olan, yanıtı vermiş, "listeye bakayım, eğer gelecek hafta yeterince adam varsa, izin veririm" demiş, sonra da dinlenme arasında kahvesini içmeğe devam etmiştir. Türk işçi, ustabaşının bu davranışını başka şekilde algılamış ve yorumlamıştır. Ustabaşı, bürosuna işçi girdiğinde, ayaklarını uzattığı yerden indirmemiş ve onunla konuşurken bir yandan da bir şeyler yiyip içmeğe devam etmiştir. İşçiye göre, bu davranışı, ustabaşının işçiyi "adam yerine koymadığı"nı göstermektedir. Ustabaşının verdiği yanıt ta işçi tarafından "olumsuz yanıt" olarak algılanmıştır. Çünkü, bir ustabaşının "listeye bakayım" demesi, onun "ipe un sereceğinin" göstergesidir. Türk işçiye göre, 25 adamı olan bir "ustabaşının listeye bakmasına gerek yoktur". "Eğer gelecek hafta yeterince adam varsa, izin veririm" cümlesi asıl olumsuz yanıttır. Çünkü, bu cümle "eğer yeterince adam olmazsa izin vermem" demektir. Türk işçi, Alman ustabaşının, izin isteme nedenini bile sormadan onu doğrudan doğruya reddettiğini düşündüğü için, ertesi gün işe gitmemiş, doktordan, izin istediği günleri de içine alan bir rapor alıp, işe gelmemiş, böylece "ustabaşına dersini verdiğini" düşünmüştür. Ustabaşı ise, güç aralığı göreceli olarak az olan bir kültürde normal kabul edildiği için, Türk işçi, bürosuna girdiğinde "dinlenme pozisyonu"nu değiştirme gereği duymamıştır. Dar bağlamlı bir kültürün üyesi olarak, dar kapsamlı ve doğrudan sözlü iletişim biçemiyle bir yanıt vermiştir. Bu yanıtta sözcükler sözlük anlamları ile kullanılmış, hiçbir şey "ima edilmemiş"tir. Dar bağlamlı bütün kültürlerin diğer üyeleri gibi, "her şeyi aklında tutma" gereği duymayan ve belgelere bakmadan herhangi bir karar vermeyen bir insandır. Bireyci kültürün üyesi olarak da, Türk işçinin neden izin istediğini sormaya hakkı olmadığını, onun anlattıklarını dinlemesine de gerek olmadığını düşünmektedir. Verdiği yanıtın da olumlu olduğu fikrindedir. Monokronik bir kültürde yetiştiği için, dinlenmesi için verilen süre içinde listeye bakamayacağına göre, bu işi "dinlenme saati bitince" yapacaktır ve bu nedenle de kahvesini içmeğe devam etmiş, Türk işçisinin sorusuna yanıt aldığı halde hâlâ neden beklediğine de bir anlam verememiştir. Türk işçi bir daha yanına gelmemiş ve rapordan sonra, hal hatır sor-

mak için çağırdığında da sorularına kaba yanıtlar vermiş, selamı bile kesmiştir. Türkün bu davranışını anlayamadığı için bir süre sabretmiş, ama raporlar devam edince, "personel bürosuna bildirmek zorunda kalmıştır".

Görüldüğü gibi, iki taraf da kendi açısından haklıdır. Türk, Almanın, dar kapsamlı biçemde verdiği olumlu ya da en azından nötr yanıtını olumsuz olarak değerlendirmiş, Alman ise Türkün geniş kapsamlı mesajının tamamını dinlemediği gibi, daha geniş kapsamlı bir yanıt beklediğini de anlamamış ve onun kendi davranışına karşı sitemini algılayamamıştır bile[214].

Kişisel ve Bağlamsal Sözlü İletişim Biçemleri

Sözlü iletişim, toplumsal çevrelerinde ya kişiliklerine ya da toplumsal rollerine göre sınıflandırılmış bireyler arasında gerçekleşir. Bireyci kültürlerde insanlar kişiliklerine göre değerlendirilirken, ortaklaşa davranışçı kültürlerde toplumsal rollerine göre değerlendirilir. Samovar ve Porter'a göre, dar bağlamlı kültürlerin üyeleri, konuşmacıların başkalarını etkileme yetenekleriyle tanınması için, mesajları onu gönderen bireyin kişiliği ile özdeşleştirirler. Geniş bağlamlı kültürlerde ise, mesajların işlevi, toplumsal eşitliği korumak ve konuşmacıların bireysel önemini azaltmaktır[215].

Kişisel sözlü iletişim biçemi, birey merkezli konuşmayı, bağlamsal sözlü iletişim biçemi ise toplumsal rol merkezli konuşmayı ifade etmektedir. Kişisel biçemde, "ben" kimliğini iletişim sürecinin merkezine yerleştiren dilsel ögelerin sıkça kullanıldığı gözlenir. Bağlamsal biçemde ise, etkileşenin "toplumsal rol" kimliğini ortaya koyan dilsel ögelerden yararlanma eğilimi dikkati çeker. Kişisel sözlü iletişim biçeminde anlamlar, birey olmanın vurgulanması amacıyla aktarılırken, bağlamsal sözlü iletişim biçeminde anlamlar, toplumsal rol ilişkilerinin vurgulanması amacıyla iletilir.

[214] Yazar yukarıda anlatılan olayın analizini yaptıktan sonra, işçi temsilciliği ve fabrika yönetiminin onayını alarak, bu iki farklı kültür üyesini biraraya getirip çatışmanın arkasında yatan "anlamama" ve "yanlış anlama"ları açıklamıştır. Her iki taraf da analizin doğru olduğunu belirtmiş ve birbirlerini yanlış anladıklarını kabul ederek barışmışlardır.

[215] Samovar / Porter 1991, s. 152.

Türk kültürü üyelerinin ortaklaşa davranışçı dünya görüşü, diğerlerinin yanında, cümle yapısında da gözlenebilmektedir. Türkçe'de, her cümlede şahıs zamiri kullanmak gerekmez. Çünkü, şahıs, fiil ekleri yoluyla da belirtilebilir. "Ben derse gireceğim" yerine "derse gireceğim" denildiğinde de hiçbir anlam eksikliği olmadan, derse girecek olanın birinci tekil şahıs olduğu belirtilmiş olur. Bu dil özelliği, Türkçe'de sık sık "ben" deme gereğini ortadan kaldırmakta ya da bu yapı, Türk kültürünün üyelerinin "ben" demekten sakınmalarına olanak vermektedir. Çünkü, sürekli "ben" diyen bireyler, ortaklaşa davranışçı kültürlerin genel dünya görüşünün ifadesi olan "biz" kavramı ile ters düşerler. Türkiye içinde bile ortaklaşa davranışçılık boyutunda kent kırsal kesim arasındaki farklılaşma nedeniyle, köylerde "bizim terzi", bizim öğretmen", "bizim ev" denilirken, kentsel kesimde artık "benim berber", "benim terzi", "benim ev" sözleri daha sık işitilmektedir. Bu farklılık, ulusal kültür düzeyinde daha açıktır. Alman ve İngiliz dillerinde her cümlenin başında "ben" denilir ve bu normal karşılanır. Hatta bazı durumlarda, söz gelişi etkileşenin kendi deneyimleri ve başarılarından söz ederken, "ben"den sık yararlanması, onun kendine güveninin ifadesi olarak algılanır. Bireyin kendi kişisel yeteneklerinden, başarılarından ve niteliklerinden söz etmesi ortaklaşa davranışçı kültürlerde olumsuz değerlendirildiği halde, bireyci kültürlerde olumlu görülür.

Ortaklaşa davranışçı kültürlerde sözlü iletişim biçemi, etkileşime katılanların toplum içindeki rollerini ve statülerini dikkate alacak şekilde oluşmuştur. Eğer bir birey yakın bir arkadaşı ile etkileşimde bulunuyorsa, ona adı ile hitap edebilir. Ancak kendinden yaşça büyük biriyle konuşuyorsa, çoğu durumda, toplumsal statüsü kendinden aşağıda bile olsa durumuna uygun bir unvan kullanmak durumunda kalır. Bu nedenle, Türk kültüründe karmaşık toplumsal ilişkilere koşut olarak, bireyci kültürlerin dillerinde karşılığı olmayan çok sayıda unvan vardır. Söz gelişi, Almanca'da "Schwägerin" sözcüğü hem "yenge", hem "baldız", hem "görümce", hem de "elti" anlamında kullanılır. Oysa Türk kültüründe bu unvanların her birinin yeri ayrıdır. Görümceye elti, baldıza yenge diye hitap edilmez. Bu hitap biçemleri, bireyin kar-

şıdakine hangi değeri verdiğini göstermesi bakımından çok önemlidir. Kırsal kesimde, tanımadığı bir kadına "bacı" demek normal ve hatta zorunlu iken, kentte tanımadığı bir kadına "bacı" demek, onu "çamaşırcı kadın" gözüyle görmek olarak algılanır. Medyada sık sık bu konuya değinilir ve kendine "bey amca", "dayı", "hanım abla" "teyzeciğim" diye hitabeden kırsal kökenleri insanların kentleri doldurduğundan ve "kibarlığın kalmadığı"ndan yakınan yazarların yazıları yayınlanır. Burada da "cross-cultural" bir iletişim sorunu söz konusudur.

Bağlamsal sözlü iletişim biçemini belirleyen ögeler yalnız kullanılan unvanlar değildir. Bu biçemle gönderilen mesajlarda, aynı zamanda iletişim sürecinin içinde gerçekleştiği toplumsal bağlam da dikkate alınır. Güç aralığının çok olduğu ortaklaşa davranışçı kültürlerde, evde eşine adı ile hitabeden bireyler, aile ortamının dışındaki bir toplumsal ortamda birbirlerine hitabederken ya da birbirlerinden söz ederken "bey" ya da "hanım" unvanlarını kullanırlar. Böylesi durumlarda mesajlar, toplumsal norm ve kurallara uygun hale getirilir.

Aşağıda anlatılan örnek olay farklı kültürlerde temel eğitim almış bireylerin kullandıkları iletişim biçemlerinin farklılaşmasını göstermektedir.

Sekiz kişilik bir grup Türk işçi, dinlenme odasında oturup sohbet etmekteyken, yazar odaya girdi ve grubu selamlayıp yanlarına oturdu. Hal hatır sorulduktan sonra sohbet konusuna dönüldü. Konu, iki gün önce bu grubun çalıştığı banda gelen yeni Türk işçinin tutumu idi. Gruptan bir kişi, yazara yeni gelen genç Türkün davranışlarını anlatmaya başladı. Ona göre bu genç, "kendini bir şey zanneden", "her şeyi bilen!" ve "burnu havada" biriydi. Yazar, bunu nereden anladıklarını sorunca, gencin çok konuştuğunu, her konu hakkında "bilip bilmeden", "anlayıp dinlemeden" fikir belirttiğini ve her zaman "ben, ben" dediğini söylediler.

Yazar, ertesi gün bu gençle görüştü. Almanya'da doğup büyümüş, temel eğitimi orada almış ve otomobil tamirciliğini meslek okulunda öğrenmiş bir gençti. Almanca'sı Türkçe'sinden çok daha iyiydi ve Türkçe'yi, düşüncelerini Almanca'dan tercüme eder gibi konuşu-

yordu. Cümleye hemen her zaman şahıs zamiri ile başlıyordu. Bu dil kullanımı, Alman kültüründe kullanılan kişisel biçemi çağrıştırıyordu. Burnu büyük ya da kendini beğenmiş biri değildi. Çünkü ona, yeni tanıştığı, henüz samimi olmadığı bireylere "Sie" diye hitap etmesi gerektiği öğretilmişti ve bunun Türkçe'deki karşılığı "siz"di. O da diğer Türk işçilerle konuşurken "ben"le başlıyor, "siz"le devam ediyordu. Karşı taraftan herhangi bir yakınlaşma olmadıkça da bu durum böyle sürüp gidecekti. Herhangi bir konuda fikir açıklaması gerektiğinde, okulda öğrendiklerini ortaya koyma heyecanı içinde, konuşma fırsatı bulur bulmaz konuşuyor ve grup içi ilişkileri ve hiyerarşik sırayı dikkate almadan fikirlerini "doğrudan" ve "dar kapsamlı" biçemde açıklıyordu. Bu mesajlar Alman ustabaşı tarafından daha kolay algılandığı ve değerlendirildiği için, o da genç işçiyi teşvik ediyordu. Böylece genç Türk, her zaman konuşan, fikir ileri süren, bu arada da kendisiyle eşit statüde olan yurttaşlarına "siz" diye hitabederek aralarına mesafe koyan bir kişi olarak algılanıyordu. Sözlü iletişim biçemindeki farklılık yüzünden aynı kültürün üyelerinden oluşan bir grup, diğer birini dışlamıştı[216].

Araçsal ve Duygusal Sözlü İletişim Biçemleri

Gudykunst'a göre, araçsal biçem "kaynak yönelimli" ve amaç merkezli, duygusal biçem ise "alıcı yönelimli" ve süreç merkezli sözel iletişim biçemleridir. Araçsal biçem, iletişim amacına ulaşmak için gerçeklere dayanan mesajları, duygusal biçem ise, uygun açıklamalar ve onaylar yoluyla iletişim sürecini devam ettirmek için benzerlikleri vurgulayan mesajları ifade eder[217].

Araçsal sözlü iletişim biçeminde, iletişim sürecinin merkezinde mesajları gönderen bireyin kendisi bulunur. Mesajlar amaca yöneliktir

[216] 16.5.1994 tarihli alan araştırması protokolundan alınmıştır. Gençle yapılan görüşmeden sonra, durum gruptaki iki orta yaşlı Türk işçiye anlatılmış ve sorunun "farklı yetişme tarzı"ndan kaynaklandığı, aslında delikanlının "saygılı" ve "iyi yetişmiş" bir genç olduğu belirtilmiştir. Alan araştırmasının sonunda veda etmek için bu grubun çalıştığı bandı ziyaret eden yazar, genç işçinin de grup içine alındığını görmüştür. İşyeri, bir bakıma yurt dışında yaşayan Türk gençlerinin kültürleme ortamı olarak önemli rol oynamaktadır. Ancak buradaki kültürleme her zaman istenilen nitelikte değildir.

[217] Gudykunst vd. 1988, s. 112.

ve yalnız gerekli enformasyonu içerir. Alıcı, gönderilen mesajlar ve enformasyon akışı üzerinde hiçbir etkiye sahip değildir. Bu mesajlarda gerçekler açık olarak ortaya konur ve alıcı "saf enformasyon" alma şansını elde eder.

Duygusal sözlü iletişim biçeminde ise, mesaj gönderen birey, mesajı öyle formüle etmeye çalışır ki, içeriği alıcıyı kırmasın. Bu nedenle, mesaj açık değil, üstü örtülüdür. Alıcıdan, mesajı duyguları yardımıyla algılayabilmesi beklenir. Bazı alıcılar, daha mesajın tamamı iletilmeden, verilmek istenen enformasyonu algılayabilirler. Duygusal biçem, alıcılardan sözcüklerin arkasında saklanan anlamları algılayıp yorumlarını talep eder. Bu biçemin yaygın olduğu kültürlerin üyeleri de bu yüzden, algıladıkları her mesajda, sözcüklerin asıl anlamlarını değil de, arkalarında saklanmış olduğunu düşündükleri ikinci anlamlarını arama eğilimi gösterirler. Daha önce verilen örnekte, Türk işçi, ustabaşının "listeye bakayım" sözünün altındaki anlamı çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre "ustabaşının listeye bakmasına gerek yoktur" o halde, ustabaşı ona izin vermek niyetinde değildir[218]. Görüldüğü gibi, gönderilen mesaj farklı kültürel kalıplara göre yorumlandığında farklı bir anlam taşımaktadır. Duygusal biçemi kullanan kültürlerde sözlü mesajı oluşturan sözcüklerin anlamından çok, onların niçin söylendiği önem taşır. Başka deyişle "karşıdakinin ne söylediği değil, neden söylediği"[219] önemlidir. Duygusal biçemde, gönderen, alıcıdan mesajı algıladığını göstermesini bekler. Bu nedenle, duygusal sözlü iletişim biçeminin yaygın olduğu kültürlerde söylenen "evet" sözcüğü her zaman aktarılan fikrin kabul edildiği anlamına gelmez. Burada daha çok "mesajı algılıyorum", "sizi dinliyorum" anlamına gelmektedir. Ayrıca, sözlü mesaj yalnız dilsel anlamıyla değil, bağlamsal olarak da algılanır ve yorumlanır. Bu nedenle de, yukarıda belirtildiği gibi, mesaja yöneltilen "ne?" sorusunun yanına "kim tarafından?", "ne zaman", "neden?" ve "nasıl?" soruları da eklenir. Duygusal biçem, alıcıdan, kaynağı dinlemeyi ve iletişimin devam ettiğini aynı zamanda sözsüz işaretlerle de

[218] Sözlü İletişim Biçemleri kısmına bakınız.

[219] W. Enninger: "What interactants do with non-talks across cultures", *Analyzing Intercultural Communication*, Hz. K. Knapp / W. Enninger / A. Knapp-Potthoff, Berlin vd. 1987, s. 269-302, burada s. 272.

belirtmesini bekler. Politikacıların konuşmalarını dinlemek amacıyla toplanan Anadolu insanının iletişim davranışı buna örnek oluşturmaktadır. Seçim zamanlarında özellikle küçük yerleşim birimlerinin sakinleri, bütün politikacıların sırayla konuşacakları meydanda toplanır ve konuşmacının onlara sorduğu bütün sorulara olumlu yanıtlar verirler. Politikacılar artık bu yanıtlarla alacakları oy arasında olumlu bir korelasyon olmadığını öğrenmiş durumdalar, ama bunun neden böyle olduğunu bilmemektedirler. Politikacılara verilen olumlu yanıtlar aslında "evet, biz sizi dinliyoruz ve sizin sorunuzu anladık" anlamına gelmekte, ayrıca, ortaklaşa davranışçı kültürün davranış kalıplarına uygun olarak, toplanan grubun uyumunu bozmamak için olumsuz yanıt verilmemektedir. Demek ki, politikacılar halkın bu davranışını "riyakarlık" ve "aldatmaca" olarak kabul etmemelidir. Bu bir iletişim biçemi sorunudur.

Kültürler Arasında Sözsüz İletişim Davranışlarında Farklılaşma

Doğrudan iletişim konusuyla ilgilenenler, genellikle, konuşulan dil üzerinde yoğunlaşırlar. Dil, kişilerarası etkileşim ve anlaşmada en farklılaşmış, ancak en kullanışlı araçlardan biri olsa da, yegane iletişim aracı değildir. Dil çalışmaları ile iletişim sürecinin ancak bir kısmı kapsanmış olur, çünkü bu sürecin büyük kısmında dilden yararlanılmaz[220]. Çok sayıda davranış biçemi de anlamların aktarılmasına yardım eder ve iletişim bilimlerinde, bu şekilde gerçekleşen anlam aktarımına genel olarak "sözsüz iletişim" denir. Sözsüz iletişim yerine "beden dili" terimi kullanıldığında, kavramın ancak bir kısmı kapsanmış olmaktadır. Dil dışında kalan iletişim davranışları uzun yıllardan beri incelense de, "sözsüz iletişim" adı altında ele alınması yakın tarihlerde gerçekleşmiştir[221].

[220] A. Niederer: "Nonverbale Kommunikation", *Direkte Kommunikation und Massenkommunikation*, Hz. H. Bausinger / E. Moser-Rath, Tübingen 1976, s. 207-214, Burada s. 207.

[221] "Sözsüz iletişim" yerine, "metacommunication", "paralinguistics", "second-order messages", "the silent language" ve "hidden dimensions" terimleri de kullanılmıştır; Kısa tarihçe için bkz. S. Frey: *Die nonverbale Kommunikation*, Stuttgart 1984.

Sözsüz iletişim, iletişim sürecinde, sözlü olanlar dışında kalan, bireyin ürettiği, bireyin çevresini kullanımı sonucunda ortaya çıkan ve gönderen ile alıcı için olası mesaj değeri taşıyan bütün uyarıcıları kapsar[222]. Bu tanımda, sözsüz iletişimin yalnız sınırları değil, aynı zamanda sözsüz iletişim sürecinin nasıl işlediği de belirtilmiştir. Bu tanım, iletişimin hem istemli, hem de istemsiz kısımlarını kapsamaktadır. Çünkü, insan, istemi dışında da diğer bireylere mesajlar göndermektedir.

Sözsüz iletişimde de sözlü iletişimde olduğu gibi, belirli anlamları aktarmak için belirli sembollerden yararlanılır. Sözlü iletişimdeki sözel sembollerin yerini, sözsüz iletişimde jest ve mimikler, renkler, duruş ve hareketler, dış görünüş ve bakışlar alır. Her iki iletişim türünde de mesajları bireyler üretir. Birey konuştuğunda, sözcükler, konuşmadığında ise "susma" istenilen mesajı taşır. Bütün mesajlar soyut ve kişiseldir. Her iki iletişim türünde de gönderilen mesajlar alıcı üzerinde bir etki bırakır. Ancak bu benzerliklerin yanında, sözlü ve sözsüz iletişim arasında önemli farklılıklar vardır. Öncelikler, bireyler sözlü iletişimde kontrolü kendi ellerinde bulundurabildikleri halde, sözsüz iletişimde gönderilen mesajları kontrol etmek her zaman olanaklı değildir. Bu nedenle iletişim bilimlerinde "ben iletişime katılmıyorum demek olanaksızdır" denilmektedir. Sözlü iletişimde birey, sözcükleri seçip, cümle kurarken kendi amaç, duygu ve isteklerini göz önüne alarak karar verir. Sözsüz iletişimde ise, karşıya verdiği mesajları her zaman kontrol edemeyebilir. Söz gelişi, yüz kızarması, ellerin ve dudakların titremesi, gözlerin yaşarması, giyim biçemi ve giysilerinde ağırlıklı olan renkler, kullandığı parfüm ya da beden kokusu gibi sözsüz göstergeler, bireyin istemi dışında karşı tarafa mesajlar verir. Bu nedenle, sözlü iletişim istenildiğinde kurulduğu halde, sözsüz iletişim süreklidir. Yukarıda açıklanan göstergeler, bireyin amaçlamadığı kişilere bile mesajlar verir. Başka deyişle, sözlü iletişim kesilebildiği halde, sözsüz iletişim kesilemez. Sözsüz iletişim, sözlü iletişimden önce öğrenilir. Çocuklar, dünyaya geldikten kısa süre sonra, fiziksel ilişki yoluyla annelerinden mesajlar almaya başlarlar. Gülümseme ve ağlama yoluyla

[222] Samovar / Porter 1991, s. 179.

içinde bulunduğu durumdan hoşnut olup olmadıklarını bildirirler. Zaten, çocuklar kültürün büyük bölümünü taklit etme yoluyla öğrendikleri için, öğrendikleri ilk davranış kalıplarının sözsüz iletişimle olması da doğaldır.

Sözsüz iletişimin önemli özelliklerinden biri de, sözlü iletişimden daha duygusal nitelikte olmasıdır. Sevgi, nefret, üzüntü, sevinç ve benzeri duyguları sözden daha iyi anlatan davranışlar her kültürde bulunur.

Konunun karmaşıklığı nedeniyle bugüne kadar, sözsüz iletişim davranış kalıpları sistematik hale getirilip incelenememiştir. Sözsüz iletişim alanında çalışan her bilim adamı, bu karmaşık bütünü kendi amaç ve düşüncesine uygun geldiği şekilde sınıflandırmaktadır. Bu konuda en tanınmış "liste"lerden biri Argyle'inkidir[223]. Argyle, sözsüz iletişimi; devinsel iletişim ya da beden dili (kinesics); uzamsal iletişim (proxemics); yönelim açısı (bireyin başkasına bakış açısı); dış görünüş; duruş, oturuş biçemi; baş hareketleri; yüz ifadesi; jestler; bakışlar; paradil gibi bölümlere ayırarak incelemeyi önermektedir. Ancak bu çalışmada, sözsüz iletişimi detaylandırmak yerine, genel çizgileriyle tanıtmak amacı güdüldüğünden, Argyle'in listesinde yer alan bazı bölümler birleştirilerek sadeleşme sağlanacaktır. Buna göre, devinsel iletişim başlığı altında, beden dili, duruş-oturuş biçemleri, baş hareketleri, yüz ifadeleri, jestler ve bakışlar incelenecektir. Dış görünüş ve para-dil ise ayrı ayrı ele alınacaktır.

Sözlü iletişim davranışlarına girmeden önce, bu davranışların iletişim süreci içindeki yerini belirlemeye yardımcı olmak amacıyla, iletişim süreci içindeki işlevlerini gözden geçirmek gerekmektedir.

Sözsüz İletişimin İşlevleri

Sözsüz iletişim, çeşitli yollarla insanlar arasındaki etkileşimi düzenler. İşlevleri;

1) bireylerin tutumları ve duygularıyla ilgili mesajlar göndermek,

[223] M. Argyle: *Körpersprache und Kommunikation*, Paderborn 1979 [Orijinali: *Bodily Communication*, New York 1975].

2) sözlü mesajları işlemek ve genişletmek ve

3) iletişim sürecinde zamanı yönetmek ve katılanlar arasında söz sırasını belirlemektir.

Sözsüz iletişim daima birden fazla etkinliği içerir ve her davranış birden çok mesajla ilintilidir. Sözsüz iletişimin bu çok boyutluluk niteliği, çok amaçlı kullanım sağlamaktadır. Sözsüz iletişimden öncelikle sözlü ifadeleri başka bir biçemde *tekrar*layarak[24] anlamını güçlendirmek amacıyla yararlanılır. Söz gelişi, birine "buraya gel" diye seslenirken, aynı zamanda elle ona "gel" işareti yapmak, sözsüz iletişim davranışı ile, sözlü ifadenin tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Özellikle geniş bağlamlı ve sözlü iletişimde kullanılan sözcüklerin asıl anlamlarının dışında anlamlar taşıdığı kültürlerde, sözsüz olarak tekrarlanmayan sözlü mesajların algılanması oldukça güç olur. İçinde bulundukları durum nedeniyle, konuşmaya ellerini, mimik ve jestlerini katamayan konuşmacılar isteklerini tam olarak ifade edemediklerini sanırlar. Geniş bağlamlı ve güç aralığı çok olan kültürlerde, toplumsal statüsü düşük olan bireylerin, hiyerarşi piramidinin yukarısında yer alan bireylerle iletişiminde bu yüzden sorunlar çıkar. Statüsü düşük olan birey, saygı belirtisi olarak konuşma sırasında, ya - kayınpederiyle konuşması ayıp sayılan gelin gibi - mesajlarını yalnız sözsüz iletişim davranışları yoluyla aktarmalı ya da sözlü iletişim sırasında "elini ayağını kullanmamalı"dır.

Sözsüz iletişimin ikinci işlevi, sözlü mesajları tamamlamak ya da güçlendirmektir. Söz gelişi, "evet" ya da "hayır" derken yapılan baş hareketleri, sözlü olarak gönderilen mesajı daha kesin hale getirmek amacı taşır. Ancak, bazı durumlarda, sözsüz göstergelerle sözlü mesajlar birbirine uymayabilir. Eğer bir birey, bir olay karşısında heyecanlanmadığını söylüyor, ama yüz ifadesi ve hareketlerinden heyecanlandığı belli oluyorsa, bu durumda doğru mesaj sözsüz olarak veriliyor demektir.

Bazı durumlarda, sözsüz mesajlar, tamamen sözlü mesajların yerini doldurur ve artık herhangi bir sözlü ifadeye gerek kalmaz. Uzun

[24] G. –M. Chen, W. J. Starosta: Foundations of Intercultural Communication, Boston vd. 1996, s. 85.

zamandan beri görmediği yakın bir arkadaşıyla karşılaşan birey, kollarını açıp, gülümseyerek ona doğru yürür ve sonra da arkadaşına sarılırsa, duygularını en iyi şekilde ifade etmiş olur. Burada sözlü mesaja gerek yoktur.

Sözsüz mesajların diğer bir işlevi de, iletişim sürecini düzenlemek, enformasyon akışının sürekliliğini sağlamak ve bu akışı görünür hale getirmektir. Etkileşim sırasında, konuşan birini dinleyen bir birey başını hafifçe sallayarak onu dinlemekte olduğunu, mesajlarını algılamakta olduğunu belirtir. Gözlerini açarak ve başını öne doğru eğen bir dinleyici, verilen mesajı anlamadığını belirtmektedir. Buna benzer şekilde, dinleyenlerin, karşıdakinin düşüncesine katılmadığını, ona inanmadığını ya da verilen mesajdan hoşlandığını belirten sözsüz iletişim davranışları vardır[225].

Sözsüz iletişimin yukarıda sıralanan evrensel işlevleri nedeniyle, kültürlerarası iletişim, kültürler arasında sözsüz iletişim davranış kalıpları göz önüne alınmadan incelenemez. Her kültürde belirli sözsüz mesajlar farklı davranış kalıpları yardımıyla iletilir.

Sözsüz İletişim ve Kültür

Kültür ve sözsüz iletişim davranışları öğrenilir ve yeni nesillere aktarılır. Her kültürde aktarılan kültürel ve iletişimsel ögeler, o kültürün üyelerinin neyi doğru ve aktarmaya değer gördüklerini ortaya koyar. Bu nedenle, Hall'ün belirttiği gibi, kültür ve iletişim birbirinden ayrılamaz[226]. Her kültürde, iki birey karşılaştığında birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar bir taraftan kişilerarası ilişkileri düzenlerken, diğer taraftan da toplumsal düzenin sürmesini sağlamak amacına yöneliktir. Karşılaşmalarda bireylerin selam verme ve alma şekilleri ilgili kişiler arasındaki ilişkilere ve içinde bulunulan duruma göre farklılaşır. Söz gelişi, iki çocukluk arkadaşının sokakta karşılaşması ile, iki diplomatın resmi kabulde karşılaşması arasında bağlamsal fark vardır ve bu bağlamlarda hangi selamlaşma kuralının uygulanacağı da bellidir. Bütün insanlar,

[225] Samovar / Porter 1991, s. 180-182.

[226] Hall 1959.

bu ve benzeri davranış kalıplarını çocukluktan başlayarak öğrendikleri için, içinde bulundukları duruma uygun davranışları seçerken her zaman bilinçli davranmak durumunda değildir. Arkadaşıyla sokakta karşılaşan bir Akdenizli ona sarılıp öperken, bir Kuzey Avrupalı elini sıkarak duygularını iletir. Türkler için, karşılaştığı arkadaşını, nerede olursa olsun yanaklarından öpmek olumlu bir davranış olarak algılandığı halde, güç aralığı ve ortaklaşa davranışçılık boyutlarında Türk kültürüne yakın olan Japon kültüründe bireylerin topluma açık yerlerde birbirini öpmesi normal karşılanmaz[227].

Kültürle iletişim arasındaki bağlantı, kültürlerarası iletişim alanında yükseköğrenim görenler için birkaç bakımdan önem taşımaktadır. Kültürlerarası farklılıkları kavramak, öncelikle, bir kültürün önemli davranış kalıpları ve değerleri hakkında ipuçları elde edilmesini sağlar. Sözsüz iletişim çoğunlukla temel kültürel özellikleri ortaya koyar. Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, sokakta gördüğü arkadaşıyla kucaklaşıp öpüşen bireyle, yalnız elini sıkan bireyi gözleyen bir iletişimci, onların kültürleri hakkında birçok ipucu elde eder. Ortaklaşa davranışçı kültürlerin üyeleri karşılaştıkları arkadaşlarına sarılarak, onunla özdeş olduklarını sözsüz olarak ifade ederken, bireyci kültürlerin üyeleri, aralarında mesafe bırakıp yalnız el sıkarak, bireysel kimliklerini, bağımsızlıklarını ortaya koyarlar. Hinduların iki ellerini önlerinde birleştirerek hafifçe öne eğilerek verdikleri selam ise, insanların Tanrıdan birer parça taşıdığına olan inançlarının bir yansımasıdır. Önünde eğilinen, bireyin kendisi değil, onda bulunan Tanrıdan parçadır. Bunu bilmeyen yabancılar, Hinduların bu davranışlarını, hatalı bir şekilde, kendi kişiliklerine yönelik saygı gösterisi olarak algılamaktadırlar.

Neye ağlanıp neye gülündüğü de kültürden kültüre değişir. Park, Amerikalılarla ilk karşılaşmasını anlatırken, televizyonda bir Amerikan güldürüsüne gösterdiği tepkiyi dile getirmiştir. Güney Koreli bilim adamı Park'a göre, Amerikalıların kahkahalarla güldüğü olaylar, Koreliler için trajik, ağlanacak olaylardır[228]. Ülkemizde de izlenebilen

[227] Samovar / Porter 1991, 2. 186.

[228] Park 1994.

Amerikan, İngiliz, Alman, Fransız ve İtalyan televizyonlarındaki güldürü programları Park'ın yazdıklarını Türk kültürü açısından doğrulayan örneklerle doludur. Söz gelişi, Alman televizyonunda gösterilen "Bitte Lächeln"[229] adlı programda, izleyicilerin gönderdikleri video kasetler arasından seçilen ve hedef kitleyi en azından gülümseteceğine inanılan olaylar gösterilmektedir. Olayların çoğunda, başta çocuklar olmak üzere, beklenmedik şekilde bir yere çarpan, attan, bisikletten düşen, evinin bahçesinde kurduğu havuzun patlamasıyla suların içinde yuvarlanarak sürüklenen insanlar vardır. Almanların katılarak güldükleri bu olaylar, Türk izleyiciler için genellikle üzüntü veren olaylardır. Çünkü bunlarda, insanların zayıf yönleri ortaya çıkmakta, çaresizlik içinde, bilinçsizce yaptıkları hareketler gösterilmektedir. Bireyci kültürlerde gülünç sayılan bu durumlar, ortaklaşa davranışçı kültürlerde acınacak durumlardır. Dolayısıyla, bireyci kültürlerin üyelerinin güldüğü olaylarda, ortaklaşa davranışçı kültürlerin üyeleri üzüntü duymaktadırlar.

Kültürel nitelikli sözsüz iletişim kalıpları aynı zamanda bireyin kendi etnomerkezci yanını ortaya çıkarmasına yardım eder. Söz gelişi, eğer birey, insanların kullandığı parfümlerin ve genel olarak beden kokularının kültürden kültüre değiştiğini bilirse, alıştığından farklı kokular duyduğunda, daha az önyargılı davranır. İletişim alanında öğrenim görenlerin bu niteliği kazanması, eğitimin temel amaçlarından biridir.

Özet olarak;

1) Sözsüz iletişim de sözlü iletişim gibi, öğrenilen ve kültürel yoldan yeni nesillere aktarılan bir fenomendir. Sözsüz iletişimin, bazı sınırlı yönlerinin evrensel olduğunu gösteren, gülümseme, kaş çatma gibi duyguları ifade eden sözsüz davranışlara benzer, ipuçları varsa da, sözsüz göstergelerin büyük çoğunluğu ve onların anlamları kültürden kültüre değişir.

2) Şimdiye kadar, sözsüz iletişim alanında yapılan karşılaştırmalı çalışmalar sonucunda, dilbilimcilerin yaptığı gibi, belirli bir kül-

[229] "Lütfen gülümseyiniz".

tür grubunun kullandığı sözsüz iletişim sistemi betimlenememiştir. Dilbilimciler, kullanılan grameri ve sözdizimini inceleyerek o dilin mantığını ve yapısını ortaya koydukları halde, sözsüz iletişim alanında yapılan çalışmalar, bir dil grubunun "sessiz dili"nin sistematik doğasını ortaya koyma aşamasına gelmemiştir. Başka deyişle, henüz, sözsüz mesaj formüle etmenin kurallarını belirleyen bir sözsüz dil grameri oluşturulamamış, belirli sözsüz göstergelerin anlamlarını içeren, el kitabı niteliğinde, "sözsüz iletişim sözlüğü" yazılmamıştır.

3) Birçok sözsüz iletişim imi, konuşulan dilden farklı olarak, iletişime katılan bireylerin istemleri dışında ve bazı durumlarda, göndermek istedikleri mesaja zıt anlamlarda mesajlar verir. Dil, bireyin gerçek duygu ve düşüncelerini saklayarak, istediği mesajı iletmek amacıyla kullanılabildiği halde, sözsüz iletişimin büyük kısmı, bireyin kontrolünde değildir. Birey, mutsuz olduğu durumlarda da gülümseyebilir ya da bazı sözsüz imleri, kendi isteği doğrultusunda baskı altına alabilir. Ancak, söz gelişi, utandığı zaman yüzünün kızarmasını, sinirlendiğinde ellerinin titremesini ya da terlemeyi, korktuğunda tüylerinin kabarmasını önleyemez.

4) Sözsüz iletişimin yalnız bir kısmı kontrol altında olduğu için, birey, bazı durumlarda, sözlü mesajlarında aktardığı anlamlarla, sözsüz imlerin taşıdığı anlamlar arasında zıtlıklar bulunmasını engelleyemez. Söz gelişi, "Nasılsın?" sorusuna "çok iyiyim" yanıtını veren bir bireyin sesi, dış görünüşü ve bedeninin duruşu hasta kişilerinkine benziyorsa, alıcı onun sözlü ifadesini değil, algıladığı sözsüz göstergeleri doğru kabul edecek ve sorduğu sorunun yanıtı olarak sözsüz mesajları kabul edecektir. Bu nedenle, sözlü ve sözsüz mesajların birbirini tutmadığı durumlarda, alıcı algılayabildiği sözsüz mesajlara daha çok değer verme eğilimi gösterir.

5) Sözsüz iletişim davranışları, sözsüz iletişimden çok daha büyük oranda bilinçsiz olarak gösterilir. Sözsüz mesajlar üzerinde çok az, bazen de hiç düşünülmeden gönderilir. İletişime katılan birey, söylediklerini güçlendirmek için el hareketi yaparken, ko-

nuştuğu kişiye yaklaşır ya da uzaklaşırken, gözlerinin içine bakar ya da bakışlarını kaçırırken hemen hemen hiç düşünmez. İnsanlar, sözsüz iletişim davranışların çoğunu bilinçsiz olarak gösterdikleri için, iletişim sürecinde yanlış anlamların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Sözlü mesajlar anlaşılmadıklarında, tekrar edilmeleri istenebilir. Ama, iletişime katılan bireyler, karşıdakinin, söz gelişi gülümsemesinin ne anlama geldiğini söylemesini ya da aynı gülümsemeyi bir kez daha tekrar etmesini isteyemezler. İletişime katılanlar farklı kültürlerden geliyorsa, sözsüz iletişimden doğan yanlış anlamaların oranı oldukça artar.

Zamanı Algılama ve Kullanma Biçemlerinde Farklılaşma

Sözsüz iletişimin önemli boyutlarından biri zamanı algılamadır. Hall, "zaman konuşur. Zaman, sözcüklerden daha açık konuşur"[230] demektedir. Ona göre, zamanın içerdiği mesaj daha sesli ve açık olarak aktarılır. Çünkü, zaman, bilinçli olarak daha az istenilen şekilde değiştirilebilir ve konuşulan dilden daha az tahrif edilebilir. Böylece, sözlerin yalan söylediği yerde, zaman doğruyu ifade eder.

Filozoflara göre, zaman bütün insanlar için geçerli olan formel bir kategoridir. Ancak, zamanı algılama, onu yaşama ve onunla ilgili davranışlar kültürden kültüre farklılık gösterir. Zamanın ne olduğu konusunda da her kültürde farklı düşünceler vardır. O halde, zamanın nasıl algılandığı ya da ne olduğu ile zamanla ilgili davranışlar kültürden kültüre değişmektedir ve bunlar kültürlerin özgün niteliklerinden ikisini oluştururlar.

Zaman Kavramı: İnsan yaşamı ayrılmaz biçimde zamanla bağlantılıdır ve insanın zamanın akışı üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Bu nedenle insanlık tarihi boyunca zaman kavramı üzerinde düşünülmüş ve her kültürde zaman kavramı diğerlerinden farklı şekilde oluşmuştur. Evans-Pritchard, Lévi-Strauss, Alexander gibi kültür antropologları bu farklılıkları incelemiş ve sözgelişi, zamanın çok az anlam taşıdığı kültürlerin yanında, onu yaşamın en önemli boyutu olarak gören kültürlerin varlığını ortaya koymuşlardır[231]. Ancak bu ayrım, kültürlerarası

[230] Hall 1959, s. 1.

[231] Maletzke 1996, s. 53.

iletişimde, zamanı kavrama açısından kültürel farklılaşmalardan yararlanmayı sağlayacak derecede ayrıntılı değildir. Çünkü, kültür antropologlarının "zamansız" olarak tanımladıkları toplumlarda bile bir "zaman kavramı"nın var olduğu ortadadır. Ayrıca bu sınıflandırmada, her iki kutup arasında yer alan diğer kategorilerin de bulunması beklenir. Kluckhohn ve Strodbeck zaman kavramı konusunda yapılan bu ayrımı kabul etmediklerini belirtmişlerdir. "[Bu çalışmalarda] zaman yöneliminde farklılaşma genişliğine çok az dikkat edilmiştir. Anlamlı kültürel farklılıklar gözden kaçırılmıştır. Çünkü, basit yapıya sahip toplumlarda zaman kavramının olmadığı, buna gereksinme de duymadıklarından hareket edilerek, onların bu yönleriyle endüstrileşmiş ve kentleşmiş toplumlardan ayrıldıkları kabul edilmiştir. Bu fikrin temelinde yatan varsayıma göre, bir tarafta zaman, güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süreyi kapsayan bir birim olarak algılanır ve saat kavramı anlaşılmaz bir kavramdır, diğer tarafta da, zaman saatlere ve dakikalara bölünür ve bireylerin vazgeçilmez araçlarından biri saattir. Böyle basit sınıflandırma ile zaman yönelimi sorununun çözülmesi olanaksızdır"[232].

Kuzey Amerikalılar ve Batı Avrupalılar için zaman, çoğunlukla iki nokta arasındaki sürekliliktir. Şimdiki zaman, bu süreklilik üzerindeki yolculuğa benzeyen, geçmişle geleceği birbirinden ayıran bir noktadır. Bu yüzden, batı kültürlerinin çoğunda, gelecek geçmişten daha çok önem taşır. Bu kültürlerin üyeleri, geleceğin belirli bir bölümünü planlarlar. Yani, gelecekle ilgili planlarının sınırları belirlidir. Zaman, her biri eşit değerlere sahip büyük birimlere ayrılmış bir sürekli dizi (continuum) olarak algılanır. Dolayısıyla, bu kültürlerin üyeleri, zamanın dilimler halinde bölünebileceğini ve bu dilimlerin satılabileceğini düşünürler. Yani onlara göre, zaman para demektir. Ancak, Batılılar, zamanın yaşam mücadelesinde kendine özgü bir değere sahip olabileceğini ve her zaman doğrusal olarak akmayacağını kolayca göz ardı ederler[233].

[232] Kluckhohn / Strodtbeck 1961, s. 13.

[233] J.-F. Eilers: *Communicating Between Cultures*, Rom 1987, s.52.

Günümüzde zaman anlayışı, belirli kategorilere ayrılarak incelenebilir: Zamanın doğrusallığı, zamanın akıp gitmekte olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Zamanın monotonluğu, zamanın akışı her zaman aynı olduğunu vurgular. Zamanın geri dönülmezliği düşüncesi, gidenin bir daha geri gelmeyeceğini ifade eder. Zamanın sürekliliği ve nedenselliğini belirler. Zamanın birikimselliği, zamanla biriken şeylerin gittikçe artacağı düşüncesinin sonucudur[234].

Asya ve Afrika'da insanlar zamanı daha somut ve bütün olarak yaşarlar ve onların zamanı algılama biçemlerini üç grupta toplamak olanaklıdır:

1) Zamanın akışı doğrusal değil, çevrimseldir,

2) Zaman metronom hareketiyle sembolize edilebilecek bir olgu değil, kavranması ya da sakınılması gereken, uygun ve uygun olmayan anların oluşturduğu bir süreksiz dizidir,

3) Zaman, soyut ve sayısal bir büyüklük değil, yıldönümü ve mevsim şenliklerinde yaşanabilen somut bir süreçtir.

Diğer kültürlerin kendilerine özgü zaman anlayışları, Batılıların ve Asyalıların yukarıda açıklanan zaman algılamalarında görüldüğü gibi, birbirlerinden farklı olduğu için, yabancı kültürle ilişki kuran bireyler karşılaştıkları davranışları, düşünce biçemlerini ve gönderilen mesajları anlamakta zorluk çekerler.

Zamanı algılama biçemleri yukarıda açıklananlardan ibaret değildir. Zamanın daha farklı algılandığı kültürler de vardır. Hall'ün verdiği bilgiye göre, "Afrika'da yaşayan Tiv kabilesinin üyeleri için zaman bir kapsüle benzer. Ziyaret, yemek pişirme ve iş yapma için ayrı ayrı zamanlar vardır. Eğer bir kişi bu zamanların birinde bulunuyorsa, diğer etkinliklerden birini göstermez"[235]. Duerr de başka bir örnek vermektedir: "Manitoba'nın Berens nehri kıyısında kurulmuş Saulteaux adlı yerli köyünde önemli olaylar bir zaman cetveli üzerinde işaretlenerek düzenlenmez. Bu olaylar, birbirlerine göre önce ya da sonra ger-

[234] G. Wersig: *Fokus Mensch*, Frankfurt/Main 1993, s. 87

[235] Hall 1959, s. 38.

çekleşmemiştir. Bu yerlilerin zaman içindeki 'deliklerden', zamansızlığa gidip geldikleri söylenebilir. Bu devinim sırasında geçen zaman, günlerce de sürse, hesaba katılmaz ve bu zamanın tekrarlanan olaylar arasındaki süre olduğunu söylemek de doğru değildir. Yerliler, her defasında aynı zaman deliğine geliyor ve yine ondan uzaklaşıyorlar"[236].

Kültürler, geçmişe, şimdiki zamana ya da geleceğe yönelimlerine göre de farklılık gösterirler. 2. Bölümde değer yönelimleri kuramı açıklanırken belirtildiği gibi[237] Batı kültürlerinde gelecek yönelimi ağır bastığı halde, Doğu kültürleri daha çok geçmiş yönelimlidir. Türk kültürü ise, geçmiş ve şimdiki zaman yönelimi göstermektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi, buradaki saptamalar, ilgili kültürlerin bütün üyeleri için tek tek geçerli yargılar değil, kültürün üyeleri arasında gözlenen genel eğilimi ifade etmektedir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupalı bilimadamları, Protestanlığın etkisi altında kalan kültürlerde, gelecek zaman yöneliminin ağır bastığı konusunda birleşmektedirler[238]. Bu kültürlerin üyelerinin dünya görüşüne göre, Tanrı, çalışkanlığı, iş yaşamında başarıyı ve alçakgönüllü bir yaşamı ödüllendirecektir. Bu düşünceye karşı, Latin Amerika, Akdeniz ve Afrika'nın birçok kültürlerinin üyeleri şimdiki zaman yönelimlidir. Çin gibi bazı Asya kültürlerinin üyeleri ise, geçmiş zaman yönelimi gösterirler. Bir taraftan Akdeniz, diğer taraftan da Asya ve Avrupa kültürlerinin ortasında bulunan Türk kültürü ise, yukarıda belirtildiği gibi, geçmiş ve gelecek zamana yönelme eğilimi gösterir.

Zamanı kullanma: Kültürlere özgü zaman kavramı olduğu gibi, insanların zamanı kullanma şekil ve tarzlarında da farklılaşma görülür. Bireylerin zamanı kullanma biçemi büyük ölçüde, üyesi oldukları toplumun ileri teknolojiden yararlanma ve endüstrileşme dereceleriyle ilgilidir. Bir toplum ne kadar endüstrileşmiş ise, zamansal boyutta davranışlarında o kadar tutumlu ve rasyonel düşünme eğilimi gösterir. Endüstriyel yaşam, bireylerden dakiklik ve verilen sürelere uyma açısından güvenirlik talep eder. Buna ek olarak, ileri teknoloji her zaman

[236] H. P. Duerr: *Traumzeit*, Frankfurt/Main 1978, s. 104.

[237] "Zaman yönelimi" kısmına bakınız.

[238] Maletzke 1996, s. 55.

geleceğe yönelik çabaları birlikte getirir. Dolayısıyla, ileri teknolojiden yararlanan, endüstrileşmiş bir toplumun üyeleri, geleceğe hazırlıklı olmalı, zamanı planlamalı, belirli süreçlerin tamamlanmasını beklemeli, zamanı tutumlu kullanmalı, gelecekte daha çok kazanç elde etmek için yatırım yapmalı, elindeki olanakları yeniden ve geleceğe uygun olarak düzenlemelidir. Bu nedenle, endüstrileşme çabası içinde olan ve "gelişmekte olan ülkeler" adı verilen ülkelerdeki insanların, zaman yönelimlerini yukarıda sıralanan koşullara uygun olarak değiştirmek zorunda kalacakları düşünülebilir. Özellikle Güneydoğu Asya kültürlerinde, yakın zamanlara kadar "gelecek" ve endüstriyel anlamda "gelişme" kavramlarını ifade eden terimler yoktu[239]. Bu dillerde "değişme" var olanın yıkılması, bozulması ve yerine başka bir şeyin geçmesi anlamını taşımaktaydı. Bu yüzden de bu kültürlerin üyeleri yeniliklerden korkuyordu ve eski olan her şey değerliydi[240].

Endüstrinin gelişmesi ve modernleşme, yalnız geleceğe daha belirgin bir yönelim anlamına gelmez, aynı zamanda "saat zamanı"nın tanınması ve toplumsal ilişkilerin bu zaman kalıbına uygun olarak yeniden düzenlenmesi anlamını taşır. Fabrikalar, okullar, işyerleri ve modern ordular sadece "saat zamanı"na uygun olarak işlevlerini yerine getirebilirler. Ülkemizde zaman yöneliminin yukarıda belirttiği yönde değiştirilmesi, öncelikle ekonomik etkinliklerin yoğunlaştığı kentlerde gözlenmektedir. Buna karşın, kırsal kesimde insanlar hâlâ zaman kavramını geleneksel anlayışına uygun olarak algılamakta ve zamanı yaşam koşullarının gerektirdiği biçemde kullanmaktadır.

Zamanın kullanımı alanında kültürler arasındaki farklılaşmayı saptamanın en kolay yollarından biri, belirlenen kültürlerin üyelerinin "dakiklik" konusundaki davranışlarını gözlemek ve bu kavramdan ne anladıklarını öğrenmektir. Batı kültürlerinde, saatin icat edilmesi, teknoloji ve sanayiin gelişmesinden beri dakiklik bir erdem olarak kabul edilmektedir. Bir bireyin, önceden kararlaştırılan bir buluşmaya, üzerinde anlaşmaya varılan zamanda gelip gelmediği, dakiklik konusunda bir fikir verebilir. Ancak burada "üzerinde anlaşmaya varılan za-

[239] Maletzke 1996, s. 56.

[240] Weggel 1989, s. 205.

man" ifadesinin açılması gerekmektedir. Çünkü, bazı kültürlerde, "yarın görüşelim" sözü yeterliyken, bazı kültürler için bu ifade tamamen belirsizdir. Söz gelişi, Alman kültüründe en çok beş dakikalık bir gecikme hoşgörü ile karşılandığı halde, Türk kültüründe bu tolerans yarım saate kadar çıkabilir.

Mekanı Algılama ve Kullanma Biçemlerinde Farklılaşma

Zamanda olduğu gibi mekan da birbiriyle bağlantılı iki açıdan ele alınacaktır: Bir taraftan bireyin "mekan" kavramından ne anladığı, diğer taraftan ise mekanı nasıl kullandığı incelenecektir. Bu boyutun her iki yönü de kültürden kültüre farklılıklar göstermekte ve kültürlerarası farklılaşmayı belirleyen önemli yapısal özellikler arasında yer almaktadırlar.

Mekan kavramı: Bireylerin mekanın ne olduğuyla ilgili düşünceleri, diğer kültürel nitelikler gibi, o bireye mekanla ilgili olarak tek ve en doğal olan düşünce gibi gelir. Eğer aynı birey, kültürlerarası iletişim sürecinde, kendisininkine uymayan bir mekan kavramı ile karşılaşırsa, bunu sık görülmeyen, hatta "acayip" bir fikir olarak değerlendirir. Çünkü ona göre, yalnız onun bakış açısı doğu olabilir. Bu nedenle, mekan kavramıyla ilgili olarak, hiç kimsenin yanlış ya da doğru, çağdaş ya da daha az çağdaş olarak adlandıramayacağı birbirinden farklı algılama biçemlerinin olduğunu bilmek kültürlerarası iletişim açısından büyük önem taşımaktadır.

Bazı kültürlerde mekana önem verildiği halde, bazı kültürlerde üzerinde pek durulmaz. Mekanın kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinin, genişlik ya da uzunluğun, yüksek ya da alçak olmasının birbirinden farklı değerler taşıdığı toplumlarda, mekan kavramının, mekanı yalnızca etkileşimin gerçekleştiği uzay parçası olarak algılayan toplumlardan farklı olması doğaldır. Ayrıca, mekanı algılamanın kültürel varyantları da vardır. Söz gelişi, "Batı'da insanlar, nesneleri algılar, ancak nesneler arasındaki mekanı algılamazlar. Japonya'da aradaki mekan algılanır, adlandırılır. MA adıyla anılan bu aralığa saygı gösterilir"[241].

[241] E. T. Hall: *Hidden Dimensions*, Garden City 1969, s. 75; Sözlü iletişim davranışları konusunda da MA ile ilgili kısım 3.2.1.2.2'de bilgi verilmiştir. Ancak MA sözlü iletişimde "susma" anlamına gelirken, iletişimin mekan boyutunda "aralık", "mesafe" anlamına gelmektedir.

Whorf'tan alınan aşağıdaki örnek bazı kültürlerin mekan kavramının ne kadar karmaşık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: "Hopi Kızılderilerinin düşünce dünyasında soyut mekan kavramı yoktur. Hopiler kendilerini gök kubbenin ya da cehennemin altında tahayyül edemezler. Açıkçası onlar için, somut şeylerle doldurulmuş soyut bir mekan yoktur. Hopiler basit taş evler yapsalar da, dillerinde üç boyutlu mekanı ifade eden sözcükler bulunmamaktadır. Hopilerin mekan kavramı, küçük bir evrene benzetilebilir, çünkü, oda, salon ve benzeri boş mekanlar gerçek nesneler olarak tanınmaz, onlardan söz edilirken, diğer eşyalara göre durumları belirtilir"[242].

Mekanı kullanma: Farklı kültürlerden bireylerin mekanı nasıl kullandıkları, o bireylerin üyesi oldukları kültürlerin mekan kavramına bağlıdır. Ancak, konuyla ilgili literatürde, mekan kavramı ile mekanı kullanma arasındaki farkın ayrımına pek varılamamış görünmektedir. Bu nedenle, mekanı kullanma konusunda kültürler arasındaki farklılaşmayı incelerken, mekanı; kişisel mekan, mekansal yönelim, bireylerarası mesafe ve mekan düzenleme olarak kategorilere ayırmak gerekecektir. Her insan, en azından belirli zamanlarda, kendine ayrılmış, başkasının giremeyeceği, kişisel bir mekana gereksinme duyar. Eğer bir başkası bu mekana izinsiz olarak girerse, saygısız, ölçüsüz ya da saldırgan bir kişi olarak değerlendirilir. Biyologlar, hayvanların da bu tür bölgelere (territory) sahip olduklarını belirtmektedirler. Ancak, hayvanların kontrol ettikleri bölgelerin genişliği cinse bağlı olduğu halde, insanların kişisel mekanları kültürden kültüre farklılaşma gösterir. İngiltere'de "bir insanın evi onun kalesidir ve onu, bu işi yapan devlet görevlileri bile olsalar, yasal olmayan aramalara ve işgale karşı korur. Özel araziler, bireylerin, kamu emlâki ise toplumun mekanı olarak kabul edilir. Amerikalı, kapıyı gizlilik ya da yaklaşılabilirliğin göstergesi sayar: Eğer ev veya büronun kapısı açıksa, içerideki insanla her zaman konuşulabilir demektir. Buna karşın, kapalı kapı, içeride, kapalı bir grubun, bir toplantının, özel görüşmenin, içerideki kişilerin yaptıkları iş üzerinde yoğunlaştıklarının ya da uyuduklarının, dolayısıyla da rahatsız edilmek istemediklerinin işareti sayılır"[243].

[242] Whorf 1963, s. 92.

[243] Hall 1969, s. 139.

Almanlarda da "bireysel gizlilik" ya da "kişisel dokunulmazlık" büyük önem taşır.

Hall'e göre, "Almanlar sahip oldukları mekanı egolarının devamı olarak algılarlar.

Alman, kişisel alanını korumak için her türlü çabayı gösterir. Bu davranış biçemi, İkinci Dünya Savaşı sonunda esir düşen Alman askerinde gözlenmiştir: Bir esir kampında, her kulübede dört asker barınıyordu; bu askerler, eline malzeme geçirir geçirmez, kendi mekanlarını diğerlerinden ayırmaya çalıştılar. Almanlar, evlerinin balkon ve bahçelerini de, başkalarının kendilerini görmeyeceği şekilde düzenlerler. Almanya'da çok sayıda, ses geçirmeyen ve gizliliği koruyan çift kapı bulunur. Alman bürolarında genel kural olarak kapılar kapalıdır. Bu durum, içerdekilerin rahatsız edilmemesi gerektiği mesajını verir. Açık kapılar Almanlar için düzensizlik ve savsaklamanın göstergesi olarak algılanır"[244].

Akdeniz kültürlerinde de mekan farklı biçemde algılanır. Bu kültürlerin üyeleri, birbirlerine Kuzey Avrupalılar, Kuzey Amerikalılar ve İngilizlerden daha yakın dururlar. Otobüs, tren ve otomobille yolculuk yapan, kahvelerde ve hatta evlerinde oturan Akdenizliler, yukarıda belirtilen diğer kültürlerin üyelerine bakarak "birbirlerine sokulmuş" durumda bulunur. Ancak bu kültürlerde de, toplumun üst tabaklarında bireyler arasındaki mesafenin geniş halk kesimindekinden daha çok olduğu gözlenir[245].

Kişisel mekana sahip olma gereksinmesi yalnız bireyler için değil, insan grupları için de geçerlidir. Her kültürde, bir arada bulunan ve etkileşimde bulunan gruplara karşı davranış kalıpları geliştirilmiştir. Kuzey Amerika'da birbiriyle konuşan iki üç kişinin çevresinde, başkalarının giremeyeceği, konuşmaların işitilebileceği bölgeyi çevreleyen görünmez sınırlar vardır. Gruplar, kendilerini, çevrelerindeki bu sınırlar aracılığı ile toplumun kalan kısmından soyutlamış olurlar. Grup sı-

[244] Hall 1969, s. 134.

[245] Krş. Hall 1969, s. 136.

nırlarını aşanlar hoş karşılanmaz. Çünkü bu görünmez sınırlar, gizliliğin koruma duvarları işlevini yerine getirir.

Bireylerin *mekansal yönelimi* de kültürler arasında farklılaşmıştır. Söz gelişi, Eskimoların dünyasında "gurbet" kavramı yoktur. Çünkü, yaşadıkları ortamda çoğunlukla görünür hiçbir dayanak noktası bulunmaz: Ufukla gökyüzü ve yeryüzü arasındaki sınırlar belirsizdir. Eskimolar, buna karşın, çok uzun mesafelere giderken bile kendi yollarını bulabilirler. Modern ülkelerden birinde yaşayan bir birey, tanımadığı büyük bir kentte otomobil kullanırken yollarını, cadde ve sokak tabelalarına, büyük ve farklı binalara, meydanlara, anıtlara bakarak bulur. Eskimo için de, rüzgarın yönü ve getirdiği kokular, kar ve buzun durumuyla ilgili algılamalar, yüzlerce kilometre uzaktaki hedef için yön gösterici rol oynamaktadır. Bu nedenle, Eskimoların dilinde, rüzgarın ondan fazla adı vardır. Eskimolar zamanla mekanı da bir ve aynı olarak kabul etmekte, mekanı, görüntü değil, ses ve diğer duyular yoluyla algılamaktadırlar[246].

Bali'de insanların günlük yaşamlarında, mekan ve mekansal yönelimlerin rolü çok büyüktür. Söz gelişi, dağ kutsallığı, göl tehlikeyi ve kötü ruhları, tepeler ise temizliği temsil eder. Balililer, uyurken başlarının dağ, ayaklarının ise deniz tarafına gelmesine özen gösterirler. Bali evleri bu yönelime uygun olarak kurulmuştur. Evlerin oturma ve yatak odaları kara, mutfak ise göl ya da deniz yönüne bakar. Köy mezarlıkları da deniz ya da göl tarafındadır[247].

Kültürler arasında mekanı algılamada ortaya çıkan farklılıklar, etkileşimde bireyler arasındaki mesafenin belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır[248]. Bu alanda araştırmaları konu edinen disiplin "proxe-

[246] Hall 1969, s. 79.

[247] V. Barnouw: *Culture and Personality*, Cilt: 3, Homewood 1979, s. 107.

[248] Mekansal algılamadaki farklılaşma yalnız kültürlerarası alanda değil, aynı kültürde cinsler arasında da gözlenmektedir. Leathers'e göre, erkekler mekanı kullanırken kadınlardan daha baskın olduklarını ifade edecek biçimde, onlardan daha geniş kişisel mekan talep ederler, kendi mekanlarını saldırılardan daha aktif şekilde korurlar, kişisel dokunulmazlıklarını koruma açısından daha duyarlıdırlar ve genellikle, eşlerinden daha çok onların önünde yürürler: D. Leathers: *Successful Nonverbal Communiction: Principles and Applications*, New York 1986, s. 236.

mics" olarak adlandırılmıştır. Hall, *The Silent Language* ve *The Hidden Differences* adlı kitaplarında kültürler arasında mekan kavramındaki farklılıkları gösteren örnekler vermektedir.

Hall'e göre, Kuzey Amerika kültürlerinde, her bir sosyal durum için karakteristik olan birçok "mesafe bölgeleri" vardır. Gizli mesafe, kişisel mesafe, sosyal mesafe, kamusal (public) mesafe[249]. Gizli mesafe, cinsiyetle ilgili olan ve diğer her türlü dokunmayı içeren etkileşim bölgesini kapsar. Kişisel mesafenin sınırlandırdığı alanda da dokunma olanağı vardır, ancak bu dokunmalar herhangi "gizli" (intim) anlam taşımaz. Sosyal mesafe, bireysel nitelik taşımayan, söz gelişi, iş ilişkileri çerçevesinde başka bireylerin girebildikleri etkileşim alanını belirleyen mesafeyi ifade eder. Kamusal mesafe ise, toplumsal yaşamda diğer bireylerle karşılaşılan bölgeyi belirler. Hall'e göre, Latin Amerika kültürlerinde, etkileşimde bireyler arasındaki mesafe, Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa kültürlerindeki kişisel, hatta cinsiyet ilişkilerinin gerçekleştiği gizli mesafe kadardır[250]. Bu nedenle, bir Latin Amerikalı ile bir Kanadalı etkileşimde bulunurken, Latin Amerikalı muhatabına yaklaştıkça, o geri çekilmeğe çalışacak ve aralarındaki mekansal davranış farklılıkları yüzünden, yanlış anlamalar ortaya çıkacaktır. Farklı mekan kavramları, mekan aracılığıyla gönderilen mesajların yorumunda da farklılaşmayı beraberinde getireceğinden, kültürlerarası iletişimde yanlış anlamaların ortaya çıkması doğal kabul edilmektedir. Latin Amerikalıların, kendileri için normal olmayan bu davranışlarından korunmak isteyen Kuzey Amerikalılar, genellikle görüşmelerini bir masa etrafında, Latin Amerikalının karşısında oturarak sürdürmeği yeğlemektedirler. Böylece aralarında kendi ölçülerine uygun "sosyal mesafe" bulunmaktadır. Ancak, Latin Amerikalılar, bu mesafeden etkileşimde bulunamayacaklarından, oturdukları koltuk ya da sandalyeleri çekerek, ya da masa üzerinde olabildiğince öne eğilerek yer değiştirmekte ve bu mesafeyi kendi ölçülerine indirmeğe çalışmaktadırlar.

Asya kültürlerinde ve belirli durumlarda Batı Avrupa kültürlerinde kişisel mekan ve mekansal mesafeler bireyin üyesi bulunduğu top-

[249] Krş. Hall 1969, s. 113.

[250] Krş. Hall 1959, s.209.

lumsal sınıf ve kesime bağlı olarak değişir. Toplumun yüksek kesimlerinden olan bireyler, kendilerinden daha aşağıdaki toplumsal sınıflara mensup bireylerle aralarına daha büyük mesafe koyarlar. Asya kültürlerinde, öğretmenle öğrenci arasındaki mesafe, Kuzey Amerika'dakinden daha büyüktür. Çünkü Asya kültürlerinde öğretmen, saygı duyulması gereken bir statüye sahiptir[251]. İş yaşamında astlarla üstler arasındaki mesafe, Batı kültürlerinde olduğundan çok büyüktür[252].

Bireyler arasındaki mesafelerde görülen farklılaşma, farklı kültürlerden insanların birlikte oturma biçemlerinde de gözlenebilir. Bu farklılık, hem bireylerin bir arada otururken birbirleri ile olan mesafelerinde, hem de oturma düzenlerinde belirginleşir. Bir odada görüşme yapan Kuzey Amerikalılar aralarında bir metreden çok mesafe bırakarak, karşı karşıya otururlar. Bununla birlikte, bireyler arasındaki mesafe, oturulan odanın büyüklüğüne de bağlıdır. Oda büyükse, Kuzey Amerikalı bireyler aralarındaki mesafeyi azaltarak, kendilerine göre daha uygun bir görüşme ortamı sağlarlar[253]. Japonya'da ise, her durum için, özellikle resmi toplantılar, birçok kişinin katıldığı yemeklerde, belirli oturma düzenleri vardır. Bu düzenlerde, bireylerin toplumsal statüleri ve "rütbeler"i ile sahip oldukları ekonomik ve toplumsal güç belirleyici rol oynar. Öncelikle en yüksek statüye sahip olanlara, sonra da onu izleyenlere yer gösterilir. Bu yönüyle Japon ve Türk kültürleri arasında benzerlik dikkati çekmektedir. Türk kültüründe de belirli oturma düzenleri vardır. Toplumun hemen her kesiminde "yaş", statüyü belirleyen önemli kriterlerden biridir. Toplumsal statüyü belirleyen diğer kriterler, rütbe, görev ve ekonomik ve siyasal güçtür. Ancak, büyük ölçüde bireysel niteliklere bağlı olarak elde edilen bu statüler, geleneksel toplantılarda her zaman yaşlılardan sonra gelir.

Mekanı düzenleme: Mekanın düzenlenmesi, görüntü formlarından, meydanların düzenlenmesine, bina inşaatından kentsel yerleşmelere kadar oldukça geniş bir alanı kapsar. Farklı kültürlerde mekanın dü-

[251] Geniş bilgi için "Güç Aralığı" kısmına bakınız.

[252] Ampirik bulgular için bkz. Kartarı 1996 ve 1997.

[253] R. E. Porter / L. A. Samovar: "Communicating interculturally", *Intercultural Communication*, 2. Basım, Hz. L.A. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1972, s. 4-23, burada s. 19.

zenlenmesi ile ilgili birbirine benzemeyen fikirler, yargılar, modeller ve biçimler vardır. Söz gelişi, Kuzey Amerikan kentlerinde birbirlerini dik kesen caddelerin oluşturduğu kentsel örgü, bu kültürün üyelerinin kolayca yönlerini bulmalarını sağlar. Bu nedenle, ülkemizi ziyaret eden Amerikalılar, kaldıkları yere dönmek için yollarını bulmakta zorluk çektiklerini belirtmektedirler. Amerikalılar ile Avrupalılar arasında da mekanı düzenleme açısından farklılıklar vardır. Amerikan evlerinde mutfak ve salon bir aradadır. Buna karşılık, Avrupalılar, mutfak ve oturma odasını birbirinden ayırır, kendilerine "sükûn" bulacakları bir mekan oluşturur, hane halkından olmayanlarla birlikte oturabilecekleri kısmı ayrıca düzenlerler[254]. Bu nedenle, Avrupalıların eşyaları sınırlı işlevleri yerine getirecek şekilde yapılmıştır. Bir mekanda kullanılmak üzere yapılan eşya, diğer mekana uymaz. Türk kültüründe de mekan belirli bölümlere ayrılarak kullanılır. Amerikalı ve Batı Avrupalılardan farklı olarak, konuklar için ayrılan mekana özel önem verilir. Konuk odaları, apartman dairelerinin salon bölümleri, birçok ailede konuk olmadığı zamanlar kapalı tutulan, kullanılmayan mekanlardır. En gösterişli, en pahalı ve aile için en değerli olan eşyalar konuk odalarında bulunur. Bu eşyalar da değer sırasına göre yerleştirilir[255]. Toplumun birçok kesiminde televizyon hâlâ değerini koruduğu için salonun "baş köşesi"nde durur. Türk kültüründe mekan belirli bölümlere ayrılır ve en değerli olan yer, en yüksek statüye sahip olana verilir. Bir odada kapıya yakınlaştıkça, mekanın değeri düşer. "Baş köşe" her zaman kapıdan en uzak ve odanın her tarafını görebilecek kısımdır.

Modern araç ve cihazların ilk kullanıldığı yıllardaki değerleri yavaş yavaş düşer. 60'lı yıllarda konuk odalarına yerleştirilen buzdolapları artık işlevleri çerçevesinde değerlendirildikleri için mutfağa dönmüştür. Radyo cihazlarının yerini müzik setleri, en önemli yeri ise televizyon almıştır. Bilgisayarlar da şimdilik birçok evde değer verilen mekanlarda yer almaktadır.

Kentsel Türk kültüründe olduğu gibi, Batı kültürlerinde de mekansal ayrıtlar ve sınırlar vurgulanırken, söz gelişi Japonlarda nesnele-

[254] Krş. Hall 1969, s. 103.

[255] Krş. Samovar / Porter 1991, s. 216.

rin arasında kalan mekana dikkat edilmektedir. Kentsel Türk kültüründe, mobilyalar duvarlara yanaştırılarak, ortada serbest hareket edilebilecek bir alan bırakılmaya çalışılır. Farklı etkinliklerin gerçekleştiği mekanlar arasında sabit duvarlar vardır. Geleneksel Japon evlerinde ise, duvarlar her zaman yarı sabittir. Odaların ortaları da kullanılır ve mekanların çoğu, birden çok amaç için kullanılır. Bu açıdan bakıldığında, Türk gecekondu kültürü ile geleneksel Japon mekan düzenleme anlayışları arasında yakın benzerlik olduğu görülmektedir[256]. "Japon bahçıvanları devinduyumsal mekansal deyimlerle görsel algılama arasındaki ilişkiyi çok iyi biliyorlar. Çünkü, arazinin sınırlı olması ve sıkışık biçimde yaşamaları, Japonlara dar mekanda en iyi sonucu almayı öğretmiştir. Dolayısıyla Japonlar görünür dar mekanda devinduyumsal katılımı artırma konusunda yaratıcıdırlar. Başka deyişle, Japon bahçeleri yalnız gözle algılanmamalı, bunun yerine onları gezenler dokunma duyusunu da kullanmalıdır"[257].

Beden Dili Alanında Farklılaşma

Dış görünüş: Her kültürde bireylerin dış görünüşleri, onlar hakkında çevresindekilere belirli mesajlar verir. Birey, istem dışı iletişim yoluyla ve dış görünüşü aracılığıyla, diğer bireylere kendisi hakkında enformasyon verir. Enformasyonun kaynağı ile alıcısının aynı kültürün üyeleri olması durumunda, verilen mesajlar o kültürün kalıplarına göre değerlendirileceği için, bireysel farklılıklar göz ardı edilirse, yanlış anlama oranı düşük olur. Ancak, farklı kültürlerden etkileşenlerin, bir kültürün kalıplarına uygun olan dış görünüş, diğer kültür için normal dışı kabul edilebilir. Bu nedenle, kültürlerarası iletişim yeterliği kazanmak isteyen bireylerin bu konuda yeterince donanımlı olmaları zorunludur.

Her kültürde, giyim, saç şekli, sakal ve bıyık, başörtüsü, başlık, şapka, sarık ya da takke, yüzük, bilezik, kolye ve gerdanlık gibi takılar çeşitli mesajlar taşırlar. Koyu renk takım elbiseli, kravatlı ve ayakkabı-

[256] C. Schöning-Kalender: *Mobilität und Mobiliar. Binnenmigration in Istanbul*, Tübingen 1985, s. 91; krş. F. Akçay: *Zeytinburnu. Gerçek Yönleriyle Bir Gecekondu Kenti*, İstanbul 1974, s. 251; T. Şenyapılı: Gecekondu, Ankara 1981.

[257] Hall 1969, s. 51.

ları boyalı orta yaşlı bir erkeğin dış görünüşü onun mesleği hakkında ipuçları verir. Yan yana duran aynı yaşlarda iki genç kızdan, kollarında birden çok bilezik ve parmakları kınalı olanın nişanlı ya da yeni evli olması olasılığı çok yüksektir. Eğer nişan yüzüğü sağ elindeyse henüz nişanlı, sol elindeyse evlenmiş olduğu da düşünülebilir. Durakta bekleyen iki sakallı erkeğin dış görünüşlerine bakarak, başında takke olanla, yuvarlak numaralı gözlük takan ve elinde pipo olanın farklı dünya görüşlerine sahip oldukları söylenebilir. Doktor ve hemşireler genellikle beyaz önlük giyerler. Doğum, sünnet, nişan, düğün ve ölüm gibi yaşamın her dönüm noktasıyla ilgili tören ve toplantılarda özel giysiler giyilir[258]. İş görüşmesine giderken, yeni bir işe başlarken, biriyle tanışmaya giderken, bir yeri ya da kişiyi ilk kez ziyaret ederken, özet olarak, önem verilen bir etkileşim söz konusu olduğunda, bireyler, toplumun o durumlar için uygun gördüğü dış görüntüyü yansıtmaya çaba harcarlar[259].

İnsanlık tarihi kadar eski olan süslenme ve dış görünüşü toplumsal beğeni ölçülerine uygun hale getirme çabaları, günümüzde moda ve kozmetik sektörünün gelişmesini sağlayan ana nedendir[260]. Geleneksel güzellik ölçülerinin geçerliliğini koruduğu Anadolu'nun çeşitli köşelerinde, insanların süslenme için kullandığı altın diş, hızma, yüz dövmeleri ve çeşitli başlık ve başörtüleri[261], kentlerde yaşayan bazı kesimlerde aynı anlamla algılanmamaktadır. Gaziantep ya da Hatay'da bir gencin görünen bir dişini altın kaplatması, onun nişanlandığını belirten bir mesaj taşımasına karşın, bu mesaj Trabzon'da algılanmaz, Kars'ta ise altın diş, gencin ekonomik durumunun göstergesi olarak algılanır.

Bireylerin dış görünüşleri, bütün kültürlerde mesajlar iletir ancak aynı görüntünün her kültürde taşıdığı mesaj diğerlerinden farklıdır. Türkiye'de bir üniversite öğrencisinin takım elbise ve kravatla derse gitmesi olağan dışı bir durum değildir, hatta belirli dönemlerde, "kıya-

[258] S. V. Örnek: *Türk Halkbilimi*, Ankara 1977.

[259] Samovar / Porter 1991, s. 187.

[260] I. Weber-Kellermann: *Landleben im 19. Jahrhundert*, München 1987.

[261] H.Ö. Barışta: *Turkish Handicrafts*, Ankara 1988, S. 1-4.

fet yönetmelikleri" hazırlanıp uygulanarak öğrencilerin bu tarzda giyinmesi sağlanmaya çalışılır. Ancak, Alman üniversitelerinde bu tür giysiler ancak önemli toplantılarda, iş görüşmelerinde ya da sözlü master, doktora sınavlarında giyilir.

Güç aralığı çok olan ortaklaşa davranışçı kültürlerde, bireylerin ait oldukları toplumsal kesim, meslek grubu ve statülerine uygun biçimde ve tekdüze giyinmesi eğilimi gözlenir. Resmi kurum ve kuruluşlarda yöneticilerin üzerinde en çok durdukları konulardan biri "kılık-kıyafet"tir. Çünkü, "kılık-kıyafet" güç aralığı çok olan kültürlerde disiplinin ve muhataba duyulan saygının göstergesidir. Hatta, yapılan işe uygun olmasa bile, bu konuda çıkarılan yönetmeliklerin ve genelgelerin uygulanmasına çalışılır. Türkiye'de ortaöğretimin sonuna kadar, bütün öğrencilerin okul yönetimi tarafından belirlenen birörnek giysileri giymesi istenir. İlkokuldan başlamak üzere, üniversiteye kadar olan bütün okullarda "forma" giyilir. İngiltere'de de aynı derecedeki okullarda birörnek giysiler giyilmesi zorunludur. Ancak Kuzey Amerika ve Batı ve Kuzey Avrupa okullarında böyle bir zorunluluk yoktur. Bununla birlikte, bireysel farklılıkların vurgulandığı kültürlerde, iş yerlerinde bu farklılığı yansıtacak giysi ya da renkler kullanılmaktadır. Söz gelişi, yazarın kültürlerarası iletişim konusunda araştırma yaptığı Alman otomobil üreticisi fabrikada, bantlarda çalışan işçilerle formen, ustabaşı ve kısım şeflerinin birbirinden farklı bir örnek giysileri vardı. İşçiler de, çalıştıkları üretim bölümüne göre farklılaşan renk ve biçimlerde giysiler giymek zorundaydılar. İşçi giysisi, tulum ve - şasi bölümünde - tulumun üstüne giyilen kısa bir ceketten oluşuyordu. Bu giysi, şasi üretiminde mavi, boyahanede gri, son montajda ise mavi idi. Formenler bütün bölümlerde mavi önlük, ustabaşılar ise yeşil önlük giymekteydi. Tamirciler kırmızı önlük, büyük makineleri tamir ederken siyah tulum-ceket giyerdi. Fabrikanın kadrolu işçisi olmayan, kiralık işçilere aynı renk ve görünüşte giysiler verilse de, onların sol göğsündeki isim bandının rengi, kadrolularınkinden farklıydı. Kısım şefleri genellikle kravat-ceketli olur, gerektiğinde beyaz önlük giyerdi. Her bölümün kalite kontrol kısmında çalışanlar da beyaz önlük giyerdi. Bu farklılaşma, Alman kültürünün bireylerarası hiyerarşi

ve disiplin anlayışına uygun olduğu gibi, güç aralığı çok olan Türk kültürüne de uygundu[262]. Bu nedenle farklı renk ve biçimde giysiler giymek kimseyi rahatsız etmiyor ve iletişim açısından da avantaj sağlıyordu. Çünkü fabrika personeli, etkileşimde bulundukları bireyin dış görünüşünden onun hakkında temel enformasyonu alarak onunla iletişim kurmak için kendi stratejisini belirlemek şansına kavuşuyordu.

"Bir örnek elbiselerden peçeye kadar her tür giyim, kültürün iletişim sisteminin bir parçasıdır ve bir kültürün hem mesajlarını, hem de değer sistemini anlamamıza yardım eder. Örneğin Meksiko'da birörnek elbiseler en moda olan giysilerdir. Polis, asker, okul çocukları ve giymek isteyen herkes, grup ilişkilerinin bir yansıması olarak birörnek giysiler giyer. Ancak, diğer kültürler birörnek giysi konusunda başka görüşlere sahiptir. İsrail'de, nazizme tepki olarak birörnek giysiler popüler değildir. İsrail'i ziyaret eden Amerikalılar, şorttan tutun üzerinde Batman yazılı tişörtlere kadar değişik giysiler olan İsrail askerlerini görünce çoğunlukla şoke olurlar"[263].

Beden hareketleri: Beden hareketlerinin çeşitli mesajlar ilettiği herkes tarafından bilinir. Blaise Pascal iki yüz yıl önce, "bizim doğamız devinimlerden oluşmuştur, geri kalan ise ölümdür"[264] demiştir. Kinesics (devimsel iletişim) adı verilen disiplin beden hareketlerini ve bu hareketlerin kodlarını incelemektedir. Devimsel göstergeler, iletişimi etkileyecek mesajlar gönderen bedensel değişmeler ve devinimlerdir. Bu etki, doğrudan ya da dolaylı olabilir. Yoldan geçmekte olan bir grubun karşısına geçerek, durmalarını isteyen bir kişinin eliyle "dur" işareti yapması iletişimi doğrudan etkileyen bir hareket olduğu halde, bir olaya sinirlenen bireyin dişlerini sıkması, elindeki nesneyi yere atması dolaylı etki yapar. Bununla birlikte, çoğu durumda, bireylerin eylemleri, onların iletişim davranışlarının bir parçasıdır ve iletişimin diğer bileşenleri olan sözsüz ve sözlü davranışlarla bağlantılıdırlar. Devimsel iletişimde, hareketle iletişimi birbiriyle ilintilendiren iki kabul yapı-

[262] Kartarı 1977, s. 138-140.

[263] Samovar / Porter 1991, s. 188.

[264] Zikreden Samovar / Porter 1991- s. 189.

lır[265]. Bu kabuller, insanların hareketlerden, istemli ya da istemsiz olarak benzer şekillerde yararlanmalarına dayanmaktadır. Öncelikle bütün hareketler, hangi kültürün üyesi olduğuna bağlı olmaksızın, bireyin psikolojik ya da fiziksel durumuna ilişkin enformasyon içerir. Bir selam, el işareti, omuz silkme ve benzeri hareketler belirli amaçlarla yapılır. Bu hareketleri algılayan bireyler, onların arkasında yatan nedenlerin farkında olmaz, ancak her hareket, kaynağın içsel durumuyla ilgili enformasyon taşır. Belirli hastalıklar ya da bedensel özürlere bağlı olanların dışındaki hareketler rastgele yapılmaz ve bireyin iç dünyasından dış dünyaya verilen mesajlardır. Bu eylemler, bireyin iç dünyasında neler olup bittiğini gösterir. Hava çok sıcak olmadığı halde sürekli terleyen ya da sokakta, sık sık arkasına bakarak duvar dibinden hızla yürüyen birinin hareketleri, onun ruhsal durumu hakkında enformasyon vermektedir. Bu nedenle, iletişim dalında yetişenlerin, hareketsel iletişim hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. İkinci kabul, hareketlerin anlamını okuma yeteneği evrenseldir. Her birey, günlük yaşamında devimsel iletişimden yararlanır: Selam verirken, hoşnutluğunu ya da hoşnutsuzluğunu belirtirken, anladığını ya da anlamadığını gösterirken çeşitli hareketler yapar. Devimsel iletişimin en çok yararlanıldığı alan, etkileşim sürecinde, karşıdaki ile ilgili tutumu ifade etmektir. Bireyler, etkileşim sırasında, istemli ya da istem dışı olarak, karşılarındaki kişiyle ilgili tutumlarını hareketleri ile yansıtırlar. Onu bir dost mu, rakip mi, arkadaş mı olarak algıladıkları hareketlerinden anlaşılır. Bedensel hareketler aynı zamanda duyguların yoğunluğunu da belirtirler. Samovar ve Porter, hareket ile duygusal durum arasındaki ilişki konusunda, her ana güdünün özel bir davranış kalıbı ile ilintili olduğunu belirtmektedir[266]. Yazarlara göre, bu davranışlar herkes için temel davranışlardır. İnsanlar yaşlandıkça ve kültürleme sürecinden geçtikçe, duygularının dışarıdan anlaşılmasını kontrol altına almayı öğrenirler. Ancak, beden, her zaman ne hissettiğini dışarıya vurmak ister. Diğer hareketler ise, bireyler konuşurken ya da diğerlerini dinlerken gözlenir. Yukarıda belirtildiği gibi, bu hareketler bireyin sözlü olarak verdiği mesajı sözsüz olarak güçlendirmek ya da

[265] Samovar / Porter 1991, s. 190.

[266] Samovar / Porter 1991, s. 190-191.

tamamlamak amacıyla yapılır ve betimleç (illustrator) olarak anılır. Betimleç, "Konuşmaya eşlik eden ve çoğunlukla belli sözcükleri vurgulayan ya da söylenen şeyi betimleyen sözsüz davranış"[267] olarak tanımlanır.

Sözlü iletişime eşlik eden başka bir sözsüz iletişim davranış türü de düzenleç (regulator) adı verilen davranışlardır. Düzenleç, "kişilerarası ilişkilerde iletişim akışını denetlemeye yardım eden sözsüz davranışlar[dır]. Bir söyleşi sırasında söz almak istediğinizde öne doğru eğilerek ya da başınızı dikleştirip elinizi betimleç olarak kullanabileceği konuma gelecek şekilde kaldırmak suretiyle bu isteğinizi ima edebilirsiniz. Bu ve benzeri davranışlar düzenleç örnekleridir"[268]. Düzenleçler, etkileşim sürecine katılan bireylerin konuşmalarını sürdürme, daha yüksek ya da alçak sesle konuşma, sırasını başkasına verme gibi davranışlarını düzenlerler[269]. İletişim sürecinde düzenleçler, katılanların dikkatini birbirleri üzerinde yoğunlaştırmalarını ya da süreci izlediklerini karşı tarafa göstermelerini sağlar. Düzenleçler de betimleçler gibi sözlü iletişimle bağlantılıdır. Ancak aradaki fark, betimleçlerin sözlü iletişimin içeriği ile, düzenleçlerin ise enformasyon akışı ile ilişkin olmalarıdır. En önemli düzenleç "bakış"lardır.

Bazı hareketler ise, görünür mesajlar iletirler. Bir kişiyi çağırma, yön gösterme ya da selamlama amacıyla elle verilen mesajlar buna örnektir. Sözlü mesajların yerini tamamen alan hareketler de vardır. Amerikan iletişim bilimlerinde "emblem" denilen bu simgeler, tek başlarına belirli bir anlamı aktaran mesajlardır. Mutlu, "emblem" karşılığında "belirtke" terimini kullanmış ve "Kişilerarası iletişimde, sözcükleri veya deyimleri dolaysızca dile getiren, kolayca sözlü anlatımlara çevrilebilen sözsüz davranışlar"[270] olarak tanımlamıştır. Ancak, belirtkeler yalnız söz ya da söz gruplarının yerini tutmakla kalmaz, aynı zamanda, bilinçli olarak en çok yaptığımız hareketlerdir. Niederer, be-

[267] Mutlu 1995, s. 62.

[268] Mutlu 1995, s. 105.

[269] P. Ekman / W. V. Friesen: "Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding", *Semiotica*, Sayı: 1 [1969], s. 82-84.

[270] Mutlu 1995, s. 59.

lirtkelerin, normal sözel enformasyon alışverişinin, gürültü, konuşmanın yasaklanması ya da uygun olmaması, etkileşenler arasında büyük mesafe bulunması ya da sağırlık gibi organik yetersizlikler söz konusu olduğunda kullanıldığını belirtmektedir. Bu durumlarda, anlaşma, uluslararası denizcilik işaretleri veya dilsizlerin kullandığı işaret dili gibi, kısmen ya da tamamen belirtkeler aracılığıyla gerçekleşmektedir[271]. Belirtkelerin sözlü iletişimle birlikte kullanıldığı durumların başında, selamlaşma ve vedalaşma gibi ritüelleşmiş olaylar gelmektedir[272]. Belirtkelerin bu çalışmanın konusu açısından en önemli özellikleri ise, temellerinde kültürel deneyimlerin yatmasıdır. Bir bireyin yararlandığı belirtkeleri anlayabilmek için, ya onunla aynı kültürü paylaşmak ya da o bireyin kültüründeki sözsüz iletişim dilini bilmek gerekir. Çünkü her kültürde belirli anlamları iletmek için, beden hareketlerinin belli yönlerinden yararlanılır.

Bir bireyin *duruş ve oturuş* alışkanlıkları, onun kültürü ile doğrudan ilintilidir. Hewes'e göre, insan bedeni yaklaşık olarak bin değişik duruş gösterebilir[273]. Her kültürde bu duruş biçemlerinden bir kısmı kullanılır ve yeni nesillere aktarılır. Ancak, birbirine benzer duruş biçemleri farklı kültürlerde farklı anlamlar taşıyabilir. Samovar ve Porter, Uzak Doğu kültürlerinde, bir bireyin karşısında hafifçe eğilmenin, selamdan[274] çok daha başka bir anlam taşıdığını belirtmektedir[275]. Eğilme, Türk kültüründe de olduğu gibi, karşıdakinin rütbe ve toplumsal statüsünün tanındığını gösteren bir belirtkedir. İlk bakışta, söz konusu kültürlere yabancı olanların bu belirtkeci tanıma ve değerlendirmesinin kolay olacağı sanılırsa da, durum göründüğü kadar basit değildir. Çünkü, her belirtke, farklı bağlamlarda farklı şekilde uygulanabilmektedir ve bu uygulamaların arkasında yatan kültürel nedenleri tanımak

[271] Niederer 1976, s. 207.

[272] Krş. Ekman / Friesen 1969, s. 63-68.

[273] G. Hewes: "World Distribution of Certain Postural Habits", *American Anthropologist*, Sayı: 57 [1955], s. 231-244, burada s. 231.

[274] Hermann Bausinger "selamlaşma"yı bütün kültürlerde bulunan bir "kontakt kurma" formu olarak tanımlıyor: H. Bausinger: "Gruss, Grüssen", *Enzyklopaedie des Maerchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzaehlforschung*, Cilt 6, Berlin / New York 1999, s. 274-276, burada s.274.

[275] Samovar / Porter 1991, s. 192.

gerekmektedir. Uzak Doğu kültürlerinde birbirleriyle karşılaşan bireylerin ellerini birleştirip hafifçe öne eğilerek birbirlerinin statüsünü tanıdıklarını bilmek, bu belirtkeyi kullanmak için yeterli değildir. Hangi koşullarda, göreceli olarak hangi statüye sahip bireyler önünde ve ne zaman ne kadar eğileceğini de bilmek ve içinde bulunulan ortamı değerlendirebilmek de gereklidir. Bu kültürlerde, statüsü daha aşağıda olan birey önce eğilmeye başlar, ve onun eğilme oranı, statüsü yüksek olandan fazla olmalıdır. Ancak eğilmenin ne kadar süreceğini statüsü yüksek olan birey belirler. Eğer etkileşenler aynı statüye sahipse, aynı zaman ve şekilde eğilir ve eğilmeye aynı zamanda son verirler.

Oturma biçemleri kültürden kültüre değişmekte ve her oturma biçemi farklı anlamlar taşımaktadır. Doğu ve özellikle Güneydoğu Anadolu'da gözlenen "çömelme" biçemi, Meksika'da da kullanılır. Sandalye ve koltuk gibi, özel olarak oturmak için üretilmiş eşyalar üzerinde oturma biçemleri de kültürden kültüre değişir. Söz gelişi, Türk kültüründe, kendinden büyük veya statüsü yüksek birinin yanında sandalyede oturan bir birey ayak ayak üstüne atmaz, bedenini dik durumda tutar, dizleri birbirine bitişiktir ve ellerini kucağında birleştirir. Aralarındaki güç aralığı çok olan bireylerin bir arada bulundukları durumlarda, güç sıralamasında yukarıda bulunan bireyler, aşağıda bulunan bireylerden daha rahat bir pozisyonda otururlar: Ayak ayak üstüne atar, geriye kaykılır, kollarını, koltuk kenarına koyar ve bedenlerini koltuk ya da sandalyede en rahat edebileceği şekilde yerleştirirler. Diğerleri ise, oturuş biçemleri ile karşıdakinin gücünü tanıdıklarını belli ederler. Son zamanlarda hızlı bir değişime sahne olan kırsal kesimde sandalye ve koltuklar yerine, genellikle yerde oturulur. Burada da oturuş biçemleri kültürel nitelik taşır ve her biçemin ilettiği bir mesaj vardır. Bağdaş kurmak, bir dizini katlayıp, diğer ayağının üstüne oturmak, ayaklarının ikisini de uzatmak ya da birini altına alıp, diğerini uzatmak gibi birbirinden farklı oturuş biçemleri vardır. Bağdaş kurmak, rahat oturuş biçemlerinden biridir ve eşit statüdeki bireylerin bir arada bulundukları durumlarda kullanılan oturuş biçemidir. Eğer, yüksek statüde birinin yanında bulunuyorsa, o kişi bağdaş kurduğunda, diğerinin bir dizini kıvırıp diğer ayağını altına alması beklenir. Da-

ha yüksek statüde birinin yanında ayaklarını uzatarak, hele ayaklarını birbirinin üzerine atarak oturmak, geleneksel kesimde iyi karşılanmaz. Demek ki, bir arada oturan bireyler arasındaki statü farklarını, o bireylerin oturuş biçemlerine bakarak, başka deyişle, oturuş biçemlerinin taşıdığı mesajı okuyarak, kestirmek olasıdır.

Aynı kültürün üyeleri arasındaki farklılaşmayı ortaya koyan oturuş biçemleri yanında, farklı kültürlerden bireyleri birbirinden ayırmayı sağlayan biçemler de vardır. Söz gelişi, Türkiye'den de izlenebilen Alman televizyonlarında, açıkoturumlara katılan konuşmacılar, koltuklarına yayılarak, bacak bacak üzerine atarak ve ayakkabılarının altını izleyiciye gösterecek biçimde oturmaktadırlar. Oysa Türk televizyonlarında, genellikle açıkoturumlar, önü kapalı bir masanın arkasında yapılır ve konuşmacıların bacak ve ayakları gösterilmez. Koltuklara oturulduğunda ise, konuşmacılar ayaklarının izleyiciler tarafına gelmemesine çalışırlar. Bu davranışların sözsüz iletişim açısından değerlendirilmesi, Türk kültüründe ayak ve baş kavramlarının göz önüne alınmasını gerekli kılmaktadır. Bir büyüğün karşısında baş eğme hangi anlamı taşıyorsa, ayağını birine doğru uzatmak da onun tam tersi anlama gelmektedir. Yani başla o bireyi tanıyıp saydığını, ayakla da onun toplumsal statüsünü tanıyıp saymadığını göstermek olasıdır. Bu nedenle, sandalyede oturduğu zaman ayaklarını sallayan çocuklara, bu davranışlarının ayıp olduğu söylenir, ancak neden ayıp olduğu bilinmez.

O halde, kültürel deneyimlerle hareketler arasındaki bağlantıyı anlayabilmek için duruş ve oturuş davranışları ile jestleri, yani belirli anlamlar taşıyan beden hareketleri incelenmelidir . Bu konuda yapılan çalışmalarda, çeşitli kültürlerde kullanılan jestlerin katalogları hazırlanmıştır [276]. Ancak bu kataloglar dar kapsamlı ve kültürlerarası iletişim çalışmaları için yeterli bilgiyi içeren çalışmalar değildir. Karşılaştırma ve jestler arasındaki anlam farklılıklarını açıklamak amacıyla hazırlanmışlardır. Türk kültüründe kullanılanlarla ilgili kapsamlı bir çalışma da yapılmamıştır. Bu nedenle, ülkemizde sözsüz iletişimsel dav-

[276] D. Morris / P. Collett / P. Marsh / M. O'Shaughnessy: *Gestures*, New York 1979.

ranışların saptanması iletişim bilimleri alanında çalışanların önünde bir araştırma konusu olarak durmaktadır.

Unutulmaması gereken noktalardan biri de, kültürden kültüre değişen davranış kalıpları yanında farklı kültürlerde aynı anlamları iletmek için yararlanılan benzer davranışların olduğudur. Farklı kültürel ortamlarda bulunan bireyler, iletişim davranışları arasındaki farklılıklar kadar benzerlikleri de öğrenmek zorundadırlar.

Yüz ifadeleri: Bireylerin iç dünyasında olup bitenleri dış dünyaya bildiren önemli sözsüz iletişim yollarından biri yüz ifadeleridir. Bir birey, gönderdiği mesajın, alıcı üzerindeki etkilerini onun yüz ifadelerinden okuyarak anlayabilir. Samovar ve Porter eski Yunan ve geleneksel Japon dramlarında rol alan oyuncuların, iç dünyalarının oyuna yansımasını önlemek için maskelerden yararlanıldığını belirtmektedirler[27]. Yazarlar bu yolla, aktörlerin karakter ve tutumlarının değiştiğinin izleyenlere gösterildiği kanısındadırlar.

Yüz ifadeleri genellikle istem dışı mesajlar olarak değerlendirilmektedir. Sevinç, üzüntü, heyecan ve korku gibi duygular, kültürler arasında farklılıklar olsa bile, evrensel olarak yüz ifadelerinde okunabilen duygulardır. Bazı kültürlerde duyguların dışa vurulmasını engellemeye yönelik stratejiler geliştirilmiştir. Söz gelişi, eril nitelik taşıyan kültürlerde, erkeklerin ağlaması veya üzüntülerini belli etmesi hoş karşılanmaz ve erkek çocuklar küçük yaştan başlayarak bu konuda eğitilir. Dişil kültürlerde ise genellikle, duyguların dışa vurulması önemli insan niteliklerinden biri sayılır ve erkeklerin de ağlaması, belirli sınırlar içinde hoş karşılanır. Batı kültürlerinde, özellikle toplumun üst katmanlarında, bireylerin duygularını açığa vurması hoş karşılanmaz. Türk kültüründe İngilizler için "soğuk" önyargısının oluşmasında bu kültürel niteliğin büyük rolü vardır. Bir tarafta, duygularını kolayca ve açık olarak ortaya koymakta herhangi bir sakınca görmeyen Türkler, diğer tarafta ise, duygularını saklamayı ve dışa vurmamayı erdem sayan İngilizler varsa, etkileşimde yanlış anlamaların ortaya çıkması doğal sayılmalıdır. Duygularını maskeleme eğilimi Ba-

[27] Samovar / Porter 1991, s. 195.

tı kültürlerinde Akdeniz kültürlerine bakarak yüksek görünse de, Japon kültüründekinden daha azdır. Çünkü, Japon kültüründe daha yoğun ve şiddetli duyguları bile saklama stratejileri geliştirilmiştir. Bu nedenle, Japonlarla iletişim kuran diğer kültürlerin üyeleri, onların herhangi bir konudaki duygularını anlamakta güçlük çekmekte ve sözlü mesajlarla diğer sözsüz davranışlara dayanarak yorum yapmak durumunda kalmaktadır. Bu nedenle, Japon kültürü gibi, yüz ifadelerinden anlam çıkarmanın zor olduğu kültürlerle iletişim kurmak isteyenlerin, belirtke, betimleç ve düzenleçleri iyi tanıması gerekir.

Yüz ifadelerinin istemli olanları da, sözsüz iletişimin yukarıda belirtilen işlevleri çerçevesinde kullanılır. Etkileşen, bir şeyi beğenmediğini, acı çektiğini ya da şaşkınlığını yüz ifadesi ile belirtebilir. Ancak istemli yüz ifadeleri, istemsiz olanlardan farklı olarak, birey tarafından belirlenen ifadelerdir. Başka deyişle, istemli yüz ifadeleri ile iletilen mesajlar, bireyin gerçek iç dünyasını yansıtmayabilir. Bu durumda, yüz ifadelerinin gerçek anlamları taşıyıp taşımadığı konusunda kuşku doğar. Bireylerin "rol yapma"sı veya "yüzüne maske geçirme"si olarak bilinen, gerçek duygu ve düşünceler yerine, karşı tarafa amaçlı mesajlar göndermesi eylemi, yüz ifadeleri ile verilen mesajların başka yolla doğrulanması çabalarını da birlikte getirir.

Eğer iletişimin gerçekleştiği bağlam dikkate alınırsa, yüz ifadeleri doğruya en yakın ölçüde değerlendirilebilir. Çünkü, iletişim bir boşlukta oluşmaz ve aynı yüz ifadesi farklı ortamlarda farklı anlamları iletmek amacıyla kullanılabilir. Samovar ve Porter, bir bireyin fotoğrafında gözlenen yüz ifadesine bakarak, o fotoğrafın hangi bağlamda çekildiğini bilmeden, o bireyin neyi anlatmak istediğini kestirmeye çalışmanın doğru olmadığını belirtmektedir[278]. Yazarlar aynı zamanda, sözlü mesajların yorumlanmasında da sözsüz mesajların mutlaka hesaba katılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Yüz ifadeleri de dahil olmak üzere, sözsüz mesajların yorumlanmasında, etkileşen bireyler arasındaki ilişkilerin de göz önüne alınması gerekir. Burada, iletişime katılan bireylerin, karşılarındaki kişilere olan yakınlığına uygun söz-

[278] Samovar / Porter 1991, s. 196.

süz iletişim davranışları gösterdiği gerçeği üzerinde durulmaktadır. Kişilerarası ilişkilerin derecesine göre sözsüz iletişimden yararlanma oranı değişir. İlişki ne kadar samimi ise, o kadar çok sözsüz mesaj gönderilir. Bireyler arasındaki güç aralığı ne kadar çoksa, belirli durumlar dışında[279], sözsüz iletişimden o kadar az yararlanılır.

Bakışlar: İnsanın dış dünyayı doğrudan algılamasına yarayan organlarından en önemlisi gözdür. Gözün tek işlevi çevreyi algılamak değil, aynı zamanda, bireyin dış dünyaya mesajlar göndermesini sağlamaktır. Her kültürde bireyler, gözleri ve bakışları yardımıyla etkileşim sürecine katılan diğer bireylere anlamlar aktarırlar. Edebiyatta ve şiirde, gözlerin sözsüz iletişimle aktardığı anlamların yorumu büyük yer tutar. Gözler ve bakışlarla ilgili olarak evrensel iletişim kalıpları bulunmakla birlikte, kültürden kültüre değişen davranışlar da vardır. Göz teması, bakışlar, göz hareketleri ve gözbebeklerinin büyüyüp küçülmesini de kapsayacak şekilde, gözlerle gönderilen mesajları inceleyen disipline "oculestic" adı verilmektedir. Ancak bu disiplin, kültürlerarası iletişim alanında çalışan belirli sayıda bilimadamının dışında pek fazla ilgi görmemiştir. Göz teması iletişime davet olarak bilindiği için, kültürlerarası iletişimde önemli sayılan davranışlar arasında yer alır[280].

Kültürlerarası iletişimde, özellikle, kültürel değerlerle ilgili olan göz hareketleri ve bakışların tanınması büyük önem taşımaktadır. Bakışlar, sadece bireyin duygularını aktarmakla kalmaz, aynı zamanda, iletişim sürecinde düzenleç ve kimlik sembolü işlevi görür[281]. Etnolojik araştırmalarda, özellikle Akdeniz kültürlerinde göz ve bakışlarla bağ-

[279] Anadolu'da gelinlerin belirli bir süre kayınbaba ve ailenin kendinden büyük erkeklerinin karşısında konuşmaması adeti bu kurala uymamaktadır. Çünkü, gelinler ya erkek çocuk doğuruncaya ya da aileye yeni bir gelin gelinceye kadar yukarıda belirtilen aile bireyleriyle yalnız sözsüz iletişim kurarlar.

[280] P. Andersen: "Explaining Intercultural Differences in Nonverbal Communication", *Intercultural Communication. A Reader*, 7. Basım, Hz. L. A. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1994, s. 229-239, burada s. 230.

[281] U. Gyr: "Stille Gewalt: Zur Bedeutung nonverbal geübter Macht im Alltag", *Mit der Differenz Leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*, Hz. K. Roth, München 1996, s. 43-59, burada s. 45.

lantılı olarak "nazar" inanışıyla ilgili geniş bilgi elde edilmiştir[282]. Nazar inanışına göre, bakışlar iyi ya da kötü bir güç taşır ve kötü güç taşıdığında, karşıdaki insanın malına ve canına zarar verebilir. Bu bakışların istemsiz olarak da insanlara zarar verebileceğine inanılır[283]. Türk kültüründe nazar inancı oldukça yaygındır ve özellikle, mavi gözlü insanların nazarının güçlü olduğu varsayılır. Nazara engel olmak için de, muska, mavi boncuk, deniz kabuklarından yapılmış takılar, at nalı ve benzeri bazı nesnelerden yararlanılır. Bu nesneler, onları kullanan bireylerin inançları, dolayısıyla da olası davranış kalıpları hakkında enformasyon verirler.

"Dik dik bakmak", bakış yoluyla karşıdakini tehdit etmek anlamı taşır. Bazı kültürlerde, karşıdakinin gözlerinin içine bakmak, belirtke niteliği taşırken, bazı kültürlerde tehdit anlamına gelmektedir. Söz gelişi, Batı ve Kuzey Avrupa ile Kuzey Amerika kültürlerinde iletişim sürecine katılan bireyler, konuşmacıyı dinlediklerini göstermek için onun gözlerine bakarlar[284]. Halbuki, güç aralığının çok olduğu Doğu kültürlerinde, bir bireyin gözüne doğrudan bakabilmek için, ya aile üyelerinden biri olması ya da bakılan bireyden daha yüksek toplumsal statüye sahip olunması gerekir. Okulda öğrencinin, evde çocuğun, işyerinde ise astın kendinden yukarıda olan kişilerin gözlerinin içine bakarak konuşması saygısızlık ve dik başlılık olarak algılanır[285]. Aynı kültürden farklı cinsler arasındaki bakışlarda da farklılaşma söz konusudur. Kadın kadına ya da erkek erkeğe etkileşimlerde gözlenen bakışlar, karşı cinsler arasındaki etkileşimlerde farklı anlamlar taşıyabilir[286]. Leymann, 1930'lu yıllarda, İsviçre'deki kız okullarında, öğrencilere, yolda bir erkekle karşılaştıklarında bakışlarını hemen yere indirmeleri öğretildiğini belirtmektedir[287].

[282] T. Hauschild: *Der böse Blick. Ideengeschichtliche und sozialpsychologische Untersuchungen*, 2. Basım, Berlin 1982; Bkz. W. Schiffauer: *Die Bauern von Subay. Das Leben in einem türkischen Dorf*, Stuttgart 1987; *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, Stuttgart 1974.

[283] O. König: *Urmotiv Auge. Neuendeckte Grundzüge menschlichen Verhaltens*, München/Zürich 1975, s. 103.

[284] Hall / Hall 1983, s. 47.

[285] N. Adler: *International Dimensions of Organizational Behavior*, 2. Basım, Boston 1991, s. 129

[286] N. Henley: *Körperstrategien. Geschlecht, Macht und nonverbale Kommunikation*, Frankfurt 1988, s. 224.

[287] H. Leymann: *Mobbing. Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren kann*, Reinbeck 1993, s. 124.

Hemen bütün kültürlerde, bir bireyin bakışlarını diğerinden kaçırması, doğru söylemediği ya da içinde bulunduğu durumdan rahatsız olduğu şeklinde yorumlanır. Ancak, özellikle sözsüz iletişim davranışlarının hangi bağlamda gözlendiği her zaman hesaba katılmalıdır. Bu nedenle, burada betimlenen bakışların durumsal nitelikleri göz önünde tutulmalıdır. Güç aralığı çok olan kültürlerde, bakış kaçırma, yere bakma gibi davranışlar saygı belirtkesi olarak da kullanılmaktadır. Gyr'e göre, bu davranış Batı kültürlerinde de alçakgönüllülük, nezaket ve karşıdakinin statüsünü tanıma anlamları taşımaktadır[288].

Leathers, Kuzey Amerika kültürlerinde, gözlerin, iletişim sürecinde altı işlevini saptamıştır. Ona göre, gözler, bireyin dikkatini, ilgisini ve uyanık olduğunu gösterir; tutum değişikliği ve algılamayı etkiler; etkileşimi düzenler; duyguları iletir; güç ve statü ilişkisini tanımlar ve son olarak etkileşilen bireyler hakkında edinilen izlenimlerin yönetiminde esas rol oynar[289]. Bununla birlikte, aynı göz hareketleri ya da bakışlar, farklı kültürlerde farklı anlamlar taşırlar. Söz gelişi, Kuzey Amerikan kültürlerinde, etkileşenin iletişim sürecini izlediğini belirtmek için karşısındakinin gözlerine bakmasına karşın, Japon kültüründe, hiyerarşik sıraya bağlı olarak, astlar üstlerini dinlerken onların gözlerine değil, kravatlarına ya da gözlerinden daha aşağıda bir noktaya bakarlar[290]. Bu bakışlar geleneksel Türk kültüründe daha da aşağı iner. Bakışlar, aradaki güç aralığıyla ilişkin olarak, yere kadar inebilir. Arap kültüründe ise, iletişime katılanlar, statülerinden bağımsız olarak birbirlerinin gözlerinin içine bakarlar ve böylece, sözlerinin doğru olduğunu sözsüz olarak belirtmeye çalışırlar.

Dokunma insanların kullandığı ilk duyudur. Daha diğer duyu organları bilinçli olarak kullanılamazken, çevre ile ilgili enformasyon dokunma yolu ile toplanır. Bu nedenle, insan, bebeklik döneminde çevresindeki bireylere yetişkinlerden çok daha fazla dokunur. Bebeklikten ilk çocukluk dönemine geçiş, bireyin, ses ve görüntü gibi diğer kanallardan gelen mesajlara, dokunmadan daha çok önem vermesiyle ken-

[288] Gyr 1996, s. 46.

[289] Leathers 1986, s. 42.

[290] Samovar / Porter 1991, s. 198.

dini gösterir. Çocukluk döneminde ise, her kültürde dokunmanın kuralları öğretilir. Bireyin kime, nasıl ve hangi ortamlarda dokunabileceği nesilden nesile aktarılır. Böylece dokunma gereksinmesinin yerini bir taraftan diğer algılama yolları alırken, bir taraftan da dokunma davranışı kurallara bağlanmış olur. "İlk gençlik yıllarında, kültürümüz dokunma yolu ile nasıl iletişim kuracağımızı öğretir. Hemen herkesle tokalaşabileceğimizi, herkesle aynı yoğunlukta olmamakla birlikte, belirli kişilere sarılabileceğimizi, karşıdakinin bedeninin dokunabileceğimiz bölgelerini bilerek, diğer kişilerle samimi olmayı ve kültürün belirlediği bedendeki seksüel bölgelerin farkında olarak, biriyle aşk yapmayı öğreniriz"[291].

Dokunmanın anlamını etkileyen çeşitli etmenler vardır. Dokunmanın gerçekleştiği durum ve ortam önemlidir. Söz gelişi, bir yakınını yitiren bireye başsağlığı dilerken omzuna dokunmakla, soru sormak için yoldan geçen birinin omsuzuna dokunmak arasında fark vardır. Bireyin üyesi olduğu kültürün nitelikleri de onun dokunuşlarını yorumlamada gerekli bilgileri verir. Kişisel mesafenin büyük olduğu kültürlerde, bireyler dokunuldukları zaman rahatsız olurlar. Kişilerarası ilişkiler dokunma davranışları açısından büyük önem taşır. Dokunmanın süresi de anlamlıdır. Tokalaşma sırasında ellerin birbiri ile temas süresi, tokalaşan bireyler arasındaki ilişkiye koşut olarak uzayabilir ve dokunma süresi kültüre bağlıdır. Bazı kültürlerde tokalaşma, birkaç saniye sürerken, bazı kültürlerde, eller tokalaşmadan sonra, etkileşim bitinceye kadar bırakılmaz. Bazı kültürlerde, yalnız birer el tokalaşma eylemine katılırken, bazı kültürlerde toklaşan bireyler iki elleriyle karşıdakinin ellerini tutarlar. Dokunmada, etkileşenlerin hangi derecede aktif ya da pasif oldukları da anlamlıdır. Dokunulan bireyin, buna uygun şekilde ve aynı derecede istekle karşılık vermesi beklenir. Eğer bu yoğunluk hissedilmiyor, üstelik çekingen tavır sergileniyorsa, dokunanla araya mesafe konuyor demektir. Dokunan birey bu davranış karşısında, kendi yaklaşımını yeniden değerlendirir ve davranışını değiştirir. Etkileşenlerin karşılarındaki bireyin bedeninde hangi bölgeye dokundukları da önemlidir. Söz gelişi, baş, yüz, kol, sırt ve el Türki-

[291] Samovar / Porter 1991, s. 201.

ye'de günlük yaşamda en çok dokunulan bölgelerdir. Ancak kimin, kimin neresine dokunabileceği de kültür tarafından belirlenir ve bireyler tarafından öğrenilir. Bir öğrenci, öğretmeninin sırtına dokunamaz ya da "sırtını sıvazlayamaz". Bir ilkokul öğretmeni, dünya görüşleri arasındaki farklılıklar göz önüne alınmazsa, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bütün öğrencilerinin başına ve yüzüne dokunabilir. Tayland kültüründe ise, bir bireyin başına dokunmak, ona saldırı olarak algılanmaktadır[292]. Ancak bir öğretim üyesi, yaşına bağlı olsa da, bu tür dokunmalardan sakınır. Aralarında yaş farkı olan bireyler tokalaşırken, yaşlı olan diğer eliyle genç olanın koluna dokunur, genç olan ise dokunmaz. Ancak burada betimlenen dokunma biçemleri, kentleşme ve sosyokültürel değişmeye koşut olarak değişmektedir. Ayrıca cinsler arasındaki dokunmalarda da, bireylerin dünya görüşlerine uygun kurallar uygulanmaktadır. Bazı kesimlerde, kadınlar aileden, hatta eş ve çocuklarından başka hiçbir erkeğe, erkekler de aynı durumdaki kadınlara dokunmamaktadır.

Türk kültüründe dokunmanın iletişim açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir. Kişisel ve bireylerarası mesafenin oldukça küçük olduğu Türk kültürünün üyeleri her fırsatta birbirlerine dokunma eğilimi gösterirler. Dokunma, sözsüz iletişimin yukarıda sıralanan işlevlerinin önemli bir kısmını yerine getirir. Yazarın 1997-1998 yıllarında Ankara'da kurulu bir Türk-Alman ortak kuruluşunda kültürlerarası iletişim konusunda yaptığı alan araştırmasının il sonuçları, Batı Avrupa ülkelerinde yetişmiş ve okumuş olsalar bile, Türk yöneticilerin Alman yöneticilerden daha çok, etkileşimde bulundukları bireylere dokunma gereksinmesi duyduklarını ortaya koymaktadır. Yönetici kademesinde çalışan, yükseköğrenimli ve yabancılarla birlikte çalışma deneyimi kazanmış bireyler dokunma gereksinmelerini dışa yansıtmadan etkileşimi sürdürebilmektedirler. Ancak bu durum, iletişim sürecinde bir tarafın sürekli olarak kendini kontrol altında tutmasını gerektirmekte, dolayısıyla, iletişimin doğal akışı etkilenmektedir. Bir kısım Türk yöneticiler ise, kültürlenme (acculturation) yoluyla, eğitim gördükleri kültürün iletişim davranış kalıplarını edinmiştir. Bu kişilerin,

[292] Samovar / Porter 1991, s. 202.

Türkiye'de yetişen yöneticilerle olan etkileşimlerinde, soğuk veya kendini beğenmiş olarak algılanmalarının nedeni de, dokunma konusundaki de dahil olmak üzere, iletişim davranışlarındaki farklılıklardır.

Paradil Alanında Farklılaşma

Paradil "konuşmanın sessel (ama sözsüz) boyutu; bir şeyin söylenme tarzı; sözsüz ama sessel davranış; sesin söylenen söz dışındaki özellikleri"[293] olarak tanımlanır. İletişim sürecinde sözlü mesajlar sadece sözlük anlamıyla algılanmaz. Mesajın anlamını belirleyen etkenler arasında, onun hangi ses tonuyla nasıl söylendiği de büyük önem taşır. Almanlar, "ses, müzik yapar"[294] derler. Yani, sözlü mesaja asıl anlam veren onun tonlamasıdır. Bir sözlü mesaj, farklı ses ve vurgularla iletilirse farklı anlamlar taşır[295]. Paradil, sesin yüksekliği, temposu, tonu, tınısı ve söyleniş biçemini içeren ses niteliklerini; gülme, ağlama ve benzeri duyguların sessel ifadesini sağlayan ses niteleyicilerini; ve sözlü iletişim sırasında konuşmacının kullandığı "eee", "ıı" gibi seslerle, yukarıda değinilen "susma"ları içeren ses bölücülerini kapsar[296].

Türk kültüründe, ne söylendiği değil, nasıl söylendiği önemlidir. Sözlü mesajların kimden, hangi bağlamda geldiği ve hangi sessel nitelikler taşıdığı, o mesajın hem algılanması, hem de yorumlanmasında rol oynar. "Kimden" sorusuna yanıt vermek için, etkileşenlerin kültürlerine bağlı olmak kaydıyla, kaynağın toplumsal statüsü ve etkileşenler arasındaki hiyerarşik ilişkinin bilinmesi gerekir. İletişim sürecinin gerçekleştiği ortam ve süreci etkileyen faktörler bağlamı oluşturur. Mesajın sessel nitelikleri, yani; gereğinden yüksek ya da alçak sesle söylenmiş olması, mesaj içindeki vurgulamalar, duygu belirten sesler ve kullanılan bölücüler, onun yorumlanmasında hesaba katılır.

Kullandıkları paradilden yararlanılarak, iletişime katılan bireylerin duygusal durumları, toplumsal statüleri, ekonomik durumları,

[293] Mutlu 1995, s. 278.

[294] Der Ton macht die Musik.

[295] Kartarı 1997, s. 158.

[296] Samovar / Porter 1991, s. 205; Mutlu 1995, s. 278.

cinsleri, yaşları, eğitim düzeyleri, etnik ve bölgesel kökenleri hakkında bilgi edinilebilir. Kültür, sözsüz iletişimin bütün diğer yönleri gibi, paradili de etkiler. Yalnızca kullanılan ses tonları dikkate alınsa bile, kültürler arasında ne kadar fark olduğu gözlenebilir. Akdeniz kültürlerinin üyeleri, Kuzey Avrupalılardan daha yüksek sesle konuşurlar. Çok sayıda yabancının yaşadığı Alman kentlerinde, özellikle tren garlarında bir araya toplanıp yüksek sesle konuşanlar ya İtalyan, ya İspanyol ya da Türklerdir. Araplar ise, Akdenizlilerden daha yüksek sesle konuşur. Bu kültürde, yüksek sesle konuşmak kendine güveni, doğruluğu ve gücü gösterir. Alçak sesle konuşmak ise zayıflığı ve hatta, ahlaksızlıkla ilgili gizliliği ifade eder. Taylandlılar ve Filipinliler ise hemen hemen fısıltıya benzer biçimde alçak sesle konuşurlar. Bu kültürlerde, alçak ve yumuşak sesle konuşmak, yetişkin olmanın ve iyi eğitim almanın göstergesi olarak değerlendirilir. Yumuşak ve alçak sesle konuşan kültürlerin üyeleri, yüksek sesle konuşan bireylerle karşılaştıklarında, onların bir şeye kızdığını sanmaktadır[297].

Güç aralığının çok olduğu bütün kültürlerde, hiyerarşik sıra ile paradil arasında anlamlı bir korelasyon vardır. Bu durum Türk kültüründe de gözlenir. Türk kültüründe, sözlü mesajın tonu, kaynağın toplumsal statüsü ve gücüyle ilişkilidir. Etkileşenler arasında en yüksek statüye sahip olan en yüksek sesle konuşur. Ailede babadan, okulda öğretmenden, işyerinde ise amirden daha alçak ve yumuşak sesle konuşulur. Bu nedenle, gruplar içinde, her zaman en yüksek sesle konuşan dinlenir. Bunun sonucunda da, sözlerinin dinlenmesini isteyen daha yüksek sesle konuşmak zorunda kalır. Güç aralığının az olduğu Kuzey Avrupa kültürlerinde ise, etkileşenler arasında ses tonu açısından pek fark yoktur. Genel eğilim yüksek sesle konuşmamaktır. Ancak, bu kültürlerde, eğitim düzeyi arttıkça ve toplumsal statü yükseldikçe, daha alçak sesle konuşma eğilimi artar. Bu kültürlerde, alçak sesle konuşanlar dinlenir. Onun söylediklerini işitmek için, diğerleri susmak zorunda kalırlar. Bunun sonucunda da, Kuzey Avrupalıların bir arada bulundukları yerlerde yalnız bir kişinin sesi duyulduğu halde, Akdenizlilerin grup halinde bulundukları yerlerde herkes birden yüksek sesle konuşuyormuş gibi gürültü olur.

[297] Samovar / Porter 1991, s. 206.

Sözlü mesajların anlamlarını tamamlayan veya değiştiren sessel ögelerin yanında, tek başlarına anlam taşıyan, ancak dille ilgisi olmayan sesler de vardır. Türk kültüründe çok kullanılan dille dişleri birbirine dokundurarak çıkarılan "cık" sesi bunlardan biridir. Başı yukarıya doğru kaldırılarak "cık" yapmak "hayır anlamına gelmektedir. Birkaç kez peş peşe "cık-cık-cık" yapmak ise, "bak sen şu işe, olur mu canım" anlamına gelir. Apitzsch ve Dittmar'ın, ebeveynleri tarafından 16 yaşından önce Türkiye'den Berlin'e götürülen Türk gençleri ile yaşıtları olan Alman gençleri arasında iletişim sağlamak amacıyla, Türk ve Alman gençlerini bir kampta buluşturarak yaptıkları araştırmada, paradilin önemi ortaya çıkmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, Türk gençleri, Alman dilini anadillerini konuşurken kullandıkları paradil kurallarına göre kullanmakta ve sözgelişi, "evet" ya da "hayır" yanıtı verilmesi gereken bir soruya "cık" diye yanıt vermekte ve Alman gençleri, repertuarlarında olmayan bu mesajı algılayamamaktadır[298].

Susma, sözlü iletişim sırasında, sözler arasında verilen aradır. Ancak, konuşurken sözcükler ve cümleler arasında verilen kısa aralarla, bir mesaja reaksiyon olarak gösterilen susma arasında fark vardır. Sözcük ve cümleler arasında verilen aralar ses bölücü olarak bilinir ve farklı işlevleri vardır. İkinci tür susma ise, daha çok ortaklaşa davranışçı ve güç aralığı çok olan kültürlerde gözlenir ve iletişime katılanlar arasındaki statü farkını yansıtır. Güç aralığı çok olan kültürlerde, sözlü iletişimde bağlamsal biçem kullanma eğilimi vardır. Bu nedenle, mesajlar, karşıdaki kişinin toplumsal yerine ve gücüne göre formüle edilir ve olumsuz reaksiyonlar, dolaylı sözlü iletişim biçemi ile gösterilmeye çalışılır. Bazı durumlarda, sorulan soruya bu iletişim biçemlerinden hiçbiri yardımıyla yanıt verilemez ve paradilden yararlanılır. Susma, birçok durumda verilen en iyi yanıttır. Toplumsal ve ekonomik statüsü yüksek bir birey, statüsü kendine göre çok daha aşağıda olan bir kişiye soru sorduğunda, eğer olumsuz yanıt, ikinciyi zor duruma sokacaksa, yanıt yerine susmayı yeğler. Soruyu soran da yanıtın olumsuz olduğunu anlar.

[298] G. Apitzsch / N. Dittmer: "Contact between German and Turkish adolescents", *Analysing Intercultural Communication*, Hz. K. Knapp / W. Enninger / A. Knapp-Potthoff, Berlin vd. 1987, s. 51-72.

Kültürel Farklılaşma ve Sözsüz İletişim Biçemleri

Dar ve geniş bağlamlı kültürlerde iletişim davranışları arasında önemli farklılıklar gözlenir. Dar bağlamlı kültürlerin üyeleri genellikle açık ve dışa vuran, dolayısıyla da sözlü mesajlar verme eğilimi gösterirler. Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa kültürleri buna örnek oluşturmaktadır. Dar bağlamlı kültürlere mensup olan bireyler, geniş bağlamlı kültürde yetişmiş kişiler tarafından, ağdalı dille ve gereksiz yere ayrıntılara inen konuşmalar yapan insanlar olarak algılanır. Geniş bağlamlı kültürlerin üyeleri ise, sözsüz iletişimden daha çok yararlanır, dili dolaylı ve bağlamsal biçemde kullanırlar. Bu nedenle, dar bağlamlı kültürlerden gelen insanlar, onların mesajlarını ya hiç algılamaz ya da anlaşılmaz, kapalı ve gizemli mesajlar olarak algılanır. Geniş bağlamlı kültürlerde sözlü iletişim, dar bağlamlı kültürlerdeki kadar değerli değildir. Söz gelişi, Kuzey Amerika'da çok konuşan insanlar, diğerlerinden daha çekici bireyler olarak algılanmaktayken, geniş bağlamlı kültüre sahip Kore'de az konuşan insanlar daha çok beğenilmektedir[299]. Geniş bağlamlı kültürlerde, sözsüz iletişime dar bağlamlı kültürlerden daha çok güvenilir, dolayısıyla da sözsüz iletişim bu kültürlerde daha çok kullanılır. Dar bağlamlı kültürlerin özellikle erkek üyeleri, sözsüz iletişim davranışlarını, geniş bağlamlı kültürlerin üyeleri kadar algılayamazlar. Çünkü, geniş bağlamlı kültürler, üyelerine, sözsüz iletişim mesajlarını algılayabilmek ve sözsüz kodları açmak için gerekli bağlamı sağlamaktadır. Geniş bağlamlı kültürlerde, alıcının dikkati, sözlü mesajlardan çok, kaynağın yüz ifadesi, hareketleri, etkileşim hızı, etkileşimin gerçekleştiği ortam ve diğer sözsüz iletişimsel ögeler üzerinde yoğunlaşır. Bunun sonucu olarak da, geniş bağlamlı kültürlerin üyeleri, bağlamsal göstergelerden daha çok etkilenir ve bazen, dar bağlamlı kültürlerden bireylerin verdiği sözlü ya da sözsüz mesajları yanlış yorumlarlar. Geniş bağlamlı kültürlerde, iletişime katılan bireylerden, karşıdakinin duygularını, jestleri ve çevresel ögeleri algılamaları ve anlamaları beklenir. Halbuki, dar bağlamlı kültürlerde gerçekleşen iletişimde, önemli olan sözlü mesajların algılanıp, doğru yorumlanmasıdır.

[299] Andersen 1994, s. 237.

Yukarıda çizilen tablo, bağlam boyutunun iki kutbunda yer aldığı varsayılan iki kültür arasında iletişim açısından biçemsel farklılıkları göstermektedir. Bir kez daha anımsatmak gerekir ki, dünyada bunlar gibi "uç" kültürlerin var olduğunu söylemek zordur. Ancak, çeşitli derecelerde olmak üzere, her kültür yukarıda betimlenen iletişim biçemlerinden yararlanır.

Güç aralığı çok olan ortaklaşa davranışçı kültürlerde de sözsüz iletişimden yararlanma eğilimi, güç aralığı az olan bireyci kültürlerden fazladır.

Kültürlerarası İletişimi Etkileyen Faktörler

Normlar

Her kültürde, "yanlış" ya da "doğru" davranışlarıyla ilgili düşünceler, dolayısıyla da belirli kurallara göre düzenlenen ve norm adı verilen davranış modelleri vardır. Normlar bir kültürün üyelerinin nasıl davranması gerektiğini belirleyen kurallardır. Örnek, normları, bünyesel farklılıkları ve uygulanabilme niteliklerine göre başlıca üç grupta toplamaktadır: Örfler (yasalar), âdetler ve sosyal alışkanlıklar. Bunlar da kendi içinde örf, âdet, teamül, anane, töre, gelenek, görenek ve moda gibi alt gruplara ayrılır[300]. Kültürlerarası iletişim açısından önemli olan ve toplumların uzun süreler az çok değişiklikle koruyup yeni kuşaklara aktardığı normlar örf ve âdetlerdir.

Örfler, her kültürde, o kültürün üyelerinin mutlaka uymaları gereken kurallar ve belirli durumlarda göstermeleri gereken tutum ve davranışlar olarak bilinir. Örfler, kültürel değerleri davranış kalıplarının merkezine koyan ve onların korunmasını sağlayan kurallar bütünüdür. Bu nedenle, bir toplumda örfler yazılı olmasalar da yasa işlevi görür. Yargıçlar, yasalarda belirtilmeyen ayrıntılarda örflere göre karar verebilirler. Kültürlerarası iletişimde, etkileşimde bulunulan kültürün örflerini tanımak zorunludur. "Örflerin bireyle birey, bireyle aile, bireyle komşular ve akrabalar,bireyle halk ve ulus arasındaki ilişkileri,

[300] Örnek 1977, s. 122.

davranışları, tutum ve tavırları düzenleyen ve belirleyen işlevleri vardır"[301].

Adet, "belirli ve alışılagelmiş ölçüler içinde uygulanan; bir topluluğun kültüründen beklenen ya da ondan güç alan, ona dayandırılan tutum ve davranış tarzı"[302] olarak tanımlanmaktadır. "Adetler, tıpkı örfler gibi birçok sosyal içerikli ilişkiyi düzenlemekte, yönetmekte ve denetlemektedir. Toplumsal yaşamın düzenli gitmesinde, kuralların uygulanmasında âdetler etkili olmaktadırlar. Örneğin karşılama ve uğurlamalar; yemek ve sofra düzenleri; geçiş dönemleriyle ilgili kutlama ve kutsamalar; kız isteme, nişan ve evlenme usulleri; cinsler, yaş grupları, meslek mensupları arasındaki ilişkilerin biçemleri; selâmlaşma, hatır sorma sırasında uyulması gereken kurallar; bayramlar, mevsimler, önemli günlerle ilgili davranış biçemleri; 'yas alma', 'baş sağlığı dileme' gibi durumlarda söylenecek sözler, takınılacak tavırlar ve tutumlar âdetlerin alanına girerler"[303].

Görüldüğü gibi, değer yönelimleri tamamen soyut düzeyde olduğu halde, âdet ve normlar somut olarak günlük davranışlar düzeyinde gözlenebilir[304]. Çünkü, âdetler belirli durumlarla bağlantılıdır.

Evlenme âdetlerinde birbirinden çok farklı görünümler ortaya çıkmaktadır. Kuzey Amerika kültürlerinde, birbiriyle karşılaşan ve birbirlerini seven iki gencin kimseye sormadan evlenmeleri alışılmış bir durumdur. Ancak bu özgürlük sınırsız değildir. Birçok Amerikan eyaletinde, evlenen çiftlerin bir evlenme belgesi edinmesi gerekir ve basit de olsa bir tören yapmak kaçınılmazdır. Bununla birlikte, söz gelişi, Türk kültürüyle karşılaştırıldığında arada büyük farklılık olduğu ortaya çıkar. Kentlerde, toplumun bazı kesimlerinde, yukarıdaki örneğe benzer biçimde, kimsenin fikrini almadan ve zorunlu törenler dışında herhangi bir düzenlemeye gerek duymadan yapılan evlilikler varsa da, ülke genelinde evlilik âdetinin burada anılan Amerikan âdetinden

[301] Örnek 1977, s. 123.

[302] H. Schoeck: "Brauch", *Soziologisches Wörterbuch*, 7. Basım, Freiburg 1972, s. 67: Zikreden Örnek 1977, s. 124.

[303] Örnek 1977, s. 125.

[304] E. Friedel: *Kulturgeschichte der Neuzeit*, 2 Cilt, München 1976, burada Cilt: 1, s. 20.

çok farklı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Birçok kültürde, Türk kültüründe olduğu gibi, aile büyüklerinin etkin rol oynamasını, hatta, evlenecek bireyler arasında sözleşmeye benzer belgelerin hazırlanmasını gerektiren âdetler vardır. Anadolu'nun bazı kesimlerinde görülen, gelin ve damat adayının evleninceye kadar birbirini görmesine izin vermemek âdeti, eski Yunan ve kısa zaman öncesine kadar Çin kültüründe de vardı[305].

Roller

İnsanlar, diğer bireylerin kendilerine karşı belirli bir tür ve biçimde davranmalarını isterler. Bireyin grup içindeki yerine bağlı olarak, bireyden beklenen davranış kalıpları sosyal bilimlerde "rol" olarak tanımlanır[306]. Rol beklentileri, birey üzerinde toplumsal baskı kurabilir. Grubun beklentilerinden farklı davranan bireyler, toplumsal rollerini oynamamış olur ve bunu yerine getirmesi talebedilir. Eğer kendine biçilen rolü yine oynamazsa, ya cezalandırılır ya da gruptan çıkarılır. Rol terimi tiyatrodan alınmıştır. Tiyatroda da aktörler kendilerine verilen rolleri oynarlar. Ancak arada önemli bir fark vardır: Tiyatro sahnesindeki aktör daha önceden yazılmış ve kendine verilmiş rolü oynar, eğer belirlenen rolden saparsa, izleyici bunu fark etse de oyun sürer. İnsan ise, günlük yaşamında toplum içindeki rolünü oynar ve diğerleri onun rolünü ciddiye alır. Burada, tiyatro sahnesindeki gibi bir "oyun" söz konusu değildir. Gerçek yaşamda da, rolünü şaşıranlar olur, ancak bunlar istisnadır.

Davranışsal beklenti modelleri olarak da tanımlanabilecek roller, yaşamın çeşitli alanlarında kültürden kültüre değişir. Birçok kültürde, roller arasında belirgin sınırlar vardır. Ancak bu sınırların birbirlerini kesmesi de kaçınılmazdır. Söz gelişi, Türk kültüründe babanın ve ağabeyin rolleri belirgindir. Küçük oğulla ilgili olarak babadan ve büyük oğuldan birbirinden farklı davranışlar beklenir. Ancak, ağabey ile babanın davranışlarının kesişen yönleri de vardır. Ağabey ile kardeş ara-

[305] Krş. Maletzke 1996, s. 91.

[306] Krş. Gudykunst vd. 1988, s. 71.

sındaki güç aralığı, baba ile olandan azdır. Ama, ağabey de baba gibi koruma, yardım etme görevlerini yerine getirmeli, kardeşten uysallık ve sadakat bekleyebilmelidir. Birçok durumda, özellikle kültürleme sürecinde büyük kardeşler bu ayrımı yapamadıkları için, kardeşleri karşısında baba rolü oynamakta ve çatışma çıkmasına neden olmaktadırlar.

Kültürlerarası iletişimde, belirli toplumsal statülere sahip bireylerin rollerini bilmek gerekmektedir. Yukarıdaki örnekte, Türk ailesinde kardeşler arasındaki ilişkiler nedeniyle, büyük kardeşin rolünde bir farklılaşma olduğunu unutmamak gerekir. Kuzey Amerika ya da Orta ve Kuzey Avrupa kültürlerinde, kardeşler arasındaki rol farklılaşması göreceli olarak oldukça azdır ve böylesi bireyci kültürlerde her kardeş kendinden sorumludur.

Gudykunst'a göre, rol ilişkilerinin kültürden kültüre farklılaşan dört boyutu vardır:

1) Rol ilişkisinin bireysellik derecesi,

2) Etkileşime katılanların davranışlarından beklenen resmiyet derecesi,

3) Bireyler arasında rol ilişkisini etkileyen hiyerarşi derecesi ve

4) Kabul edilebilen, ideal rolden sapma derecesi[307].

Rol ilişkilerindeki bireysellik derecesi, bir bireyin verilen rolü oynarken, rolü ile ilgili olarak etkileşimde bulunduğu kişi ile kurduğu bireysel ilişkinin niteliği ile ilgilidir. Söz gelişi, bir lokantaya girildiğinde, garsonun, görevi olan "garson rolü"nü oynarken, müşteri ile etkileşiminde ona nasıl davrandığıdır. Standart garson davranışı dışında kalan davranışlar, rolü oynayan bireyin ve onun muhatabının kültürü ile yakından ilgilidir. Türkiye'de, küçük esnafın yoğun olarak bulunduğu semtlerde bir lokantadaki garsonun müşterileriyle ilişkileri, aynı kentin lüks lokantalarındaki garsonlarınkinden farklıdır. Aynı şekilde, farklı ülkelerde aynı statülere sahip bireylerin rollerini oynarken diğer

[307] Gudykunst / Kim 1984, s. 69.

insanlarla ilişkileri de farklıdır. Bireyci kültürlerin üyeleri rollerini oynarken, rollerinin sınırları dışında bireylerarası ilişkiyi en az derecede tutarlar. Ortaklaşa davranışçı kültürlerde ise, bazı durumlarda, kişilerarası ilişki o kadar öne çıkarılır ki, asıl oynanması gereken rol ikinci planda kalır. Triandis bu konuda, bir Akdeniz kültürünün üyeleri olan "Yunanlar 'iş ilişkileri' ile 'arkadaşlık ilişkileri' arasındaki farkı anlayamazlar"[308] demektedir.

Rol ilişkilerinde bireyler arasındaki resmiyet kültürler arasında farklılaşır. Feig ve Blair, Türklerde öğretmen-öğrenci ilişkileri konusunda bir Türk bayanın verdiği bilgiyi örnek olarak vermektedir. "Öğretmenden, sanki Allah'tan korkar gibi korkarsınız. Öğretmen sınıfa girdiğinde, herkes ayağa kalkar. Yolda onunla karşılaşırsanız, başınızı eğerek selam verirsiniz"[309]. Bu örnek, Türk kültüründe normal sayılan bir rol ilişkisinin Amerikan kültürüne ne kadar yabancı olduğunu ortaya koymaktadır. Türk kültüründe saygı belirten davranış kalıpları görünür biçimde kullanılır. Öğretmen sınıfa girdiğinde herkesin ayağa kalkması, karşılaşınca istenilen biçimde selam vermek bu davranışlar çerçevesinde ele alınmalıdır.

Toplumun hiyerarşik düzeninde bireyler arasındaki farkın rol ilişkilerine etkisi de kültürden kültüre değişir. Her kültürde rol ilişkisine katılan bireyler arasındaki statü farkı, ilişkinin biçimini etkiler. Güç aralığı boyutundaki farklılaşma, etkileşenler arasındaki davranışların da biçimini belirler. Türk kültüründe, "bağlamsal iletişim biçemi"ne gösterilen genel eğilim nedeniyle, rol ilişkisine katılan tarafların grup içindeki yerleri ve dolayısıyla rolleri, o bireylerin kişilik özelliklerinden ve rollerini nasıl oynadıklarından önde gelir. Bu nedenle, hiyerarşik farklılık, rol ilişkileri üzerinde önemli etki yapar. İdeal rolden sapmaya hoşgörü derecesi, rol ilişkilerinin yukarıda açıklanan diğer yönleri ile yakından ilgilidir. Eğer bir kültürde, oynanan rolden çok, etkileşime katılanlar arasındaki bireysel ilişkiler ve resmiyet ile rolü oynayanın hiyerarşik düzendeki yeri önem taşıyorsa, toplumun beklentisi olan ideal rolden sapmaya o derecede çok hoşgörüyle bakılır ya da en

[308] Triandis 1967, s. 21.

[309] J. Feig / J. Blair: *There is Difference*, Washington 1975, s. 3.

azından bu sapma kabul edilir. Kültürlerarası iletişimde, karşılaşılan kültürün rol ilişkileri açısından özelliklerini bilmek, etkileşime katılan bireylerden rol beklentilerine uygun davranma şansı verecektir.

Etnomerkezcilik

Birçok insan kendi kültürünü dünyanın merkezine koyar ve onu her şey için ölçüt olarak alır. Sosyal bilimlerde ilk kez 1906 yılında W. G. Sumner[310] tarafından "etnomerkezcilik" olarak adlandırılan bu düşünce kültürlerarası iletişim sürecinde çok önemli rol oynar. Kendi grubunu diğerlerinden önemli sayma düşüncesi, bireyin yaşadığı sosyokültürel çevresinde kendini kabul ettirme çabalarının başlangıcını oluşturur. Ancak etnomerkezcilik aynı zamanda bireyin yabancı gruplardan uzaklaşması ve onları daha aşağı değerde görmesi sonucunu doğurur. Buna benzer, grup-içi ile grup-dışı olanlar arasında ayrım yapma davranışı yaş, meslek ve benzeri gruplarla toplumsal tabakalar arasında da görülür. Ancak etnomerkezciliğin en açık olarak görüldüğü alanlar etnik gruplar arasında gözlenenidir[311].

Kültürlerarası iletişim açısından etnomerkezcilik "bilinç dışı bir şekilde, diğer grupları, kendi grubunun bakış açısından değerlendirmek ve değerlendirmede kendi normlarını standart olarak kabul etmek eğilimi"[312] olarak tanımlanabilir. Etnomerkezci birey, kendini, üyesi olduğu grubu ve kültürü evrenin merkezine yerleştirir ve diğerlerinin yerini buna göre belirler. Grup-dışı olanlardan, kendine en çok benzeyenleri en yakına, diğerlerini aralarındaki farklılığın derecesine göre daha uzağa yerleştirir.

Etnomerkezcilik iki bileşene ayrılabilir. Bunlardan biri, bireyin kendi kültürünü "doğal" kabul etmesi, ikincisi ise, etnomerkezciliğin, diğer halklar, uluslar ve kültürlerden üstünlük bilinci ile bağlantılı olmasıdır. İnsanlar normal olarak davranış ve yaşam biçiminin kültür tarafından şekillendirildiğini, diğer kültürlere mensup bireylerin de kendilerine özgü değer yönelimleri, dünya görüşü ve normları olduğunu

[310] W. G. Sumner: Folksway, New York 1906.

[311] Hirschberg 1988, s. 136.

[312] Samovar / Porter 1976, s. 10.

düşünmez. Hangi kültürden olurlarsa olsunlar, birçok insan, dünyayı kendilerine göründüğü gibi kabul ederler ve onların dünyası, kendilerine çok doğal gelen bireylerden, nesnelerden, usul ve yöntemlerden, ilişkilerden ve kategorilerden oluşur. Bunların hepsi doğal ve tanrı vergisi olarak algılanır ve her etkileşimde sorunsuz bir şekilde kabul edilir. Bu insanlar, kendi yorumlama ve algılama sistemlerinin görece-li olduğunun, dünya görüşlerinin kültürel ve toplumsal etkilenme altında oluştuğunun farkında değildirler. Onlar, bunu bilmek de istemezler, çünkü, bunu durumda, algılama, düşünme ve değerlendirme alanında belirsizlikler ortaya çıkar. Çevreyi doğal kabul etmenin, günlük yaşamda insanı rahatlatan bir işlevi vardır. Çevreyi doğal kabul eden birey, birçok konu hakkında tek başına karar vermek zorunda kalmaz ve çevresindekilerle ilgili sorulabilecek temel sorulara yanıt aramaktan kurtulur. Etnomerkezciliğin ikinci bileşeni, kendi kültürünü diğerlerinden üstün görmektir. Etnomerkezci bireyler, diğer kültürlere daha az değer verirler. Birey, kendi normlarına, değer yönelimlerine, alışkanlıklarına, davranış kalıplarına uymayan her şeyi değersiz, şüpheli, hatta anormal ve ahlaksız olarak değerlendirir. Söz gelişi Yakın çağın başlangıcından beri Orta ve Kuzey Avrupa ve onların devamı olan Kuzey Amerika kültürlerinin üyeleri, dünyada tek gerçek kültüre sahip oldukları kanısındadırlar. Bu kültürlerin üyeleri, diğer bütün halklara ve kültürlere örnek olmak isterler ve dünyanın başka bir yerine gittiklerinde, neden bütün kapıların kendilerine açılmadığına şaşırırlar[313]. Yabancıların aşağı görülmesiyle bağlantılı olan bu etnomerkezci kendini beğenmişlik, kültürlerarası iletişimde en çok karşılaşılan ve iletişime en zarar veren tutumdur. Tutumlar, bireylerin diğerleriyle iletişim biçemlerini etkiler. İletişime katılan yabancının, söz gelişi, konuşma hızı ve şivesi, bireyin duygularını ve yabancı ile arasına koyduğu mesafeyi değiştirmesine neden olur. Lukens, iletişime katılan bireyler arasındaki "etnomerkezci mesafe"yi üçe ayırmaktadır:

1) İlgisizlik mesafesi,

2) Sakınma mesafesi ve

3) Aşağılama mesafesi.

[313] Maletzke 1996, s. 24.

Birinci durumda, birey, iletişime katılan yabancıyla arasında, kendi kültürel ölçüleri içinde, ilgi göstermediğini, önem vermediğini belirten bir mesafe bırakır. İkinci durumda, yabancıyla yoğun etkileşimde bulunma riskine girmemek amacıyla, iletişim mesafesini daha çok artırır. Üçüncü durumda ise, yabancıya karşı düşmanlık duygularını ve ona değer vermediğini gösterecek derecede mesafe bırakır[314].

Belirsizlik ve Kaygı

Farklı kültürlerden insanlarla etkileşimde bulunmak birçok birey için alışılmışın dışında bir durumdur. Bu durumu belirleyen ana etmenler belirsizlik ve kaygıdır. Yeni bir durumla karşılaşmanın ilk psikolojik sonucu güvensizlik duygusudur. Yeni durumla baş etmek için izlenen yol ise durumla ilgili bilgi edinmek (belirsizliği ortadan kaldırma) ve gerginliği (kaygı) azaltmaktır. Belirsizlik, bireyin kendisinin ve karşısındakinin nasıl davranabileceğini tahmin edememesi[315], kaygı ise, ne olabileceği konusunda rahatsızlık, gerginlik ve endişe duymaktır. Kaygı, belirsizlik gibi bilişsel değil, duygusal bir tepkidir. Karşıdakinin davranışını tahmin edememek belirsizliğe neden olurken, kaygı, doğabilecek olumsuz sonuçlarla ilgili duyguları içerir. Bu olumsuz sonuçlar, "ben" için doğabilecek psikolojik ya da davranışsal sonuçlar ile grup içi ve grup dışındaki bireylerin olumsuz değerlendirmeleri olarak sınıflandırılabilir. Aslında kaygının bütün insanların aşması gerektiği bir sorun olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Genel olarak, iletişime katılan bireyler kendileri için yabancı olan muhataplarını tanıdıkça, belirsizlik ve kaygı azalmaktadır. Bununla birlikte belirsizlik ve kaygı zaman süreci içinde mutlaka azalmaz; yabancılarla iletişimde bulunulan süre içinde azalabileceği gibi, karşıdaki birey beklenmeyen bir davranış gösterdiğinde, artabilir de. Başka biriyle iletişim kurulduğunda, iletişime katılanlar, karşıdaki bireyle ilgili

[314] J. Lukens: "Ethnocentric speech", *Ethnic Groups*, Sayı: 2 [1978], s. 35-53, burada s. 41-45.

[315] W. B. Gudykunst: "Toward a theory of effective interpersonal and intergroup communication: An anxiety/uncertainty management (AUM) perspective", *Intercultural Communication Competence*, Hz. R. L. Wiseman / J. Koester, Newbury Park /London / New Delhi 1993, s. 33.71, burada s. 38-40; ibid: "Uncertainty and Anxiety", *Theories in Intercultural Communication*, Hz. Y.Y. Kim, W. B. Gudykunst, Newbury Park / London / New Delhi 1988, s. 123-156.

belirsizlik ve kaygı'nın zamanla azalacağı varsayımıyla davranır. Baxter[316] bu fenomenden söz ederken kestirilebilirlik ile alışılmamışlık arasındaki diyalektiği vurgulamaktadır. Bireyler arasında daha yakın ilişkiler kuruldukça, belirsizlik ve kaygı'nın azalacağı konusunda genel bir düşünce vardır. Buna göre, aynı grubun üyesi olan ya da birbirini tanıyan bireyler arasındaki iletişimde belirsizlik ve kaygı'nın, yabancılar arasındaki iletişimde olduğundan daha az, arkadaşlar arasındaki iletişimde ise tanıdıklar arasındaki iletişimden daha az olduğu kabul edilir. Aynı zamanda, tanışıklık, arkadaşlık vb. gibi, ilişki düzeyleri içinde de, ilişkinin ve iletişim konusunun niteliğine bağlı olarak belirsizlik ve kaygı derecesi de değişir. Bu süreç, Vanlear tarafından tanımlanan açıklık-kapalılık süreci ile benzerlik gösterir[317].

Kültürlerarası iletişim yeterliği alanında yapılan çalışmalarda amaç belirsizlik ve kaygı'yı tamamen ortadan kaldırmak değildir. Ancak, belirsizlik ve kaygı'nın çok yüksek olduğu durumlarda da etkin iletişim gerçekleşemez. Bu durumda, iletişime katılan yabancının gönderdiği mesajlar doğru olarak yorumlanamaz ya da yabancının davranışları hakkında geçerli tahminlerde bulunulamaz. Bu noktadan hareket edildiğinde, belirsizlik ve kaygı için alt ve üst sınırların (başlangıçların) belirlenmesi gerektiği ortaya çıkar. Bireyler bir yabancı ile ilk kez karşılaştıklarında belirsizlik ve kaygı en üst düzeydedir ve etkin bir iletişim için gerekenden fazla belirsizlik ve kaygı içindedirler. Böyle durumlarda kalan bireyler, düşünmeden otomatik olarak iletişime katılır ve yabancının davranışlarını irdelemeden kendi kültürel kalıplarına göre yorumlar. Bununla birlikte, birçok durumda da, iletişim koşullarını belirleyen açık kural ve normlar, bireyin belirsizlik ve kaygı derecesini, bireyin en yüksek düzeyinden aşağı çeker. Bu durumda bile etkin iletişim kurulamayabilir. Etkin iletişim için, bireyin belirsizlik ve kaygı derecesinin, karşısındaki yabancının davranışlarını uygun bir biçimde yorumlayabileceği ve onun gelecek davranışlarını doğru biçimde tahmin edebileceği düzeye indirilmiş olması gerekir.

[316] Bkz. L. A. Baxter: "Dialectical contradictions in relationship development", *Journal of Social and Personal Relationship*, Sayı: 7 [1990], s. 69-88.

[317] C. A. Vanlear: "Testing a cyclical model of communicative openness in relationship development", *Communication Monographs*, No: 58 [1991], s. 337-361.

Eğer belirsizlik ve kaygı derecesi gereğinden çok düşükse, bireyler iletişime katılmaya yöneltilemez. Söz gelişi, belirsizlik ve kaygı dereceleri sürekli olarak minimum düzeyin altında ise, yabancı ile kurulan iletişim "sıkıcı" olur. Kruglanski'ye göre, etkin iletişim sağlamak isteyenler, yalnız ana konu üzerinde yoğunlaşmaktan sakınmalı ve "gizem"in korunmasına izin vermelidir[318]. Etkin iletişim için belirsizlik ve kaygı, bireylerin minimum düzeyinin üzerinde kalmalıdır.

Belirsizlik ve kaygı her zaman birlikte azalıp artınaz. Belirsizlik azalırken kaygı derecesi yükselebilir. Söz gelişi, sonucunun olumsuz olacağından emin olduğumuz durumlarda belirsizlik azaldığı halde kaygı yüksek olur. Kaygı'nın azaldığı durumlarda da belirsizlik derecesi yüksek olabilir. Etkin iletişimde kaygı olabildiğince az olmalı ki, belirsizlik azaltılabilsin. Eğer kaygı yüksekse, birey, etkin bir iletişim kurabilmek için bilişsel olarak kaygı derecesini azaltmaya çalışmalıdır[319].

Kalıp Düşünceler ve Önyargılar[320]

Bireylerin kendilerine yabancı olan kültürler ve bu kültürlerin üyeleri hakkında, o kişilerle karşılaşmadan önce var olan düşünce ve yargıları iletişim sürecini etkiler. Yabancı ülkeler, halklar ve kültürlerle ilgili olarak daha önceden edinilmiş bilgilere ya da izlenimlere dayalı olarak bireylerin sahip oldukları düşünceler ile yabancı kişiler, gruplar, ilişkiler ve nesnelerle ilgili değerlendirmeye yönelik tutumları birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu nedenle, konunun başlığı "kalıp düşünceler" ve "önyargılar" olarak belirlenmiştir.

Bir ulusla ilgili *izlenim*, bir birey o ulusu düşündüğünde, ilk aklına gelen ve söz konusu ulusla ilişkilendirilen bütün sıfatları içeren bir fikirdir. İnsanlar, sosyalleşme süreci boyunca, diğer uluslar ve kültür-

[318] A. Kruglansky: *Lay Epidemics and Human Knowledge*, New York 1989.

[319] Gudykunst 1993, s. 40.

[320] Önyargı ve kalıp düşüncelerin kültürlerarası iletişimdeki rolü, Prof. Dr. Klaus Roth'un 1993 yılından itibaren Münih Üniversitesinde verdiği seri konferanslarda önemle vurgulanmıştır. Yazar bu konunun yazınında Prof. Roth'un konferans notlarından da yararlanmıştır.

lerle ilgili, onların bireye göre temel ve diğerlerinden ayırdedici niteliklerini içeren düşünceler edinir. Bu *kalıp düşünceler*, ilgili ulus ya da kültürün bireyin zihnindeki resmini oluşturur. Bu resmi oluşturan bilgilerin kaynaklarını tek tek saptamak olanaksızdır. Bireylerin yaşantılarına koşut olarak, elde edilen rastlantısal enformasyon da bu resmin oluşumunda rol oynar. "Prensip olarak, her olay ya da konu başka bir ulus hakkında izlenime katkıda bulunabilir"[321]. İzlenimler çok farklı ve ayrıntılı olabilir. Ancak birçok durumda, söz konusu ulus ya da kültürün yalnız birkaç niteliği üzerine kurulu olabilir. Bu, sınırlı ve basitleştirilmiş düşünceler, sosyal bilimlerde "stereotip" olarak adlandırılır. "Stereotipler, insanları birtakım türlere, tiplere bölmeyi ifade eden zihinsel yapıtlardır. Belli özelliklerin muayyen insanlarda mevcut sanılmasını ifade eder. Bu özelliklerin her zaman gerçeğe ve olumlu kanıtlara dayanmaksızın sadece mevcut bulunması gerektiği kanısına dayanır. Bir başka ifade ile, kafamızdaki düşünceleri sadeleştiren birtakım zihinsel ameliyelerdir. Basma kalıp fikirlerdir"[322].

Katılan tarafların birbirleri hakkında ön bilgiye sahip olmadıkları hiçbir iletişim durumu, dolayısıyla hiçbir kültürlerarası iletişim süreci yoktur. Bunun yerine, herkes, iletişim kurduğu diğer birey hakkında kafasında önceden oluşturduğu resimlerle ya da gündelik dilde hemen her zaman olumsuz anlam taşıyan, kalıp yargı ve stereotip dediğimiz ön bilgilerle iletişimde bulunur.

Stereotipler Alman halkbilimci Hermann Bausinger'in tanımıyla "değişmelere göreceli olarak direnen, sınamalardan kaçan, eleştirisiz genellemelerdir. Stereotip, bilimsel olmayan bir düşüncenin bilimsel adıdır"[323]. Sosyal psikologlar Bergler ve Six bu "düşünce"yi daha farklı tanımlamaktadır: Onlara göre stereotip "çevreyi anlama sürecinde karar vermeyi kolaylaştırma işlevine sahip, merkezi, kemikleşmiş,

[321] M. Kunczic: *Die manipulierte Meinung. Nationale Imagepolitik und internationale Public Relations*, Köln 1990, s. 5.

[322] M. Tezcan: *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1973, s. 8.

[323] H. Bausinger: „Name und Stereotyp", *Stereotypvorstellungen im Alltagskleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder - Selbstbilder - Identität*, Hz. Helge Gerndt, München 1988, s. 13-19, burada s.13.

şematik, büyük ölçüde yanlış bilişsel formdur. Stereotip 'yargılamalar' çevreyi bireysel kanaat ya da koordinat sistemine asimile etmenin ön şartlarıdır"[324].

Dilbilimci Quasthoff stereotiplerin dilsel-metinsel tarafını vurgulamıştır. "Bir stereotip sosyal gruplara ya da onların üyesi olan tek tek bireylere yönelik kanılardır. Stereotip bir yargının mantıklı formuna sahiptir, ancak abartılı bir şekilde basitleştirilmiş ve genelleştirilmiş olarak, duygusal değerlendirme eğilimiyle, bir insan sınıfına belirli özellikleri ya da davranış tarzlarını yakıştırır ya da inkar eder"[325]. Quasthoff'un açıklamasında önemli olan, onun stereotipleri , Ströbe ve Insko[326] gibi, sosyal gruplarla sınırlandırması ve bunun sonucunda da, stereotipi "bir insan grubunun bireysel nitelikleri hakkındaki bir dizi inanış" olarak tanımlamasıdır.

Ancak, "sözlü ifade" ve "sosyal gruplar"la sınırlandırma konusuna biraz daha eleştirel yaklaşmak gerekmektedir. Yukarıda verilen dört tanım, bir taraftan stereotipin gölgede kalan kısımlarına işaret ederken, diğer taraftan da çizilen olumsuz resmi biraz göreceleştirmektedir: Stereotipler, çevreyi asimile etmeye ve yaşamı kolaylaştırmaya yarayan bilişsel formlar, kemikleşmiş kanılardır. Stereotipler aynı zamanda, tarihsel olarak yer değiştirebilen, ama aynı zamanda günlük yaşamın ve çevreyi algılamanın oldukça stabil kategorileştirme ve tipoloji kalıplarıdır. Ancak bu şekilde davranışları yönetirken, gerçeği etkileyen ve gerçeği yeniden yaratabilen düşüncelerdir.

Stereotip kavramıyla ilgili olan kavramlar "şema", "kanı" ve "önyargı"dır. Bunlardan "şema" stereotiple en yakın ilişki içinde olanıdır. Şema, "deneyimlere dayalı olarak bir gerçeklik alanının tipik bağlantılarının temsil edildiği bellekteki sözel olmayan bilgi yapısıdır. Bir

[324] R. Bergler, B. Six: „Stereotype und Vorurteile", *Handbuch der Psychologie, 7/2: Sozialpsychologie*, Hz. C. F. Graumann, Göttingen 1972, s. 1371-1432, burada s.1371.

[325] U. Quasthoff: *Soziales Vorurteil und Kommunikation - eine sprachwissenschaftliche Analyse eines Stereotyps*, Frankfurt /M. 1973, s. 28.

[326] W. Ströbe, C. A. Insko: „Stereotype, Prejudice and Discrimination: Changing Conceptions in Theory and Research", *Stereotyping and Prejudice*, Hz. D. Bar-Tal v.d., New York 1989, s. 3-36, burada s. 5.

şema şeyler, durumlar, olaylar ve hareketler hakkındaki fikirleri birleştirir"[327]. Aynı şekilde zihinsel alanda da kanılar ya da tutumlar bulunur. Allport tutumu "deneyimler yoluyla düzenlenmiş, bireyin ilgili bütün objelere ve durumlara vereceği yanıtları doğrudan ve dinamik şekilde etkileyen bir zihni ve sinirsel gönüllülük durumu"[328] olarak tanımlamıştır.

Stereotipler genellikle daha dar anlamda "önyargı"larla, yani yukarıda sözü edilen gruplardan biriyle olan bireysel deneyimler nedeniyle var olan, sınanmamış yargılarla eş tutulur. Ancak, önyargılar, duygusal tutumlarla bilişsel stereotiplerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. Önyargılar duygusal ve emosyonal yüklenmiş, çoğu kez daha önceden edinilmiş, aynı zamanda eleştirisiz benimsenmiş davranışsal tutumlardır. Önyargılar üç bileşene sahiptir: "bilişsel", "duygusal-emosyonal" ve söz gelişi sosyal gruplar arasında ayrımcılık yaparken ifadesini bulan, "davranış yönetici" bileşen. Ströbe ve Insko'ya göre, stereotip ile önyargı arasındaki fark, genel olarak inanç ya da görüş ve tutumlar arasındaki farka benzer. "Stereotipler bir sosyal grubun ya da onun üyelerinin özellikleri hakkındaki inançlar ve düşünceler, ön yargılar ise genellikle olumsuz grup içi tutumlar olarak anlaşılır"[329].

Önyargılar, kalıp düşüncelerden farklı olarak, bireyler, gruplar, ilişkiler ve nesnelerle ilgili değerlendirici yargılardır. Önyargı kavramı, değerlendirmeyle ilgili fikri, kanıyı ve tutumu da içerir. Önyargılar yalnız uluslar ya da kültürlere karşı değil, aynı grubun diğer kısımlarına, altkültürlere ve aynı toplumdaki azınlıklara karşı da oluşabilir. Önyargılar da sosyalizasyon sürecinde öğrenilir. Ancak önyargıların temel kaynağı ailedir. Dolayısıyla, önyargılar, kültürlerarası etkileşim sonucunda değil, ondan önce oluşan yargılardır.

"Farklı olana ve farklı düşünene karşı oluşan olumsuz önyargılar ve düşmanca duygular, bireylerin mevcut düzeni koruma ve güvenlik

[327] W. Schulz: „Kommunikationsprozess", *Publizistik Massenkommunikation*, Hz. E. Noelle-Neumann, W. Schulz, J.Wilke, Frankfurt /M 1997, s. 140-171, burada s. 155.

[328] G. Allport: *Die Natur des Vorurteils*, Köln 1971, s. 8.

[329] Ströbe, Insko, a.g.e., s. 8.

içinde bulunma gereksinmeleriyle beslenir. Önyargılar, insana özgü, bilinmeyene, yeniliğe ve günlük rutini, alışılmış düşünce ve davranış biçimlerini bozabilecek olana karşı dikkatli, mesafeli ve güvensiz olma eğilimine dayanmaktadır. Bunun arkasında, dışa açılmanın, yeni ve farklı olanı kabul etmenin sahip olunanları azaltacağı, 'iyi' ve 'korunan' normalliği bozacağı, sabitliği ve düzeni tehlikeye düşüreceği ve toplumsal değişmeyi şüpheli bir yöne sürükleyeceği korkusu yatmaktadır"[330].

Demek ki, kültürlerarası iletişime katılan bireyler, iletişim sürecinin daha başlangıcında, karşılarındaki kişi ve kendileri ile ilgili kalıp yargılara sahiptir ve hem kodlama, hem de kod açımı sırasında bu yargıların etkisi altında kalmaktadır.

Özellikle ulusal ve etnik önyargılar ve onların sıklıkla çatışmalara neden olan, nefret ve yanlış anlamaya yol açmak ya da bunları güçlendirmek, grup egoizmini desteklemek, kültür kontağını ve karşılıklı anlayışı engellemek gibi etkileri, çoğunlukla ilgilenilen ve ilk akla gelen örneklerdir. Stereotip ve önyargıların bu olumsuz yanları, kuşkusuz bireyleri ırkçılığa, antisemitizme, yabancı düşmanlığına, şovenizme ve aşırı milliyetçiliğe yaklaştırır. Önyargılar, daha güçlü duygusal ve harekete geçirici düşmanlıkların ortaya çıkması ve gelişmesi için temel oluşturur. Ancak, bunların yanında çeşitli gruplar hakkında olumlu stereotip ve önyargıların bulunduğu genellikle unutulur. Söz gelişi, "düzenli Almanlar", "centilmen İngilizler", "konuksever Türkler" vb. Ancak burada söz konusu olan olumsuz ya da olumlu yakıştırmalar değil, daha çok stereotipin ne oldukları ve hangi işlevi yerine getirdikleridir. Yukarıda yapılan tanımda belirtilmese de, yalnız insanlar ve insan grupları değil, yaşamın bütün alanları "stereotipleştirme"den nasibini alabilir. Prensip olarak, her şey stereotipleştirmeye konu olabilir. Bunlar

a) Günlük yaşamda karmaşık olanları başta olmak üzere bütün "şey"lerin kalitesi ile ilgili stereotipler oluşur. Bausinger özellikle

[330] U. Schöneberg: "Vorurteile-Feinbilder, Wurzeln und Dynamik", *Das Ende der Gemütlichkeit*, Hz. Bundeszentrale für politische Bildung, (Bonn 1990), s. 37-50, burada s. 39.

reklamı yapılan mallar için (olumlu) stereotipler yaratmak niyetine yönelik atıflara işaret etmiştir[331].

b) Stereotipleştirme, "hastalık", "yoksulluk", "vatan", "aile", "egemenlik" vb. gibi haller, durumlar ve kurumlarla da ilgilidir. Bunlar yalnız genellemelere dayalı olarak tanınıp anlaşılmaz, birey, onlara ilişkin stereotip değerlendirme ve hareket tarzını da hazır bulur.

c) Stereotipleştirme özellikle, ulusal bakış açısına bağlı olarak daha çok olumlu ya da olumsuz olduğu belirsiz tarihsel olaylar ve durumlarda gözlenir. Güneydoğu Avrupa için "Bizans", "Osmanlı", "yabancı boyunduruğu", "ulusal diriliş" ya da "Avrupalılaşma", ulusal kimliğin oluşturulmasına hizmet eden ve duygulara hitabeden ve hep yeniden üretilen bu tür stereotip "tarihsel resimlerdir". Bu "resimler"de tarih bilimi, tarihsel stereotipler ve ulusal mitler arasında kesin bir sınır çizmek neredeyse olanaksızdır.

d) En tanınmış ve yaygın olanlar, kuşkusuz sosyal stereotiplerdir. Yani tek tek bireyler ve özellikle insan grupları hakkındaki tutumlar ya da onların nitelikleriyle ilgili değişmeyen düşüncelerdir. Stereotipler cinsiyet, yaş, sosyal gruplar, din, etnik gruplar gibi toplumsal kategorilerle ilgilidir. Cinsiyetle (erkeğe veya kadına özgü), toplumsal rollerle ("ev kadını", "sempatizan") yaş gruplarıyla ("delikanlı", "olgun"), sosyal tabakalarla ("köylü", "işçi") ya da sahip olunan özelliklerle ("sakallı", "kel") ilgili stereotipleri hepimiz biliriz.

Aynı şekilde kentliler, "geri kalmış köylüler" hakkında, köylüler de "kendini beğenmiş kentliler" hakkında, belirli yörelerin insanları da diğer yörelerde yaşayanlar hakkında kalıp yargılara sahiptir. Bunlara ek olarak, bir yanda Hıristiyan, Müslüman, Yahudi gibi çeşitli dinlerin ve Katolik, Protestan, Şii, Sünni gibi farklı mezheplerin üyeleri, diğer yanda da komünistler, faşistler, sağcılar, solcular gibi çeşitli siyasal

[331] Hermann Bausinger: „Name und Stereotyp", *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder - Selbstbilder - Identität. Festschrift für Georg R. Schroubeck*, Hz. Helge Gerndt, München 1988, s.13-19, burada s. 18.

görüşleri benimseyenlerin sahip oldukları "ideolojik stereotipler" en önemli genelleştirmeleri oluşturur. En açık stereotipler doğal olarak ulusal ve etnik gruplarla ilgili olanlardır.

Stereotiplerin, insan ve nesnelerin nitelik ve özelliklerine bağlı olarak kanılar ve "geleneksel bilgi"lerden[332] ibaret olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu nedenle, onların kavranması, öncelikle zihni yapıların, başka deyişle soyutlaştırmaların çeşitli formlarda somutlaştırılması ya da nesnelleştirilmesi sonucunda olanaklı hale gelir[333]. Somutlaştırma çoğunlukla sözel olur, ancak sembolik ifade formları da göz ardı edilmemelidir. Sözel ifadeler genellikle kısadır. Bunlar gündelik iletişimde kendiliğinden (spontan) kullanılır ve halk aktarımının geleneksel kalıplarına bağımlı olduklarından uzun ömürlüdür. Stereotipler bu şekilde tarihsel deneyimlerin uzun süre korunmasını sağlayabilirler.

Kalıp düşüncelerin sözel ifade formları karmaşıklıkları açısından üç grupta toplanabilir:

a) Basit sözel formlar: Sözcüğün açık anlamından yararlanılarak *sıfat* olarak kullanımı: "Bizanslı", "Osmanlı", "Avrupalı", "Batılı", "Şarklı" gibi. Genellikle belirli bölgelerin sakinleri ya da etnik gruplar ve tüm bir halkın *isminin* alay veya hakaret sözcüğü olarak kullanımı: "Ermeni", "Rus", "Yunan tohumu", "Moskof" gibi. Bu tür alay sözcükleri yüzyıllardan beri kullanılmaktadır. Söz gelişi, Orta Avrupa ülkelerinde 12. Yüzyıldan beri Ruslar için "Grek" ya da "Grieche" (Yunan) sözcükleri ile küfredilmekteydi. Bu sözcükler "yankesici", "kulağı kesik", "dolandırıcı" anlamında kullanılmaktaydı[334]. Avrupa'da yüzyıllardan beri "Türk" ismi olumsuz anlamlar çağrıştırmaktadır[335]. Deyim formundaki *sözcük grupları* bazen geniş kullanım alanı bulur. Söz gelişi, "acem kurnazlığı".

[332] Alfred Schütz / Thomas Luckmann: *Strukturen der Lebenswelt*, Frankfurt/M. 1979, s. 172 vd.

[333] B. Schäfer / B. Six: *Sozialpsychologie des Urteils*, Stuttgart 1978, s. 22.

[334] Leopold Kretzenbacher: „Schimpfwörter aus nationaler und asu religiös-konfessioneller Gegnerschaft", *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder - Selbstbilder - Identität. Festschrift für Georg R. Schroubeck*, Hz. Helge Gerndt, München 1988, s. 67-82, burada s. 70.

[335] Kratzenbacher, a.g.m., s. 75.

b) Daha karmaşık formlar: Bir kalıp yargı *cümle* halinde ifade edilebilir. "Yunanlar ....dir", "Almanlar ..... dir" gibi. Gündelik iletişimde stereotipler genellikle bu formda kullanılır. *Karşılaştırmalı ifadeler* halinde kullanılan stereotiplere örnek olarak "Arap kadar tembel", "Alman gibi düzenli" kalıp yargıları verilebilir. Sözel olarak sabitleşmiş ve geleneksel yollarla kuşaktan kuşağa aktarılan cümle veya cümle parçalarından ibaret *atasözü* ya da *atasözü yerine kullanılan deyimler* oldukça yaygındır. Özellikle Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'yu içine alan etnik ve kültürel çeşitliliğin gözlendiği bölgede her kültür grubunun ilişkide olduğu diğer gruplarla ilgili kalıp yargıları içeren bu tür çok sayıda atasözü ve deyimler vardır. Bu formların geleneksel aktarım olanakları, sözel olarak kısa ve yoğun içerikli olmaları, diğer gruplar hakkındaki kalıp yargıları oldukça etkili biçimde ifade etmelerini sağlamaktadır. Bir Bulgar atasözü iki ayrı kültür grubu hakkındaki kalıp yargıyı bir arada ifade etmektedir: "Bir Yunan on Çingene kadar yalan söyler"[336]. Birçok deyim, karşılaştırma, atasözü ve atasözü formundaki deyim kuşkusuz uzun süreden beri stereotip olarak kullanılmamakta ve etkilerini yitirmektedir. Ancak, kalıp yargıların etki potansiyeli her zaman, siyasal ya da sosyo-ekonomik duruma bağlı olarak yeniden aktif hale gelebilir. Bir zamanların "kızıl tehlike"si Moskova ile ilgili kalıp yargılar Sovyet Bloku yıkıldıktan sonra etkilerini yitirmiş, ancak Kosova savaşı ile birlikte "Rus" isminin çağrıştırdığı olumsuz kalıp düşünceler yeniden etkin olmaya başlamıştır. Yüzyıllar boyunca özellikle Orta Avrupa'da "Türk tehlikesi" kalıp düşüncesi, 1960'lı yıllarda Türk işgücünün bu bölgeye çağrılmasıyla etkisini yitirmiş, ancak 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi ve sonrasında şekil değiştirerek yabancı düşmanlığı şeklinde yeniden etki kazanmıştır.

c) Masal, hikaye, efsane, anekdot, fıkra ve türküler gibi daha karmaşık sözel formlar da stereotipleri ifade etmek amacıyla kullanılır. Türk masal, hikaye ve seyirlik oyunlarındaki Arap",

[336] Slavejkov 1972 (1889), s. 144.

"Acem", "Yahudi", "Rum" vb. tiplemeler bunlara örnek oluşturur. Özellikle hicviye ve orta çağdan sonra Avrupa'da yaygınlaşan Türkleri konu alan "Türk şarkıları" ya da 19. Yüzyılda Almanya ve İngiltere'de ortaya çıkan Fransız aleyhtarı halk şarkıları, aynı şekilde Güneydoğu Avrupa'da ise diğer halklar, etnik gruplar ve önemli tarihi olayların[337] resmedildiği epik şarkılar bunlara örnek olarak verilebilir. Stereotip düşüncelerin en önemli ifade formu kuşkusuz, çoğunlukla karşılaştırmalı şekilde ifade edilen, küçümseyici etnik nüktelerdir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu Güneydoğu Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletlerinin çok etnikli toplumsal niteliği bu tür stereotiplerin oluşup yayılmasına olanak vermektedir. Ancak henüz çok kültürlülük tartışmalarının sürdüğü Batı Avrupa ülkelerinde de bu tür stereotiplere günlük yaşamda sık rastlanabilmektedir. 16. Yüzyıldan başlayarak 20. Yüzyıl başlarına kadar yayılan tek sayfalık el ilanı tarzındaki yayınlarda ve resimli kitapçıklarda, resimde, grafikte ve özellikle 19. Yüzyılda karikatürde söz gelişi Türkler ve Hintlilerle ilgili stereotiplerden yaygın olarak yararlanılmıştır.

Georg Schroubek'in belirttiği gibi, stereotiplerin "önemli bir bölümü kültürel olarak aktarılır"[338]. Bu aktarım da, kalıp düşünceler, onların daha uzun süre dayanmalarını ve yaygınlaşmalarını sağlayacak geleneksel formlar kazanmalarına olanak sağlar. Böylelikle, stereotipler halkların belleklerinde yer eder ve bütün bir "halkın ortaklaşa bilgi dağarcığı"nda yerini alır. Bu nedenle stereotiplerin yayılma, yeni kuşaklar tarafından öğrenilme ve onların bilinçaltında yer edinme şansı oldukça yüksektir. Sonuçta da kalıp düşüncelere bağlı olarak iletişime katılan insanlar sınıflandırma kategorileri kullanmaya devam ederler. Demek ki, "yabancı" hakkındaki tasarımlarımız, onlar hakkında, çoğu kendi yaşantılarımızdan bilinçli olarak çıkarmadığımız, zihnimizde oluşan "resim"lerdir. Bu resimler çocukluktan itibaren, aile içi ve örgün eğitim, medya ve gündelik yaşam yoluyla gerçekleşen, sos-

[337] Roth 1995a.

[338] Schroubek, Georg R.: Regionalismus und Nationalismus in der deutschböhmischen Literatur 1918-1938, *Kultur und Gesellschaft in der ersten Tschechoslowakischen Republik*, München, Wien 1983, s. 63-77, burada s.63.

yalizasyon ve kültürleme (enkültürasyon) sürecinde, nedenleri sorulmadan içselleştirilir. Bu şekilde edinilen kalıp düşüncelerin çoğu daha çok duygusaldır ve bireyin kendisini ve "öteki"ni tanımlamasını doğrudan etkiler. Kalıp düşünceler yalnız "yabancı"yı algılama, sınıflandırma ve tanımlamaya yaramaz, aynı zamanda bireyin kendisini veya ait olduğu grubu algılamasına, sınıflandırmasına ve tanımlamasına da yardım eder. Böylelikle stereotipler bireyler ve grupların, ulusların diğer birey, grup ve uluslarla ilişkilerinde kendi kimliklerini oluşturmalarında önemli rol oynar. Her sosyal grup kendi karakteri ya da kimliği ile ilgili düşüncelere sahiptir. Bu kalıp düşünceler daha çok sabit ve basit formlarda formüle edilir. Söz gelişi Türkler kendilerini konuksever, saygılı, savaşçı[339], Amerikalıların çoğu ise kendilerini düzenli, dürüst ve yumuşak kişilikli olarak kabul ederler. Aynı şekilde, Fransızlar, Ruslar, Almanlar vs. de kendileriyle ilgili daha çok olumlu düşüncelere sahiptir[340]. Bununla birlikte, ulusal bilince ve tarihsel deneyimlere bağlı olarak, bu düşünceler belirli gruplarda ağırlıklı olarak olumsuz da olabilir. Söz gelişi yüzyıllar boyunca İsveç ve Rus egemenliğinde yaşamış Finlandiya[341] ve yaklaşık 500 yıl Osmanlı yönetiminde yaşayan Güneydoğu Avrupa ülkelerinin halkları, bir yandan Avrupa'nın dış kenarlarında bulunmanın, bir yandan modernleşme sürecinde Batı Avrupa'nın gerisinde kalmanın, diğer yandan da tarihsel deneyimlerinin etkisi ile kendileriyle ilgili olarak olumsuz kalıp düşünceler taşıma ve kendilerini "Avrupa" karşısında daha aşağıda bir statüye oturtma eğilimindedirler[342]. Aynı şekilde etnik ve dini azınlıklar da, içinde yaşadıkları toplumdaki sosyo-ekonomik ve politik güçlerine koşut olarak, kendileriyle ilgili olumlu ya da olumsuz kalıp düşünceler geliştirirler. Örneğin, işçi olarak Avrupa ülkelerine giden Türkler ile Amerika Birleşik Devletleri veya Avustralya'ya yer-

[339] Bkz. Tezcan, Mahmut: Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1974.

[340] Bu konuda daha geniş bilgi için Mahmut Tezcan'ın *Kültür ve Kişilik. Psikolojik Antropoloji* (Ankara 1993) adlı yapıtının „Çeşitli Ülkelerde Kişilik ve Karakter Özellikleri" başlıklı 12. Bölümüne bakınız.

[341] Lehtonen, Jaakko: „The Role of National Stereotypes in Intercultural Communication", *Culture and Communication*, Haz. Edith Slembek, Frankfurt/M 1991, s. 175-184.

[342] Bu konuda Klaus Roth'un „Güneydoğu Avrupa'nın Gündelik Kültüründe Osmanlı İzleri" (Folklor ve Edebiyat, sayı 18, 1992/2, s. 5-16) başlıklı makalesine bakınız.

leşmiş Türk azınlığının kendileriyle ilgili kalıp düşünceleri, yaşadıkları toplum içindeki konumlarını ve kimliklerini tanımlamaları birbirinden farklıdır.

Kültürlerarası karşılaşmalarda iletişim süreci hiçbir zaman sıfır noktasından başlamaz. Bu tür etkileşmelerin hemen hepsi, çoğunlukla bilinçsiz olarak, başka gruplarla ilgili deneyimleri içeren kolektif bellekten çıkarılan önceki etkileşim deneyimlerinin etkisinde kalır. Her kültürel temas bireyin kendi ya da mensubu olduğu grubun, her defasında "yabancı" olarak kabul ettikleri ile ilgili deneyimlerinin üzerine kurulur. Karşılaştığımız her insan hakkında, ya genelleştirmeler yaparak "Avrupalı", "siyah", "Asyalı" ya da daha spesifik olarak "Araplar", "Çingeneler", "Almanlar", "İngilizler" gibi, kategorik ön bilgilerimizi ve düşüncelerimizi anımsarız. Bu hazır enformasyon ve düşünceler gerçekleşen iletişim üzerinde belirleyici etki yapar.

Kalıp düşüncelerin önemli bireysel ve sosyal işlevler üç başlık altında toplanabilir: Birinci işlev *bilişsel işlev* olarak adlandırılabilecek işlevdir. Kalıp düşünceler gündelik yaşamda edinilen binlerce izlenimi, deneyimi ve karmaşık enformasyonu düzenler ve birey için bir yönelim sistemi işlevi görürler. Stereotipler aracılığı ile "gerçekliğin işlenmesi" kolaylaşır ve bu insan yaşamında büyük önem taşır. Yeni ve tanınmayan bireyler, nesneler ve durumlar kalıp düşünceler yardımıyla sınıflandırılır, bilinenlerle karşılaştırılır ve derhal zihinsel bir düzene sokulur. Burada kalıp düşünceler gerçek yaşamın karmaşıklığını azaltma ve bilişsel yönelimi sağlama işlevini yerine getirerek, yaşam dünyasını birey için "görünür" ve "anlaşılır" hale getirir. Bireylerin, nesnelerin ve durumların birçok niteliklerini kavrayabilmek için, seçme ve basitleştirme yapmak gerekir. Ancak çok katı bir "indirgemecilik" ya da gereğinden fazla "genellemecilik", gerçekten uzaklaşma, yanlış yargıya varma ve uygun olmayan tepkiler gösterme sonucunu doğurur ki, bu iletişim sürecini olumsuz yönde etkiler.

Kalıp düşüncelerin ikinci işlevi *ruh sağlığı işlevi*'dir. Stereotipler bu duygusal işlevleri ile "ben"in idamesini sağlayan sistem işlevini yerine getirir. Kalıp düşüncelerle kimlik arasındaki yakın ilişki sosyal

psikolojinin konuları arasında yer almakta ve kalıp düşüncelerin verdiği perspektiflerin "ben" için önemli olabileceği belirtilmektedir[343]. Bölgesel etnolojide de stereotiplerin bireye, ortaya çıkabilecek yeni gerçeklikle kendini özdeşleştirme olanağı sağladığı belirtilmektedir. Kalıp düşünceler bireylerin yaşamla baş etmelerine yardım etmektedirler. Çünkü gündelik yaşamda karşılaştıkları çok sayıda insan ve durum karşısında kültürün öngördüğü biçimde davranabilmek için yalnız genel kategorilere değil, aynı zamanda değerlendirme ölçütleri ve davranış stratejilerine gereksinme duyulur. Karşılaşılan her kişiyle etkileşime sıfır noktasından başlanmadığı yukarıda belirtilmişti. Birey karşılaştığı her durumda, yaşam deneyimlerini ve edindiği enformasyonu devreye sokar ve onların yardımıyla karşılaştığı yeni durum ve insanları belirli bir sınıflandırmaya tabi tutar. Böylece onlara karşı nasıl davranacağını da kolaylıkla belirlemiş olur. Bu olanak bireye ruhsal rahatlık sağlar.

Kalıp düşüncelerin bunlardan başka *toplumsal işlevi* de vardır. Kalıp düşünceler toplumsal uyum ve toplumsal sınırlandırma sistemleri olarak toplumsal kendini koruma işlevini yerine getirirler. Kalıp düşünceler, gruplar içinde, "öteki" ile olan gerginlik ve çatışmalara değer atfedilmesine yol açarak üyeler arasındaki bağlılığı artırır ve uyum sistemi işlevi görürler. Bu şekilde "grup içi" ve "grup dışı" arasındaki sınır belirginleşir ve grup üyeleri için yaşam daha kolay hale gelir.

[343] W. Lilli: Grundlagen der Stereotypisierung, Göttingen 1982, s. 8.

4

Kültürlerarası İletişim Yeterliği

Günümüzde kültürlerarası iletişim yeterliğinin öneminin geniş kabul görmesine karşın, bu konuya nasıl yaklaşılması gerektiği, nasıl kavramsallaştırılacağı, araştırılacağı ve nihayet nasıl ölçüleceği hakkında çok az anlaşma sağlanabilmiştir. Bu alanda çalışan her bilimadamı kültürlerarası iletişim yeterliğini kavramsal olarak farklı biçimde ve amaçlarla ele almakta, farklı yöntemlerle yaptıkları araştırmaların sonuçlarını da yine farklı şekillerde yorumlamaktadırlar. Bu nedenle bugüne kadar elde edilmiş bilgileri, kültürlerarası iletişim yeterliğini bütün yönleriyle açıklamaya yarayacak kuramsal bir çerçeveye oturtmak oldukça zordur. Bununla birlikte bilimadamları farklı kültürlerden insanların kendilerine özgü inanç, değer ve normlarının "kendi gerçeklikleri" için çıkış noktası olduklarını kabul etmektedirler. Dolayısıyla, araştırmacılar, kültürlerarası iletişim yeterliği alanında çeşitli "alternatif gerçekler"[344] üretmek için birbirinden farklı noktalardan hareket etmekte bir sakınca görmemektedirler.

Kültürlerarası İletişim Yeterliğinin Tanımı

Kültürlerarası iletişim yeterliğini tanımlamadan önce, konunun daha kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla, iki önemli kavramın açıklanması gerekmektedir. Bunlar "etkinlik" ve "uygunluk"tur[345].

[344] E. C. Steward / M. J. Bennett: *American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective*, Yarmouth, 1991.

[345] G. M. Chen / W. J. Starosta: "Intercultural Communication Competence: A Syntesis", *Communication Yearbook*, Cilt: 19, Hz. B.R. Burleson / A.W. Kunkel, Thousand Oaks / London / New Delhi 1996, s. 353-383, burada s. 356.

Chen ve Starosta'ya göre *etkinlik*, bir bireyin çevresi ile etkileşimi yoluyla niyetlendiği etkiyi gösterebilme yeteneğini ifade eder. Bu yetenek ya öğrenme ve sosyalleşme süreci yoluyla edinilen temel bir insan becerisi, ya da ne akıl ne de eğitimle ilgisi olmayan edinilmiş bir yetenek olarak ele alınır. Her iki durumda da, yani, birey zeka ve eğitim düzeyinin yükseldiğinin farkında oldukça, etkinliğin arttığı söylenebilir. Ayrıca, iletişimin etkin katılımcıları bireysel amaçlarına ulaşabilmek için çevre koşullarını kontrol edebilmeli ve onları değiştirebilmelidir. Bu ise bireyin iletişim ortamını tanımasına, koşullarla ilgili bilgi alabilmesine, iletişime katılan diğer kişilerin reaksiyonlarını doğru şekilde tahmin edebilmesine, uygun iletişim stratejilerini seçip uygulayabilmesine ve gerçekleşen etkileşimin sonuçlarını tam olarak değerlendirebilmesine bağlıdır[346]. İletişimde etkinlik kavramı iletişim sürecine katılan tarafların görüşü ile ilintilidir. Bir bireyin kendini yeterli hissetmesi onun iletişim yeterliğinin kanıtı olamaz. O bireyin iletişim yeterliği hem başkaları tarafından gözlenmeli, hem de etkileşimde bulunduğu kişiler tarafından onaylanmalıdır. Bu nedenle iletişim yeterliği, bireylerin amaçlarını formüle etme ve onlara ulaşmaları, diğerleriyle etkin şekilde işbirliği yapmaları ve bu becerilerini değişen koşullarda gösterebilmeleri gibi kriterler dikkate alınarak değerlendirilmelidir[347].

Wiemann'a göre, iletişim yeterliği "etkileşime katılan bir bireyin, etkileşim sırasında her iki tarafı da ilgilendiren amaçlarına ulaşmak için mevcut durumun koşulları içinde, olası iletişim davranışlarından en uygun olanını seçme becerisidir"[348]. Bu tanım iletişim yeterliğine sahip bireylerin dikkat merkezinde iletişime katılan diğer bireylerin olduğunu ve amaçlarına ulaşmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Kültürlerarası iletişimde etkinliği sağlamanın yollarından biri de kategorilere ayırma veya sınıflandırmadır. Sınıflandırma ya cinsiyet,

[346] M. R. Parks: "Interpersonal communication and the quest for personal competence", *Handbook of Interpersonal Competence*, Hz. L. Knapp / G. R. Miller, Beverly Hills 1985, s. 171-201.

[347] A. P. Bochner / C. W. Kelly: "Interpersonal competence: Rationale, philosophy, and implementation of a conceptual framework", *Speech Teacher*, Sayı: 23 [1974], s. 279-301.

[348] J. M. Wiemann: "Explication and test of a model of communicative competence", *Human Communication Research*, Sayı: 3 [1977], s. 195-213, burada s. 198.

ırk vb. gibi fiziksel ya da kültürel karakterlere göre yapılır. Ancak insanlar liberal ya da tutucu olmalarına bağlı olarak tutumlarına göre veya inançlarına bağlı olarak yaşama bakışlarına göre de sınıflandırılabilirler. Birey, daha önceden hakkında deneyim edinilmemiş, repertuarda olmayan, durumlarda etkin iletişim kurabilmek için, düşünce sürecinin bilincinde olmalıdır. Langer düşünceli davranmayı üç düzeyde incelemektedir:

1) Yeni kategoriler oluşturma,

2) Yeni enformasyona açık olma,

3) Birden çok perspektifin varlığının farkına varma[349].

Langer, "sınıflandırma"nın vazgeçilmez ve doğal bir insan eylemi olduğunu belirtmektedir. Bu, insanın yaşadığı dünyayı tanımasını sağlayan yoldur. İnsan sınıflandırma yolu ile farklılıkları kavrar ve göreceli olarak çevresi hakkında fikir edinir[350].

Bu alanda çalışan bazı bilimadamları iletişim yeterliğini algılanan etkinliğin bir işlevi olarak görürken, bazıları da konuya *"uygunluk"* açısından yaklaşmaktadırlar. Wiemann ve Backlund uygunluğun iletişim süreci içindeki yerini şöyle açıklamaktadır: "Uygunluk genellikle bir etkileşenin, durumun temel bağlamsal taleplerini yerine getirme ve geniş anlamda etkin olma yeteneğini ifade eder.

Bu bağlamsal talepler:

1) Konu, konuşma ve ifade üslubu ile anlam kazanan sözlü bağlam,

2) Mesajların mevcut ilişkilere uygunluğunu sağlayan, yapı, tip ve biçemlerinin oluşturduğu ilişkisel bağlam,

3) Sembolik ve fiziksel çevrenin etkisiyle mesajlara uygulanan sınırlamayla kendini gösteren çevresel bağlam"[351] olarak tanımlanabilir.

[349] E. Langer: *Mindfulness*, Addison-Wesley 1989, s. 62.

[350] Langer, 1989, s. 154.

[351] J. M. Wiemann / P. Backlund: "Current theory and research in communicative competence", *Review of Educational Research*, Sayı: 50 [1980], s. 185-199, burada s. 191.

Demek ki, iletişim davranışlarının uygunluğu üç ayrı yeteneği gerektirmektedir. Birinci yetenek, etkileşenin bağlamın iletişimi nasıl sınırlandırdığını kavramasını sağlar. Böylece birey, farklı durumlarda farklı kuralların geçerli olduğunu anlar ve deneyimlerine de dayanarak uygun şekilde hareket eder ve konuşur. İkinci yetenek uygun olmayan yanıtlar vermekten, reaksiyon göstermekten sakınmayı sağlar. "Uygun olmayan yanıt" terimi gerektiğinden çok süslü, ateşli ve tuhaf yanıtları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu tür yanıtlar, iletişim amaçlarından vazgeçmeden daha uygun eylemlerde bulunularak sakınılabilecek olumsuz sonuçlar doğurabilir[352]. Diğer bir yetenek, kontrol etmek, duyguları paylaşmak, enformasyon vermek, ritüelleştirmek ve canlandırmak gibi iletişim işlevlerini uygun biçimde yerine getirmektir[353]. İletişimde uygunluk, gerektiği kadar (ne az ne çok) konuşmak, yanlış olanı ya da kanıtlanamayacak şeylerden söz etmemeyi, konu ve durumla ilişkin konuşmayı, anlaşılır konuşmayı gerektirir. Aynı koşullar sözsüz iletişim için de geçerlidir: Gereksiz jestlerden kaçınmak, duruma ilişkin ve anlaşılır iletişim davranışları göstermek gibi. Bu bilgiler ışığında uygunluğun dört ögesi ortaya çıkmaktadır: miktar, nitelik, ilişkinlik ve iletişim biçemi.

Kültürlerarası iletişim yeterliği genellikle iletişim yeterliği ile aynı koşulları içermekle birlikte, daha farklı bağlamda oluşan bir iletişim sürecinde istenilen davranışsal değişiklikleri kapsamaktadır. Çünkü kültürlerarası iletişimde önemli olan farklı kültürlerde, diğer bir deyişle, farklı "fiziksel ve sembolik çevrelerde" yetişmiş insanlar arasında etkin ve uygun iletişim kurabilmektir.

Kültürlerarası iletişim yeterliği, farklı kültürlerin üyeleri arasında yanlış anlamalarla ters orantılıdır. Yeterlik arttıkça, yanlış anlamalar azalır ve bu alanda yapılan çalışmaların amacı yanlış anlamaları en aza indirmektir. Bu amaca ulaşmak için öncelikle iletişime katılan taraflar hem kendi davranışlarını, hem de karşıdakinin davranışlarını, iletişim

[352] H. Getter / J. K. Nowinski: "A free responce test of interpersonal effeciveness", *Journal of Personality Assessment*, Sayı: 45 [1981], s. 301-308, burada s. 303.

[353] Bkz. R. R. Allen / B. S. Wood: "Beyond reading writing to communication competence", *Communication Education*, Sayı: 27 [1978], s. 286-292.

sürecinin gerçekleştiği bağlamda, tahmin edebilmeli ve açıklayabilmelidir. İletişim yeterliği, bireyin kendisini rahat hissetmesi ve kendi davranışları ile birlikte, iletişimde bulunduğu bireyin olası davranışları hakkında da tahminde bulunabilmesini ifade eden bir kavramdır. Bu nedenle, iletişim yeterliği, gerginlik, rahatsızlık ve belirsizlik duygularının yönetimini kapsayan bir kavram olarak ele alınmalıdır.

İletişim Davranışlarının Kaynakları

İletişim davranışları üç kaynaktan beslenir: repertuar, amaçlar ve duygular. Bireyler, alışkanlıkların egemen olduğu iletişim sürecinde, önceki yaşantılarında belirlenmiş ve repertuarlarına girmiş yolu izlerler[354]. Birey yeni bir durumla karşılaştığında davranışlarını yönlendirmek için harekete geçirici ipuçları arar. Eğer benzer durumlarla ilgili olarak deneyimleri varsa, davranışını bilinçli olarak değerlendirme süresi daha azdır. "Bir durumla ne kadar çok karşılaşırsak, eylemimizi tamamlamak için repertuarımıza güvenme olasılığı o kadar artar ve eylemlerimizle istem dışı olanlar arasında daha az karşılaştırma yaparız"[355]. Selamlaşma ritüeli repertuara örnek olarak verilebilir. Başkalarını selamlama ritüeli, ilk etkileşimde belirsizlik ve kaygı'nın "yönetilebilir kısmı"nın azaltılmasına ve karşıdaki birey ile koordine edilmiş biçimde iletişim kurulmasına yardım eder. Selamlaşma ritüeli ile ilgili normlar ve kurallar, karşıdakilerin bu durumda nasıl yanıt verebileceklerini tahmin etme olanağı verir. Eğer iletişime katılan bireyin davranışları mevcut davranış kalıplarından sapma gösterir ya da içinde bulunulan duruma uyan herhangi bir kalıp yoksa, uygulanan ritüelde yararlanılan tahmin yöntemlerine başvuramayız. Böylesi durumlarda, birey karşıdakinin davranışlarıyla ilgili uygun tahminler yapmaya ve belirsizlik ve kaygı'yı gerektiği gibi yönetmeye çalışmalıdır.

[354] R. Ableson: "Script processing in attitude formation and decision making", *Cognition and social behavior*, Hz. J. Carroll / J. Payne, Hillsdale 1976, s. 33-45, burada s. 33.

[355] E. Langer: "Rethinking the role of thought in social interaction", *New Directions in Attribution Research*, Hz. J. Harvey / W. Kidd / R. Kidd, Cilt 2, Hillsdale 1978, s. 35-58, burada s. 39.

İletişimde yararlanılan ikinci kaynak bireyin belirlediği amacıdır. Triandis'e göre, amaç, bireyin iletişimi nasıl yürüteceği konusunda kendi kendine verdiği emirdir[356]. Belirli durumda ne yapması gerektiğini düşünen birey, amacını belirlemektedir. Bu nedenle amaç bilişsel bir üründür ve düşünce sürecinin bir parçasıdır. Eğer, bireyin davranışı, en azından görünüşte, onun amacına dayanıyorsa, kendi davranışını ve buna bağlı olarak karşısındakinin davranışını tahmin etmesine yardım edeceğinden, belirsizliği azaltır.

İletişimin yararlandığı üçüncü kaynak duygulardır: Bireyler sık sık emosyonal reaksiyonlar gösterirler. Söz gelişi, eğer birey kaygı duyuyorsa, yabancılarla etkileşime girmekten sakınır. Bununla birlikte, duygusal reaksiyonlarını bilişsel olarak yönetebilir. Birey, repertuarındaki davranışları gösterdiğinde ya da davranışlarını heyecansal reaksiyonlara dayandırdığında, ne yaptığı ya da ne söylediğine pek dikkat etmez. Diğer bir deyişle, aklını kullanmaz[357]. "Düşünerek davranma" kavramı yaygın olarak kullanılır, ancak bu kavram farklı terimlerle ifade edilmektedir. Konuyla ilgili araştırmacıların bir kısmı "dikkat etmek", bir kısmı ise "bilişsel yönetim" terimlerini kullanmayı yeğlemektedir[358].

Kültürlerarası İletişim Yeterliği Türleri

Farklı kültürel kimliklere sahip bireylerin etkileşim sürecinde gösterdikleri davranışlar incelendiğinde, bu bireylerin etkin iletişim kurabilmek için farklı türlerde iletişim yeterliği geliştirdikleri görülür. Bu yeterlik türleri temel yeterlik, toplumsal yeterlik, toplumsal yetenekler, bireylerarası yeterlik, dil yeterliği, iletişim yeterliği ve ilişkisel yeterlik olarak sınıflandırılabilir.

Temel yeterlik, amaçlara ulaşmak için yeni çevreye etkin bir şekilde uyum sağlamaya yarayan genel yeteneği ifade eder. Bu anlamıyla

[356] H. C. Triandis: *Interpersonal Behavior*, Monterey 1977.

[357] Langer 1978.

[358] Gudykunst 1993, s. 41.

temel yeterlik, bireyin farklı durumlarda gereksinme duyduğu bilişsel kapasitesiyle ilgilidir.

Toplumsal yeterlik, daha çok özel alanlardaki belirli yetenekleri ifade eder. Toplumsal yeterlik başkalarının duygularını sezebilme, toplumsal rol üstlenme, bilişsel karmaşıklık ve etkileşimi yönetebilme gibi yetenekleri kapsar.

Bireylerarası yeterlik, başarılı iletişim yolu ile amaçlara ulaşabilme ve görevleri yerine getirebilme yeteneğidir. Bireylerarası yeterlik hem temel yeterliğin, hem de toplumsal yeterliğin sınırları içinde kalsa da, bireylerin belirli iletişim durumlarında amaçlarına ulaşabilmek için bulundukları ortamı kontrol altına alırken belirli yeteneklerini nasıl kullandıklarıyla ilgilidir.

Dil yeterliği ve iletişim yeterliği etkileşim sürecinde kullanılan dil ve mesajlara ilişkin yeterliği ifade ederler. Dil yeterliği özellikle iletişim sürecinde yararlanılan dilin doğru olarak kullanımıyla ilgilidir. İletişimsel yeterlik ise yalnız dilin nasıl kullanılacağı konusunda bilgiyi değil, aynı zamanda bu bilgiden uygun şekilde nasıl yararlanacağını içermektedir. Bir birey, yeterli bir şekilde iletişim kurmak için, mesajları içinde bulunulan etkileşim bağlamında uygun biçimde iletmelidir.

İlişkisel yeterlik yukarıda sıralanan yeterliklerin çoğunu içermekle birlikte diğerlerinden bağımsızdır ve etkileşimin karşılıklı süreçleri ile ilgisi açısından diğerlerinden ayrılır. Bir birey, başkalarıyla etkileşime girmek ve amaçlarına ulaşmak için önce onlarla belirli düzeyde ilişki kurmalıdır. Bu ilişkiler dil, meslek, etnik köken ve ulus gibi çok boyutlu bir ortamda gelişir[359].

Kültürlerarası İletişim Yeterliği Çalışmalarında Yaklaşımlar

Kültürlerarası iletişim yeterliği alanında yapılan çalışmalarda çeşitli yaklaşımlardan yararlanılmaktadır. Ancak bu çeşitlilik, daha önce de belirtildiği gibi, elde edilen bilgilerin entegrasyonunda sorun-

[359] Chen / Starosta 1996, s. 359.

lar çıkmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, şimdiye kadar yapılan çalışmaları anlamak için konuya hangi açıdan bakıldığını bilmek gerekmektedir. Kültürlerarası iletişimde, anlamların, farklı kültürlerin üyeleri tarafından karşılıklı olarak doğru algılanması ve yorumlanması söz konusu olduğu için, kültürlerarası yeterlik konusuna bireysel değil, daha çok kültürel bağlamda yaklaşmak gerekmektedir.

Dinges[360] kültürlerarası iletişim yeterliği çalışmalarını, yaklaşımlarına göre sınıflandırmıştır. Buna göre, altı ana yaklaşım vardır:

1) Uluslararası birey (overseasmanship) yaklaşımı,

2) Sübjektif kültür yaklaşımı,

3) Çok kültürlü insan yaklaşımı,

4) Sosyal davranışçılık yaklaşımı,

5) Tipoloji yaklaşımı,

6) Kültürlerarası iletişimci yaklaşımı[361].

Uluslararası birey yaklaşımı ilk olarak Cleveland, Mandone ve Adams[362] tarafından ortaya kondu. Bu yaklaşıma göre, kültürlerarası yeterlik, kendi yurtlarının dışında geçici bir süre için yaşayan ya da çalışan bireylerin etkin iletişim davranışları arasında gözlenen yaygın ögelerin belirlenmesi yoluyla saptanır. Bu yaklaşıma göre, kültürlerarası iletişim yeterliği kazanmış birey (yurtdışında geçici süre için yaşayan) yabancılarla olan ilişkilerinden edindiği deneyimleri, mesleki becerilerine başarıyla uygulayabilme yeteneği kazanmış kişidir.

Sübjektif kültür yaklaşımı bireylerin iletişim kurdukları farklı kültürlerden kişilerin davranışlarının nedenlerini anlayıp saygı göstermelerini ve kendi davranışlarını içinde bulunulan duruma uygun gelecek şekilde ayarlamalarını sağlayan yeteneği temel olarak almak-

[360] N. Dinges: "Intercultural competence", *Hanbook of Intercultural Training. Issues in Theory and Design*, Cilt: 1, Hz. D. Landis / R. W. Brislin, Elmsford 1983, s. 176-202.

[361] Chen / Starosta 1996, s. 360.

[362] H. Cleveland / G. J. Mangone / J. C. Adams: *The Overseas Americans*, New York 1960.

tadır[363]. Ancak, bu yetenek, kültürler arasındaki bilişsel yapı farklarının tam olarak anlaşılmasına dayanmalıdır.

Çok kültürlü insan yaklaşımı, kültürlerarası iletişim yeterliğine sahip bireyin, kendi alışılmış uyum sınırlarını aşarak, zor koşullarda bile iletişimi gerçekleştirebilecekleri tezine dayanmaktadır[364]. Bu yaklaşıma göre, birey, zor durumlarda tutarlılığını korumak ve etkili olabilmek için, yabancısı olduğu bağlamlarda nasıl davranması gerektiğini öğrenmelidir.

Sosyal davranışçılık ya da kültür öğrenme yaklaşımına göre, kültürlerarası iletişim yeterliği, iletişime katılan bireyin kişilik özelliklerinden çok, onun başka ülkelerde ya da eğitim programları yoluyla elde ettiği deneyimlere bağlıdır[365]. Eğer birey kültürlerarası iletişim yeterliği kazanmak istiyorsa, iletişim kurmak istediği bireyin içinde bulunduğu toplum tarafından beğenilen ve beğenilmeyen davranışlarını birbirinden ayırmayı öğrenmelidir.

Tipoloji yaklaşımı, kültürlerarası iletişim yeterliği ile ilgili farklı modeller geliştirmektedir. Bu modellerin çoğunda, yabancı ülkede bulunan bireyin davranış biçemleri, en çoktan en aza doğru inen bir cetvel üzerinde işaretlenir. Söz gelişi, Brislin, kültürlerarası iletişimde başarının, yabancıyla etkileşimde bulunan bireyin tutumlarına, niteliklerine ve sosyal yeteneklerine bağlı olduğunu belirtmektedir[366]. Brislin'e göre, etnik merkezciliğe[367] ve önyargılara dayanmayan değerlendirmeler, kültürlerarası iletişimde en değerli olanlarıdır. Brislin uyum yeteneği yüksek bireyin nitelikleri arasında, güçlü kişilik, bilgililik, hoşgörürlük, sosyal ilişki kurma yeteneği, olası çıkarları algılama ve amaca yönelik olmayı saymaktadır. Sosyal yetenekler ise iletişim konusu ve dil bilgisi, olanaklara olumlu yönelim, etkin iletişim becerisi

[363] Bkz. Triandis 1976.

[364] P. Adler: "Transnational experience: An Alternative view of culture shock", *Journal of Humanistic Psychology*, Sayı: 15 [1975], s. 13-23.

[365] G. Guthie: "A behavioral analysis of culture learning", Cross-Cultural Perspectives on Learning, Hz. R. W. Brislin / S. Bochner / W. J. Lonner, New York 1975, s. 140-164.

[366] R. W. Brislin: *Cross-Cultural Encounters. Face to Face Interaction*, Elmsford 1981.

[367] Etnik merkezcilik, bir bireyin, yaşadığı bir deneyimi, kendi grup ya da kültürünün standart ve normlarına göre yargılamasıdır.

ve amaca ulaşmak için bireysel niteliklerden yararlanabilmeyi içermektedir.

Kültürlerarası iletişimci yaklaşımına göre, farklı kültürlerin üyeleri arasında başarılı etkileşimin merkezi, bu bireyler arasındaki iletişim sürecidir. Kültürlerarası iletişimde yeterli olmak isteyen bir birey, karısındakinin sözlü ve sözsüz iletişim davranışlarını anlayarak öncelikle bireylerarası ilişki kurmalıdır[368].

Collier kültürlerarası iletişim yeterliğiyle ilgili olarak dört yaklaşım belirlemiştir:

1) Konuşma etnografisi yaklaşımı,

2) Kültürlerarası tutum yaklaşımı,

3) Davranışsal yetenekler yaklaşımı,

4) Kültürel kimlik yaklaşımı[369].

Konuşma etnografisi[370] yaklaşımına göre, anlam, davranma ve kültürel mensubiyet birbirine bağlıdır ve bu nedenle yeterlik bağlamsal olarak tanımlanmalıdır[371]. Bir birey iletişim amaçlarına ulaşabilmek için etkileşim sırasında kodların özel durumlarını doğru algılamalı, seçmeli ve yorumlamalı, bunları da diğer kültürel bilgi ve iletişim yeteneğine entegre etmelidir.

Kültürlerarası tutum yaklaşımı, bireyin iletişim kurduğu kişinin kültürünü anlaması ve bu kültüre karşı olumlu tavır geliştirmesini kültürlerarası iletişim yeterliğine ulaşmanın anahtarı olarak kabul et-

[368] Hall 1959, 1966, 1976.

[369] M. J. Collier: "Cultural and intercultural communication competence: Current approaches and directions for future research", *International Journal of Intercultural Relations*, Sayı: 13 [1989], s. 287-302.

[370] "Ethnography of speaking" karşılığında kullanılmıştır; Etnografi esas olarak kültürü tanımlamak ve analiz etmeye yönelik çalışma alanıdır: Bkz. Muriel Saville-Troike: *The Ethnography of Communication. An Introduction*, 2. Baskı, Oxford 1989; "Gerry Philipsen, bir yöntem olarak etnografinin bir betimleme, belli bir halka ilişkin yazılı bir rapor olduğunu; etnografinin bir halkın özgüllüğünü, yani bu halkın karakteristikleri kadar onları diğer halklardan neyin farklılaştırdığını da bildirdiğini; üçüncü olarak, betimleyici bir çerçevenin kullanımıyla yönetilen odaklanmış, sistematik bir betimleme olduğunu; dördüncüsü de, karşılaştırmalı olduğunu belirtmektedir":Gerry Philipsen: "An Ethnographic Approach to Communication Studies", *Rethinking Communication: Paradigm Exemplars*, Hz. Brenda Davis vd. Cilt 2, Nevbury Park 1989'den aktaran Mutlu 1995, s. 127.

[371] C. Geertz: *The Interpretation of Cultures. Selected Asseys*, New York 1973.

mektedir. Kültürlerarası iletişim alanında önemli çalışmalar ortaya koymuş birçok bilimadamı konuyu bu yaklaşımla ele almaktadır[372].

Davranışsal yetenekler yaklaşımına göre, insanlar amaç yönelimli ve seçicidir. Bu nedenle insanlar, etkileşim sırasında etkin olacak ve etkin olmayacak yetenekler arasında seçim yapabilir[373]. Yeterlik kazanmış bireyler, etkili olacak yeteneklerini saptayabilir ve kültürlerarası iletişim sürecinde bunlardan yararlanabilirler.

Kültürel kimlik yaklaşımı iletişim yeterliğini, kültürlerarası iletişime katılan bireylerin birbirlerinin kültürel kimliğini tanıyarak, deneyimlerini geliştirebildikleri dinamik bir süreçtir. Bu yüzden kültürlerarası iletişimde yeterli olan bireyler, kültürel sembollerin ve normların, etkileşim sırasında değişebilen, anlamlarını nasıl tartışabileceğini ve onlara nasıl saygı göstereceğini bilmelidir[374].

Kültürlerarası İletişim Yeterliği Nasıl Geliştirilebilir?

Kültürlerarası İletişim Yeterliğinin geliştirilmesinde amaç, etkileşime katılan farklı kültürlerden bireylerin kültürel farklılıkları tanıması, onlara saygı duyması ve hoşgörüyle karşılamasını, böylece farklı kültürel ortamlarda etkin iletişim kurabilmesini sağlamaktır. Kültürlerarası iletişim yeterliğinin geliştirilmesi belirli aşamalarda gerçekleşebilir. İlk aşamada kültürlerarası duyarlılık, ikinci aşama kültürlerarası uyanıklık, üçüncü aşamada ise kültürlerarası beceriklilik geliştirilir. Bu süreçler birbirini izler ve önceki süreç tamamlanmadan diğerine geçilemez.

Duygusal Süreç ve Kültürlerarası Duyarlılık

Duygusal süreç, bireyin özel durum ve ortamlarda, farklı kültürden insanlarla karşılaştığında duygularındaki değişiklik üzerinde

[372] G. M. Chen: "Relationship of the dimensions of intercultural communication competence", *Communication Quarterly*, Sayı: 37 [1989], s. 251-271.

[373] Collier 1989, s. 294.

[374] M. J. Collier / M. Thomas: "Cultural identity: An interpretive perspectives", *Theories in Intercultural Communication*, Hz. Y. Y. Kim / W. B. Gudykunst, Newbury Park 1988, s. 99-122.

yoğunlaşır[375]. Kültürlerarası duyarlılık aşamasında birey kültürlerarası etkileşimden önce, etkileşim sırasında ve etkileşimden sonra olumlu duygusal yanıtlar planlamayı ve alabilmeyi öğrenir. Olumlu duygusal yanıtlar, kültürel farklılıkların tanınması ve onlara saygı duyulması sonucunu getirir. Bu süreç, kültürlerarası duyarlılığın geliştirilmesi süreci olarak tanımlanır[376].

Kültürlerarası iletişim yeterliğinin duygusal yönü, bireyin kendini değerlendirmesi ya da özsaygı, açık fikirliliği, önyargısız davranışları ve sosyal rahatlığı temeline dayanır.

Bir bireyin kendini değerlendirmesi, kendini nasıl bir kişi olarak gördüğünü ifade eder ve onun yalnız iletişim sürecindeki davranışlarını değil, aynı zamanda bireyin kendi çevresindeki yerini de belirler. Kendini değerlendirmenin önemli bir bileşeni "özsaygı"dır. Özsaygısı yüksek bireylerle özsaygısı az olan bireylerin kültürlerarası iletişim sürecindeki davranışları birbirlerinden farklıdır[377]. Özsaygısı yüksek bireyler, özsaygısı az olanlara bakarak, başkaları hakkında daha olumlu düşünen, başkalarından daha çok kabul gören, başkaları tarafından izlendiğinde daha etkin olan, amirleriyle birlikte çalışırken kendini daha rahat hisseden ve başkalarının olumsuz yorumlarına karşı kendilerini daha iyi koruyan kişilerdir. Özsaygısı yüksek bireyler, "grup dışı birey"lere karşı daha olumlu duygular besleme eğilimindedir. Özsaygı, kültürlerarası etkileşim sırasında bireylere, özel gereksinmeleri karşılayıp karşılayamayacaklarını hesaplamaları konusunda yardımcı olur[378]. Kendini değerlendirmenin diğer bileşenleri de kültürlerarası iletişimi etkiler. Söz gelişi, kültürlerarası iletişimde yeterli olan bir birey, dış görünüşüyle, etkileşimde bulunduğu kişilerin güvenini kazanabilmeli, güvenilir ve sabit bir kişiliği olduğunu gösterebilmeli,

[375] H. C. Trianis: "Subjective culture and interpersonal relations across cultures", *Issues in Cross-Cultural Research (Annals of the New York Academy of Science*, Sayı 285), New York 1977, s. 418-434.

[376] W. B. Gudykunst / S. Ting-Toomey / R. Wiseman: "Taming the beast: Designing a course in intercultural communication", *Communication Quarterly*, Sayı: 40 [1991], s. 272-286.

[377] P. Adler / N. Towne: *Looking out - Looking in*, New York 1993.

[378] H. Ehrlich: *The Social Psychology of Prejudice*, New York 1973; S. Ting-Toomey: "Communication resourcefulness: An identity negotiation perspective", *Intercultural Communication Competence*, Hz. R. L. Wiseman / J. Koester, Newbury Park 1993, s. 72-111.

kendine güvendiğini ve güvenilir olduğunu hissettirebilmelidir. Bütün bu bireysel nitelikler, özsaygıyı artırır ve bireyin kültürlerarası iletişim yeterliğini geliştirir.

Açık fikirlilik, bireyin uygun durumlarda kendini açıkça ifade etmeye hazır olduğunu ve karşıdakinin açıklamalarını kabul edeceğini gösterir. Bu olumlu davranış, farklı davranış kalıplarını ve psikolojik ve sosyolojik gerçeğin çeşitliliğini kabul etmeye hazır "çok kültürlü birey"in niteliklerinden bir tanesidir[379]. Açık fikirli bireyler, dünyayı daha geniş anlamda algılar ve bir fikri hayata geçirmenin farklı yolları olduğunu anlayabilirler. Açık fikirlilik aynı zamanda, kültürlerarası etkileşimde farklı görüş ve fikirleri tanımayı, değerlendirmeyi ve kabul etmeyi sağlar. Açık fikirli bireylerin katıldığı kültürlerarası iletişim sürecinde karşılıklı olarak kültürel kimlikler tanınır ve bu durum etkin iletişimin gerçekleşmesine yardım eder.

Yargılayıcı olmamak, bireyin kültürlerarası iletişim sürecinde diğerlerini içtenlikle dinlemesine engel olan önyargılara sahip olmamasını ifade eder[380]. Yargılayıcı olmamak aynı zamanda etkileşime katılan diğer bireylerin, istekle dinlenildiklerini görerek, kendilerini psikolojik olarak rahat hissetmelerine yardım eder. Etkileşenlerin karşılıklı olarak durumdan hoşnut olmaları kültürlerarası iletişim yeterliği için bir ölçüttür.

Yargılayıcı olmamak ve açık fikirli tutum kültürlerarası iletişim sürecinde kültürel farklılıklardan zevk alma duygusu ile beslenir. Bu alanda yeterli birey, sadece kültürel farklılıkları tanımak ve kabul etmekle kalmamalı, aynı zamanda, iletişime katılan diğer tarafın da bu etkileşimden hoşnut kalmasını sağlayacak şekilde, durumu zevkli hale getirmelidir. Araştırmacılar kültürlerarası etkileşimden hoşnutluğu üç ana başlık altında toplamaktadırlar:

1) Farklı kültürlerden bireylerle iletişim kurma zevki,

2) Farklı kültürlerden insanlarla iş ilişkilerini geliştirme zevki,

[379] Bkz. Adler 1977.

[380] "Stereotip ve Önyargılar" kısmına bakınız.

3) Verilen görevleri farklı bir kültürel ortamda yerine getirme zevki[381].

Sosyal rahatlık, kültürlerarası iletişimde "kaygı" duygusunu azaltma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Kendi kültürel ortamlarının dışında bulunan bireylerin yabancılarla katıldığı ilk etkinliklerde genellikle bir çok beklenmeyen durumlar ortaya çıkar ve birey yeni bir durumla karşılaştığında çoğunlukla psikolojik güvensizliğe dayalı *kaygı* duyar. Sosyal kaygının göstergeleri arasında terleme, kesik hareketler, vücut gerginliği, konuşmada karışıklık, tereddüt ve tepkide azalma vardır. Kültürlerarası iletişimde yeterli bireyler diğer insanlarla iletişim kurarken kaygı duygusunu da içeren bütün engelleyici duyguların üstesinden gelebilen kişilerdir. Burada tanımlanan bireysel nitelikler, kültürlerarası iletişime katılanların, kültürler arasındaki farklılıklara saygı duyma, ve onları kabullenmede duyarlı olmalarını sağlar. Böylece birey yeni kültürel çevreye daha kolay uyum sağlar ve "*kültür şoku*"nun etkisi azalır[382]. Bu nitelikler, bireyin içinde bulunduğu yeni ortamda kendini psikolojik olarak rahat hissetmesini ve kendinden memnun olmasını sağlayarak uyum sürecini hızlandırır.

Sonuç olarak kültürlerarası iletişim yeterliği, bireylerin kültürel farklılıkları tanımaları ve onlara karşı saygılı olma duyarlılığını besleyen olumlu duygulara sahip olmalarını gerekli kılmaktadır.

Bilişsel Süreç ve Kültürlerarası Uyanıklık

Kültürlerarası iletişim yeterliğinin bilişsel yönü, bireyin kendisininki ile diğer kültürler arasındaki farklılıkları anlayarak bulun-

[381] Chen / Starosta 1996, s. 363.

[382] "Kültür şoku, bir yabancı kültürle yakın ilişki kurma anında ortaya çıkan ve şimdiye kadar tam anlamıyla araştırılmamış olan psikolojik durumu ifade eden bir kavramdır. Kültür şokuyla birlikte ortaya çıkan anlamama, evrensel kabul edilen davranış kalıplarının geçersiz olması ve yönelimsizlik durumu, bireyin davranışlarında belirsizliğe, korkuya, sonuç olarak da, rededetme ve saldırganlığa, kendini geri çekme ve izolasyona neden olabilir":H. Fischer: "Kulturschock", *Neues Wörterbuch der Völkerkunde*, Hz. Walter Hirschberg, Berlin 1988, s. 274-275; krş. K. Oberg: "Cultural Shock: Adjustment to new Cultural Environments", *Practical Antropology*, Sayı 7 [1960]; krş. Y. Y. Kim / W. B. Gudykunst (Hz.): *Cross-Cultural Adaptation. Current Approaches*, Newbury Park 1988; krş. N. J. Adler: *International Dimensions of Organizational Behavior*, 2. Basım, Boston 1991, s. 8.

duğu ortam hakkında bireysel düşüncelerini değiştirmesi sürecini vurgular[383]. Bu süreç, kültürlerarası etkileşim sürecinde çok anlamlılık ve belirsizliği azaltmaya yöneliktir. Bilişsel süreci tamamlamış birey, rahatsızlığını göstermeden veya çok az göstererek, dikkati çekecek ölçüde bireysel, bireylerarası ya da grubu ilgilendiren sonuçlar doğmasına yol açmadan durumsal talepleri yeni ortama uydurabilir ve bunu değişen çevre koşullarına çabucak ve rahatlıkla uygulayabilir. Bilişsel süreç bundan sonra bireye iletişimin kültürel ögelerini fark etme yeteneğini geliştirmek ve çok kültürlü birlikteliği sürdürmek için çok kimlikli bireyleri sezme olanağı verir. Bu, anlamanın "kendinin farkında olmak" ve "kültürel uyanıklık" yönlerinden oluşan "kültürlerarası uyanıklık" yeteneğidir[384].

Bireyin etkileşim sürecinde yetkin sözel davranışlar göstermesi, onun kendini gözlemesi ve ne olduğunun farkında olmasına bağlıdır. Kendini tanıma bireyin kültürlerarası iletişimde yeterli olmasına ve başka kültürleri değerlendirebilmesine yardım eder[385]. Kendini gözleyen ve tanıyan bir birey kültürlerarası iletişime katılan diğer bireye kendini tanıtma ve ifade etme konusunda daha duyarlı davranır ve kendini tanıtırken davranışsal mesajları nasıl kullanacağını bilir.

Kültürel uyanıklık, bireyin kendi kültürünün ve iletişime katılan diğer bireyin kültürünün onların düşünce ve davranışlarını nasıl etkileyeceğini anlaması anlamında kullanılır. Kültürün etkisinin farkında olma, ortak insan davranışları yanında, kültürel davranış kalıpları arasındaki farklılıkları da anlamayı kapsar. Kültürel uyanıklık sürecinden geçen bir birey, bakışlar, jestler ve kibarlık normları gibi bazı evrensel insan davranışlarına dayalı olarak, farklı kültürlerden insanların kültürlerarası iletişim sürecinde bu evrensel davranışları kendilerine nasıl uyarladıklarını anlamaya başlar. Kültürel uyanıklık kazanma süreci, yalnız "kültürel farklılaşma"yı anlamayı değil, aynı zamanda birden çok kültürün bir arada bulunmasını olumlu karşılamayı da sağlar. Kültürlerarası anlayış, farklılıklar iletişim sürecini

[383] Triandis 1977.

[384] Gudykunst vd. 1991

[385] Brislin 1981, Gudykunst 1993, Triandis 1977.

etkilemeye başladığında bireyin davranışlarını ayarlamasına yardım eder. Bu nedenle kültürel farklılaşma boyutlarını anlamak, kültürden kültüre farklılıklar gösteren iletişim davranışlarını belirlemeye ve tanımaya olanak verir. Kluckhohn ve Strodtbeck, Hall ve Hofstede'nin önceki bölümde açıklanan kuramları kültürel farklılaşmanın boyutları hakkında yeterli bilgi vermektedir.

Bütün kültürler kendi üyelerinin çevresindeki enformasyonu edinmeleri için belirli yolları kullanmaları eğilimi gösterdiği için, kültürlerarası iletişimde bu farklılıklara dayalı olarak yanlış anlamalar ortaya çıkar. Bu nedenle bir birey kültürlerarası iletişimde yeterli olabilmek için, içinde etkinlik gösterdiği kültürde tartışmaların nasıl yürütüldüğü ve bilginin nasıl belirlendiğini öğrenmelidir. Diğer deyişle, bir birey iletişim davranışlarını, tanımadığı etkileşenin gönderdiği mesajlara uyumlu hale getirebilmesi için önce, onunla arasında herhangi bir kültürel farklılık olup olmadığını anlamalıdır[386]. Eğer etkileşime katılanlar, diğer tarafın davranışlarıyla uyum sağlamak için kendi davranışlarında değişiklik yapıyorsa, karşılıklı anlayışa ve verimli bir çok kültürlü birlikteliğe ulaşmış olurlar. Burada, diğer kültürler hakkında bilgi sahibi olmanın kültürlerarası iletişim yeterliği alanında taşıdığı önem vurgulanmaktadır. Kluckhohn'un "kültür haritası" olarak adlandırdığı, diğer kültürler hakkında kazanılan bilgilerle oluşturulan referans çerçevesi ne kadar genişse ya da "kültür haritası"nı oluşturan bilgiler ne kadar doğruysa, onu okumak ve ona göre davranmak da o kadar kolay olur[387]. Kültür haritasının en önemli ögeleri değerler, adetler, normlar ve toplumsal sistemlerdir. Kültür haritasını anlamak için bu ögelerin tanınması ön koşuldur.

Davranışsal Süreç ve Kültürlerarası Beceriklilik

Kültürlerarası iletişim yeterliğinin davranışsal yönü, farklı kültürlerden bireylerle etkileşime girildiğinde, nasıl etkin davranışlar gösterilebileceği ile ilgilidir. Kültürlerarası iletişim becerisi, verilen görevi

[386] Bkz. Hall 1973.

[387] C. Kluckhohn: *Mirror of Man*, New York 1948, s. 28.

yerine getirmeyi ve etkileşim sürecinde iletişim amaçlarına ulaşabilmeyi sağlayan ustalığı ifade eder. Bu nedenle, kültürlerarası iletişim becerisi aynı zamanda iletişim yetenekleriyle doğrudan doğruya ilgilidir ve her türlü sözlü ve sözsüz iletişim davranışlarının, etkileşim sürecinde etkin biçimde kullanılmasını gerektirir. Kültürlerarası beceri, mesaj seçme ve algılama, kendini uygun biçimde ifade etme, davranışsal esneklik, etkileşimi yönetme yeteneklerini de içerir.

Kültürlerarası iletişimde mesaj yeteneği, yabancı dili ustalıkla kullanmakla ilişkilidir ve dil yeterliği ya da dil kullanımını belirleyen bilgiyi, mesajları ustaca kodlamayı, iletişim sürecinde karşı tarafın algılayabileceği mesajlar göndermeyi, karşıdakinin dilini (bireysel kullanım farklılıklarını göz önüne alarak) anlamayı ve sözsüz iletişim davranışlarının anlamlarını bilmeyi kapsar. İletişime katılan bireyin dilini çok iyi bilmek, kültürlerarası iletişim yeterliği kazanma yolunda en önemli avantajlardan biridir. Ancak mesaj becerisi, dilin yanında, mesajı destekleyen diğer iletişimsel tutum ve davranışları da içermektedir. Söz gelişi, bireyin etkileşime önyargılı ya da önyargısız olarak girmesi, karşısındaki kişiye vereceği yanıtların sertlik-yumuşaklık derecesi üzerinde etki yapar[388].

Bireyin iletişim sürecinde kendini açması, kültürlerarası etkileşim sırasında kendisi hakkında gönüllü olarak uygun ve açık enformasyon vermesi demektir. Sohbet için uygun konular, farklı sosyal statüye sahip kişilere hitap biçemleri gibi kendini açmanın "uygun"luğu da kültürden kültüre değişir[389]. Etkileşimde bulunan farklı kültürlerden bireylerin iletişim konusunu farklı bağlamlarda ele almaları, yine karşılıklı olarak belirsizlik duygusunu öne çıkarır. Belirsizlik derecesini azaltmanın yollarından biri de etkileşenlerin kendilerini açmalarıdır[390].

Davranışsal esneklik, farklı bağlam ve durumlarda uygun davranış biçemlerini seçebilme becerisini ifade eder ve kültürlerarası

[388] Bkz. Bochner / Kelly 1974.

[389] G. M. Chen : "Differences in self-disclosure patterns among Americans versus Chinese: A comparative study", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Sayı: 26 [1995], s. 84-91.

[390] W. B. Gudykunst: "A model of uncertainty reduction in intercultural encounters", *Journal of Language and Social Psychology*, Sayı: 4 [1985], s. 79-98.

iletişim yeterliğinin yaratıcı yönünü vurgular. Davranışsal esnekliği kazanmış bireyler, iletişim sürecine doğru ve uygun biçimde katılabilir ve iletişim amaçlarına ulaşabilmek için değişik davranışsal stratejiler uygulayabilirler. Kültürlerarası etkileşim sürecinde esnek davranabilen kişiler, farklı kültürün üyeleri ile bireysel ilişki kurabilmek için hangi güvenilir sözlü mesajları nasıl kullanabileceklerini bilirler.

Etkileşmeyi yönetmek, konuşma sırasına uymak, konuşmayı uygun şekilde başlatıp, uygun şekil ve zamanda bitirmek becerisini kapsar. Bu beceriyi kazanmış bireyler, konuşmanın atmosferini ve akışını da belirleyebilirler. Söz gelişi, konuyu değiştirebilir, tartışma havasını yumuşatabilir, tartışmaya katılan herkesin kendi fikrini açıkça ifade edebilmesine olanak verebilirler. Etkileşimi yönetmek, kültürlerarası iletişim yeterliğinin önemli boyutlarından biridir. Bu konuda yapılan çalışmalar sonunda elde edilen sonuçlara dayanarak çeşitli davranış kategorileri oluşturulmuştur. Ancak bu kategoriler bütün kültürlerde geçerli olmadıkları için evrensel nitelik taşımamaktadır. Bu nedenle ulusal kültürler için geçerli davranış rehberleri yeğlenmektedir[391].

İletişimsel beceriler aynı zamanda kimliğin korunması ve empati gibi sosyal yetenekleri de içermektedir[392]. Empati, başka bir birey olarak aynı duyguları hissetmek olarak tanımlanmaktadır ve bireylerarası iletişim yeterliğinin önemli bir ögesidir. Bu yetenek "etkin duyarlılık" olarak da tanınır. Empatik bireyler, iletişime katılan diğer bireyin davranışlarını ya da duygularını oldukça doğru algılayabilir ve yorumlayabilirler. Bu yeteneği kazanmış bireyler, etkileşimde bulundukları kişilerin duygu ve düşüncelerinin şekillendirdiği mesajları doğru değerlendirir ve onlara uygun yanıtlar verebilirler ve bu kültürlerarası iletişim yeterliği kazanmış bireylerde aranan niteliklerden biridir.

[391] Amerika Birleşik Devletleri için hazırlanan bir rehberde, konuşmacının sözünün kesilmemesi, bir kişi konuşurken diğerlerinin konuşmaması, konuşma sırasının uygun biçimde diğerine verilmesi ve katılımcıların diğerlerinin konuşmalarını dikkatle dinlediklerini göstermeleri gerektiği belirtilmektedir: Bkz. Wiemann 1977.

[392] Bu bölümdeki "Sosyal Rahatlık" konusuna bakınız.

Kimliği koruma ya da tanıma, etkileşim sırasında bireyin, diğer etkileşenin sosyal ve kültürel kimliğini tanıması ve ona saygı göstererek koruması demektir. Kültürlerarası iletişime katılan bireylerin yalnız kendilerinin "ne olduğu"nu bilerek davranmaları yeterli değildir; karşıdaki bireyin kimliği de iletişim sürecinde göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, iletişim sürecinde akıcılığı sağlamanın koşullarından biri, etkileşenlerin birbirinin kimliğini tanımalarıdır.

Özet olarak, kültürlerarası iletişim yeterliği kazanmak için, önce kültürlerarası farklılaşmayı anlamak, farklılıklara duyarlı olmak, sonra bu farklılıkları ve onların nedenlerini öğrenmek, son olarak da, farklı kültürlerden bireylerle etkileşime girildiğinde, edinilen bilgi ve deneyimleri iletişim davranışlarına yansıtıp, iletişim sürecinde bunlardan yararlanmak gerekir.

Kaynakça

Abadan-Unat, N.: Migration and Development, Ankara [1976].

Ableson, R.: "Script processing in attitude formation and decision making", *Cognition and Social Behavior*, Derl. J. Caroll / J. Payne, Hillsdale 1976.

Adelman, M. B. / W. Lustig: "Intercultural communication problems as perceived by Saudi Arabian and American managers", *International Journal of Intercultural Relations*, Sayı: 5 [1981], s. 365-381.

Adler, P.: "Transnational experience: An alternative view of culture shock", *Journal of Humanistic Psychology*, Sayı: 15 [1975], s. 13-23.

Adler, N.: *International Dimensions of Organizational Behavior*, 2. Basım, Boston 1991.

Adler, P. / N. Towne: *Looking out - Looking in*, New York 1993.

Adıvar, A. A.: *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Basım, Ankara 1982.

Akçay, F.: *Zeytinburnu. Gerçek Yönleriyle Bir Gecekondu Kenti*, İstanbul 1974.

Allen, R. R. / B. S. Wood: "Beyond reading writing to communication competence", *Communication Education*, Sayı: 27 [1978], s. 286-292.

Alman Ekonomisi Türkiye Resmi Delegasyonu (Derl.): *Kaufmannsliste, Türkiye'deki Alman Firmalar - 13. Düzenleme - Temmuz 1996 itibariyle*, İstanbul [1996].

Andersen, P.: "Explaining intercultural differences in nonverbal communication", *Intercultural Communication. A Reader*, 7. Basım, Derl. L. A. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1994, s. 229,239.

Apitzsch, G. / N. Dittmar: "Contact between German and Turkish adolescents", *Analyzing Intercultural Communication*, Derl. K. Knapp / W. Enninger / A. Knapp- Potthoff, Berlin vd. 1987, s. 51-72.

Argyle, M.: *Körpersprache und Kommunikation*, Paderborn 1979.

Asante, M. K. / W. B. Gudykunst (Derl.): *Handbook of International and Intercultural Communication*, Newbury Park 1989.

Barışta, H. Ö.: *Turkish Handicrafts*, Ankara 1988.

Barnouw, V.: *Culture and Personality*, Cilt: 3, Homewood 1979.

Bausinger, H.: "Name und Stereotyp", *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder-Selbsbilder-Identität*, Derl. H. Gerndt, München 1988, s. 13-19.

Bausinger, H.: "Gruss, Grüssen", *Enzyklopaedie des Maerchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzaehlforschung*, Cilt 6, Berlin / New York 1999, s. 274-276.

Benedict, R.: *Patterns of Culture*, Boston 1934.

Bennett, J. / R. McKnight: "Social norms, national imagery and interpersonal relations", *Communication and Culture*, Derl. A. Smith, New York 1966.

Bernstein, B.: "Elaborated and restricted codes: Their social origins and some consequences", *The Ethnography of Communication, American Anthropologist*, Cilt: 66, Sayı 6/2 [1964], s. 55-69.

Birdwhistell, R.: Kinesics and Context, New York 1970.

Boas, F.: "Introduction", *Handbook of American Indian Languages*, Cilt 40, Washington 1973.

Boas, F.: "Das Geistesleben der Kulturarmen und der Kulturforschritt", *Strukturalismus. Ideologie und Dogmengeschichte*, Derl. W. D. Hund, Darmstadt/Neuwied 1973, s. 270-295

Bochner, A. P. / C. W. Kelly: "Interpersonal competence: Rationale, philosophy, and implementation of a conceptual framework", *Speech Teacher*, Sayı: 23 [1974], s. 279-301.

Borris, M.: *Ausländische Arbeiter in einer Großstadt*, Frankfurt/Main 1973.

Boulding, E. vd.: *Handbook of International Data on Women*, Beverly Hills 1976.

Brislin, R. W.: *Cross-Cultural Encounters*, New York / Frankfurt 1981.

Brislin, R. W.: *Cross-Cultural Encounters. Face-to-Face Interaction*, New York vd. 1981.

Chen, G. -M.: "Relationship of dimensions of intercultural communication competence", *Communication Quarterly*, Sayı: 37 [1989], s. 251-271.

Chen, G. -M.: "Differences in self-disclosure patterns among Americans versus Chinese: A comparative study", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Sayı: 26 [1995], s. 84-91.

Chen, G. -M., W. J. Starosta: Foundations of Intercultural Communication, Boston vd. 1996, s. 7-16

Chen, M. -G. / W. J. Starosta: "Intercultural communication competence: A synthesis", *Communication Yearbook*, Cilt: 19, Derl. B. R. Burleson / A. W. Kunkel, Thousands Oaks / London / New Delhi 1996, s. 353-383.

Cleveland, H. / G. J. Mangone / J. C. Adams: *The Overseas Americans*, New York 1960.

Collier, M. J. / M. Thomas: "Cultural Identity: An Interpretive Perspective", *Theories in Intercultural Communication*, Derl. Y. Y. Kim / W. Gudykunst, Newbury Park 1988, s. 99-122.

Collier, M. J.: "Cultural and intercultural communication competence: Current approaches and directions for future research", *International Journal of Intercultural Relations*, Sayı: 13 [1989], s. 287-302.

Collier, M. J.: "Cultural Identity and Intercultural Communication", *Intercultural Communication. A Reader*, 7. Basım, Derl. L. A. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1994, s. 36-45.

Cupach, W. R. / T. T. Imahori: "Identity Management Theory: Communication Competence in Intercultural Episodes and Relationships", *Intercultural Communication Competence*, Derl. R. L. Wiseman / J. Koester, Newbury Park vd. 1993, s. 112-131.

Dethloff, M.: "Interkulturelle Kommunikation: Überlegungen zu einer Neuorientierung der Landeskunde in den neunziger Jahren", *Zielsprache Französisch*, Sayı: 24 [1992], s. 130-141.

Dinges, N.: "Intercultural competence", *Handbook of Intercultural Training Issues in Theory and Design*, Cilt: 1, Derl. D. Landis / R. W. Brislin, Elmsford 1983.

Douglas, M.: *Purity and Danger*, London 1966.

Duerr, H. P.: *Traumzeit*, Frankfurt/Main 1978.

Ehrlich, H.: *The Social Psychology of Prejudice*, New York 1973.

Eilers, J. -F.: *Communicating Between Cultures*, Roma 1987.

Ekman, P. / W. V. Friesen: "Repertoire of nonverbal Behavior: Categories, origins, usage, and coding", *Semiotica*, Sayı: 1 [1969], s. 82-84.

Enninger, W.: "What interactants do with non-talks across cultures", *Analyzing Intercultural Communication*, Derl. K. Knapp / W. Enninger / A. Knapp-Potthoff, Berlin vd. 1987, s. 269-302.

Esser, H. vd.: *Arbeitsmigration und Integration. Sozialwissenschaftliche Grundlagen*, Königstein 1979.

Feif, J. / J. Blair: *There is Difference*, Washington 1975.

Fischer, H.: "Kulturschock", *Neues Wörterbuch der Völkerkunde*, Derl. W. Hirschberg, Berlin 1988, s. 274-275.

Foa, U.: "Differentiation in cross-cultural communication", *Communication: Concepts and Perspectives*, Derl. L. Thayer, Washington 1967.

Foschi M. / W. Hales: "The theoretical role of cross-cultural comparisons in experimental social psychology", *Cross-Cultural Contributions to Psychology*, Derl. L. Eckensberger vd., Lisse 1979, s. 246-247.

Friedel, E.: *Kulturgeschichte der Neuzeit*, 2 Cilt, München 1976.

Gaugler, A. vd.: *Ausländerintegration in deutschen Industriebtrieben*, Königstein 1985.

Geertz, C.: *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.

Geertz, C.: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York 1983.

Geertz, C.: "Culture and Social Change: The Indonesian Chase", *Man*, Yıl: 19, Sayı: 4 [1984], s. 511-532.

Geertz, C.: *Dichte Beschreibung. Bemerkungen zu einer deutenden Theorie von Kultur*, Frankfurt 1987.

Geertz, C.: *Die künstliceh Wilden. Der Anthropologe als Schriftsteller*, München / Wien 1990.

Geertz, C.: *After the Fact. Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*, Cambridge / London 1995.

Getter, H. / J. K. Nowinski: "A free response test of interpersonal effectiveness", *Journal of Personality Assessment*, Sayı: 45 [1981], s. 301-308.

Goodenough, W. H.: "Comment on cultural evolution", *Deadalus*, Sayı: 90 [1961], s. 521-528.

Gudykunst, W. B. / Y. Y. Kim: *Communication with Strangers: An Approach to Intercultural Communication*, Reading vd. 1984.

Gudykunst, W. B. / Y. Y. Kim: *Methods for Intercultural Communication Research*, International and Intercultural Communication Annual, Vol. VIII., Beverly Hills / London / New Delhi 1984.

Gudykunst, W. B.: "A model of uncertainty reduction in intercultural encounters", *Journal of Language and Social Psychology*, Sayı: 4 [1985], s. 79-98.

Gudykunst, W. B. / S. Ting-Toomey / E. Chua: *Culture and Interpersonal Communication*, New York vd. 1988.

Gudykunst, W. B.: "Cultural differences in self-consciousness and self-monitoring", *Communication Research*, Sayı:14, s. 7-34.

Gudykunst, W. B.: "Uncertainty and Anxiety", *Theories in Intercultural Communication*, Derl. Y.Y. Kim, W. B. Gudykunst, Newbury Park / London / New Delhi 1988, s. 123-156.

Gudykunst, W. B. / S. Ting-Toomey / R. Wiseman: "Taming the beast: Designing a course in intercultural communication", *Communication Quarterly*, Sayı: 40 [1991], s. 272-286.

Gudykunst, W. B.: "Toward a theory of effective interpersonal and intergroup communication: An anxiety/uncertainty management (AUM) perspective", *Intercultural Communication Competence*, Derl. R. L. Wiseman / J. Koester, Newbury Park / London / New Delhi 1993, s. 33-71.

Gulick, S.: The East and the West: *A Study of Their Psychic and Cultural Characteristic*, Rutland 1962.

Guthie, G.: "A behavioral analysis of culture learning", *Cross-Cultural Perspectives on Learning*, Derl. R. W. Brislin / S. Bochner / W. J. Lonner, New York 1975, s. 139-164.

Güvenç, B.: *İnsan ve Kültür*, İstanbul 1979.

Gyr, U.: "Stille Gewalt: Zur Bedeutung nonverbal geübter Macht im Alltag", *Mit der Differenz Leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*, Derl. K. Roth, München 1996, s. 43-59.

Habermas, J.: *Theorie des kommunikativen Handels*, 2 Cilt, Frankfurt/Main 1981.

Hall, E. T.: *The Silent Language*, New York 1959 [2. Basım 1973].

Hall, E. T.: *Hidden Dimensions*, Garden City 1969.

Hall, E. T.: *Beyond Culture*, New York 1976.

Hall, E. T.: *The Dance of Life. The Other Dimension of Time*, New York 1983.

Hall, E. T. / M. R. Hall: *Hidden Differences. Studies in International Communication. How to Communicate with the Germans*, Hamburg [1983].

Hall, E. T. / M. R. Hall: *Hidden Differences. Doing Business with Japanese*, New York vd. 1987.

Harding, S. / D. Phillips: *Contrasting Values in Western Europe*, London 1986.

Haselden, K.: *Morality and the Mass Media*, Nashville 1968.

Hauschild, T.: *Der böse Blick. Ideengeschichtliche und sozialpsychologische Untersuchungen*, 2. Basım, Berlin 1982.

Henley, N.: *Körperstrategien. Geschlecht, Macht und nonverbale Kommunikation*, Frankfurt 1988.

Hewes, G.: "World distribution of certain postural habits", *American Anthropologist*, Sayı: 57 [1955], s. 231-244.

Hofstede, G.: *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Beverly Hills 1980.

Hofstede, G.: "Dimensions of national cultures in fifty countries and three regions", *Exsiccations in Cross-Cultural Psychology*, Derl. J. B. Deregowski / S. Dziurawiec / R. C. Annis, Lisse 1983, s. 335-355.

Hofstede, G.: "Cultural differences in teaching and learning", *International Journal of Intercultural Relations*, Cilt: 10, Sayı: 3 [1986], s. 301-320.

Hofstede, G.: "A reply and comment on Joginder P. Singh: 'Managerial culture and work-related values in India'", *Organization Studies*, Sayı: 11 [1990], s. 103-106.

Hofstede, G.: *Interkulturelle Zusammenarbeit. Kulturen – Organisationen – Management*, Wiesbaden 1993.

Hoijer, H.: "Sapir-Whorf Hypothesis", *Intercultural Communication. A Reader*, 7. Basım, Derl. A. L. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1994, s. 194-201.

Hsu, F.: *Americans and Chinese*, 3. Basım, Honolulu 1981.

Inkeles, A. / D. J. Levinson: "National character: The study of modal personality and sociocultural systems", *The Handbook of Social Psychology*, 2. Basım, Cilt 4, Derl. G. Lindsley / E. Aronson, Wesley 1969.

Jahoda, G.: "Theoretical and systematic approaches", *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, Cilt: 1, Derl. H. C. Triandis / W. Lambert, Boston 1980, s. 85-112.

Jukens, J.: "Ethnocentric speech", *Ethnic Groups*, Sayı: 2 [1978], s. 35-53.

Kartarı, A.: "Deutsch-türkische Kommunikation am Arbeitsplatz", *Mit der Differenz leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*, Derl. Klaus Roth, München 1996, S. 191-204.

Kartarı, A.: "Kommunikation zwischen türkischen Mitarbeitern und deutschen Vorgesetzten in einem deutschen Industriebetrieb", *Südosteuropa Mitteilungen*, Heft 1/1996, S. 38-48.

Kartarı, A.: *Deutsch-türkische Kommunikation am Arbeitsplatz. Zur interkulturellen Kommunikation zwischen türkischen Mitarbeitern und Deutschen Vorgesetzten in einem deutschen Industriebetrieb*, Münster / New York / München / Berlin 1997.

Kartarı, A.: "Interkulturelle Kommunikation als Lösungsstrategie für Massnahmen gegen Terroraktionen in der Türkei", *Interkulturelle Kommunikation im Nationalstaat*, Derl. Christian Giordano / Roberta Colomba Dougoud / Elke-Nicole Kappus, Münster /New York/ München / Berlin 1998, S. 145-162.

Kartarı, A.: "Erzaehlen am Arbeitsplatz", *Erzaehlen über Orte und Zeiten*, Derl. D. Drascek, I. Götz, T. Helebrant, Ch. Köck, B. Lauterbach, Münster / New York / München / Berlin 1999, s. 99-110.

Keesing, R.: "Theories of culture", *Annual Review of Anthropology*, Sayı: 3 [1974], s. 73-97.

Kim, Y. Y.: "Searching for creative integration", *Methods for Intercultural Communication Research*, Derl. W. B. Gudykunst / Y. Y. Kim, Beverly Hills 1984, s. 13-30.

Kim, Y. Y. / W. B. Gudykunst: *Cross-Cultural Adaptation. Current Approaches*, Newbury Park 1988.

Kluckhohn, C.: *Mirror of Man*, New York 1948.

Kluckhohn, F. / F. L. Strodtbeck: *Variations in Value Orientations*, New York 1961.

Kluckhohn, C. / W. H. Kelly: "The concept of culture", *The Pleasures of Anthropology*, Derl. M. Freilich, New York 1983, s. 221-248.

Knapp, K.: "Interpersonale und interkulturelle Kommunikation", *Interkulturelles Management*, Derl. N. Bergemann / A. L. Sourisseaux, Heidelberg 1992, s. 59-79.

König, O.: *Urmotiv Auge. Neuentdeckte Grundzüge menschlichen Verhaltens*, München / Zürich 1975.

Kruglansky, A.: *Lay Epidemics and Human Knowledge*, New York 1989.

Kunczic, M.: *Die manipulierte Meinung. Nationale Imagepolitik und internationale Public Relations*, Köln 1990.

Langer, E.: "Rethinking the role of thought in social interaction", *New Directions in Attribution Research*, Derl. J. Harvey / W. Kidd / R. Kidd, Cilt 2, Hillsdale 1978, s. 35-58.

Langer, E.: *Mindfulness*, Addison-Wesley 1989.

Leathers, D.: *Successful Nonverbal Communication: Principles and Applications*, New York 1986.

Leeds-Hurwitz, W.: "Notes in History of Intercultural Communication:The Foreign Service Institute and the Mandate for Intercultural Training", *Readings in Cultural Contexts*, Derl. J. N. Martin, T. K. Nakayama, L. A. Flores, London, Toronto 1998, s. 15-28

Leymann, H.: Mobbing. *Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren kann*, Reinbeck 1993.

Lilli, W.: *Grundlagen der Stereotypisierung*, Göttingen 1982.

Lunwar-Ene, G.: "Geschlechterbeziehungen", *Handbuch der Ethnologie*, Derl. T. Schweizer / M. Schweizer / W. Kokot, Berlin 1993, s. 175-198.

Maletzke, G.: *Interkulturelle Kommunikation*, Opladen 1996.

March, J. G. / J. P. Olsen: *Ambiguity and Choice in Organizations*, Bergen 1976.

Mead, M.: *Geschlecht und Temperament in primitiven Gesellschaften*, München 1959.

Mead, M.: *Mann und Weib. Das Verhältnis der Geschlechter in einer sich wandelnden Welt*, 8. Basım, München 1972.

Mead, R.: *Cross-Cultural Management Communication*, Chichester 1990.

Meier, R.: "Information input overload: Features of growth in communications oriented institutions", *Libri*, Cilt: 13, Sayı: 1 [1963], s. 1-44.

Miller, G. R. / M. Steinberg: *Between People. A New Analysis of Interpersonal Communication*, Chicago 1975.

Morris, D. / P. Collett / M. O'Shaughnessy: *Gestures*, New York 1979.

Mutlu, E.: *İletişim Sözlüğü*, 2. Basım, Ankara 1995.

Niederer, A.: "Nonverbale Kommunikation", *Direkte Kommunikation und Massenkommunikation*, Derl. H. Bausinger / A. Moser-Rath, Tübingen 1976, s. 207-214.

Oberg, K.: "Cultural Shock: Adjustment to new cultural environments", *Practical Anthropology*, Sayı: 7 [1960], s. 45-52.

Ochs, E.: "Introduction", *Language Socialization Across Cultures*, Derl. B. Schieffelin / E. Ochs, Cambridge 1986, s. 1-13.

Osgood, C.: "Semantic differential technique in the comparative study of cultures", *American Anthropologist*, Sayı: 66 [1964], s. 171-200.

Otaki, M. vd.: "Maternal and infant behavior in Japan and America", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Cilt: 17, Sayı: 3, s. 251-268.

Ouchi, W.: *Theory Z*, Reading 1981.

Örnek, S. V.: *Türk Halkbilimi*, Ankara 1977.

Özhan, M.: *Çocuk Oyunlarımız*, Ankara 1990.

Park, M.-S.: *Communication Styles in Two Different Cultures. Korean and American*, 3. Basım, Seoul 1994.

Parks, M. R.: "Interpersonal communication and the quest for personal competence", *Handbook of Interpersonal Competence*, Derl. L. Knapp / G. R. Miller, Beverly Hills 1985, s. 171-201.

Porter, R. E. / L. A. Samovar: "Communicating interculturally", *Intercultural Communication*, 2. Basım. Derl. L. A. Samovar / R. E. Porter, Belmont 1972, s. 4-23.

Reusch, J.: "Values, Communication, and Culture", *Communication: The Social Matrix of Psychiatry*, Derl. J. Reusch / G. Bateson, New York 1951.

Rogers, E. M. / F. Shoemaker: *Communication of Innovations*, 2. Basım. New York 1971.

Roth, K.: "Europäische Ethnologie und interkulturelle Kommunikation", *Schweizerische Archiv für Volkskunde*, Sayı: 91 [1995], s. 161-181.

Roth, K.: "Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation", *Mit der Differenz Leben. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*, Derl. K. Roth, Münster vd. 1996, s. 9-27.

Samovar, L. A. / R. E. Porter: *Communication Between Cultures*, Belmont 1991.

Sargut, A. S.: "Liderlik Kavramları İçin Bağlamsal Bir Çerçeve: Kültürlerarası Bir Yaklaşım", *Amme İdaresi*, Cilt: 29, Sayı: 4 [1966], s. 3-17.

Schiffauer, W.: *Die Bauern von Subay. Das Leben in einem türkischen Dorf*, Stuttgart 1987.

Schiffauer, W. "Das Ideal der Segregation - Annäherung an die urbane Kultur der türkischen Großstadt", *Die Volkskultur Südosteuropas in der Moderne*, Derl. K. Roth, München 1992, s. 103-118.

Schneider, D. M.: "What is kinship all About?", *Kinship studies in the Morgan Memorial Year*, Derl. P. Reinig, Washington DC 1972.

Schöneberg, U.: "Vorurteile-Feinbilder, Wurzeln und Dynamik", *Das Ende der Gemütlichkeit*, Derl. Bundeszentrale für politische Bildung, [Bonn 1990], s. 37-50.

Schöning-Kalender, C.: *Mobilität und Mobiliar. Binnenmigration in Istanbul*, Tübingen 1985.

Schöning-Kalender, C.: "Gastfreundschaft oder: Die Falle im Feld", *Tübinger Beiträge zur Volkskunde*, Derl. U. Jeggle vd., Tübingen 1986, s. 323-335.

Segall, M. H.: *Cross-Cultural Psychology: Human Behavior in Global Perspective*, Monterey 1979.

Shuter, R. M.: "Revisiting the Centrality of Culture", *Readings in Cultural Contexts*, Derl. J. N. Martin, T. K. Nakayama, L. A. Flores, London, Toronto 1998, s. 38-48.

Singh, J. P.: "Managerial culture and work-related values in India", *Organization Studies*, Sayı: 11 [1990], s. 75-101.

Stewart, E. C.: *American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective*, Chicago 1972.

Stewart, E. C. / M. J. Bennett: *American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective*, Yarmouth 1991.

Stroebe, W.: "Is social psychology really that complicated? A review of Martin Irle's Lehrbuch der Sozialpsychologie", *European Journal of Psychology*, Cilt: 6, Sayı: 4 [1976], s. 509-511.

Schulz, W.: „Kommunikationsprozess", *Publizistik Massenkommunikation*, Derl. E. Noelle-Neumann, W. Schulz, J.Wilke, Frankfurt /M 1997, s. 140-171.

Sumner, W. G.: *Folkway*, New York 1906.

Şenyapılı, T.: *Gecekondu*, Ankara 1981.

Tezcan, M.: *Türklerle İlgili Stereotypler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme* (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 1973.

Ting-Toomey, S.: "Talk as cultural resource in the Chinese-American speech community", *Communication*, Sayı: 9 [1980], s. 193-203.

Ting-Toomey, S.: "Communication resourcefulness: An identity negotiation perspective", *Intercultural Communication Competence*, Derl. R. L. Wiseman / J. Koester, Newbury Park 1993, s. 72-111.

Todd, E.: *The Explanation of Ideology: Family Structures and Social Systems*, Oxford 1985.

Triandis, H. C.: *The Analysis of Subjective Culture*, New York 1972.

Trianis, H. C.: "On the value of cross-cultural research in social psychology", *European Journal of Social Psychology*, Sayı: 6 [1976], s. 331-341.

Triandis, H. C.: *Interpersonal Behavior*, Monterey 1977.

Triandis, H. C.: "Subjective culture and interpersonal relations across cultures", *Issues in Cross-Cultural Research, Annuals of the New York Academy of Science*, Sayı: 285 [1977], s. 418-434.

Uzunçarşılı, İ. H.: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 2. Basım, Ankara 1984.

Valnear, C. A.: "Testing a cyclical model of communicative openness in relationship development", *Communication Monographs*, Sayı: 58 [1991], s. 337-361.

von Thun, F. S.: *Miteinander Reden. 1. Störungen und Klaerungen + 2. Stile, Werte und Persönlichkeitsentwicklung*, (İki cilt birarada), Hamburg 1998.

Völker, G. E.: "Turkish Labor Migration to Germany: Impact on Both Economies", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 12, Sayı 1 [1976], s. 45-72.

Weber-Kellermann, I.: *Landleben im 19. Jahrhundert*, München 1987.

Weggel, O.: *Die Asiaten*, München 1989.

Wersig, G.: *Fokus Mensch*, Frankfurt/Main 1993.

Whorf, B. L.: *Collected Papers on Metalinguistic*, Washington 1952.

Whorf, B. L.: *Language, Thought, and Reality*, New York 1956.

Wiemann, J. M.: "Explication and test of a model of communicative competence", *Human Communication Research*, Sayı: 3 [1977], s. 195-213.

Wiemann, J. M. / P. Backlund: "Current theory and research in communicative competence", *Review of Educational Research*, Sayı: 50 [1980], s. 185-199.

Witkin, H. A. vd.: *Psychological Differention*, New York 1962.

Yau-Fai Ho, D.: "On the concept face", *American Journal of Sociology*, Cilt: 81 [1976], s. 867-884.

Dizin

A

Abadan-Unat, N., *11, 221*

Ableson, R., *206, 221*

Acem, *196, 197*

açık anlam aktarımı, *28*

açık fikirlilik, *213*

açıklık, *124, 132, 188*

adalet, *84*

Adelman, B., *102, 221*

adet, *113, 171, 181, 216*

Adler, P., *172, 209, 212, 213, 214, 221*

Afrika, *102, 150, 151*

ağlamak, *40, 42, 45, 63*

aile, *12, 36, 57, 62, 63, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 88, 94, 106, 108, 109, 110, 112, 114, 116, 125, 137, 159, 171, 172, 175, 177, 180, 182, 183, 192, 194, 197*

aile terbiyesi, *69, 84*

Akdenizliler, *53, 155, 177*

akrabalık dereceleri, *122*

akültürasyon, *12*

alçakgönüllü davranış, *81, 83*

aldatınaca, *140*

algıda seçicilik, *52*

algılama, *12, 19, 20, 23, 43, 44, 52, 75, 99, 100, 101, 104, 106, 116, 118, 129, 144, 145, 148, 150, 152, 153, 156, 160, 171, 173, 174, 179, 186, 191, 198, 209, 210, 217*

alıcı, *17, 18, 19, 22, 24, 25, 27, 50, 52, 53, 54, 55, 96, 129, 130, 138, 139, 141, 147, 160, 169, 179*

alıcı yönelimli biçem, *138*

Allport, G., *192*

Alman, *11, 12, 14, 31, 35, 44, 53, 62, 67, 78, 85, 89, 94, 101, 109, 110, 117, 118, 122, 123, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 146, 153, 155, 162, 168, 169, 175, 176, 177, 178, 190, 193, 194, 196, 198, 199, 221*

Alman dili, *122, 178*

Alman usulü, *110*

alternatif gerçekler, *201*

altkültür, *11, 12, 33, 34, 42, 63, 64, 93, 112, 113, 128, 192*

amaç merkezli biçem, *138*

amaçsal-ussal eylem, *96*

Amerika Birleşik Devletleri, ABD, *11, 30, 31, 34, 35, 82, 93, 101, 107, 113, 197, 198, 218*

Amerikan, 20, 30, 47, 48, 52, 81, 82, 85, 94, 102, 104, 107, 108, 111, 118, 131, 145, 146, 159, 165, 173, 181, 184
Amerikan yerlileri, 102
amir, 68, 72, 73, 86, 122, 177, 212
ampirik araştırmalar, 63, 66
ampirik gözlem, 105
Anadolu, 47, 118, 128, 140, 161, 167, 171, 182
analitik düşünme biçemi, 103
analiz etme, 103, 105, 106, 210
analog iletişim, 24
anane, 180
Andersen, P., 114, 171, 179, 221
anekdot, 196
anlam, 5, 7, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 37, 42, 43, 49, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 67, 68, 72, 74, 77, 79, 80, 81, 83, 88, 91, 96, 97, 100, 101, 103, 106, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 157, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 190, 192, 193, 195, 203, 204, 206, 208, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 219
anlam aktarımları, 22
anlam yaratma, 27
anlama süreci, 96, 97, 190
anlamlandırma, 20, 28
antropoloji, 13, 14, 30, 31, 37, 39, 63, 75, 113, 115, 198
Apitzsch, G., 221
Arap kültürü, 44, 130, 173
Argyle, M., 142, 221
arkadaşlık ilişkileri, 80, 109, 184
Asante, M. K., 221
asimilasyon, 63
ast-üst ilişkisi, 72, 73
Asya, 29, 101, 105, 106, 131, 150, 152, 157, 158, 199
aşağılama mesafesi, 186
aşırı enformasyon yükü, 50, 51
aşırı milliyetçilik, 193
atasözü, 83, 196
Avrupa, 5, 11, 18, 29, 35, 45, 46, 53, 63, 78, 87, 101, 104, 105, 109, 112, 119, 145, 149, 151, 155, 157, 162, 172, 175, 177, 179, 183, 186, 194, 195, 196, 197, 198, 199
Avrupa Etnolojisi, 117
Avrupalılaşma, 194
ayıp, 19, 78, 110, 127, 143, 168
ayrımcılık, 192
azınlıklar, 62, 192, 198

B

bağımlılık, 69, 75, 103, 108, 121
bağımsızlık gereksinmesi, 72
bağlam, 7, 8, 13, 21, 22, 32, 38, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 117, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 137, 139, 143, 144, 166, 170, 173, 176, 178, 179, 180, 184, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 217, 229
bağlamlama, 51, 54, 56, 101
bağlamlama süreci, 51
bağlamsal anlam, 124
bağlamsal biçem, 135, 178, 179

bağlamsal gösterge, *101, 102, 106, 121, 179*
bakışlar, *141, 142, 148, 171, 172, 173, 203, 215*
Bali, *156*
Balkanlar, *196*
Barnouw, V., *156, 222*
baskın kültür, *12, 63, 76*
baş hareketleri, *142, 143*
baş köşe, *159*
başarı, *27, 29, 45, 46, 52, 63, 72, 78, 80, 83, 84, 93, 96, 97, 103, 104, 111, 136, 151, 207, 208, 209, 210*
Batı Avrupa, *11, 18, 45, 46, 109, 149, 151, 157, 159, 175, 197, 198*
Batı kültürleri, *39, 43, 66, 94, 104, 106, 149, 151, 152, 158, 159, 169, 170, 173*
Bausinger, H., *140, 166, 190, 193, 194, 222, 227*
beden dili, *8, 115, 140, 142, 160*
beden hareketleri, *163, 166, 168*
beden kokusu, *141*
bedeni çalışma, *41, 73*
belirsizlik, *7, 8, 65, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 106, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 186, 187, 188, 189, 205, 217*
belirsizlikten sakınma, *65, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 128, 129, 130, 131, 132*
belirtke, *165, 166, 167, 170, 172, 173*
ben kavramı, *75*
Benedict, R., *30, 108, 222*
Bennett, J., *34, 112, 222*
benzeşik iletişim, *24*
benzeşik kitle iletişimi, *33*
Bergler, R., *190, 191*
Bernstein, B., *53, 120, 121, 222*
betimleç, *165, 170*
biçimsellik, *112*
bilgi temeli, *66*
bilişsel biçem, *104, 105*
bilişsel işlev, *199*
bilişsel kalıplar, *103*
bilişsel psikoloji, *103*
bilişsel yönetim, *206*
bir örnek giysiler, *162*
Birdwhistel, R., *13, 222*
bireyci değerler, *124*
bireyci kültür, *75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 107, 108, 109, 110, 134, 135, 136, 145, 146, 180, 183, 184*
bireycilik, *7, 65, 74, 76, 78, 79, 81, 95, 107, 108*
bireycilik yönelimi, *95*
bireyin kimliği, *36, 219*
bireylerarası mesafe, *154, 175*
bireylerarası statü, *111*
bireylerarası yeterlik, *206, 207*
bireysel fikir, *77*
bireysel gizlilik, *155*
bireysel hak, *133*
bireysel kimlik, *36, 75, 145*
bireysel özerklik, *107*
bireysellik, *36, 183*
bireysellik derecesi, *183*
biyolojik farklılıklar, *82*
biz grubu, *75, 76, 80, 81*
Bizans, *194, 195*
Boas, F., *117, 118, 222*
Bochner, A. P., *202, 209, 217, 222, 225*
Borris, M., *11, 222*

Boulding, E., *84, 222*
bölgesel kültür, *12, 63*
Brislin, R.W., *14, 130, 208, 209, 215, 222, 223, 225*
Bulgar, *12, 196*
bütüncül biçem, *106*

C

Chen, G. M., *30, 32, 35, 143, 202, 207, 208, 211, 214, 217, 222, 223*
chronemics, *31*
cinsellik tabusu, *42*
cinsiyet farkı, *42*
cinsiyet kültürü, *82*
cinsiyet rolleri, *82*
cinslere özgü değerler, *61*
collectivism, *74*
Collier, M. J., *11, 15, 36, 210, 211, 223*
Condon, J., *32*
context, *13, 30, 51, 222, 227, 229*
continuum, *149*
cross-cultural, *14, 34, 38, 64, 82, 100, 103, 104, 107, 112, 115, 130, 137, 209, 212, 214, 217, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230*
Cupach, W.R., *35, 223*

Ç

çağrı boyutu, *25*
çatışma, *64, 76, 77, 80, 125, 129, 135, 183, 192, 200*
çatışmadan kaçınma, *125*
çekirdek aile, *75, 76*
çeviri, *42, 52*
çevirmen, *52*
çevreye uyum, *42, 45*
çevreyi gözleme, *58*
çevrimsel kavramlar, *119*
Çin kültürü, *39, 182*
Çingene, *196, 199*
çok kültürlü birey, *213*
çok kültürlü insan yaklaşımı, *208, 209*
çok kültürlülük, *34, 63, 197*
çömelme, *167*
çözüm varyantları, *92*

D

dakiklik, *151, 152*
dar bağlam, *51, 52, 53, 54, 55, 101, 102, 104, 105, 111, 121, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 179*
dar bağlamlı kültür, *55, 101, 102, 105, 111, 121, 130, 131, 132, 135, 179*
dar bağlamlı mesaj, *52, 53, 54*
dar kapsamlı biçem, *128, 135*
davranış kalıpları, *28, 41, 43, 47, 48, 61, 71, 72, 75, 77, 99, 101, 105, 106, 108, 111, 113, 116, 119, 120, 123, 140, 142, 144, 145, 155, 169, 172, 175, 180, 182, 184, 186, 205, 213, 214, 215*
davranış yönetici bileşen, *192*
davranışsal beklenti modelleri, *182*
davranışsal esneklik, *217*
davranışsal süreç, *8, 216*
davranışsal yetenekler yaklaşımı, *210, 211*
dayanışma dernekleri, *50*
değer yönelimi, *95, 124*
değerlendirme, *27, 46, 51, 55, 68, 88, 96, 97, 100, 101, 103, 106, 109, 129, 133, 166, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 194, 200, 205, 209, 212, 213*

değerler, *21, 23, 26, 27, 28, 30, 59, 60, 61, 64, 66, 68, 70, 71, 79, 82, 84, 87, 100, 105, 109, 116, 124, 131, 145, 149, 153, 159, 171, 180, 190, 198, 216, 229*
değerler sistemi, *60*
denklik, *29*
devimsel göstergeler, *163*
devimsel iletişim, *163, 164*
devletin birey üzerindeki gücü, *74*
deyimler, *42, 125, 160, 165, 196*
dış görünüş, *59, 127, 141, 142, 147, 160, 161, 163, 212*
dijital iletişim, *24*
dil, *8, 10, 13, 14, 16, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 46, 49, 50, 52, 53, 59, 62, 71, 75, 89, 91, 96, 100, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 130, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 145, 146, 147, 148, 152, 154, 156, 160, 165, 166, 177, 178, 179, 190, 191, 206, 207, 209, 217*
dil öğretimi, *46*
dil yeterliği, *206, 207, 217*
dilbilim, *13, 35, 115, 116, 146, 147, 191*
dilin duygusal yönü, *100*
dilsel kodlar, *52, 53*
din kurumu, *47*
Dinges, N., *208, 223*
dini değerler, *61*
diplomasi, *31*
diplomat, *9, 31, 144*
disiplin anlayışı, *163*
dişil kültürler, *83, 84, 85, 169*
dişillik, *7, 64, 65, 81, 82, 83, 84*
Dittmer, N., *178*
doğal zaman, *44*
doğrudan etkileşim, *115*
doğrudan sözlü iletişim biçemi, *124, 125, 134*
dokunma, *19, 23, 157, 160, 173, 174, 175, 176*
dolayımlı-kişilerarası boyut, *33*
dolaylı anlam aktarımı, *28*
dolaylı anlatım, *124*
dolaylı ifade biçemi, *128*
dolaylı sözlü iletişim biçemi, *124, 125, 126, 178*
Douglas, M., *88, 223*
döngüsel ilişki, *22*
dönüşürlük, *21*
dört boyut modeli, *65*
dudakların titremesi, *141*
Duerr, H. P., *150, 151, 223*
duruş, *21, 24, 141, 142, 147, 166, 168*
duyarlılık, *8, 211, 212, 218*
duygusal biçem, *138, 139*
duygusal işlev, *27, 199*
duygusal süreç, *8, 211*
duyu organları, *20, 173*
duyular, *23, 30, 156*
dünya ekonomisi, *10*
dünya görüşü, *29, 118, 119, 123, 136, 151, 185*
dünyaya bakış tarzı, *118*
dürüstlük, *131*
düşünce gücü, *105*
düşünce tarzı, *15, 29, 94*
düşünme kalıpları, *103, 104*
düzanlam, *27, 28*
düzenleç, *165, 170, 171*

E

ebeveyn-çocuk ilişkileri, *71*

efsane, *117*, *196*

egemenlik mekanı, *43*

eğilim, *14*, *37*, *44*, *45*, *47*, *53*, *55*, *60*, *66*, *69*, *70*, *76*, *80*, *86*, *87*, *90*, *92*, *93*, *94*, *99*, *101*, *102*, *104*, *105*, *106*, *107*, *109*, *110*, *111*, *112*, *113*, *116*, *121*, *124*, *125*, *128*, *129*, *132*, *135*, *139*, *147*, *151*, *162*, *169*, *175*, *177*, *178*, *179*, *180*, *184*, *185*, *191*, *193*, *198*, *212*, *216*

eğilim farkı, *76*

eğitim sistemi, *45*, *62*, *70*, *79*

Ehrlich, H., *212*, *223*

Eilers, J.F., *149*, *223*

Ekman, P., *165*, *166*, *223*

ekmek teknesi, *41*

ekonomik güç, *158*, *198*

emblem, *165*

emik yaklaşım, *37*

empati, *218*

enculturation, *114*

endüstriyel yaşam, *151*

enformasyon, *7*, *17*, *19*, *23*, *24*, *25*, *26*, *30*, *36*, *39*, *40*, *41*, *46*, *49*, *50*, *51*, *52*, *53*, *54*, *55*, *56*, *60*, *62*, *78*, *91*, *99*, *100*, *103*, *104*, *106*, *113*, *114*, *120*, *121*, *128*, *129*, *130*, *131*, *132*, *139*, *144*, *160*, *163*, *164*, *165*, *166*, *172*, *173*, *190*, *199*, *200*, *203*, *204*, *216*, *217*

enformasyon aktarımı, *24*, *26*

enformasyon işleme kapasitesi, *51*

enformasyon sistemleri, *7*, *25*, *39*, *40*, *41*, *46*, *49*, *50*, *55*, *56*

enkültürasyon, *12*, *198*

Enninger, W., *139*, *178*, *221*, *223*

erdem, *60*, *69*, *77*, *80*, *152*, *169*

eril kültürler, *83*, *84*, *85*

erillik, *7*, *64*, *65*, *81*, *82*, *83*, *84*

erkek, *20*, *24*, *25*, *36*, *42*, *43*, *49*, *61*, *65*, *81*, *82*, *83*, *84*, *156*, *169*, *171*, *172*, *175*, *179*

Ermeni, *12*, *195*

Eskimolar, *117*, *156*

Esser, H., *11*, *223*

eşgüdümleyici eylem, *96*

eşitlik, *84*, *112*

eşitlikçi iletişim davranışı, *112*

etik yaklaşım, *7*, *37*, *38*

etkileşim kalıpları, *40*

etkileşim sistemi, *40*

etkileşim süreci, *13*, *21*, *27*, *54*, *102*, *112*, *113*, *114*, *125*, *129*, *131*, *164*, *165*, *171*, *206*, *207*, *215*, *217*, *218*

etkileşimi yönetmek, *218*

etkileşimsel-benzeşik boyut, *33*,

etkin duyarlılık, *218*

etkin iletişim, *29*, *55*, *111*, *188*, *189*, *202*, *206*, *208*, *209*, *211*, *213*

etkinlik, *7*, *17*, *31*, *39*, *41*, *45*, *46*, *47*, *50*, *72*, *84*, *91*, *94*, *96*, *103*, *109*, *114*, *150*, *152*, *160*, *201*, *202*, *214*, *216*

etkinlik yönelimi, *7*, *94*

etnik gruplar, *33*, *34*, *62*, *63*, *185*, *194*, *195*, *197*

etnik köken, *82*, *207*

etnik kültürler, *63*

etnografik teknikler, *33*

etnoloji, *13*, *43*, *117*, *171*, *200*

etnomerkezci, *8*, *38*, *97*, *146*, *185*, *186*

etnomerkezcilik, *8*, *185*

F

Faşistler, *194*
Federal Almanya, *109*, *122*
feedback, *29*
felsefe, *95*, *115*
feminimity, *64*, *81*
fıkra, *196*
Filipinliler, *177*
fiziksel ilişki, *141*
Flores, L.A., *30*, *227*, *229*
forma, *162*
formel konuşma kalıpları, *123*
Foschi, M., *38*, *224*
fotoğraf, *28*, *115*, *170*
Fransa, *11*, *101*, *102*
Friedel, E., *181*, *224*
Friesen, W. V., *165*, *166*, *223*

G

Gaugler, A., *11*, *224*
gecekondu kültürü, *160*
geçimini sağlama, *40*
geçmiş yönelimli, *94*, *151*
Geertz, C., *15*, *16*, *210*, *224*
gelecek yönelimli, *94*
gelenekler, *80*, *94*
geleneksel aile yapıları, *62*
geleneksel bilgi, *195*
gelişim psikologları, *60*
gelişme, *9*, *32*, *34*, *41*, *50*, *55*, *59*, *62*, *104*, *113*, *152*, *161*, *193*
gen kombinasyonları, *42*
genelleme, *91*, *105*, *190*, *194*, *199*
genellemecilik, *199*
geniş aile, *75*
geniş bağlam, *51*, *52*, *53*, *54*, *55*, *101*, *102*, *104*, *106*, *111*, *121*, *122*, *128*, *130*, *131*, *132*, *135*, *143*, *179*
geniş bağlamlı kültür, *53*, *55*, *101*, *102*, *104*, *111*, *121*, *131*, *132*, *135*, *179*
geniş bağlamlı mesaj, *52*, *53*, *54*
geniş kapsamlı biçem, *128*, *129*, *130*, *131*, *132*
geniş-dar bağlam cetveli, *53*, *132*
genişletilmiş kodlar, *121*
gerçek davranışlar, *60*, *61*
gerçekliğin işlenmesi, *199*
geri besleme, *30*
Getter, H., *204*, *224*
gizli mesafe, *157*
gizli mesajlar, *44*
Goodenough, G.H., *14*, *103*, *224*
göç, *10*, *11*, *12*, *113*
göçmen, *11*, *12*
gönderen, *17*, *18*, *19*, *20*, *22*, *24*, *25*, *86*, *96*, *129*, *135*, *138*, *139*, *141*, *163*
göreceli ortak kimlik, *35*
görenek, *180*
görsel kanallar, *18*, *24*, *30*
görünmez sınırlar, *19*, *155*, *156*
gösterge, *15*, *24*, *27*, *28*, *29*, *101*, *102*, *106*, *118*, *121*, *126*, *134*, *141*, *143*, *146*, *147*, *154*, *155*, *161*, *162*, *163*, *177*, *179*, *214*
gösterge sistemleri, *24*, *27*
gözler, *141*, *144*, *148*, *171*, *172*, *173*
grafik, *5*, *12*, *33*, *35*, *66*, *115*, *197*
Grice, H., *131*, *132*
grubun birey üzerindeki gücü, *74*

grup çalışmaları, *80*
grup dışı, *60, 108, 187, 200, 212*
grup dışı birey, *108, 212*
grup fikri, *77*
grup içi, *47, 48, 75, 78, 95, 107, 108, 124, 126, 138, 182, 184, 187*
grup içi uyum, *47, 124*
grup standartları, *107*
grup-dışı, *55, 185*
grup-içi, *55, 59, 185*
grupla ilişkiler, *107*
Gudykunst, W., *11, 14, 15, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 56, 92, 94, 100, 103, 104, 108, 117, 118, 124, 128, 129, 130, 131, 138, 182, 183, 187, 189, 206, 211, 212, 214, 215, 217, 222, 223, 224, 225, 227*
Gulick, S., *104, 105, 225*
gurbet, *156*
güç aralığı, *7, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 81, 82, 86, 89, 112, 123, 125, 126, 134, 137, 143, 145, 158, 162, 163, 167, 171, 172, 173, 177, 178, 180, 183, 184*
günah, *60, 108*
Güney Amerika, *53, 102*
Güvenç, Bozkurt, *14, 114, 225*
Gyr, U., *171, 173, 225*

H

Habermas, J., *26, 39, 96, 97, 225*
Hales, W., *38, 224*
halk tasavvuru, *117*
halkbilim, *13, 35, 117, 161, 190, 228*
Hall, E. T., *13, 15, 19, 30, 31, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 68, 94, 101, 102, 111, 121, 122, 132, 144, 148, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 172, 210, 216, 225*
Hall, M. R., *31, 44, 172, 225*
Harding, S., *87, 225*
Haselden, K., *113, 225*
hastalık, *47, 93, 164, 194*
Hauschild, T., *172, 225*
hayvan davranışları, *142*
Henley, N., *172, 225*
Hıristiyan, *194*
high-context, *51*
high-low-context, *51*
hikaye, *196*
hitap biçemleri, *112, 122, 136, 217*
hiyerarşi, *41, 43, 49, 68, 69, 72, 73, 112, 138, 143, 162, 173, 176, 177, 183, 184*
hiyerarşik bağlam, *123*
hiyerarşik sıralama, *68, 69*
Hofstede, G., *32, 38, 39, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 74, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 91, 128, 216, 225, 226*
Hollanda kültürü, *81*
Hollandalı, *56, 81, 83*
Hsu, F., *107, 226*
hukuk kuralları, *85*

I

ırkçı düşünceler, *88*
ırklararası, *33*

İ

Imahori, T. T., *35, 223*
Inkeles, A., *64, 65, 226*

iç karakteristikler, *37*
ideal tip, *62, 63*
ideolojik stereotipler, *195*
iki cinsiyetlilik, *40*
iktidar, *68, 72*
iletişim eğitimi, *31*
iletişim eylemi, *26*
iletişim kanalı, *18, 19, 114, 115*
iletişim kuramları, *21, 38*
iletişim süreci, *5, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 35, 36, 43, 44, 53, 54, 55, 56, 59, 87, 99, 101, 106, 111, 112, 114, 115, 117, 120, 121, 123, 125, 131, 135, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 148, 153, 171, 172, 173, 175, 189, 190, 193, 199, 202, 203, 204, 205, 207, 211, 212, 213, 215, 217, 218*
iletişim tarzları, *39*
iletişim yeterliği, *34, 96, 123, 160, 188, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219*
iletişimin işlevleri, *26, 203*
iletişimsel eylem, *26, 96, 97*
ilgisizlik mesafesi, *186*
ilişki boyutu (mesajın), *25, 26*
ilişkisel yeterlik, *206*
ilişkisel yönelim, *7, 95*
illustrator, *165*
indirgemecilik, *199*
individualism, *74*
informel iletişim, *60, 132*
informel konuşma kalıpları, *123*
İngilizce, *15, 20, 34, 52, 64, 116, 117, 118, 119, 123*
insan doğası, *58, 92*
insan kategorisi, *57, 58*
insan-doğa yönelimi, *7, 93*
insan-insan yönelimi, *7, 91*
intercultural, *11, 15, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 56, 89, 102, 114, 119, 139, 143, 158, 171, 178, 187, 198, 208, 210, 211, 212, 217, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230*
intihar, *85, 86*
intim, *157*
intracultural, *29*
İskandinav Ülkeleri, *101*
İspanya, *101*
istem dışı mesajlar, *169*
istemli iletişim yaklaşımı, *17*
İsviçre, *10, 101, 172*
iş ahlakı, *80*
işadamı, *102*
işaret, *27, 41, 66, 139, 143, 150, 154, 163, 164, 166, 191, 194, 209*
işçi-işveren ilişkisi, *89*
işitsel kanallar, *24, 30*
işletme kültürü, *102*
işlevsel bireylerarası ilişki yönelimi, *109*
işlevsel yaklaşım, *109*
İtalya, *101, 102, 133, 146, 177*
izlenim, *87, 119, 173, 189, 190, 199*

J

Jahoda, G., *103, 226*
Japon, *30, 31, 47, 48, 82, 83, 86, 93, 94, 95, 102, 107, 108, 122, 126, 132, 145, 153, 158, 159, 160, 169, 170, 173*
jest, *16, 24, 29, 31, 40, 59, 86, 115, 141, 142, 143, 168, 179, 204, 215*

K
kadercilik, *93*
kadın, *10, 24, 25, 36, 40, 42, 43, 49, 51, 58, 81, 82, 83, 84, 137, 156, 172, 175, 194*
kadın-erkek rol ayrımı, *84*
Kafkasya, *12, 196*
kahramanlar, *28, 59, 83*
kahvehane, *46*
kalıp düşünceler, *8, 23, 28, 189, 190, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200*
kamusal alan, *29*
kamusal iletişim, *22*
kamusal mesafe, *157*
Kanada, *66, 101, 117, 157*
kanal, *8, 18, 19, 23, 24, 27, 30, 86, 114, 115, 120, 121, 131, 173*
kanı, *169, 186, 190, 191, 192, 195*
kapalı biçem, *55, 122*
kararlılık, *81*
karışık tip, *63*
karşı durma, *76*
karşılaştırmalı ifadeler, *196*
karşılaştırmalı kitle iletişimi, *33*
karşıt-kültürel iletişim, *33*
karşıt-kültürlerarasılık, *34*
Kartarı, A., *67, 85, 94, 123, 124, 158, 163, 176, 226*
Katolik, *194*
kaygı, *8, 48, 125, 130, 131, 187, 188, 189, 205, 206, 214*
kaynak yönelimli biçem, *138*
Keesing, R., *15, 226*
kendini açığa vurma, *24*
kendini ele verme, *25*
kendini gerçekleştirmiş birey, *95*
kendini ifade, *15, 25*
kendini mutlu hissetme, *87*
kentsel altkültür, *113*
kentsel kültür, *122*
kentsel Türk kültürü, *159, 160*
kılık-kıyafet, *162*
kırsal altkültür, *112, 113*
kırsal kültür, *113, 122*
kırsal-kentsel ayrımı, *113*
kısa vadeli yönelim, *66*
kız erkek arkadaşlığı, *42*
kibarlık normları, *215*
Kim, Y. Y., *11, 33, 35, 36, 56, 100, 103, 104, 108, 117, 118, 183, 187, 211, 214, 223, 224, 227*
kimlik sembolü, *171*
kinesics, *13, 31, 142, 163, 222*
kişilerarası iletişim, *35, 36, 106, 165*
kişilik, *58, 59, 70, 135, 137, 145, 184, 198, 209*
kişisel biçem, *135, 138*
kişisel dokunulmazlık, *155, 156*
kişisel mekan, *19, 43, 154, 155, 156, 157*
kişisel mesafe, *157, 174*
kitle iletişim araçları, *113*
klişeleştirme, *12*
Kluckhonh, C., *116, 216, 227*
Kluckhonh, R. F., *32, 38, 39, 91, 93, 94, 95, 107, 149, 227*
Knapp, K., *115, 124, 139, 178, 202, 221, 223, 227, 228*
kodaçımı, *22, 27, 28, 99*
kodlama, *18, 22, 27, 193, 217*

kodlar, *16, 18, 19, 22, 29, 30, 48, 52, 53, 100, 120, 121, 122, 163, 179, 210*
Koester, J., *35, 187, 212, 223, 225, 230*
kolektif bilinç, *27*
kolektif yazılım, *58*
kolektivist kültür, *74*
kolektivizm, *65*
komünistler, *48, 194*
kontrol mekanizması, *102*
konuşma üslubu, *21*
konuşma etnografisi yaklaşımı, 209
Koreliler, *47, 48, 126, 145*
korku, *58, 85, 86, 87, 152, 169, 193, 214*
Kosova, *196*
koşulsuz boyun eğme, *107*
Kretzenbacher, L., *195*
kumarhane, *46*
kurallar dizisi, *88*
kuşaksal değerler, *61*
Kuzey Amerika, *18, 45, 46, 53, 102, 104, 105, 107, 108, 111, 112, 117, 149, 151, 155, 157, 158, 159, 162, 172, 173, 179, 181, 183, 186*
Kuzey Avrupalılar, *53, 155, 177*
küçük grup toplantıları, *114*
kültür aktarımı, *21*
kültür bilimleri, *58*
kültür düzeyi, *61, 136*
kültür haritası, *216*
kültür içi, *29*
kültür karşılaştırmaları, *34*
kültür kodları, *30*
kültür öğrenme yaklaşımı, *209*
kültür sistemi, *15, 16, 28*
kültür sorunu, *114*
kültür şoku, *214*
kültür ufku, *97*
kültür uzayı, *66*
kültürce şekillendirilmiş zaman, *44*
kültürel antropoloji, *13, 14, 30, 39, 75*
kültürel boyut, *7, 32, 39, 56, 63, 66, 67, 74, 76, 90, 91, 101*
kültürel boyutlar kuramı, *7, 32, 39, 56, 74, 90, 91, 101*
kültürel boyutlar modeli, *66*
kültürel değerler, *21, 23, 28, 60, 171, 180*
kültürel değişme, *11, 12, 91, 175*
kültürel kalıplar, *20, 31, 44, 48, 127, 133, 139, 188*
kültürel kimlik yaklaşımı, *210, 211*
kültürel uyanıklık, *215*
kültürellik, *36*
kültürleme, *114, 138, 164, 183, 198*
kültürlerarası beceriklilik, *8, 211, 216*
kültürlerarası duyarlılık, *8, 211, 212*
kültürlerarası eğitim, *32*
kültürlerarası iletişim becerisi, *216, 217*
kültürlerarası iletişimci yaklaşımı, *208, 210*
kültürlerarası pedagoji, *13*
kültürlerarası psikoloji, *13*
kültürlerarası tutum yaklaşımı, *210*
kültürlerarası uyanıklık, *8, 211, 214, 215*
kültürün yapısı, *16*

L

Langer, E., *203, 205, 206, 227*

Leeds-Hurwitz, W., *30, 31, 227*
Levinson, D. J., *64, 65, 226*
Levi-Strauss, C., *14*
Leymann, H., *172, 227*
lider, *38, 41, 48, 49, 229*
Lilli, W., *200, 227*

M

MA, *132, 153*
maddeden yararlanma, *40, 49*
maddi kültür, *49*
Maletzke, G., *14, 115, 118, 148, 151, 152, 182, 186, 227*
mantık, *66, 104, 105, 106, 115, 116, 191*
mantık yolu, *105*
March, J. G., *85, 227*
Marsh, P., *168*
Martin, J.N., *30, 89, 227, 229*
masallar, *10, 117*
masculinity, *64, 81*
maske, *169, 170*
materyal, *49, 50, 130*
Mead, M., *30, 42, 63, 82, 114, 115, 124, 227, 228*
Mead, R., *115, 228*
Meier, R., *50, 228*
mekan kavramı, *153, 154, 157*
mekanı düzenleme, *158, 159*
mekanı kullanma, *40, 43, 154*
mekanın algılanması, *31, 56*
mekansal yönelim, *154, 156*
mental programming, *56*
mesafe bölgeleri, *157*
mesaj, *15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 39, 44, 50, 51, 52, 53, 54, 85, 86, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 112, 114, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 132, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 150, 155, 157, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 176, 177, 178, 179, 188, 203, 207, 215, 216, 217, 218*
mesaj paketi, *24*
mesajın nitelikleri, *24*
meslek kuruluşları, *50*
Miller, G. R., *17, 202, 228*
mimik, *16, 24, 29, 31, 115, 141, 143*
moda, *94, 161, 163, 180*
modernleşme, *12, 152, 198*
monocrone cultures, *45*
monokron kültürler, *45*
monokronik kültür, *55*
Morris, D., *168, 228*
muhakeme, *103*
multicultural, *34*
Mutlu, E., *6, 17, 18, 19, 21, 34, 51, 96, 97, 165, 176, 210, 228*
Müslüman, *194*

N

Nakayama, T. K., *30, 227, 229*
nazar, *172*
nefret, *142, 193*
Niederer, A., *140, 165, 166, 228*
niteliksel araştırma teknikleri, *31*
niteliksel teknikler, *31, 33*
norm, *8, 15, 16, 18, 26, 28, 61, 70, 79, 97, 107, 108, 109, 114, 123, 124, 127, 137, 180, 181, 184, 185, 186, 188, 201, 205, 209, 211, 215, 216, 222*
Nowinski, J. K., *204, 224*

O

Ochs, E., *38, 123, 228*

oculestic, *171*

okul, *15, 21, 22, 43, 46, 57, 68, 70, 71, 72, 78, 79, 80, 84, 88, 95, 109, 114, 137, 138, 152, 162, 163, 172, 175, 177*

okul çocukları, *163*

olmak ve gelişim yönelimi, *95*

olmak yönelimi, *93, 94*

organizasyonlar, *51, 53, 54*

organizmalar, *41, 49*

Orta Avrupalılar, *53*

Orta Doğulular, *53, 112*

ortaklaşa davranışçılık, *7, 38, 65, 74, 76, 78, 79, 107, 108, 124, 136, 145*

ortama bağımlılık, *103*

ortamdan bağımsızlık, *103*

Osgood, C., *100, 228*

Osmanlı, *89, 194, 195, 198, 221, 230*

Otaki, M., *82, 228*

otorite, *64, 65, 69, 73, 107*

oturma biçemleri, *158, 167*

oturuş biçemi, *142, 167*

Ouchi, W., *102, 107, 108, 228*

oynama, *27, 36, 40, 49, 51, 58, 70, 78, 82, 84, 97, 110, 138, 156, 182, 183*

oyun arkadaşlığı, *46*

Ö

öğrenci, *36, 46, 71, 72, 80, 84, 88, 89, 112, 119, 158, 161, 162, 172, 175, 184*

öğrenci kimliği, *36*

öğrenilmiş ortak davranışlar, *46*

öğrenme, *21, 31, 40, 45, 46, 49, 56, 58, 82, 95, 115, 117, 122, 123, 130, 152, 169, 202, 209, 216, 219*

öğrenme sistemleri, *46, 115*

öğretim yöntemleri, *46*

öğretmen, *21, 70, 71, 72, 79, 80, 84, 88, 89, 136, 158, 175, 177, 184*

öğretmen-öğrenci ilişkileri, *71, 72, 80, 184*

ön programlama, *54*

önyargılar, *8, 23, 109, 189, 192, 193, 209, 213*

örf, *180, 181*

öteki, *106, 114, 198, 200*

öznel kültür, *100*

özsaygı, *212, 213*

P

paradil, *8, 27, 31, 115, 142, 176, 177, 178*

paradil enformasyon, *24*

paradil kanallar, *24*

paralanguage, *31*

parfüm, *141, 146*

Park, M. S., *86, 124, 145, 146, 228*

Parks, M. R., *202, 228*

perde, *50, 51, 53, 101*

personal space, *43*

Phillips, D., *87, 225*

philotimo, *79*

polikron kültürler, *45*

polikronik kültür, *54*

politikacılar, *140*

polycrone cultures, *45*

Porter, R.E., *15, 16, 17, 18, 19, 20, 32, 114, 119, 135, 141, 144, 145, 158, 159, 161, 163, 164, 166, 169, 170, 171, 173,*

174, 175, 176, 177, 185, 221, 223, 226, 228, 229
power distance, *67*
pragmatik işlev, *26*
prestij, *79*
primary message systems, *39*
propaganda, *26*
Protestan, *27, 151, 194*
proxemics, *31, 142, 156*
psikolojik süreçler, *27*
public, *157, 190, 227*

R

reaksiyon, *16, 29, 69 ,102, 110, 178, 202, 204, 206*
refah düzeyi, *74*
regulator, *165*
Reinig, P., *15, 229*
reklam, *6, 26, 28, 194*
renkler, *28, 141, 162*
Reusch, J., *17, 228*
ritüeller, *59, 102, 112*
riyakarlık, *108, 140*
Roger, E. M, *113, 228*
rol dağılımı, *82, 83*
rol ilişkileri, *135, 183, 184, 185*
rol yapma, *170*
roller, *8, 10, 15, 20, 21, 22, 51, 73, 81, 82, 83, 123, 135, 136, 182, 183, 184, 194*
Roth, K., *22, 23, 92, 125, 171, 189, 197, 198, 225, 226, 228, 299*
ruh sağlığı işlevi, *199*
Rum, *197*
Rus, *14, 52, 195, 196, 198*
Rusça, *52*
rütbe, *43, 48, 49, 158, 166*

S

saat zamanı, *152*
sadakat, *75, 76, 77, 78, 84, 110, 183*
saf enformasyon, *139*
sağcılar, *194*
sakınma mesafesi, *186*
saldırganlık, *64, 65, 214*
Samovar, L.A., *15, 16, 17, 18, 19, 20, 32, 114, 119, 135, 141, 144, 145, 158, 159, 161, 163, 164, 166, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 185, 221, 223, 226, 228, 229*
sanat, *33, 59, 117*
sanayi toplumu, *83*
Sargut, A. S., *38, 229*
savunma, *15, 17, 33, 40, 43, 47, 50*
saygılı davranış, *69*
saygınlığı koruma, *80*
saygınlık, *79, 80, 132*
saygısızlık, *102, 172*
sayısal iletişim, *24*
Schafer, B., *195*
Schender, D.M., *15, 229*
Schiffauer, W., *125,172, 229*
Schoeck, H., *181*
Schöning- Kalender, c., *128, 160, 229*
Schutz, W., *192, 229*
Schütz, A., *195*
seçici perde, *51, 53*
Segall, M. H., *107, 229*
sembol, *14, 15, 16, 18, 19, 20, 23, 24, 28,*

40, 49, 52, 53, 59, 63, 73, 74, 77, 78, 115, 116, 118, 141, 150, 171, 195, 203, 204, 211

sembol sistemler, *16*

sembol takımları, *40*

sembolik dil, *116*

semboller, *16, 18, 19, 20, 23, 24, 28, 52, 59, 73, 74, 78, 118, 141, 211*

sentezleme, *103*

sessel semboller, *18*

sevgi, *6, 46, 58, 142*

sexual reproduction, *42*

sezgisel düşünme biçemi, *105, 106*

sınıflandırma, *45, 58, 62, 88, 142, 149, 197, 198, 200, 202, 203*

sınırlandırılmış kodlar, *120, 121*

sıradan gözlemci, *87*

simge, *18, 165*

Sing, J.B., *90, 226, 229*

siyasal güç, *158*

siyasal ideolojiler, *63*

siyasal sistem, *62*

siz grubu, *75*

sofra adabı, *41*

sohbet, *125, 132, 137, 217*

sojourner, *34*

solcular, *194*

somutlaştırma, *25, 195*

sosyal alışkanlıklar, *180*

sosyal bağlantılar, *84*

sosyal bilimler, *5, 33, 58, 84, 182, 185, 190*

sosyal davranışçılık yaklaşımı, *208*

sosyal gruplar, *191, 192, 194*

sosyal ilişkiler, *21, 26*

sosyal ilişkiler ağı, *21*

sosyal mesafe, *157*

sosyal organizasyon, *61*

sosyal rahatlık, *214, 218*

sosyal ritüel, *102*

sosyal roller, *20*

sosyal statü, *19, 41, 43, 217*

sosyal stereotipler, *194*

sosyal ve kültürel roller, *84*

sosyalizasyon, *108, 114, 192, 197*

sosyalleşme, *114, 123, 189, 202*

sosyolinguistik araştırmalar, *53*

soyut biçem, *105*

soyutlaştırma, *25, 105, 195*

söz ustalığı, *132*

sözel enformasyon, *23, 166*

sözlü ifade, *114, 143, 147, 191*

sözlü mesaj, *15, 25, 101, 120, 121, 123, 124, 125, 129, 131, 139, 143, 144, 147, 148, 165, 170, 176, 177, 178, 179, 218*

sözsüz göstergeler, *15, 141, 143, 146, 147*

sözsüz iletişim, *16, 29, 31, 99, 100, 115, 125, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 173, 175, 177, 179, 180, 201, 210, 217*

sözsüz iletişim sözlüğü, *147*

sözsüz imler, *147*

sözsüz kanallar, *27, 120, 121*

sözsüz ögeler, *25, 78*

Springer, *126*

standartlar, *14, 28, 107*

statü sembolleri, *59, 73, 74*

statü teyidi, *122*

Steinberg, M., *16, 17, 228*
stereotipler, *190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200*
stereotipleştirme, *193, 194*
Stewart, E. C. , *34, 104, 105, 229*
stil, *26, 29*
Strodbeck, F. L., *91, 93, 94, 95, 149*
Stroebe, W., *89, 229*
subjective culture, *79, 100, 212, 230*
suç kültürleri, *79*
suçluluk, *79*
Sumner, W. G., *185, 229*
suskunluk, *29, 131*
susma, *115, 132, 141, 153, 176, 177, 178*
Suudi Arabistanlılar, *102*
sübjektif kültür yaklaşımı, *208*
sükûn, *133, 159*
sünni, *194*
süreç merkezli biçem, *138*
süslenme, *161*

Ş
şema, *22, 88, 191, 192*
şeref, *79, 81*
şii, *194*
şimdiki zaman yönelimli, *94, 151*
şovenizm, *193*

T
tarihsel resimler, *194*
Taylandlılar, *177*
teamül, *180*
tekrar, *20, 27*
temel düzenleme sistemi, *44*
temel yeterlik, *206, 207*
territory, *154*
Tezcan, M., *190, 198, 229*
Thomas, M., *11, 36, 195, 211, 223*
Ting-Toomey, S., *14, 36, 37, 131, 212, 224, 225, 230*
tipoloji, *39, 62, 63, 191, 208, 209*
tipoloji yaklaşımı, *208, 209*
Todd, E., *62, 63, 230*
tokalaşma, *174*
tonlama, *24, 115, 122, 176*
toplumsal bağlam, *120, 122, 137*
toplumsal eşitsizlik, *65*
toplumsal gruplar, *107, 108, 121*
toplumsal ilişkiler, *76, 107, 121, 136, 152*
toplumsal işlev, *200*
toplumsal pozisyon, *122*
toplumsal rol, *21, 135, 182, 194, 207*
toplumsal sınıf, *61, 68, 157, 158*
toplumsal statü, *49, 70, 73, 111, 112, 122, 125, 136, 143, 158, 166, 168, 174, 176, 177, 183,*
toplumsal tabakalar, *70, 185*
toplumsal yaşam, *19, 39, 40, 41, 47, 50, 51, 96, 157, 181*
toplumsal yeterlik, *206, 207*
toplumun mantığı, *66*
töre, *43, 59, 73, 78, 161, 180, 181*
training, *30, 31, 32, 34, 208, 223, 227*
Triandis, H. C., *38, 79, 100, 103, 184, 206, 209, 215, 226, 229*
von Thun, F. S., *24, 25, 230,*
tutumlar, *100, 108, 142, 164, 169, 181, 186, 189, 192, 194, 203, 209*
tümdengelim, *105*

tümevarım, *104, 105*
Türk, *10, 11, 12, 14, 18, 35, 41, 44, 46, 47, 48, 49, 62, 67, 68, 78, 79, 85, 89, 94, 95, 108, 110, 113, 118, 119, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 145, 146, 151, 153, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 183, 184, 195, 196, 197, 198, 199, 228, 229*
Türk Cumhuriyetleri, *46*
Türkçe, *10, 25, 45, 117, 118, 119, 122, 136, 137, 138*
türkü, *196*

U

ulusal bakış açısı, *194*
ulusal devlet, *61*
ulusal diriliş, *194*
ulusal eğitim sistemi, *62*
ulusal kültür, *12, 34, 61, 63, 64, 65, 66, 136, 218*
uluslararası birey yaklaşımı, *208*
uluslararası iletişim, *33*
unvan, *122, 123, 136, 137*
utanma, *28, 78, 79, 80, 108*
utanma kültürleri, *78*
uygarlık, *14*
uygunluk, *84, 121, 201, 202, 203, 204*
uyum ve ahenk, *47, 76*
Uzak Doğu, *27, 29, 66, 86, 166, 167*
Uzak Doğulular, *86*
uzaktan kültür araştırması, *30*
uzamsal iletişim, *142*
uzun vadeli yönelim, *66*

Ü

ücret yelpazesi, *73*
üçüncü dünya ülkeleri, *62*
üniversite, *32, 35, 36, 71, 84, 112, 161, 162, 189*
üzüntü, *58, 142, 146, 169*

V

vatandaşlık, *62*
veli, *71, 72*
video konferansı, *114*
Völker, G.E., *11, 230*
vücut devinimleri, *31*
Weggel, O., *116, 152, 230*
Wersig, G., *150, 230*
Whorf, B. L., *119, 120, 154, 226, 230*
Wiemann, J. M., *202, 203, 218, 230*
Wiseman, R. L., *35, 187, 212, 223, 225, 230*

Y

yabancı, *5, 10, 11, 12, 13, 21, 30, 34, 44, 55, 79, 97, 99, 106, 108, 109, 119, 145, 150, 166, 175, 177, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 206, 208, 209, 214*
yabancı dil, *29, 90, 112, 217*
yabancı düşmanlığı, *193, 196*
Yahudi, *194, 197*
yananlam, *27, 28*
yanlış anlama, *24, 26, 27, 29, 30, 42, 106, 114, 124, 135, 148, 157, 160, 169, 193, 204, 216*
yararcılık yönelimi, *95*
yardımlaşma, *84*
yasalar, *47, 85, 89, 90, 180*

yaş, *175, 181, 194*
yaş grupları, *181, 194*
yaşam kalitesi, *81, 82*
yaşam tarzı, *14*
yaşlıya saygı, *127*
Yau-Fai Ho, D., *79, 230*
yazı, *40, 121*
yazılım, *7, 56, 57, 101*
yorumlama, *18, 23, 28, 33, 52, 100, 111, 174, 186, 201, 210*
Yousef, F., *32*
yönelim açısı, *111, 142*
yönetici, *48, 49, 51, 52, 71, 72, 73, 74, 78, 85, 88, 89, 90, 102, 115, 132, 162, 175, 176, 192*
Yunanlar, *133, 184, 196*
yüz ifadeleri, *101, 142, 169, 170*
yüz kızarması, *20, 141*
yüz yüze iletişim, *10*
yüzüne maske geçirme, *170*

Z

zaman kavramı, *44, 148, 149, 151, 152*
zaman mesajları, *44*
zaman yönelimi, *7, 93, 149, 151, 152*
zamanı algılama ve kullanma, *8, 44, 148, 150*
zamanı kullanma, *29, 40, 44, 45, 151*
zayıf karakterli, *77*
zihinsel temas, *19*
zihni programlama, *56, 57*
zihni yazılım, *7, 56, 58, 61, 69, 70, 72, 82, 100*

asker kartarı

farklılıklarla yaşamak

Kültürlerarası İletişim

Küreselleşme sürecinin günlük yaşamımıza yansıyan yönlerinden biri de,"yabancı" ile daha sık karşılaşır olmamız. Görünüşleri, davranışları, değer ve inançları birbirine benzemeyen insanlar birarada çalışmak, üretmek, yaşamak zorunda artık. Binlerce dil ve kültürün yaşadığı dünyada "tek tip insan" yaratılmasını ve "evrensel kültür" rüyasının gerçekleşmesini beklemektense, farklılıklarla yaşamayı öğrenmek daha akla yakın değil mi?

Bu kitapta, kültürlerin nasıl farklılaştığı, kişilerarası iletişimde kültürün rolü ve kültürel farklılıkların iletişimi nasıl etkilediği çeşitli kültürlerden örnekler de verilerek açıklanıyor.

Doç. Dr. Asker Kartarı, fabrika ortamında kültürlerarası iletişim sürecini araştıran ilk araştırmacıdır ve bu araştırmasının sonuçlarını değerlendirdiği *Deutsch - türkische Kommunikation am Arbeitsplatz* adlı kitabı Almanya'da Südosteuropa-Gesellschaft 1996 Bilim Ödülü'ne değer görülmüştür. Yazar, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Münih Ludwig-Maximilian Üniversitesi Kültürlerarası İletişim Enstitüsü öğretim üyesidir.